

Prohászka

a költő

PROHÁSZKA, A KÖLTŐ

Tanulmányok és szöveggyűjtemény
a püspök születésének 150. évfordulójára

PROHÁSZKA, A KÖLTŐ

Tanulmányok és szöveggyűjtemény
a püspök születésének 150. évfordulójára

Szerkesztette:
W. Balassa Zsuzsa

Kairosz Kiadó • Budapest, 2008

© W. Balassa Zsuzsa, 2008
© Kairosz Kiadó, 2008

Lektorálta:
Szabó Ferenc S. J.

Felelős szerkesztő:
W. Balassa Zsuzsa

Borítóterv:
Kissík Fényirdája

A kötetben szereplő fényképek jogtulajdonosa
Czimbal Gyula és a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani
Levéltár

A könyv megjelenését támogatta a Szociális Missziótársulat,
melyet Farkas Edith száz évvel ezelőtt alapított
Prohászka Ottokár
lelki és szellemi irányításával.

ISBN 978-963-662-200-8

A kiadásért felel Bedő György, a Kairosz Kiadó ügyvezetője

Nyomdai előkészítés:
Kropkó Gábor

Nyomta és kötötte:
Kinizsi Nyomda, Debrecen

Felelős vezető:
Bördős János

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ 7

BEVEZETÉS 9
Összefoglaló a Tanulmányokról és a Szöveggyűjteményről

Prohászka ottokár
A MINDENSÉG ÉRZELMEIVEL 15

TANULMÁNYOK
Első időszak: A kortársak

Schütz Antal
I. ITT AZ ÍRÁS... 21

Brisits Frigyes
II. PROHÁSZKA NYELVESZTÉTIKÁJA 33

Sík Sándor
III. PROHÁSZKA 39

Ravasz László
IV. A LÉLEK EMBERE 73

Áprily Lajos
V. MEGEMLÉKEZÉS PROHÁSZKA OTTOKÁRRÓL... 89

Rezek Román
VI. PROHÁSZKA ESZTÉTIKÁJA 95

TANULMÁNYOK
Második időszak: Prohászka ébresztése

Szabó Ferenc S. J.
VII. PROHÁSZKA, AZ AMOR SANCTUS TRUBADÚRJA ... .109

P. Dombi Erzsébet
VIII. SZECESSZIÓS STÍLUS ÉS BAROKK ESZMÉNY
PROHÁSZKA ÍRÁSMŰVÉSZETÉBEN. 121

Szénási Zoltán
IX. ARS ANCILLA THEOLOGIAE – PROHÁSZKA MŰVÉSZETFILOZÓFIÁJA 139

S. Szabó Péter
X. A SZACELLUM RÓZSÁJA 145

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY
Prohászka Ottokár műveiből

I. ELMÉLKEDÉSEK AZ EVANGÉLIUMRÓL 155

II. ÉLET KENYERE... 169

III. MAGASSÁGOK FELÉ 183

Szent Ignác lelkigyakorlatának szelleme 185

Az ondavai vámos 190

A kenyérillatú csókról 197

Bemenőm s kimenőm 200

Az én napom 204

Kapcsolatban a természettel 208

A velencei-tó partján 213

Vizek, szemek és lelkek 218

Mekkora mélység az üres madárfészek? 224

A pilis hegyén 236

FÜGGELÉK 251

ELŐSZÓ

A Szerkesztőnek nem kell magyarázkodnia a szokatlannak tűnő cím miatt. Mert Prohászka Ottokár ugyan csak egy általunk ismert verset írt, művének ismerői – kezdve Sík Sándoron, aki a püspök halála „másnapján" kiváló monográfiát szentelt a misztikusnak és a költőnek – valamennyien rávilágítottak Prohászka stílusának költőiségére, ritmusos prózájára, gyakran szárnyaló „prózakölteményekeire". Csakugyan, Prohászka tüzes lelke átizzítja szavait, sziporkákat szór, és a képek, jelképek színes szivárványát vetíti elénk, a „szent szeretet" nála énekké változik.

W. Balassa Zsuzsa a kötet I. részében (Tanulmányok) a kortárs méltatók, majd az újabb kutatók esszéiből közöl részleteket, amelyek mintegy bevezetésül szolgálnak a II. rész szövegválogatásához. Jónak tartom, hogy a legtöbb Prohászka-esszét a MAGASSÁGOK FELÉ című gyűjteményből vette át. Schütz Antal; az ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁK sajtó alá rendezője jó érzékkel ebbe, a 8. kötetbe válogatta azokat a részben költői esszéket, amelyek új irodalmi műfajokhoz tartoznak: „egészen sajátos himnuszok, elégiák, dithirambok és dalok ezek, melyekben kifejezésre talál mindaz, ami ezt a gazdag húrú, rendkívül érzékeny lelket eltölti, mikor megihleti Isten kegyelme, amint az átszűrődik az élet, természet, történelem, emberi küzdés kozmoszán. Mindezt énekli úgy, amint átéli és amint énekelnie adatott; énekli úgy, hogy hovatovább beleénekli hallgatóiba, olvasóiba a maga áhítatát, hitét, nemes reményét, férfias megszentülni akarását."

Az elmúlt évtizedben több szövegválogatás jelent meg Prohászka műveiből. A NAPLÓJEGYZETEK háromkötetes új kiadása (Barlay–Frenyó–Szabó F.) mellett az ELMÉLKEDÉSEK AZ EVANGÉLIUMRÓL (Barlay), ÉLŐ VIZEK FORRÁSA (György A.), AZ ÉLET KENYERE (Szabó F.), MODERN PÜNKÖSD (Frenyó), PROHÁSZKA ÖNMAGÁRÓL (Barlay–Szabó F.). A „Prohászka ébresztése" keretében megtartott konferenciák, könyvkiadványok, különböző lapokban megjelent tanulmányok, szerencsére teljesebb képet alakítanak ki a XX. század egyik legnagyobb katolikus gondolkodójáról, a szövegválogatások pedig kedvet csinálnak Prohászka püspök írásainak olvasásához. Prohászka ma is él, mert tüzes lelke ma is gyújt, vi-

lágosságot áraszt és gyönyörködtet. Ehhez az „ébresztéshez" járul hozzá W. Balassa Zsuzsa szép szövegválogatása. Köszönet érte.

Budapest, 2008. június 21.

Szabó Ferenc S. J.

A szerkesztő ezúton köszöni meg a Szociális Missziótársulatnak és a Prohászka Ottokár Kutatási Bizottságnak bátorító támogatását, elsősorban Szabó Ferenc S. J. közreműködését, értékes iránymutatását. Külön köszönet illeti a Kairosz kiadót a könyv megjelentetéséért.

BEVEZETÉS

Összefoglaló a Tanulmányokról és a Szöveggyűjteményről

Prohászka Ottokár alakja, életműve ma is, születése után százötven évvel fároszként világíthatna a magyar szellemi élet egén, mint egykor, azonban a társadalom elfelejtette őt. Elfelejtette, mivel több nemzedéknyi időn át, csaknem ötven évig hallgatni kellett róla.

A cím talán különös, hiszen Prohászka óriási életművében verseket nem találunk, prózáján azonban mindenütt átizzik a költőiség, mely műveinek légkörét adja. Írásainak ez a művészi légköre, a szépség igézete olvasóit ellenállhatatlanul magához vonzza.

Erről tanúskodnak a kötet első részét képező *Tanulmányok*, melyek írói ezt a jellegzetes „prohászkai stílust" vizsgálják különféle szemszögekből. A kortársak írásainak jelentős része ma már nehezen hozzáférhető.

A kötet második részében, a /Szöveggyűjtemény/ben Prohászka irodalmi alkotásainak felmérhetetlenül gazdag tárházából válogattunk. A bemutatott részletek az író életének majd minden jelentős korszakát felölelik. A forrásművek egy része új kiadásokban napjainkban ismét kaphatók.

TANULMÁNYOK

Első időszak: A kortársak 1927–1945.

A kortárs nemzedék szerencsés, amely az „apostolköltőt", a nagy szónokot életében hallgathatta. Az időrendi sorrend szerint válogatott könyvrészletek, tanulmányok első részét ennek a nemzedéknek a vallomásai, írásai nyújtják. Ez a korszak a II. világháborúval ér véget.

I. Schütz Antal piarista tanárt – a tanítványt –, aki Prohászka Ottokár irodalmi munkáinak legjobb ismerője volt, elkötelezett hívei között tarthatjuk számon. Óriási munkával alkotta meg Prohászka legszebb emlékművét, a huszonöt kötetes sorozatot, Prohászka összegyűjtött munkáinak díszkiadását. E sorozat végén, a XXV. kötetben elemzi a püspök pályáját, ennek első feje-

zetében elsőként az írói stílus költőiségét. Szerinte „világirodalmi relációban is a vallási irodalom legnagyobbjai közül való, kit egy Szent Ágostonnak, Pascalnak, Newmannak melléje, részben föléje kell helyezni."

II. Brisits Frigyes ciszterci irodalomtörténész „Prohászka nyelvesztétikája" c. tanulmánya az „ÉLET" c. katolikus irodalmi folyóiratban jelent meg 1918-ban, még Prohászka életében. Ez a szám ünnepi kiadás a püspök 60. születésnapja alkalmával. A szerző szerint „Prohászka nyelvének alaptulajdonsága a költői, elragadó erő." Szerinte Prohászka szerencsés újító, aki eredeti módon törte meg a metaforikus szókészlet megmerevülten átöröklött formáit.

III. Sík Sándor, az ekkor még fiatal piarista irodalomtanár könyve a Prohászka halála utáni évben, 1928-ban jelent meg „Gárdonyi, Ady, Prohászka" címen. Ebben külön fejezetekben tárgyalja a XIX. század fordulójának és a századelő irodalmának három nagy alakját. A „Prohászka" című résznek főként az irodalmi stílussal foglalkozó fejezeteit emeltük ki. E könyv a püspök halálát követően műveinek a legjelentősebb irodalmi elemzése.

IV. Ravasz László református püspöknek – a protestáns szellemi élet kiemelkedő alakjának, – az Akadémián elhangzó, Prohászkát felidéző ünnepi beszédét a Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy Társaságának évkönyvei őrizték meg számunkra. Ő is a kortársakhoz, az első nemzedékhez tartozott, abban az időben, amikor a keresztény-keresztyén egyházak közötti párbeszéd, az ökumene még csak távoli célként derengett. Szellemük a felekezeti korlátok felett találkozott. Ravasz püspök Prohászka költészetét mélyen átérezve méltatja.

V. Áprily Lajos akadémiai beszéde szintén az MTA évkönyvében található. Az erdélyi református költő Prohászka Ottokár megüresedett helyét foglalhatta el a Kisfaludy Társságban. Székfoglaló beszédében meghatottan idézi a püspök alakját és méltatja elsősorban műveinek líraiságát, prózájában megnyilvánuló költői alkatát.

VI. Rezek Román bencés irodalmár „Prohászka esztétikája" c. tanulmányában a Pannonhalmi Szemle 1942-es számában összegyűjtötte Prohászka műveiből az esztétikai fölfogását tükröző részleteket. Ezekből vonja le irodalmi teóriáját Prohászka halála után másfél évtizedes távlatból.

A kényszerű elhallgatás hosszú évtizedei után, mely majdnem fél évszázadot tesz ki, 1990-től végre elkezdődhetett „Prohászka ébresztése". Kutatócsoport alakult avatott szakemberekből. Ők már a „második nemzedék", akik személyesen nem ismerhették Prohászkát, de sokuknak még élő kapcsolata volt az első nemzedékkel. Számos kiváló mű született Prohászka életművét vizsgálva, mind részterületek feldolgozásával, mind összefoglaló jelleggel. A még feldolgozatlan hagyaték kutatása új kincseket hozott felszínre. Prohászka több műve is megjelent új kiadásban. Talán éppen az életmű hallatlan sokrétűsége okozta, hogy ennek a közel két évtizednek gazdag terméséből aránylag kis részt foglal el Prohászka műveinek irodalmi, esztétikai vizsgálata, a stílus költőiségének értékelése, és életművének helye a magyar irodalomban. Kivételt képez a következő, a VII. tanulmány.

VII. Szabó Ferenc S. J.: „Prohászka, az amor sanctus trubadurja" c. tanulmánya „Prohászka időszerűsége" c. könyvében jelent meg, 2006-ban. E tanulmány nemcsak szintézise a korábbi méltatásoknak, hanem új összefüggésekre világít rá Prohászka naplójegyzeteinek a felhasználásával. Rávilágít Prohászka költői stílusának újszerűségére a magyar irodalomban, a misztikus líra új hangjára. További fejezetben elemzi a Prohászka-életmű hatását a magyar katolikus költőkre.

A 2000-es évektől megjelenik a „harmadik nemzedék", fiatal irodalmárok, irodalmi szakemberek, biztatóan kezd folytatódni a Prohászka irodalom kutatása. Igaz ugyan, hogy Prohászka Ottokár írásaitól immár egy évszázad választ el, költői stílusa ma is megragadó, mely mindig őszintén tör elő apostoli buzgalomtól hevülő lelkéből. Schütz Antal írja: [...] az írónak kulcsa az egyéniség [...]. Az író Prohászka nyitja tehát Prohászka, az ember [...].

VIII. P. Dombi Erzsébet: „Szecessziós stílus és barokk eszmény Prohászka írásművészetében", érdekes tanulmány, mely megjelent: „Arany alapra alanynyal" c., a magyar irodalom szecessziós korszakával foglalkozó gyűjteményben. Stilisztikai boncolgatás közben „ [...] a Tusnádfürdő leírásában egyenesen úgy érezzük, mintha prózaköltemménnyel volna dolgunk" – jelenti ki a szerző, a Prohászka-esszét idézve.

IX. Szénási Zoltán: „Egy fejezet a XX. sz. magyar katolikus irodalma előtörténetéből" c. tanulmányában Prohászka Ottokár életművét vizsgálja. E tanulmányból a Prohászka művészetfilozófiájával foglalkozó fejezeteket közöljük.

X. S. Szabó Péter: „A szacellum rózsája" c. műve rövid esszéket tartalmaz Prohászka témáiról, motívumairól, látásmódjáról, Prohászka naplója nyomán, melynek már teljes kiadása rendelkezésre áll. A szerző azért döntött a naplók követése mellett, „mert [...] Prohászka gondolatainak felfakadása itt a legspontánabb, legfrissebb."

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY
Prohászka Ottokár műveiből

I. Elmélkedések az evangéliumról: Prohászka legolvasottabb, s több nyelvre lefordított, s külföldön is ismert műve. Az evangéliumi részletek az egyházi év sorrendjében következnek. A részletek szubjektív válogatása nem képes visszaadni a mű egészének szépségét, remélt célja azonban mégis: felkelteni az olvasó érdeklődését Prohászka írásai iránt. Aki e művet kézbe veszi, csak gazdagodhat vele.

II. Élet kenyere: Prohászka legutolsó műve, „Új ének a nagy titokról", az Oltáriszentségről, melynek alaphangja az elmélyült misztikus líra. Ugyanebből a késői korszakból való az élő vizek forrása, melyből a bevezető verset közöltük: „A mindenség érzelmeivel". Prohászka misztikus lírája talán ezen két utolsó művében jut el a kiteljesedésig.

III. Magasságok felé: Prohászka különböző korszakaiból, önálló költői esszék, novellák, melyek méltató bevezetését Schütz Antaltól közöljük:

„Amit ez a kötet nyújt, annak elenyészően csekély részét tartalmazza az 1911-ben az Élet kiadásában megjelent hasonló című kiadvány.

Mi hozta ide együvé ezeket az annyira különböző dolgozatokat? Nem lesz nehéz észrevenni, hogy valamennyit egybefűzi egy egészen különös, ritka szép aranyfonál: valami egészen sajátos, mély és meleg, misztikai közvetlen-

ségű áhítatosság, mely lángra lobban az életnek vagy természetnek, meghatározott helyeknek vagy a kultúrának egy-egy jelenségén és azután ezeket a természet- vagy életszerű kiindulásokat és a rajtuk költ mélységes vallási gondolatokat és élményeket a legnemesebb és leggazdagabb költészet szín-, hang- és tűztengerébe meríti. Így a természet és kegyelem, élet és elmélődés, gondolat és költészet, theológia és művészet oly eredeti szinthézisbe lép, melynek párját keresni kell. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy a világirodalom kevés művet ismer – ide számítva a legnagyobb neveket –, ahol ekkora helyen ennyi szépség és mélység volna együtt.

Prohászka írói géniusza itt ragyog fel a legeredetibb és legintimebb színben és – ez külön figyelmet érdemel: egészen *új irodalmi műfajokat* teremt, melyeket nem lehet elhelyezni az iskolák szokott kategóriáiba, és amelyeknek pendant-jait nem oly könnyű megtalálni a világirodalomban sem. Nincsenek itt elbeszélések, leírások, természetképek, de nem is elmefuttatások vagy elmélkedések. Ezek egy Isten kegyelméből való hívő, áhítatos, katholikus jámborságú lángelmének teljesen eredeti adekvát megnyilvánulásai; egészen sajátos himnusok, elégiák, dithirambok és dalok ezek, melyekben kifejezésre talál mindaz, ami ezt a gazdag húrú, rendkívül érzékeny lelket eltölti, mikor megihleti Isten kegyelme, amint az átszűrődik az élet, természet, történelem, emberi küzdés kozmoszán. Mindezt énekli úgy, amint éli és amint énekelnie adatott; énekli úgy, hogy hovatovább beleénekli hallgatóiba a maga áhítatát, hitét, nemes reményét, férfias megszentülni akarását.

Így megszületett itt a *lelkiolvasmánynak* egészen eredeti páratlan formája, melyben szinte fogható közelségben lép elénk az a meglátás: miképp egyesült Prohászkában az író és apostol."*

Szerkesztő

---

* Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái VIII. kötet: Bevezetés. Szerk. Schütz Antal

Prohászka Ottokár
1858. október 10., Nyitra – 1927. április 2. Budapest

Prohászka Ottokár

A MINDENSÉG ÉRZELMEIVEL

Részlet:
„Az élő vizek forrása"-ból.
(Sík Sándor szerkesztésében)

Mennyi szeretet ömlik el a tavaszon,
mikor a tél merevsége lazul,
ébrednek a természet titokzatos erői
s mindenütt új élet fakad.
Mikor a dombok bársonyos szépségbe öltöznek
s az ifjú gyepek, az erdő májusi zöldje,
mint fejedelmi palást borul a hegyek vállaira.
Vagy mikor az Úr a földeken esőt hullatva, áldva jár.
Mikor csiráztatja a vetést,
ezt az évente visszatérő csodálatos kenyérmegújulást.
Mennyi szeretetről beszél az este,
az alkonyi harmat,
melyben éjszaka fürdik a rét s az erdő.
És az újranyíló reggel,
a fák és bokrok csillámló harmata,
az ezernyi finom pókhálószőttes,
mely ezüstözve veri széjjel a nap sugarát.

És a hanyatló fénykorong a csendes órán,
mikor hatalmas színkamrájából
az ég alján hosszú sávokban kirakja a nap
a bíboros, violás, tüzes, aranyos fátyolszöveteket
s a hullámzó színtengeren
a felhőpárkányok mögé hanyatlik
a nappalnak forró ábrázata.
Mennyi történés
a füvek, a vetések növésében,

a rügyek duzzadásában.
Micsoda félelmes erővel húzza fel a nap
a bokros sűrűből
az erdőnek törzsökös óriásait,
hogy kinőjjenek onnan
és beleágazzanak az égnek kék teljességébe.
Mennyi mozgás,
a szelek és viharok, a fellegek és esők járásában,
e zivatarszárnyakon nyílsebesen utazó vitorlások vonulásában,
a villámok vonaglásában,
az ég méltóságos morajában,
a záporok susogásában
a kavargó hópelyhek karácsonyi táncában.

Mennyi lendület
a futó patakokban
s az Alpok zuhatagaiban,
a Niagara siketítő zúgásában, félelmes áromladékaiban,
a Nílus árjának széles ritmusú lüktetésében.
Mennyi a tengerek örök nyughatatlanságában,
viharverte vízcsúcsaiban,
dübörgő mélységeiben !
És a földnek, a csillagoknak szédítő forgolódásában,
egymás közé hajított, végnélküli kavargásában,
a mindenség határtalan párkányáig.

Hogy vonul a madársereg
földeken, tengereken át
feltarthatatlanul.
A vágy hajszolja őket messze, messze.
Hogy lüktet az élet az elevenek sejtjeiben,
a szívek millióiban.
Mennyi megindulás,
mennyi félelmes szenvedély
a világtörténelem eseményforgatagában,
a népek élet- és szellemáramlásaiban,
a háború szörnyű indulataiban.

És az érzések,
szent szenvedélyek
minő túláradása
a boldogok csarnokában,
az egek magasságában,
hol „a folyó rohama felvidítja az Isten városát".

A teremtésnek mindezt a lendülését,
reszketését
magunkba kell ölelnünk,
magunkba kell szívnunk,
magunkba olvasztanunk,
megélnünk
és szeretetünket, imádásunkat
„ex affectu universitatis",
a világegyetem minden teremtményének érzelmeivel
vinni az Úr elé.

TANULMÁNYOK

Első időszak: A kortársak
I –VI. tanulmány

I. tanulmány

ITT AZ ÍRÁS...

Schütz Antal:
„Prohászka pályája" 1929 (részlet)

A következő nemzedékeknek elsősorban az Összegyűjtött Munkák mondják majd meg, ki volt Prohászka. Más, ami az unokáknak beszélni szokott letűnt nagyokról, itt néma vagy igen szűkszavú. Hatalmas intézmények nem őrzik nevét; egyéniségét és működését – a kortársak bámulatának és elragadtatásának tárgyát – lassan belepi az idők pora. S kérdés, támad-e majd életírás is, mely megküzd a feledés hatalmával. Írásainak azonban lesznek olvasói, míg a Duna–Tisza táján laknak, akik magyar nyelven keresik kifejezését az ember örök vívódásainak és vágyódásainak.

És ezek vajon mit olvasnak majd ki Prohászka műveiből? Akik belenéznek hosszan, mélyen, látni vágyó szemmel abba a betűárba, hol sorok és lapok és kötetek hullámokként torlódnak egymásra: azoknak végül is milyen kép jelenik meg a sorok között és mögött?

Gondolom, mindenekelőtt reájuk borul *a teljesítménynek nagysága,* mely szinte szédít arányaival és gazdagságával. Az a 25 kötet megannyi hosszmetszet; úgyszólván mindegyik egy új vonását mutatja be Prohászka szellemének.

Aki kézhez veszi az első köteteket (1 2),* régi fajta, bár finom veretű teológust sejt. A következő kötetekben (3 5) azonban már teljesen új hang üti meg fülét: itt a modern apologéta áll ki a természettudomány, bölcselet és kultúrműveltség teljes fegyverzetében, aki ismeri a mai ember lelkének minden vergődését és útvesztőjét, s aki a régi szent kereszténységet úgy tudja bemutatni mint orvosságot és életutat. Aki aztán beleütközik tudományos folyóiratokban megjelent bölcseleti és hittudományos dolgozataiba, melyek egy majdnem ötvenéves irodalmi munkásság egész tartamát ölelik föl, abba a hiedelembe eshetik, hogy itt egy éles elméjű, bő erű gondolkodóval van dol-

---

* A zárójeles számok az Összegyűjtött munkák köteteire utalnak; ami vessző után jön, lapszámot jelez.

ga, aki a metafizika és ismeretelmélet örök problémáit szövögeti magafeledő tárgybamerüléssel (14), aki istenadta spekulatív tehetségének sastekintetét nem fél a kinyilatkoztatott nagy titkoknak is napjába mereszteni (15): tudós, akiben szerencsés szintézisben egyesül a tudományos múltnak termékeny tisztelete s a jelen kérdései iránti nyílt tekintet és szívós elemző, elmélyedő tehetség.

De csakhamar nagy ámulatára arra ébred, hogy itt voltaképpen egy misztikai mélységű és tüzű imádkozóval van dolga, aki a lelkiélet régi nagyjainak, egy Szent Bernátnak, Assisi Szent Ferencnek, Szent Gertrudnak, Katalinnak, Teréznek bensőségével és gyöngédségével tud fölolvadni a hit nagy tényeiben és titkaiban; aki azonban egyúttal biztos kézzel tud keresőket és tapogatózókat is hitre, magába szállásra, krisztusi életre vezetni (6 7 19 24).

Ha erre beleringatná magát abba gondolatba, hogy itt egy a világtól elzárkózó modern remetére és aszkétára akadt, aki nyilván imádság és tudományos kontempláció közt osztja meg idejét, nyomban tudomásul kell vennie, hogy Prohászka mindenestül benne áll korában és környezetében. Nincs ennek a kornak egyházi, társadalmi, szociális, nemzeti, sőt politikai kérdése és eseménye, nincs kultúrproblémája és ténye, melynek jelentőségét ő meg ne látná, velejét föl ne tárná és felülről jövő megvilágítását meg ne adná. Korunk lelkét (10) a vátesnek biztonságával érezte ki és éreztette meg; a kor akarásaiban, tétovaságában és tapogatózásaiban iránytű (22) a szava; az eminenter modern probléma, a mai szétszaggatott társadalom legégetőbb kérdése, a munkáskérdés nem hagyja pihenni (11 22). De nincsenek lánglelkétől távol a konkrét napikérdések sem, amint azokat egy nép élete folyton fölveti; beleáll itt is az igazság napszámába (21) ; s a szárnyaló gondolkodó, a halk járású elmélkedő, az előkelő hangú esszéista könnyű fegyverzetű, mindig kész, mindig csattanós publicistává lesz.

De a napi igényekbe belekapcsolódó tevékenysége közepett is hű marad lelkivezetői tisztéhez: a nagy fordulók és események alkalmával mindig megtalálja azokat a gondolatokat és vonatkozásokat, melyek azokat igazi ünnepekké avatják (12 25); az Úr házáért (20) védelemre, irányításra, építésre mindig készen állt; atyai lelke sürgeti, hogy híveinek fáradhatatlanul szegje az evangélium kenyerét (9). A ragyogó esszéista és magányos magaslatokon járó gondolkodó megmutatta, hogy tud a szó legnemesebb értelmében néptanító is lenni.

S mindezt a munkásságot még egyszer összefogja beszédeiben és előadásaiban (13 17 18 22 25). Gazdag lelkének összes melódiáit itt mintegy újra

eljátssza, más fekvésben, az élő előadásnak húrjain. Amit a fáradhatatlan gondolkodó, a lángoló lelkű imádkozó és apostol a magányban megérlelt, az itt az élettel való közvetlen érintkezésben, az életszerűségnek és a fakadó mának üdeségével és erejével még egyszer elvonul előttünk csodálatos képsorozatban: Prohászka az esztergomi szemináriumkápolnájában kispapjai közt, a bazilikában a prímás és káptalanja előtt, a környék falusi templomaiban; azután az országnak úgyszólván minden nagyobb templomában, elsősorban a budapesti egyetemi templomban és majd minden városnak előadótermében, elsősorban megint a katolikus nagygyűlések izzó levegőjében – és ontja szakadatlanul, meg nem fogyatkozó bőségben és frissességben szellemének kincseit minden rendű és rangú hallgatóságnak.

De ha ennek alapján meggyökeresednék, mégpedig joggal, az a fölfogás, hogy íme egy Isten kegyelméből való apostol, a katolikus életfölfogásnak és életalakításnak apostola, aki ritka szellemét és szónoki képességét teljesen ennek a hivatásnak szolgálatába állítja: ezt a képet megint ki kellene egészítenie új és nem várt vonásokkal, mikor kézhez veszi a Magasságok felé-t (8), vagy az Utak és állomások-at (16). Itt ugyanis megjelenik egy egészen sajátos költő és szemlélő, aki lelkét tágra kitárja az élet, a természet, a történelem, a hitvilág minden hatásának, mindent bevon fogyhatatlanul gazdag képzeletének káprázatos, eredeti színeivel, át meg átszövi sokhúrú, tengermély, szenvedelmes és egyben szent érzelmi életének aranyszálaival; imádságos lélek, tele a természetfölötti világ ihletéseivel, azonban a teremtésnek is minden érintésére rezonál; s emellett tökéletes művész: elmélkedő, borongó, omló, olvadó, táguló, égbefeszülő lelke minden rezzenésének tud szinte fogható, testszerű kifejezést adni. Persze ezt a sajátos alakító erőt és költőiséget nem lesz nehéz megtalálni az előző művekben sem, különösen gazdag ezekben az Elmélkedésekben, a Föld és ég-ben, a Diadalmas világnézet-ben és a beszédekben.

És ez a Prohászka – keveset mondok, ha azt mondom: a költő Prohászka – megint koncentrált kiadásban jelenik meg a naplókban (23 24). És ide torkollanak az író Prohászka gazdagságának összes folyamai; itt fakadnak, hullámzanak, tornyosulnak összes problémái; itt pattannak, rügyeznek, lombosodnak élményei és meglátásai; itt tárul föl az apostol és vátes műhelye; itt nyílik meg az aszkéta és misztikus benső kamarája.

S itt újra és élesebb vonásokban, mert kisebb területre szorítva elénk döbben, hogy ez a tartalmi gazdagság nem parttalan szétömlés; annak van biztos medre és határozott sodra. Prohászka nem írt és nem szólt olyant, ami nem a szó legmélyebb és legegyetemesebb – katolikus – értelmében vett istenessé-

get szolgálta. Isten, mégpedig a kinyilatkoztatás Istene, aki a teremtés útján és mérhetetlenül fölségesebben a kinyilatkoztatásban, Jézus Krisztus, az egyház, a kegyelem útján a világosságra és életre szomjas embereket mind hívja a Szentháromság örök életközösségébe: ez az az *iránypont*, mely felé konvergál Prohászka minden problémája, minden gondolatszövése, minden írása.

Ennek az extenzív gazdagságnak megfelel az *intenzív*. Akármely kötetet ütjük föl, szinte elnyom a témák változatossága, az egyes témáknál a gondolatoknak és szempontoknak bősége, és ami talán még meglepőbb, a tárgyalásnak teljes szakszerűsége. Ha az ember a Föld és ég-et forgatja, az a hiedelme támad, hogy itt egy teológus életének szabad óráit rászánta, hogy a geológiának annyira idegen területébe teljes biztonsággal beledolgozza magát, mint pl. tette a dogmatikus J. Pohle a csillagászatban. Ha, mondjuk, a Kultúra és terror-t veszi elő, meglepetve látja, hogy itt egy teljesen fölkészült szociológus beszél; az Ünnepnapokban az irodalom, művészet, a kor és történelem nagy emberei és eseményei részesülnek éppenséggel nem dilettáns méltatásban. Így minden egyes kötet Prohászka szellemi organizmusának egy-egy hosszmetszete, mely egy egész embert mutat: teológust, filozófust, elmélkedőt, gyakorlati lelkipásztort, szociológust, nemzetirányítót, kultúrfilozófust, felsőbbséges esszéistát, vátest, költőt, misztikust, szellemes utazót és talpraesett publicistát s felsőbbséges szónokot a szónokság egész területén: homiléta és egyházi ünnepi szónok, konferencia- és lelkigyakorlat-vezető, ünnepi kultúrszónok, szövetkezeti agitátor, politikai debatter, értekező előadó.

Hiányzanék egy lényeges vonás ebből a gazdagságból, ha a Prohászka életén vagy életének nagyobb szakaszain áthúzódó irodalmi hosszmetszetek mellett elfeledkeznénk a keresztmetszetekről, ha a kronológiai adatok során nem keresnők, miről írt és szólt pl. 1896-ban vagy 1906-ban vagy 1920-ban. E mellett nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy Prohászka nem veszi igénybe az írónak azt a jogát, hogy kiírja önmagát. A nyilvánosságnak szánt kész írásaiban ezt úgyszólván nem teszi soha; az utólag kiadásra került előadásokban is föltűnően ritkán.

Az Összegyűjtött munkák áttekintésében Prohászka szelleme fejedelmi folyamnak tűnik föl, melynek fölszínén tükröződnek a nagy lét- és életproblémák hegyláncai, a lelki elmélyedések völgyei és szakadékai, a legtisztább költészet ligetei; medrében fakadnak az élet forrásai, beléje torkollanak a hit és egyház, az élet s természet nagy tanulságai és adottságai; árjában mindez új szépségbe és erőbe öltözik és ellenállhatatlanul sodródik torkolata – Isten felé.

Ennek a folyamnak tükréből határozott vonásokban emelkedik ki Prohászka *írói képe.*

Ami ezen a képen már a kortársakat első tekintetre megragadta, és ami mindannyiszor belenyilallik majd a későbbi olvasóba is, valahányszor egy-egy jellegzetesebb írása kerül kezébe (pl. a Diadalmas világnézet, Magasságok felé, Elmélkedések, egy beszéd főként az 1900-as évektől kezdve, egy naplódarab különösen 1911-től kezdve), mindig az a megállapítás: ilyen íróval még nem találkoztam; itt egy új szellem nyilatkozik meg: új, de nem vásári; eredeti, de nem eredetieskedő; más, mint a többi, de nem csinált, hanem tősgyökeres, teljes és egyöntetű; épp ezért megfog és nem ereszt többé; sebet üt, mint Amfortason a szent lándzsa, mely meg nem gyógyul többé, hanem a szent Grál betegjévé tesz.

Mi az az *új,* ami Prohászka kortársaihoz az élő egyéniség nyelvén szólott, és ami írásaiból is halványabban bár, de plasztikus körvonalakban lép elénk?

Irodalmi bemutatkozása és kibontakozása idején, a századfordulókor mindenesetre új volt szellemi világának az a végtelenre beállított perspektívája, mely mint bizonyos barokk mennyezetfestések, minden konkrét mozzanatból a hitnek távoli és mégis oly közeli titokzatos világába vonzott. Új volt a katolikumnak mint egyetemes életelvnek az a következetes és diadalmas fölvonulása az egyéni és közösségi létnek egész vonalán, mely a jozefinizmusból még ki nem lábolt és a liberalizmusban megrekedt magyarok lelkére mint az elfeledett szülőfalunak újra megszólaló harangszava hatott. Új volt a természetfölötti életnek az a közvetlensége, mely Prohászka minden szavából és gesztusából az átélt és el nem disputálható valóságnak erejével szólt. Prohászka úgy állt ott a kortársak előtt, mint aki más világból jön, alakjában és arcán a hosszú, kemény aszkézisnak félreismerhetetlen karakterével, szemében az elmélkedőnek misztikai csillogásával, hangjában a küldetésnek sajátos akcentusával, mely varázserővel tudta életre kelteni a lelkekben a rég elhalt mennyei honvágyat.

Mindez új volt – nálunk. Hanem ami szerencsésebb országokban is az igazán újnak, az értékgazdagodásnak erejével hatott volna, ami tehát Prohászka újszerűségét az abszolút értékek szférájába emeli, az a látásnak és kifejezésnek eredeti és művészi tökéletességű módja.

Prohászka tágra nyílt, tiszta gyermekszemmel és egyben nem hunyorgó sastekintettel nézett a valóságok világába – hogy testi szeme még 69 éves korában sem ismert szemüveget, itt szimbólum –, mégpedig a teljes valóságba: abba

is, mely a természetben, az életben és történelemben tárul föl színpompával és változatossággal mindenkinek; de abba is, mely belül, a lélekben fakad és hullámzik, küzd s halódik és újra támad, és magasba tör és mélységekbe száll; abba is, mely természeten és történeten túl nyílik eszmék, erők és elvek alakjában és az őselvbe torkollik: a metafizikai világba; és abba is, sőt elsősorban abba, melyet a hit világossága láttat meg, melyet a Szentírás és az egyháznak immár közel kétezer éves élete mutat be, s a megtestesült Ige fog össze, mint nap és forrás és gyökér: a természetfölötti világba. És Prohászka meglátta e világok titkos rokonságait és összefüggéseit, meghallotta egybecsengésüket; és géniusza ezt a szédítő harmóniát meg is tudta szólaltatni. Meg tudta szólaltatni úgy, hogy e nagy harmóniáknak sejtelmét vagy legalább vágyát föl tudta ébreszteni másokban is.

Az ő szemében a természetnek minden jelensége, az életnek minden jelenete metafizikai és kegyelmi valóságoknak lett szimbóluma – Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis –, sőt több: valamilyen megtestesülése, mely fogható, sokszor egészen hétköznapi valóságában, de épp ezért plasztikus szemléletességben, test-lelki természetünk minden húrjával együttzengő hangon beszéli, leheli, illatozza, sugározza azokat a hitbeli és metafizikai valóságokat, melyek a legtöbb mai ember lelke előtt elmosódottak és ezért határtalan távolban ködlenek. Az ő alakításában a hitnek tanításai és tényei, a hitéletnek igazságai és eszményei és igényei, a másvilág tájai és lakói fogható közelségbe léptek, szinte testben járó személyes lényekké lettek, melyek a lélekre szinte ráborulnak és gyöngéd erőszakkal vonják a maguk világába. A legtöbb ember számára néma a hit világa; itt egyéni hangokon szólal meg; a légiesnek hitt és ezért könnyen ignorált vagy éppen letagadott vallási igazság itt el nem disputálható valóságnak, sőt az igazi, mélyebb, maradandó, gazdagabb valóságnak bizonyul: Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis. Csak tessék elmerülni egy-egy nagyböjti elmélkedésben, az 1922 óta írt naplókban, A Pilis hegyén-ben!

Ezt a sajátságos látást modern pszichológiai szóval úgy kell jellemeznünk, hogy *eidétikus** világnézés. A kép, εἶδος, itt nem hideg másolat, hanem a szellemi tartalomnak közvetlen, eleven, plasztikus megtestesítése: miként a finom struktúrájú test minden vonalával és vonatkozásával, minden alakulatával és mozdulatával a léleknek közvetlen kifejezése és sugárzata. A képek itt életet lehelnek és – minden élmény képekbe öltözik. Ez az eidetizmus, minden igazi

---

* eidétikus (gör.) : belső látó (képesség),. (szerk.)

művészi tehetségnek és alkotásnak gyökere, jellemzi Prohászkát, az írót egészen kivételes arányokban. A pszichológiai és esztétikai kutatásnak itt nyílt tere van – hálás tér!

Az eidétikus látás azonban a művészi kiválóságnak szükséges föltétele ugyan, de nem elég hozzá. Kell ide még megfelelő kifejező akarat és erő; s Prohászkában ez is szokatlan mértékben volt meg.

A legelemibb kifejező eszköz, mely az eidétikusnak úgyszólván veleszületett öröksége: a metafora. Prohászka e tekintetben újító számba megy a magyar irodalomban; de itt is várja avatott felfedezőjét. Az ő kezében a szók és kapcsolatok úgyszólván újjászületnek; fölolvadnak alakító hevének tüzében és új zománccal és új verettel kerülnek ki onnan. A legegyszerűbb népies szólások is egyszerű parasztruhájukban beállítnak a metafizikai és hiteszmék tróntermébe és ott meglepő biztonsággal mozognak; nemcsak régi, hanem új színeket és új életet visznek be. Óriási átfogó és kombináló ereje folyton új kapcsolatokat teremt, sokszor a legtávolabb eső dolgok közt; közismert jelenségeknek és irodalmi utalásoknak is meglepő új jelentéseket ad; mindig üde és csattanós asszociációja bármikor nem várt fordulással a gondolat vagy hangulat világának egészen más tájára tud átcsapni – ebben gyökerezik, amit Prohászka szellemességének lehet mondani, ami nála sohasem keresettség vagy csillogni akarás.

Eidétikus szemlélete arra képesíti, hogy mindenütt, tényeken és témákon eredeti vonásokat lásson meg, nevezetesen olyanokat, melyeken tisztán tükröződnek egyetemes értékek; ezeknek kiemelésével aztán szinte szoborszerű plaszticitást tud adni képeinek. Illusztrálásra szolgálhat pl. Márianosztra (8, 47) , vagy a híres tulipán-beszéd eleje (13, 334). Két rövid idézetet nem tagadhatok meg magamtól: „A világ forog, hol gyorsan, hol lassan; néha meg oly gyors iramban perdül az idők kereke, mint az óráé, melynek fölhúzott sulyka rohamosan leszalad s egyszerre tizenkettőt mutat. Éjfélt-e vagy delet? A szerint, amint nézzük. Némelyek éjfélt, mások delet látnak a mi világelváltozásunkban is" (22, 199). „A liberalizmus a hitetlen tudomány fattyúja, melynek fejébe nyomták a múlt század forradalmaiban a frigiai sipkát, s mikor a forradalmak elültek, frakkot és cilindert adtak rá, s megtették alkotmányos miniszternek" (21, 191). No de ilyeneket ezerszám lehetne idézni!

Teljes biztonsággal kezeli a legkülönfélébb kifejező formákat; rendelkezésére áll a könnyed oktató előadás, melyben fesztelen gondolatszövéssel, a főgondolatoknak sohasem unalmas vissza-visszaidézésével szinte belénk lopja mondanivalóját (kitűnő példák a Föld és ég-ben, a szociológiai értekezésekben:

(10 11 14 15 20 21 22) – csak a szinte matematikai merevséggel haladó, szófukar értekező stílus nem áll géniuszához; de egyformán engedelmeskedik neki a dithirambusi lendület és szónoki áradás, a vízió, az elbeszélés, a kép, a leírás, a párbeszéd, az önvallomás. Legsajátosabb írói jellege egészen eredeti, tőle alkotott irodalmi formában is jut kifejezésre, melynek számos példáját adja a Magasságok felé; legtisztább típusa A Pilis hegyén.

A *művészi egységet* megteremti nála egy jellegzetes és egészen eredeti ritmusosság, melynek ezek a fő elemei: a kifejezés alapelemeinek numerózus rövid egységekben való halmozása, többnyire bővítő vagy ellentételes menetekben; az eidétikus alapélménynek fakadás- és bokrosodásszerű szerves továbbvitele; a művészi önkorlátozás, mely a mondatok, sokszor a kifejezések között szándékkal réseket hágy, melyeken át az ember ellenállhatatlan vonzatással önmagába és a végtelenbe kényszerül tekinteni; a nagyobb részeknek klimaxszerű fölépítése és befejezése. Az egészet pedig átjárja az alapélményből mint gyökérből és forrásból folyton föl-föltörő életlüktetés, melyet csak az egészséges fiatal szervezet palpitációjával* tudok párhuzamba állítani; eleven vibráció rezeg és remeg az egészen, mely azonban nem kápráztat; haladó, törtető ütemesség ragad magával, mely sürget, de nem idegesít; szóval egy egészen egyéni életritmus. Ez különben jellemzi Prohászka egész lényét, nemcsak írásait, hanem kezeírását és járását és beszédjét; s annyira jellegzetes, hogy akibe egyszer belezsongott, már pusztán erről megismeri Prohászka hiteles írásait, sőt az esetleges idegen elemeket is nyomban ki tudja választani.

Ez a ritmusosság annyira kivágódik Prohászka legszebb írásaiban, hogy az ember kísértésbe jön versnek minősíteni. S csakugyan lehet kérdezni: Miért nem próbálkozott *verssel* az a Prohászka, aki egy irodalmi formát sem utasított el magától, és aki értő lélekkel idézi a halálra készülő Szókratész versírását (23, 290).

A feleletet abban kell keresnünk, hogy Prohászka mint író is Krisztus követe, aki lelkeket akar nyerni. Orpheusnak tudta ő magát, aki a vergődő modern embert tapogatózásának és kínjainak alvilágából a kinyilatkoztatás éltető napfényére hívogatja. Ő tehát nem olyan éneket énekel, mely neki magának gyönyörűség, hanem, amelynek hangjaira bűnös lelkek indulnak. Ez az akarása egész lényében, írásaiban is, mint hódításra kiinduló lendület, mint keltegető és hívogató elevenség, mint magával sodró báj és erő jelentkezik, mely körülzsongja, hullámozza, viharozza a lelket: valamely hullámába

---

* Palpitáció: szívdobogás érzése (szerk.)

vagy örvénylésébe okvetlenül bele kell kerülnie. Ehhez a föladathoz nemigen áll a kötött mértékek koturnusa és zubbonya. Aki lelkeket akar fogni a magasabb életre, az nem lehet ugyan el ama hódító varázs nélkül, melyet csak a múzsák adhatnak, de nem engedheti magát láncba verni, ha az mindjárt rózsalánc volna is.

Különben is kérdés, vajon a mai életnek vágtató árja meg tud-e, meg akar-e húzódni abban a szűk és sokszor meredek mederben, melybe belekényszerítik a kötött formák? A modern költészet nem azért vágyódik-e a szabadabb formákba, mert gazdagabb és gyorsabb ütemű tartalmának hajlékonyabb és tágabb keretet keres? S Prohászka itt is, mint annyi egyéb téren nem úttörője és elővételezője-e jövő fejlődéseknek?

Prohászka nagy író. Nyilván a legnagyobbak közül való, kiket magáénak vall a magyar irodalom, hol hivatva van egészen külön helyet foglalni és alighanem hosszú időig versenytárs nélkül betölteni; de világirodalmi relációban is a vallási irodalom legnagyobbjai közül való, kit egy Szent Ágostonnak, Pascalnak, Newmannek melléje, részben föléje kell helyezni. Mindazáltal az utókor egyoldalú képet rajzolna róla, ha őt csak mint írót akarná méltatni; éppen úgy, mint kortársai közül is sokan az eltorzításig egyoldalúan ítélték meg, mikor egyszerűen nagy szónoknak minősítették. Prohászka ugyanis nagy írói képessége és teljesítménye dacára sem tartozik azok közé, kik egyéniségük egész tartalmát vagy akár csak a javát is mindenestül beleviszik írásaikba.

Tagadhatatlan, hogy megvolt benne *az írói pátosz*. Ambícióval, lelki szükségből, gyönyörűséggel írt. Legkeservesebb óráit azzal jellemzi, hogy az írás nem megy és nem ízlik (23, 270; 24, 59). Az írás kísérte húszéves korától haláláig. Be volt állítva rendes napi munkának, kitöltötte legértékesebb óráit. Ha nem volt útban, a kora reggel két első órája után, melyet mindig elmélkedés és szentmise foglalt el, 2–4 óra hosszat írt. Erre az írásra készült: a délután szabad idejét, még a sétáját is olvasás és az éppen aktuális téma átelmélése foglalta el; azt hordozta, érlelte, szálait szövögette magánbeszélgetéseiben is, abba beledolgozta megfigyeléseit, a hallott megjegyzéseket, az esetleges olvasmányokat. Egy-egy jelentősebb írására – ha mindjárt kisebb terjedelmű is volt, mint pl. A Pilis hegyén – példátlan szorgalommal készült; nem sajnált ilyenkor ritka, nehezen hozzáférhető könyveket fölhajtani, szakembereket kikérdezni. A mondott délelőtti órákban aztán az előző napokban megérlelt anyagot leírta, hihetetlen gyorsasággal; ami nyomtatásra volt szánva, azt átdolgozta, akárhányszor 2–4-szer is; a kifejezéseken ugyan ritkán csiszolt, inkább újra fogalmazott némely részt, mást meg áthelyezett, ismét másutt betoldásokat

tett; aztán újra tisztába írta az egészet. Már a kilencvenes évek óta, de főként 1900 óta sokfelől kértek tőle dolgozatokat a legkülönfélébb lapok és folyóiratok; amennyiben nem voltak erkölcsi nehézségei, sohasem mondott nemet és sohasem késett meg. Ha nem volt ilyen vállalt föladata vagy nem dolgozott önálló művön, szorgalmasabban kereste föl naplóját. A legrészletesebb naplóföljegyzéseket ilyen irodalmi pauzáknak köszönhetjük.

Vegyük hozzá, hogy az alakítás lelkének mélyen meggyökerezett igénye és gyönyörűsége volt. A szépet tudta élvezni és becsülni, mint kevesen; az irodalmi szépet is ösztönös célbiztonsággal kereste és találta meg. Fiatal korából vannak írott hagyatékában följegyzések, melyek jellegzetes kifejezéseket és fordulatokat gyűjtenek modern magyar regény- és novella-íróktól; naplóiban állandóan följegyez jellegzetes kifejezéseket, idézeteket, fordulatokat; a benne ősgazdagsággal és eredetiséggel fakadó gondolatok és eidétikus élmények szemmel látható törekvéssel keresnek egyre hatásosabb és tökéletesebb művészi formát naplóiban, beszédeiben, de még társalgásában is. Fiatalabb kori naplóföljegyzéseiben ki-kitör a vágy rendelkezni a szó hatalmával; már 1883-ban akar sokat és nagyot, de érzi, hogy kifejezése hiányos (23, 38); 1886-ban így ír: „Azért van bennem mindig az oly vágy, hogy a hit bennem és szavamban erős, velős és zúzó hatalommal találjon kifejezésre … De eddig nagy hiányt érzek úgy a gondolat metsző élét, mint a szó csattanós és bő és eleven és folyékony egymásutánját illetőleg. Reménylem, hogy ez még megjön; mert különben nem tudnám okát érzékem ez irányban való tetemes kifejlettségének" (23, 87). Írásra mindig volt ideje és kedve, legnagyobb elfoglaltságai közepett éppúgy, mint pihenőben és úton. Az esztergomi időben szenzáció volt a kispapok közt, ha egyszer valakit nem tollal kezében, álló íróasztalánál (62 éves koráig csaknem minden munkáját ott írta!) fogadott.

Mindazáltal Prohászka sokkal hatalmasabb és gazdagabb egyéniség, semhogy teljes tartalma maradék nélkül elfért volna az írói működésnek keretei közt. Ő maga sem így látta magát. Nincs kétség benne, hogy az írást ő eszköznek nézte a római idejében kialakult apostoli eszmény szolgálatában, és írásainak tárgyát, terjedelmét, sokszor még irodalmi formáját is külső hatalmak, illetőleg célgondolatok szabták meg; s a magyar irodalomnak külön szerencséje, hogy ez egyszer a szándékoltság a pátosszal úgy egyesült, hogy ez a frigy érdekházasságnak soha semmi nyomát nem mutatta.

Érdekes, hogy Prohászka maga nem tartott valami sokat irodalmi tevékenységéről. Naplóföljegyzéseiben tükröződik az egész mindenség és egy gazdag léleknek sokszor förgeteges, mindig tengermély élete; s alig néhány utalás

sejteti, hogy e naplók írója filozófiailag, teológiailag, szociológiailag érdekelt gondolkodó és író. Ha hellyel-közzel szóba is kerül, irkálásáról, irkafirkáiról beszél. Harmincéves írói jubileumát az őt efféle dolgokban jellemző magától értetődőséggel veszi; még csak az épp abban az időben nála oly gyakori visszaemlékezésre sem érez indítást. Irodalomról, sajtóról sokszor nyilatkozik, azonban csaknem mindig a lelkipásztor és népnevelő szerepében. Tulajdon írásait nem gyűjti; a legtöbbről nincs sem kézirat, sem nyomtatott példány a rendelkezésére. Ha mások elébe hoznak valamit régibb dolgozataiból, akárhányszor őszinte csodálkozással nézi, hogy ő valaha ilyent is írt. Amilyen odaadással és lelkiismeretességgel készíti elő dolgozatait, annyira a sorsukra hagyja, ha megvannak: a korrektúrázást átengedi másoknak, készséges, de sokszor nem éppen képesített szolgáló szellemeknek; kész dolgait engedi dilettánsoktól gyűjteni, szabdaltatni – sőt „átsimítani". Műveinek kiadói jogával és sorsával szuverén módon nem törődik: alamizsnaként adja annak, aki éppen kéri. Aki magát kizárólag vagy csak elsősorban is írónak tekinti, annak valóban „nem ily anyagból kén' szerkesztve lennie".

Prohászkában tehát az író csak egyik, mindenesetre adekvát hajtása egy mélyebb és gazdagabb gyökerű életnek; és épp ezért benne az írót is csak egy írón kívüli álláspontról lehet igazában méltatni. Itt *az írónak kulcsa az egyéniség*, melyben ritka szintézissel valósult egy zseniális fokon álló sokoldalú tehetségnek két pólus körül áramló élete: a misztikai távlatokba mélyülő bensőség és önalakítás szenvedelme egyfelől, és a kifelé törő, világot alakítani akarás pátosza másfelől; s mindkét irányban páratlan zseniális alakító erő érvényesül. Itt őseredeti életfakadással van dolgunk, melynek egyik árama az írói tevékenység. Prohászka egyénisége a legnemesebb és legtisztultabb természeti és természetfölötti életnek remeke, és ennek az életnek egyik sugárzása Prohászka, az író.

Az író Prohászka nyitja tehát Prohászka, az ember; az ember, nem sztatikai szemléletben, mintegy megkövült állásban, hanem abban a fakadásban és fejlődésben, mely a teremtett életnek egyetemes alakja és törvénye. Prohászkát, az írót is csak az emberen keresztül tudjuk megérteni, amint az az idő folyamában és a kortörténet árjában született és nőtt és teljesedett. Ez Prohászka pályája.

II. tanulmány

PROHÁSZKA NYELVESZTÉTIKÁJA

Brisits Frigyes*:
„Életünk" c. folyóirat 1918. II. 952–955. old.

Prohászka nyelvének alaptulajdonsága akár értekezésben, akár szónoklatban mindig egy és ugyanaz: *a költői, elragadó erő.* Ez a vonása a tárgyszerűség túlságosan dogmatikus felfogásában talán nem egészen stílszerű, de nem képzelhető el másként s mintegy immanens szükségként parancsolja azt: egyénisége. Ez az egyéniség nemcsak a világban való intellektuális tájékozódás zsenije, hanem a világ fölérzésének „izgalmas szenzóriuma" is. S amikor megnyilatkozik, az utóbbi irányban intenzívebben, gazdagabb termékenységgel fejeződik ki, mint az előbbiben. Ez az oka legfőképpen annak, hogy Prohászka a nyelvben a fogalmi kifejezés éles világosságának – szinte öntudatlanul – nem juttat olyan pozitív szerepet, mint a velejáró érzelmi atmoszféra hatásának. Az objektvitást tehát felváltja a szubjektivitás túlsúlyba jutása, ami egyet jelent azzal, hogy a szemléletből Prohászka a tartalmi elemet nem emeli oly uralkodóan ki, mint hangulati hatását. Az értekező stílust tehát nála felváltja a költői stílus, mégpedig a modern költői stílus.

Prohászka nyelve azon a ponton lett modern, amelyik a legtöbb problémát adta az elméleti esztétikusoknak, s amelyiken – ha nem is az ő hatása alatt, de mindenesetre időrendben utána – kifejlődött az egész magyar modern költészet: a nyelv belső szemléltető erejének s a költői kép természetének viszonyán. A régi költészet – s hozzátehetjük az értekező műfajokat is – ösztönszerűleg érezte, amit Mayer és Lehmann vizsgálódásai alapján tudunk, hogy a szó általánosító erejénél fogva közvetlenül szemléltetni nem tud s ez volt a lélektani szüksége a trópuszok** használatának s kifejlődésének; csakhogy

---

* Dr. Brisits Frigyes: (1890–1969) ciszterci szerzetes. 1914-ben doktorál Bp. Bölcsész Egyetemen, a budai Szt. Imre Gimn. igazgatója, 1934: MTA-tag, 1957: irodalomtudományok doktora (szerk.)

** Trópusz (gör. „fordulat"): szókép, költői kép: A klasszikus retorikában a köznyelvi szó helyett használt eltérő jelentésű szó. Szókép úgy jön létre, hogy két fogalmat, jelenséget

az ezek segítségével megalkotott költői képet rendkívül aprólékos gonddal s mintegy objektív távolságban dolgozta ki. Prohászkánál vázlatosabb lesz a rajz, de termékenyebbek s kiadósabbak az egyes vonások, melyek érzetelemeiből inkább az összhang, az összbenyomás hangulati tartalma lép előtérbe. S hogy a „szemlélet illúzióját" mégis elevenebbé tegye, ezért törekszik nem annyira díszítő, mint inkább karakterisztikus jelzőkre, ezért szeret olyan sok patétikus igét, inkább sejtetőleg érinti, mintsem kifejti hasonlatait, olyan szavakat használ, melyeknek talán önmagukban csekély a poétikai értékük, de érzetelemük rendkívül gazdag, közelebb asszociálják az élet közvetlenségét s így a jelenkor képzet- és érzelmi világából építi ki, telíti meg a maga költői képrendszerét. Festeni nem szeret, szavaiban erősebb a drámai haladásba s mozgásbavágyás, mint a színező nyugodtság. Ez a hevületes nyugtalanság az oka, hogy nála nem találjuk meg a régi nyelv gondosan kimért s megnyugtatóan egyensúlyozott körmondatait. Ezek helyett nagy kontraszt jeleneteknek mintegy drámai kiegyenlítődését, érzelmi szimmetriáját használja és kedveli. Ebből a drámailag leíró vonásából magyarázható a fokozásra hajló nagy szeretete, az a bizonyos metaforikus sűrűség s amelybe merész kapcsolatokkal bele akarja szorítani, össze akarja foglalni sokoldalú benyomásait, a mondatok egyenletes formáinak gyors változtatása, erős érzelmű monológokkal való átcserélése, refrénszerű szimbolikus mondatokkal történő megszakítása s néha jambikus ritmizálása. Mindezeknek a részletekben nincs mindig nyugodt hatásuk, bizonyos fokig; az egység – s az amplifikálás* bősége folytán – az arány rovására mennek, de ekkor is hatalmasan érzik rajtuk egy kivételesen nagy szellem ereje, amely a maga énjét új, friss és természetének megfelelő formában kívánja kifejezésre hozni. Annál megnyugtatóbb s felemelőbb, ha az említett vonásokat összefoglaló egységben tekintjük. Ekkor láthatjuk csak őt, hogy Prohászka milyen merész és szerencsés stílus újító, mily eredeti módon bontotta, törte meg a metaforikus szókészlet megmerevülten átöröklött formáit, mennyi lélektant vitt belé a szó-jelentés tovafejlesztésébe, mennyire az egyéni látás és érzés pszichológiáját tette alapjává a stilisztikai kategóriáknak a mechanikus, szellemtelen használat helyett, s az analógia útján milyen kifejező, súlyos elasztikával gyarapította a szavak erejét s az érzelmi mélység milyen hatalmas kifejezését mélyítette beléjük, s képzelete dús, ünnepi

---

összehasonlítunk, illetőleg köztük összefüggést létesítünk azzal a céllal, hogy az egyiket a másikkal magyarázzuk, szemléletessé, elképzelhetővé tegyük, megértessük. (szerk.)

* amplifikálás: bővítés, sokszorozás (szerk.)

szárnyalása révén mekkora emelkedettséget, igézetet és prózát adott vissza a költői nyelvnek. Mindez romantikus vonás, de a romanticizmus mindig a költői nyelv diadala.

Gondoljunk csak műveinek egy-két megragadó helyére. „Azután leemeli sebzett kezeit s lábait az Úr Jézus a szegekről, lelép a keresztről s elindul a bódult világba, melyre oly nehéz szíve van s véres kezeivel borogatja az ifjúság felhevült homlokát, meghinti a tiszta leánylelkek liliomait, s a rothadó világ fekélyeire ráborítja lázas sebeit s mint Elizeus hajdan a halott fiúra, úgy borul rá a szenvedő Krisztus sebzett testével a világra. Végigmegy a családok szentélyein, parketten és taposott földön; a családi otthonok falára fölakasztja töviskoronás arcának képét. Elmegy a múzeumok, színházak, tánctermek, klinikák, szanatóriumok, tébolydák mellett; megrendül és sír, mint egykor Jeruzsálem fölött. Oh, jöjjetek utánam és küzdjetek; jöjjetek közelebb, ha gyengék vagytok; érezzétek meleg szívem és vérem lehét. Küzdjetek a vérontásig s kérjétek a kegyelmet nemzedékemre való tekintettel, győzni fogtok!" (Elmélkedések. 563. l.) Lessing tapsolt volna e helynek, pedig szépsége talán nem is technikája időbeliségében, hanem összefoglaló vonásainak kontraszt hatásában rejlik. Mennyi élet, milyen telt indító vonások, milyen mélyből való jellemzés, s az élet mekkora mélységeinek feltárása s az emberi élet milyen sorsszerű, örök állomásai e pár sorban, az egyszerűség áhítatos igézetében. Ugyancsak az összefoglalás nagyszerű ereje, de már valami dörgő, sikoltó pátosz s dramatikus megelevenítés kíséretében nyilvánul meg a következő helyen: „A modern világot sok égető kérdés s kínzó probléma gyötri; szellemi világában sötét felhők járnak, azért világnézetei akár csak kaotikus óceánok áramai volnának; szociális vajúdásaitól recseg a társadalmi rend Prokrusztesz ágyán, de amilyen elgyötört ez a társadalom, oly élénk s szenvedélyes benne az élet vágya; harcol az életért kongresszusaiban, társadalmi mozgalmaiban, tudományában küzd a métely, a méreg, a bacillus ellen; egyleteiben, társulataiban árkot, gátat akar vonni a pusztulásnak." (Úri és női divatmorál.) A szavakon kevés a stilizáltság, sőt egyik-másik teljesen száraz s mégis a felépítésnek drámai lüktetésében s érzelmi értékű megoldódásában s kiegyenlítődésében milyen erős tömeg – szinte korhangulat kifejezői lesznek. A világító vonás, a teljes képben való precíz kiegészülés homályos bennük, de a hozzájuk fűzött korszerű és aktuális érzelmi élet gazdagon s lenyűgöző realizmussal sugárzik róluk s belőlük vissza.

Az érzetelemek e rendkívül gazdag, intuitív kiemelése adja s fokozza Prohászka stílusának szemlélet-hangulati frissességét és teltségét. Ezt érezzük,

midőn ilyen jelzőket használ: „kenyérillatú csók", midőn a hasonlatoknak és képeknek inkább tömegerejével, mint formájával él: „a hegyek temperamentuma a szilencium", a „temetés lélekleleplezés", „nem minden virág egyaránt olajos; éppúgy nem minden hittitok egyformán áhítatos. A szent Szűz liliom, a szent kereszt illatos fa, de az áhítatnak legolajosabb virága, az oltáriszentség"; „evezz a mélyre, ne a Genezáreti tó viharos melységeire, nem is az Atlanti-óceán örvényes mélységeire; evezz ki azokra a különb mélységekre, melyek a szívében nyílnak". „Ez emberi öntudat az az »altitudó«, az az örvényes mélység, melynek párkányán szinte reszkető áhítatban fonnyadunk el, mert ott szemébe nézünk halhatatlan lelkünknek s megpillantjuk a végtelenséget, az örökkévalóságot", midőn képein a cselekvés s történés legkifejezőbb mozdulatait hangsúlyozza, főleg a természeti jelenségek analógiájára: így lesz az inga kilengése nála a szellemi élet, a lélek kilengésévé, a tengerrengés lélekrengéssé. Néha ez a hangulat elemezhetetlen finomsággal, csipkeszerűen oldódik ki szavaiból, midőn például ilyet ír: a lélek lehelete reszket át a tájon.

Ebből a pár vonásból is kitetszik, hogy Prohászka nyelve a legfinomabb művészet. Művészet nemcsak formai szempontból, hanem abban a legmagasabb értelemben, amely a stílusban az egyéniségnek, az eszmének, s a nyelvnek klasszikus összetalálkozását keresi. Talán ez az oka annak, hogy nyelvén, stílusán „a prófétai szerv" ereje s hatása inkább látszik, mint másén.

PROHÁSZKA OTTOKÁRRÓL

Brisits Frigyes:
Vigilia 1995/8. szám (részlet)

Második felejthetetlen emlék-élményem róla 1911. december 31. E napon temették Kass Ivort.* Koporsója mellett három beszéd hangzott el: Négyesy Lászlóé, Rákosi Jenőé és az övé. Négyesy László búcsúztatója remek irodalmi ötvösmunka volt. [...] Rákosi Jenő szavaiban csupa magyar íz és velős világosság duzzadt. [...] Mind a két szónok alapjában a klasszikus retorika tanítványa volt. Még bánatuk kifejezésén is érzett a forma tiszteletadása és fegyelme. És akkor a koporsó mellől egy különös csengésű hangon szokatlan,

* báró Kass (v. Kaas) Ivor: (Lontó, 1842. – Bp. 1910. V .11.) publicista, politikus (szerk.).

merész metafora világított fel: „Mikor szemfödő borul a holttestre, akkor lepel hull le a lélekről, s ha az a lélek nagy hit vonásait hordozta magán, akkor a temetés ünnep, hisz voltaképp lélekleleplezés!" S ami ezután következett, az mind lázas szaggatottság s mégis valami újszerű egység és stílus-reveláció volt. Mintha nem is szónoklás, hanem látomás ragyogott volna előttünk. A fekete színek élni kezdtek körülöttünk, mindenre rácsillant ennek az égő, imádkozó retorikának égi bűbája, aszketikus melege, a halált is átvilágító hite s a teremből eltűnt a ravatal enyészet-illata. Soha-soha nem lehet ezt a szónoki versenyt, ezt az „adoratió"-ba boruló „oratió"-t elfelejteni. Ekkor láttam meg Prohászka Ottokárban a *princeps verbit.*

III. tanulmány

PROHÁSZKA

Sík Sándor:
„Gárdonyi, Ady, Prohászka" 1928
Lélek és forma a századforduló irodalmában
(Részletek)

Bevezetés

Ezek a tanulmányok [...] három emberi és írói egyéniség vizsgálatában, a millenniumtól Trianonig eltelt negyedszázad irodalmának pszichológiai és esztétikai uralkodó jellemvonásait próbálják keresni.

Ezt a negyedszázadot, [...] saját arccal bíró, lezárt és nagyjelentőségű irodalomtörténeti korszaknak kell tekintenünk [...] nagy művészi értékűnek is kell ítélnünk ezt a korszakot. Nem ismételte meg a nagy magyar *pentékontaetérisz* történelmi csodáját; nem adott, aminthogy nem is adhatott, a magyar költészet nagy háromsága, Vörösmarty, Petőfi, Arany mellé hasonló másikat: a történelmi erőknek nemzeti klasszicizmusokat teremtő egybepatakzása csak egyszer szokott előfordulni egy nemzet életében. De létrehozott [...] olyan eredeti, nagyszabású és nagy művészi erejű írói egyéniségeket, akiket a magyarnál gazdagabb irodalmak is nagyjaik között tisztelnének.

E korszak legfőbb jellemvonásának [...] a nagy írói egyéniségeknek lélekben való elmélyülését és az új művészi formáknak ebből az elmélyült lelkiségből való belső kialakulását látom. Az előző kor költőinek [...] nincsen saját lelkiségükből fakadó igazi műformájuk [...].

Ez a kor – a sekélyes pozitivista-materialista gondolat uralmának kora Európa-szerte – nem kedvezett a mélyebb és egyénibb lelkiség kialakulásának: sem az *Isten rabjai,* sem az *Ős Kaján,* sem a *Diadalmas világnézet,* sem a *Pogányok,* sem Harsányi Kálmán *Kristálynézői,* sem Babits Mihály lírája nem születhetett volna meg a századforduló előtt. Az irodalmi megújulás a szellemi élet kezdődő újjászületésének nyomában jár. A századforduló körül a szellem nálunk is kezdi lerázni az úgynevezett természettudományos világnézet szemellenző-

it. „A szél fordul – hirdetik a Diadalmas világnézet első sorai – az egyoldalú, szétszedő, analizáló irányzat háttérbe kezd szorulni s az ember nemcsak tudni, hanem élni akar; élni akar erő- és életteljesebben. Azért kiindul új világot s bele új embert, új típust, új ideált teremteni." Új emberek, új típusok jelennek meg, akik új látásmódot és új érzésmódot: új világnézetet hoznak. A világnézet szót itt természetesen nem filozófiai, hanem esztétikai értelemben használom, értvén rajta a művész énjének a rajta kívül álló univerzummal szemben való állandó magatartását, az életlátásnak és az életérzésnek élő, dinamikus egységét. Ebben az értelemben a tárgyalt negyedszázad irodalmára jellemző, hogy java írói csaknem valamennyijének eleven és egyéni, saját világnézete van, amit az előbbi kornak csak egyes legkiválóbbjairól lehet elmondani. A korszak esztétikai jellegét pedig az adja meg, hogy az egyes írók a maguk egyéni műformáit nem a hagyományból (bár nem is mindenestül annak ellenére: az irodalomban nincs forradalom), nem is idegen minták után (ha nem is külső hatások nélkül: a XX. század nem ismer „vad" zseniket), hanem belülről, világnézetük plasztikus erejével alkotják meg [...].

Ez a célkitűzés magyarázza meg, miért került e könyv címlapján egymás mellé három egymástól emberileg és művészileg egyaránt oly távol álló név, mint Gárdonyi Géza, Ady Endre és Prohászka Ottokár [...]. Ez a három író fejezi ki legeredetibben, legélesebben és legművészibben a kor magyar lelkiségének három különböző arculatát. Gárdonyi a nyolcvanas és kilencvenes évek levegőjében nőtt fel, de megrázó egyéni élmények hatása alatt idegenné válik ebben a világban; kivonul a magyar közéletből, remetévé lesz, úgy gyötrődi ki magából, szemlélődő, különc és mély érzésű lelkéből a maga egyéni világnézetét, és alkotja meg ennek belső indításaiból a magyar regénynek egy új formáját. Ady Endre a maga dekadens láztól és pogány magyar őserőtől forrongó lélekkáoszával robban bele a magyar életbe, már nemcsak idegennek, hanem ellenségesnek is érzi mindazt, amit maga körül lát, minden kortársánál ösztönösebb erejű magyar öntudattal, de ugyanakkor magyar-káromló forradalmi daccal lázad ellene, és evvel a tragikussá mélyült magyarsággal egy új, monumentális, tragikus lírát teremt. Prohászka is messziről, a misztikus Isten-átélés titokzatos világából érkezik, neki is idegen a szegény, vajúdó magyar világ, de életérzésének mindent értő, mindennel együttérző, mindent magához ölelő egyetemességével, az apostol lélekosztó szenvedélyével meg akarja újítani, felemelni, átlelkiesíteni ezt a világot, és ez a kettős élmény a lírai-retorikai prózának egy egészen új és eredeti formáját hozza létre. Három ember: három műforma.

E tanulmányok felépítésének külső módszerében azt az eljárást követtem, amelyre Tain adott gyönyörű példát nagy angol irodalomtörténetében: ahol lehet, az írót saját szavaival próbálom jellemezni. Jól idézni: a költőt magyarázó esztétikusnak egyik legfőbb feladata [...]. Aki az irodalomtörténetíró tárgyilagos munkájára vállalkozik, nem térhet ki az elől a kötelesség elől, hogy megállapításait bizonyítsa is. Erre pedig a legtöbb esetben alig van más eszköze, mint a *dokumentumok:* a szemléltető idézetek bősége. Az olvasó, aki elsősorban a költőt akarja látni, megismerni, élvezni, hálás lesz ezért a gazdag idézetanyagért. És van-e az esztétikusnak fontosabb feladata, mint a géniuszt szolgálni: az embereket a költő értésére, élvezésére, szeretésére segíteni?

I. fejezet
Prohászka, a költő

Mikor Prohászka egyéniségét és élete művét ennek a tanulmánynak összefüggésében a magyar irodalmi fejlődés szempontjából vesszük vizsgálat alá, akkor egész jelentőségének csak egyik, éspedig kétségtelenül nem is legfőbb oldalával foglalkozunk. Prohászka nem írónak jött, hanem apostolnak, zsenije elsősorban nem az írásnak, hanem az életnek avatta művészévé. Az a huszonnégy hatalmas kötet, amelybe a siető kegyelet összegyűjtötte műveit – amely azonban távolról sem teljes gyűjteménye írásainak –, csak elenyésző töredékeit tartalmazza ennek a csodálatos életremekműnek. Csak melléktermékeit az élő energiák ama felbecsülhetetlen tömegének, amelyet ez a tűzlélek belelángolt a magyar lelkiség fáradt erőrendszerébe. A Pázmányok, Apáczai Cserék, Bessenyeiek, Révaiak, Kazinczyak édestestvére ő, akiknek az írás nem volt öncél, hanem csak *ancilla:* harcos, de alázatos szolgája egy nagy, egyetemes célnak. A Zrínyi Miklósoknak és Széchenyi Istvánoknak, a nagy, magyar lélekkeltegetőknek egyenes utódát látom benne, aki ugyanavval a szédítően eszmei céltudatossággal és ugyanavval a hétköznapi élet apróságait is átstilizáló konkrétséggel, ugyanavval az egész magyarságölelő egyetemes szeretettel és ugyanavval az egész-élet-tékozló apostoli odaadással szolgálta ugyanazt a célt: a magyarság jobbik énjének, lelkének ébresztését. Tartalmi jelentőségében ez a küldetés messze túlemelkedik a nemzeti határokon. Prohászka legnagyobb, egyetemes jelentősége az a nagyszerű szintézis, amellyel harmonikus egységbe foglalta az egész, tradicionális kereszténységet és a huszadik század egész eleven kultúráját, amellyel kibékítő feleletet adott a korabeli ember legégetőbb

problémáira; azokra a problémákra, amelyeket a legnagyobbak, az Ibsenek és Tolsztojok, a Gárdonyiak és Ady Endrék bogoztak, de megfejteni nem, vagy csak félszegen tudtak. Ezt a nagy szintézist pedig elsősorban nem írásaival alkotta meg, hanem életével, egyéniségével, egész Énjével. Ha ezt az Ént, ezt az életet jól szemügyre vesszük, remekművet látunk magunk előtt, egy teremtő művészzseni harmonikus remekét. Az írások, a könyvek, cikkek, beszédek: néhány levél a királyi tölgyfa eleven palástján. Mégis, ezek az írások önmagukban is akkora értéket képviselnek, amelyet a leggazdagabb irodalmak is drága kincseik közé számítanának.

Mikor gondolatban ennek a huszonnégy kötetnek címlapjait végigfutom, szinte zavarba ejt ezeknek az írásoknak már a sokfélesége is. Filozófiai, dogmatikai, geológiai, szociológiai, történelmi szakkönyvek és értekezések, templomi, politikai, társadalmi beszédek, bibliai elmélkedések, épületes olvasmánynak szánt fejtegetések, pásztorlevelek, újságcikkek, naplók, levelek, útirajzok, novellák, allegóriák; tárgyak, műfajok, igények és célzatok alig rendezhető tömkelege. Lehet-e ebbe az őserdőbe utat vágni? Ebben a minden szempontot megcsúfolni látszó sokféleségben egységet találni? Úgy gondolom, az irodalom vizsgálója csak egyféleképpen igazodhatik el ebben az áradó gazdagságban: ha az írások mögött megpróbálja felfedezni a művészt, a költőt. A szónok Prohászka, akit életében legtöbben láttak, a tudós Prohászka, akit a kötetek felületes lapozója talán legelőször pillant meg: egyaránt eltűnik előlünk, ha belemélyedünk írásaiba. A tudományos munkákból is, a beszédekből is kihallja azonban, akinek füle van a hallásra, a *költő Prohászka* ritmusait.

Nyilvánvaló, hogy mikor Prohászkáról mint költőről szólunk, akkor a költő szót csak e fogalom legbelsőbb, legigazibb lényegének jelölésére használjuk. Költőn itt egy sajátos embertípust értünk, minden más rokontípustól különbözőt, aki másképpen áll szemben a dolgokkal, mint akár a tudós, akár a szónok. A költő az az író vagy beszélő ember, aki veleszületett szükségszerűséggel, művész módjára fogja fel és tükrözi a dolgokat, és magától értetődő ösztönszerűséggel, művész módjára alakítja mondanivalóját. A tudós megfigyel, elmélkedik, következtet és szerkeszt, szóval elsősorban értelmi munkát végez, és azt kíván olvasójától is, amikor világosan és szabatosan eléje adja a maga igazságát. A szónok szintén elsősorban az értelem síkjáról indul el: meg akar győzni, meg akar indítani, értelmet és értelmen át akaratot; mindig hallgatóságára gondol, anyagát úgy válogatja meg, érveit úgy csoportosítja, érzelmeit úgy engedi megszólalni, hogy minél nagyobb hatást érjen el. Az igazi szónokot a beszéd hevében nemegyszer elkapja ugyan a belső lendület, az

érzelmek áradása tán túl is csap a maga elé tűzött korlátokon, de a szónokon még ezekben a percekben is uralkodik a teleológiai tudatosság, még ilyenkor sem téveszti szeme elől az elérendő célt; értelmi elmélyülés és érzelmi fellendülés mind egyet szolgál: a hallgatók akaratának megindítását. A művész, a költő egész másként áll szemben mondanivalójával is, közönségével is. Természetes, hogy értelemmel dolgozik ő is, hiszen szemléletekből indul ki, és anyaga az értelmes emberi szó. Hatásra, akaratok megindítására törekedhetik ő is, hiszen a művészi forma, amellyel dolgozik, a leghatékonyabb akaratinspiráló. De ha mégoly tudatosan törekszik is értelmi világosságra, ha mégoly elszántan maga elé tűzi is a praktikus megindító célt, az alkotás tudatalatti mélyeiben az ösztönszerűség spontán hatalmával egészen más erők irányítják szavait: a művészi önkifejezés ösztöne és a művészi fantázia formáló ereje.

A költő a világot nem a fogalmak elvont árnyékképeiben szemléli, nem okfejtések, következtetések halavány pókhálófonadékán keresztül látja összefüggőnek, nem bontja részeire és illeszti újra mesterségesen együvé a színehagyott részeket, hanem mint egy egész, eleven hús-vér valóságot, élő életet a maga gazdag egészében éli át. A valóság az ő szemében nem valami rajta kívül álló, idegen elem, amit hidegen meglát, objektíven tükröztet vagy szenvtelenül elemez, hanem átélt valóság, a maga életének egy darabja, hús és vér a maga húsából és véréből, a maga egyéniségének szerves részévé vált élet. Az igazság az ő számára nem elméleti kérdés, az igazság keresése nem az elménék nemes sportja, hanem egyéniségének legbensőbb, legszemélyesebb ügye, élettartalom, átélt élet: *élmény.* Amikor megszólal, szavai a tudatosnál mélyebb forrásokból fakadnak. Amint az akácfa hófehér fürtökké virágozza a magába vett nedvességet, amint a szőlőben tüzes zamattá lesz a föld méhének lángja, ugyanúgy természetszerű szükségszerűséggel virágozza és gyümölcsözi énekké – az emberi lélek szabad tevékenységén keresztül – a művész a maga belső kincseit, élményeit, a maga mondanivalóját. Amit átélt, ki kell fejeznie. Nem hallgathat; ha szerencsétlen körülmények rákényszerítik a hallgatásra, tragikus törés támad életében, mint a mi irodalmunkban Katona Józsefében. Ugyanaz a belső kényszer ez, amelyre (hogy Prohászkával még rokonabb bizonyságra hivatkozzunk) Szent Pál utal: „Kénytelenség ösztönöz, és jaj nekem, ha az evangéliumot nem hirdetem."

A mondanivalók formai megalkotásában pedig a költői géniusznál a tanító és szónoki formák külsőségei mögött is a művészi alakítás törvényei uralkodnak. Ezek a törvények immanens törvények; nem igazodnak kívülről jövő célokhoz, hanem a mondanivalókban rejlő belső szükségszerűséghez: hogy a

mű minél tökéletesebben megvalósítson minden benne rejlő tartalmi és formai lehetőséget; minél szervesebb, önmagában élő egész legyen. Mindez kizárja az olvasóhoz vagy hallgatóhoz való közvetlen alkalmazkodást. Az eszme, az idea felsőbb régiókból való szükségszerűsége parancsol, nem a hatniakarás relatív szempontjai. Minél jobban megvalósítja azonban a mű az alkotásnak ezeket az immanens törvényeit, annál biztosabb, erősebb, egyetemesebb és maradandóbb lesz a hatása is. Csakhogy ez a hatás nem a tudományos prózának elmemeggyőző, sem a szónoki előadásnak akaratmegindító hatása, hanem ezek helyett vagy – a Prohászkához hasonló lángelméknél – ezek mellett és fölött, egy mélyebb és megragadóbb erő: a művészi szuggesztió ereje. A költő nem meggyőz és megindít, hanem elsősorban szuggerál. Az élmény eleven életszerűsége, a kifejezés belső igazsága, a formának objektív szépsége, szabad szükségszerűsége ellenállhatatlan erővel ragadja meg a fogékony lelket és szuggesztív hatalommal kelti fel benne a művészt betöltő élménynek mását. Prohászka írásaiban és beszédeiben tehát voltaképpen a *műélvezet közvetíti a meggyőzést és a megindítást.* Anélkül, hogy ez művei tudományos vagy szónoki jellegét csökkentené, művei legnagyobb részében elsősorban a művész szól hozzánk. Izgatóan érdekes feladatnak ígérkezik erről az oldalról, a művészi élmény és az immanens kifejezési forma oldaláról való vizsgálata, hiszen a magyar irodalom szempontjából éppen ebben jelent korszakos újságot.

II. fejezet
Az apostol mint író

Prohászka írói egyéniségében új emberi és írói típus jelenik meg a magyar irodalomban; nemcsak új lelki alkat, hanem új művészi alakító elv is; írásai nemcsak új tartalmakat, hanem új színeket, új érzés-ritmust is hoznak.

Ha ennek az egyéniségnek legbelsőbb alakítóelvét keresem, mindenekelőtt azt kell mondanom, hogy Prohászkában az apostol jelenik meg mint író. Utolsó könyve ezekkel a szavakkal kezdődik: „Ez a könyv lelki olvasmány. Él ugyan az irodalom eszközeivel, de nem irodalom a célja, hanem a lélek. A lélekformálás mestereinek sohasem voltak szépirodalmi céljaik ... Valami mást tudnak ők, tudják a lélekszövés ismeretlen fonálvezetékeit, ismerik a belső életjárásnak finom ösvényeit, melyeken Istenhez talál a lélek." [1] Ez a néhány sor szabatosan megjelöli Prohászkának nemcsak gyakorlati irodalmi célját, hanem azt a formaalkotó elvet is, amely éberen és tevékenyen virraszt

minden sor írása fölött. Azért azt akarja, hogy aki olvassa, ne a téma iránti puszta érdeklődés tengelyén járjon. Aki átfut a könyvön, azon átfut a könyv is, elhagyják egymást, mint a szembeszaladó gyermekek. Az ekevasnak idő kell, hogy a földet felforgassa és termékenységeit munkára bírja. [2]

Persze hogy az ilyen embernek az írás nem öncél, nem is első cél; Prohászka élete nem az író élete, hanem az apostolé. Misszióval jött, egy nagy küldetés hajtja: mondanivalója van az emberek számára. Nem magától való: felsőbb mondanivalója, mint a Biblia prófétáinak. Ennek a küldetésnek szavát ifjú korában hallotta meg a római Collegium Germanico-Hungaricum cellájában, abban az öröktermékeny levegőben, amelyben három évszázaddal előbb Pázmány Péter látta meg a maga hivatását. Erre a küldetésre készült elő nagy lendületű ihlettel és imponálóan sokoldalú lelkiismeretességgel az esztergomi szeminárium falai közt. Ennek a küldetésnek új igéit hirdette a budapesti egyetem katedrájáról és az egyetemi templom szószékéről, ahol egymás mellett hallgatta szavát diák és professzor, politikus és munkás; ennek a szavát követte, amikor egyszerű kézitáskájával bevonult a fehérvári püspöki palotába, amelynek irodáját Székesfehérvárnak valóságos népjóléti központjává tette. [3] Ezt a missziót teljesítette, amikor szónokolt, templomban és népgyűlésen, egyesületi pódiumon és parlamenti emelvényen; amikor félnapokon át gyóntatott, amikor alamizsnául adta utolsó fillérjeit, amikor mindig és mindenki előtt nyitva tartotta ajtaját, amikor rendszeresen látogatta Esztergom és Székesfehérvár szemérmes szegényeit és hívás nélkül kereste fel a vigasztalanul haldoklókat, amikor állandóan százakkal levelezett és más százakban tartotta a lelket személyes érintkezéssel; amikor egy új, apostoli-papi generációt nevelt fel és egy új, katolikus intelligenciát teremtett jóformán a semmiből. Illetékes ajkak állapították meg, hogy egymaga akkora missziós munkát végzett, mint egész szerzetesrendek, [4] és ezrek ismételhetnék meg egy jeles tudósunk szavait, hogy Prohászka puszta létével, avval az egyszerű tudattal, hogy ő *van*, erőt adott nekik az élet elviselésére. [5] Ennek a csodálatosan gazdag és csaknem emberfölöttien termékeny életnek az írás csak egyik, nem is legfontosabb tevékenysége volt, és ezt is mindenestül a nagy vezérlő fény, a küldetés ihlete irányította. Ez a mindent igájába hajtó küldetés hódító, kegyetlen hatalom, mely az ember erőit lefoglalja és egy ragyogó, fényes gondolatnak járma alá hajtja; a természetes embert kényelmeiben, a körülményekkel való megalkuvásában üldözi; vágyódni, küzdeni, törtetni készteti: „Nem teszek eleget, mit tegyek még?" Ez refrénje minden okoskodásának és záradéka kivívott sikereinek. Végignéz a szükségletek beláthatatlan mezején, szíve szorul s a zsoltáros szava

valósul meg rajta: „Tabescere me fecit zelus meus", elsorvadok fáradalmamtól, de még inkább lángoló buzgalmamtól. „Mit tegyek, Uram, az ártatlanokért, hogy őket megóvjam? Mit a veszélyben forgókért, hogy el ne bukjanak? Mit a hideg lelkekért, hogy föleszméljenek? Építs azoknak csontjaimból falakat s leheletem melegével olvaszd fel ezek szívének jégkérgét, csak ne add, Uram, hogy érzéketlenül s tétlenül nézzem bukásukat s megdermedésüket." [6]

Ez a küldetés a lelkekhez szól. Da mihi animas, a nagy misszionárius szentnek ez a mondata zúg az ilyen lélek mélyén elnémíthatatlan erővel. A lelkek „az Ő itala". [7] Valami szenvedélyes, kielégíthetetlen szeretet űzi, hajtja, ostorozza az apostolt, tenni, szolgálni, szétosztani magát, ami a nagy világhódítók örök-nyugtalan szenvedélyére emlékeztet. Határtalan, elfogyhatatlan, kielégíthetetlen szeretet ez. Szomjas és égető nyugtalanságát csak a tettek, az áldozatos tettek segítik. Hegyeket hordana el. „Legjobban szeret az, aki életét adja barátaiért" – hallja szüntelen, „és hol a szív, mely természetfölötti szeretetet ízlelt és nem akarna „legjobban" szeretni? Életet, életet adni – susogja benne szüntelenül az áldozatvágy –, életet adni, ha nem vérben, adni szüntelen kiszolgáltatottságban, másoknak adott cselekedetekben, fáradhatatlan segítésben, alázatban, türelemben éveken, évtizedeken, emberéleten át... „Mennyire szeretsz? Amennyire átadod magad." [8] Ezt a lélekre szomjas küldetéstudatot világhódító szenvedély fűti. Ez a szenvedély, ez az apostoli vágy a nagy, történelemalakító erők műhelyéből való. Tűz ez, mely lángjával körülfolyja és átnyalábolja ezt a dermedt, piszkos, sáros, unott világot.

Váljék a vágyaktól lelkünk éles és mindenen átható széllé, mely ahogyan végigzörgeti az erdőt s azt a millió gallyat, s megmotoz minden bokrot, s megszólaltat minden zizegő fűszálat s minden avult szürke kórót: úgy ömöljék ki a lélek a vágyak indulatában az élet erdején, arra a sok girbe-görbe lélekre, arra a sok bemohosodott emberre, arra a sok rokonra, ismerősre, azokra, akiket Isten útjainkra állított, kik dajkáltak, ápoltak, tanítottak, kik nekünk, mint cselédek, kalmárok, postások, kocsisok, mesteremberek, hivatalnokok szolgálatot tettek, kikre tán nem voltunk jó hatással, vagy tán meg is botránkoztattuk őket, akiknek többet használhattunk volna, s nem tettük. Ó be jó nekem, hogy lelkem a vágyak szélvészével újra átjárhatja a petyhüdt, az elhanyagolt, a rosszul kezelt világot! Be jó, hogy így nekifeküdhetik a vágyak szele, az ima indulatja városoknak, faluknak, utcáknak, iskoláknak, otthonoknak, templomoknak, sétányoknak, vendéglőknek, színházaknak, s szellőztetni s tisztítani akar, s el akarja törölni azt a rossz benyomást, amit ott tettem, s elfújni azt az állott, unott szellemtelenséget, mely tőlem tapadt oda a házhoz, a bútorhoz, a személyhez. Ó azt mind söpröm, törlöm s ragadom magammal, s tiszta, friss lelkiséget árasztok oda! Vágyaim minden ilyen helyen ütközve föl-fölsikoltnak s ima zúg fel a vágyból, hogy hallgasson meg az Isten, hogy tegye meg, amit tenni elmulasztottam s tegye jóvá, amit rosszul tettem. Azután ismét új vágyak törnek ki a lelkemből, az erő, a friss vállalkozás, a próbálkozás, a jó cselekvés tavaszi

fuvalmai; ez is éles szél, de biztató tavaszi szél, mely fakadást és virágzást ébreszt; szél, mely nem tér ki senkinek, mely beleütközik mindenkibe, s köze van mindenkihez, belekapcsolódik az ember ruhájába s átjárja és megmotozza lelkét, lelkiismeretét, s szellőzteti, frissíti a vérét és életkedvét hevíti.

Ó, Uram, mily nagy jó nekem, hogy a lelkem így áradhat s végigzúghat, hogy indulatja mozgató erővé, perzselő tűzzé, szeretetté, emberjavítássá, segítéssé, lélekmentéssé, imává s istendicsőítéssé lehet. [9]

A magyar irodalom nem sok lapot ismer, amely a szenvedély erejére ehhez fogható volna. Az a győzelmesen tragikus szenvedély ez, amely csak a legnagyobbakat jellemzi, az a teremtő láng, amely önmagát emészti el az áldozat tudatos gyönyörében. „Nem kell sajnálni a lángot, hogy ég: – mondja egy beszédében – lobogjon! Az a zenéje. Sajnáljuk inkább az üszköt, mely lángot, lobbot vetni nem bír. Ne sajnáljuk azt a lángot sem, mely fenn az agyban, vagy a szívben ég, sokaknak biztatására, épülésére, üdvére. Ne sajnáljuk az embert, aki elég." [10]

Az apostol Krisztustól jön. Nem önmagát hirdeti, hanem az Evangéliumot: a megtapasztalt Krisztust. „Amit láttunk, amit hallottunk, amit kezeink tapogattak," azt hirdeti Szent Jánossal a testvéreknek. Látta, hallotta, megtapasztalta, mit tesz a Krisztus szeretete, és nem tudja el nem mondani, ki nem harsogni mindenkinek azt, ami neki boldogsága, mindennapi kenyere, élettartalma lett. Tudja, hogy a bolygókat a nap tömege vonzza, a lelkeket pedig Krisztus szépsége ragadja. [11] Őt is ez a szépség ragadja, ő is ez elé a szépség elé ragadja testvéreit: lássák, élvezzék, éljék, legyenek boldogok és szépek tőle. Egész lényéből árad „a szent és győzelmes tudomás", hogy Jézus életörömre, életerőre ébresztette, erre akar rásegíteni mindenkit. Krisztus barátsága olyan, mint a világosság, nem lehet egyedül hordozni, nem lehet elszigetelten birtokolni; aki megszerezte, akaratlanul osztogatja. Nem lehet csak magunknak világítani. A fizikai fény is osztogatás, de a lelki fényesség százszorosan az. Aki világít, az mindenkié. A Krisztus barátságából fakadó szent életöröm, a föld legsugárzóbb világossága. „Vannak lelkek, akikben annyi tavaszt, annyi harmóniát, annyi fogyhatatlan életbőséget termel, hogy közelükben akaratlanul is a földi megdicsőülés egy nemére gondolunk. Lábaik még a földet tapossák, de lelkeik az égi halmokon járnak. E természetfölötti benyomást érezték mindazok, akik a szentek földi tartózkodásának atmoszférájában éltek." [12]

Ezt a benyomást érezte az ő közelében is mindenki, aki légkörébe jutott: nemcsak a lángelménék, hanem a szentnek ellenállhatatlan vonzóereje áradt belőle. Azok a százezrek, akik temetésekor zokogva kísérték végig Budapest

utcáin, a jámbor falusi nép, amely a Déli Vasút vonalát térdelte végig, mikor a püspök utolszor tért vissza az Árpádok városába; az egyszerű jólelkek ezrei, akik a halálát követő nap már *a csodát* lesték, amellyel Isten biztosan megdicsőíti szentség hírében elhalt szolgáját: csak külső megnyilatkozásai az Apostol páratlan hatásának. Amit a lelkek mélyén munkált, csak az mérheti meg, aki a szíveket vizsgálja. De akinek volt rá módja, hogy kissé közelebbről láthassa ezt a csodálatos életművet, az megérti, hogy miért nevezte őt Gárdonyi a *huszadik század apostolának,* [13] és igazat ad Csernoch prímás megállapításának: „Mi, kortársai, tudjuk legjobban, hogy lelki és szellemi hatása korszakot alkotó, új szellemi és lelki világot nyitó volt a magyar glóbuszon." [14]

III. fejezet
A misztikus (részletek)

Az apostoli lelkület azonban Prohászka írói egyéniségének csak egyik, talán a közvetettebb hatású meghatározója. Az apostoli lélek nem is őbenne jelenik meg először a magyar irodalomban. Az apostol mint író, korszakalkotó erővel lép fel Pázmány alakjában; bizonyos értelemben Széchenyi történelmi és irodalmi szerepét is egy apostoli missziós öntudat irányítja. Prohászka Ottokárban új, a magyar irodalomban majdnem példa nélküli embertípus áll az apostoli küldetés szolgálatába: a misztikus lélek. Írói egyénisége ennek a két érdekes típusnak, az apostolnak és a misztikusnak egészen sajátszerű, gazdag egyéni vonásokkal színezett egysége.

A miszticizmus, akár filozófiai, akár teológiai, akár esztétikai oldaláról tekintjük, a legnehezebben meghatározható fogalmak közé tartozik. A legkülönbözőbb felfogások is megegyeznek azonban abban, hogy a miszticizmus lényege egy sajátságos, nem értelmi, legalábbis nem fogalmi jellegű sui iuris kapcsolat az érzéken túli valósággal. Prohászka miszticizmusáról szólva, módunkban van a fogalomnak arra a meghatározására építeni, amelyet ő maga adott. „A misztika az Isten mély megérzése a világban s a lélekben; megérzése a mély kapcsolatoknak a lét és Isten közt; kapcsolatoknak, melyek egyesülést, közelséget, életet mondanak." [1] Ebből a meghatározásból teljes határozottsággal tűnik ki mindenekelőtt az a hitvallás, hogy a misztikus élménynek alapvető mozzanata az érzelmi világban keresendő. S csakugyan, ez a hangsúlyozottan antiintellektualisztikus felfogás a maga érdekes alakulásával egyre tisztultabb s egyszersmind egyre határozottabb fogalmazá-

sában végighúzódik Prohászka egész írói pályáján, sőt filozófiai munkáiban elméleti megalapozást és formulázást nyer. Akik nem mélyedtek bele ezekbe az írásokba, sokszor félre is értették őt, mert nem látták ezt a misztikus alapvonást, és filozófiai idealizmust, bergsonizmust, pragmatizmust, tudományellenes elfogultságot olvastak bele „az intellektualizmus túlhajtásai" elleni harcába. Tagadhatatlan, hogy vannak mondatai, amelyek az egész gondolatmenetből kiragadva megtűrnek efféle magyarázatokat. Aki azonban kissé belemélyed Prohászka gondolatvilágába, az előtt nyilvánvaló, hogy az idealizmus elvontsága éppoly távol van tőle, mint a pragmatizmus sekélyessége. [2] „Nem vagyok én idealista, nem mondom én, hogy csak az van, amit én nézek ki a világban; de reám nézve semmi sincs, amit nem tudok, nem látok, nem érzek, amin lelkem fénye nem ragyog s szívem melege nem vibrál. Amit ismerek, amit hiszek, amit érzek és szeretek, az alkotja a világot, s más világ nincs, mint az én világom; nekem, számomra nincs." [3] Bergson filozófiájától is (minden rokonszenve és egyes gondolatmeneteinek bizonyos színezeti rokonsága ellenére is) nemcsak hogy független, de éppen a leglényegesebb ponton azzal egyenesen ellentétes. [4] Szabatosan állapítja meg Prohászka legalaposabb ismerője, Schütz Antal: „Prohászka nem tudott és nem vallott kevesebbet fogalmi ismereteink értékére nézve, mint bármely „intellektualista"; azonban a misztikusnak melegségével és az apostolnak tapasztalataival védte a valóságnak fogalmainknál mérhetetlenül nagyobb gazdagságát és az életnek – természetesen a legtisztultabb életnek – elsőbbségi jogát." Nem az antiintellektualista filozófus, hanem a fogalmi világ szegénységét és a konkrét valóság áradó gazdagságát átérző misztikus szól belőle, amikor az érzés teremtő primátusát hangsúlyozza. „Ősi formája és energiája és forrása lévén az érzés az életnek, nem csodálkozhatunk azon, hogy a mi világunk kikészítésében, a mi fészkünk megrakásában ... kiszámíthatatlan szerepe van s hogy mindenen, ami emberi, megérzik lüktetése ... A mi emberi világunknak, ennek a napsugaras s villanyfényes, ennek a színes és hangos, és illatos világnak a tulajdonképpeni kikészítője is az érzés. Érzünk, azért van világunk! ... Az érzés, mint az élet vére és lehe, beleszűrönközik észrevevésünkbe s gondolkozásunkba is s gondolatokat elevenít meg, eszméket gyújt ki, új meglátásokat ad megérzések révén ... Enélkül az eszmék árnyak s róluk is igaz, amit a régi hitrege tartott az alvilági árnyakról, hogy akkor elevenednek meg, ha vért isznak; az eszmék vére az érzés ... Az élet lüktetése ősibb s eredetibb hatalom, mint az ismeret és a gondolat ... A moralitás nem a törvényen, nem az eszményen, hanem a lélek érzésén fordul meg igazában ... Nem a tudás

teszi a morálist, hanem a meleg, lelkes érzés, az érdeklődés és bízó odaadás s zseniálisok e téren azok lesznek, kik a nemeset, a jót megérzik s nem sokat okoskodnak, hanem bízón követik inspirációikat ... Vannak érzéseikben, tehetségeikben s hajlamaikban jól egyensúlyozott pszichológiák ..." [6] Meggyőződéssel vallja, hogy az igazán nagy teológusok is nemcsak Istentudók, hanem valamiképpen Istent látók és megérzők is, akik a nagy misztériumot a világnak nemcsak magyarázták, hanem előimádták és előénekelték, [7] hiszen az örök források nem arra valók, hogy disszertáljunk róluk, hanem arra, hogy igyunk belőlük. „Inni belőlük annyit tesz, mint az élő és belénk sugárzó isteni lélek funkcióival eleven kapcsolatba lépni, ezzel a természetfölötti életet a magunk számára valósággá tenni." [8] Íme a megtapasztalás, az átélés, a nem érzékelhető valóságoknak, az Istenségnek érzelem vezette közvetlen megragadása, a misztikának ez a legigazibb lényege. [9]

A középkori misztika nagy úttörőjére, Szt. Bernátra hivatkozik, akinek a szent, a tiszta, a diadalmas élet kellett, mely fölött a dialektika felépítheti ugyan a fogalmak holdvilágából íveit, de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött. Szt. Bernát úgy tartja, hogy kár a hidakon sátort ütni s rajtuk megtelepedni, hanem le kell ereszkedni az élet történő árjába, a nagy energiák vágtató hullámaira, s úszni kell bennük, s vitetni kell magát hátukon az örök élet révpartja felé ... Fölséges pragmatizmus, mely mindenekfölött élni és égni akar. „Magis ardere, quam scire." [9a]

Csak ez az átélt, megtapasztalt vallási élmény méltó igazán a vallás nevére, csak ez ád szép, tiszta, nemes, isteni életet, „Élni, nemcsak tudni ... átélni azt, amit szentek, hősök, könyvek s maga a Szentírás ajánl. Átélni a reggeli s esti imában s napközben való szerető megemlékezésben az Isten közelségéről ... átélni a szentmisében, a vasárnap s ünnepnap megszentelésében a krisztusi életközösséget ... átélni, a tiszta lelkiismeret öntudatában az Isten vigaszait, a békét, örömet ... átélni a világ csábjai ellen folytatott harcokban az akarat erejét, az Isten segélyét ... átélni a szentgyónásban s áldozásban az utolsó vacsora mennyei izgalmait ... átélni az egyszerű, nemes jószándékokban, melyeket fölébresztünk s a jócselekedetekben, melyeket öntudattal gyakorlunk, annak a viránynak kellemeit, mely az Isten gyönyörűségének kertje. Tehát – ismétlem – élni, átélni, gyakorolni mindezt lélekkel, öntudattal, ez az erőnek, lelki szépségnek, örömnek s a kitartásnak titka." [10] – „Az élő Istennel való e kapcsolatot megtalálja mindenki a szíve fenekén s ha komolyba veszi s kialakítja szerinte életét, meg fogja hallani a mélységben az élő vizek patakjainak csörgedezését. E megtapasztalás megér minden áldozatot, megér

minden tisztulást s minden lemondást." [11] – „Ha Istent nem szeretjük, akkor gyakorlatilag szólva, nincs Istenünk. Aki Jézust nem szereti, megváltatlan marad és poklot hord szívében." [12] Íme, a nélkül, hogy a skolasztikus filozófia realizmusának talaját elhagyná, a nélkül, hogy egy árnyalattal is eltérne a dogmatikai orthodoxiától, a vallásos élmény súlypontját az egyénbe, a lélek közvetlen átélésébe helyezi. „Ezek az értékek tisztára az én értékeim ... belőlem, lelkem feneketlenségéből, Istenből fakadnak; mint új világ, mint a szellem világa, mint az én világom állnak elém s töltenek ki engem. Ez a látás az én intuícióm, életem művészi intuíciója; ez a látás a harmóniák kulcsa, a lét szfinxeinek megvilágítása, a világ érthetetlenségének kiegészítése; a lélek önállítása, az első tett." [13]

Az én intuícióm! Elérkeztünk az intuícióhoz, mely a kontempláció fokán a misztikai élménysor legjelentősebb fogalma. A látás, az igazságnak, az Istennek titokzatos, boldogító szemlélése: erről beszél kifogyhatatlan ékesszólással minden misztikus, régi és új, keresztény és nem keresztény, elméletalkotó filozófus és élményét naivul leíró gyermeklelkű szent. Már Arisztotelésznél is a kontempláció, θεωρια της αληθειας az emberi boldogság alapja; nála azonban éppúgy, mint Platón ideaszemlélő bölcseinél ez a kontempláció értelmi tény. A misztikus intuíció „nem fogalom, nem absztrakt kép, hanem az egyedi konkrét léttel való kapcsolódás", [14] „villámszerű fény", [15] amely az érzelmi világ rejtelmes felhőiből lobban ki. Az a boldogító szemlélet ez, melyről a misztikus Philippus a Sanctissima Trinitate szól: Contemplatio Dei, ad quem movet caritas. [16] Ez a látás minden mögött az Istent, az örök szépséget látja. Egész rejtelmességében, megfoghatatlanságában, de mégis a szó misztikus értelmében *látja*. Íme, egy látomás a végtelenről:

> Ki sejthetné azt, hogy mi a végtelen élet? A mi örömeink csak szappanbuborékok, a mi szenvedélyeink csak az éji szellő sóhajai a végtelen élettel szemben. A tudás s a lángész találmányai, a művészet s az irodalom aranykorszakai olyanok vele szemben, mint a fölvetődő halak csillogása. Az a végtelen élet csupa szépség és öröm; szép, mint a napsugárban izzó vidék, élvezetteljes, mint a saját illatától megittasult őserdő; titokzatos, mint a tenger élete. Gyönyörei frissek, mint az oly májusi reggel, melynek nincs sem tikkasztó dele, sem eltikkadt estéje. Kilendülései határtalanok; mélázva terül el a kontemplálónak szemei előtt, mint az óceán; kifogyhatatlanul emelkednek mélységéből világok, s életének pulzusa ki nem fárad, csakúgy, mint a tenger hullámzása. Ez a végtelen élet amellett, hogy határtalan, mégis oly bensőséges, mint az örömök zárt kertje s az örök szeretetnek izzása; sötét árny, bánat, csalódás nem vonul el fölötte; szabadsága s lendülete diadalmas, mint amely fellegtelen, fénytelt világok égboltjai alatt jár. [17]

De ez a végtelen, ha megfoghatatlan is, nem valami kívülálló, önmagában értelmetlen lét-óceán: személyes végtelenség, az élő személyes Isten ez; amely titokzatos módon benne van a lélekben, úgy jár benne, mint az illat a hársfák közt, [18] amely állandóan, kimondhatatlan, de megtapasztalható módon, személyesen érintkezik a lélekkel. Lelkünk mélység, mely az Istenség örvényeivel érintkezik s e mélységekből lökéseket, indításokat, elérzékenyüléseket, fölbuzdulásokat veszünk, melyek nem a kedélynek kiszámíthatatlan áramai, hanem az Isten benyomásai. [19]

Ez a nagy misztikus valóság voltaképpen már sokkal több, mint látás, ez már bizonyos értelemben az Isten bírása, az Istennel való közösségnek egy neme ez: unio mystica:

> Ez az az édes valóság, hogy bírom az Urat szívemben – hogy átérzem s átélem, hogy itt van nálam, s hogy én őt szívből szeretem. Szeretem őt s örülök neki; ez legédesebb belső tapasztalatom. Ha pedig kérdezi tőlem valaki, hogy miért szeretem, hát csak azt mondom: szeretem, mert ő az én Uram, Istenem, mindenem! Szemem szereti a fényt; szereti, mert neki való, mert az ő eleme s rokon is vele; szívem szereti az élet melegét, a piros, meleg vért, mert a szív kis malmát ez a meleg patak hajtja: én pedig szeretem az Istent, szemem világát, szívem vigaszát, munkám erőforrását, kedélyem tavaszát, örömeim fakadását, megnyugvásom szikláját, életem célját, koronáját s értem Assisi Szt. Ferencet, aki egész éjjel, mikor imádkozott, csak azt hajtogatta: én Istenem, én mindenem. Kevés szó ez, de mindent mond, mert mialatt az ajka mondotta, azalatt szállt lelke ágról ágra, mint a madár a fakadó bükkerdőben, s egyet csiripelt, egyet énekelt, hogy amilyen szép ez mind, olyan szép az az Isten, akivel tele van, telis-tele a szíve; – majd megint repkedett, mint a méhecske virágról virágra s azt zümmögte bele minden virágkehelybe: jaj be édes, be édes, csupa méz és illat; olyan édes és fölséges az én Istenem, kitől a virágok áradoznak ki, s ki minden virágszirmot s minden lepkeszárnyat külön rajzolt és színezett s minden madárnak külön elgondolta és megkomponálta mennyegzős dalát. Ezt érzi minden Istent-szerető lélek, ki egy vele; érzi, hogy nagy, a nagy és fölséges Isten, aki kezdettől az övé volt, a végtelenségen át is mindig övé lészen, s aki oly jó, hogy mindent arra használ szép, édes; s főleg érzi s örül neki, hogy ez, hogy a szerető lélekben is egyre több legyen belőle, több szellem és élet, több fakadás, több öröm és ének. [20]

A szeretetnek ez az egyesülése a misztikus élmény legigazibb tartalma. Mindent betöltő, de önmagával soha egészen betelni nem tudó, telhetetlen szeretet ez. Belemerül az Istenbe és nem akar tudni semmi másról. Szeretni akarja, mint egyetlen szerelmesét, birtokolni akarja, be akar telni vele, meg akar nyugodni benne." [21] És ha feltűnik ezekben a sorokban – és számtalan más helyen – a misztikus élmény stilisztikája, a földi szerelemnek frazeológiája, az *Énekek énekének* nyelve: ez is az élmény természetéből fakad. A misztikus elcsodálkoznék, ha valaki az ő szavaiban a földi szeretet sajátosságait látná

Istenre alkalmazva. Fordítva van: az isteni szeretet az elsődleges, az alapélmény, az emberi szeretetet stilizáljuk az isteni képére:

Mi Istenből vagyunk. Isten vonzza a lelket s a lélek sóvárog feléje, vágyódik vele, a legnagyobb jóval egyesülni. Ez legmélyebb és leghatalmasabb kényszere, a szellemi világban szüntelenül tevékeny őserő, s úgy dolgozik a lelkeken, mint anyagon a gravitáció. Innen merítünk minden földi szeretetet is, csak eltévesztjük, elmossuk, eltorzítjuk, idegen utakra támolygunk vele, meghordozzuk utcán, porondon, útvesztőkben. A szeretet szellemiségünk ismertető jele, Isten kezéből vett lelki szükségünk, s nem a földi szeretet vonásai kerülnek imádságunkba, Istennel való közösségünkbe, hanem az Isten-szeretet vonásait visszük olykor nemes hűséggel, máskor szégyenletesen hibázva emberközi viszonyainkba. Nem embereken tanultunk szeretni, a szeretet-szomjúság a lélek létével koextenzív s azért szeretünk embert is, mert a léleknek szeretet az itala, mert szeretnünk kell, és szeretjük azt, aki elénk akad s aki számunkra tud hasonlítani ahhoz az istenességhez vagy annak valamely lefelé tévelyedéséhez, melynek igazi, lelki kényszeréül van lelkünkbe oltva a szeretet szomjúsága. Az emberszív Isten-szeretetre van teremtve... [22]

Az Istennel való ez a belső egyesülés, a misztikusok *matrimonium spirituáléja* kifogyhatatlan örömnek, állandó, megrendíthetetlen boldogságnak forrása. Ez az életelevenedés, ez az emberkitavaszodás nem más, mint megérezni a lelki világnak azokat az ellenállhatatlan vonzású mélységeit, melyekben úszni annyit jelent, mint végtelenül élvezni az erő és az élet teljét. [23] Ha az ember ... a világegészben megpillantja önmagát, felébrednek benne a szunnyadó dalok, ég és föld visszhangzik dicsérő énekétől, s élete maga is himnusszá nemesül. [24] Aki erre az örömre még rá nem nyitott, az még nem is él igazán. Az emberek sokat disputálnak, mert még nem élveznek; aki élvez, vagyis mélyen él, az nem okoskodik; akinek kincse van, nem sopánkodik, hanem örül. [25] Bizalmatlan minden olyan szellemi irányzattal szemben, amely kioltja az istenakarta életvidámságot és a lelket örömtelenné, sötétté, szomorúvá, hideggé teszi. [26] „Mélyen meg vagyok győződve, hogy nem találta meg önmagát, aki nem a boldogra, a megelégedettre, a gyönyörittasra akadt önmagában." [27] Ez az öröm kis életlámpánk olaja. Ha az olaj kifogy, még izzik a bél, de már nem világít. [28] De ha ég, kimeríthetetlen erőforrás. Mindent bír a lélek, élet prózáját, munkát és fegyelmet, imák láncolatát, virrasztást, szenvedést, míg elmerülni és megpihenni tud. [29] Még a tudományt, az elvont értelmi munkát is átszellemíti, élvezéssé gazdagítja ez a misztikus Istennel-együttlét. Hisz az igazság, az Isten, neki óceán, és passzióval kíván elmerülni benne. [30] A „tudomány is élvez", túlcsordul örömtől, élvezettől s boldogságtól, mikor a természetből kiváltja a gondolatot; az Isten csókját érzi homlokán minden új észrevevésnél, minden új belátásnál és nem tud eltelni

az örök-szépnek csodálatával s szeretetével. [31] A tudomány így a Ruysbroek *ízes bölcsességévé* válik. [32]

Ezt az örömet semmi el nem veheti, semmi meg nem zavarhatja, hiszen a léleknek Istennel való belső egyesüléséből fakad: „Közel van, velem van az Úr; meleg szívén pihenek. Virágok, a szőlő illata, a bor zamatja, az ének kicsalja lelkem örömét. Illatnál zamatnál több az Úr nekem. Miért volnál tehát szomorú, édes lelkem? Tiszta, átlátszó és mély az én örömöm, mint a hellbrunni források; csendes, édes a zeném, mint a virágkehely." [33] „E szeretet-aktusokon át a lélek Jézusnak eleven ízületévé válik, mert ebben az örömben szomjas venyige módjára issza és bírja sarjadásra a szentséges Tőke tiszta nedveit." [34]

Persze hogy ez a lelkiállapot felfokozott, gazdagra és ujjongóra hangolt érzelmiséggel jár, valami állandósult ihlettel: a misztikus eksztázis egy nemével. Az ilyen emberben szinte állandó a Lélekjárás: „Jön a Lélek" – ujjongja egyre. Ajándékai: élet; életkedv, önérzet, bizalom, öröm, lelkesülés, béke, bátorság, boldogság. [35] Ebből a lelkiállapotból fakad a *világfölényes öntudat,* amelyről olyan sokszor beszél: az Istennel belső kapcsolatban élő lélek érzi, hogy ő több az egész világnál:

> Ez a nagy igazság, hogy az ember több, mint minden, léptette a világba az igazi úr-embert, az ébresztette föl életre az egyéni méltóságot. Nézzétek, mily új nemzedék jelenik meg a földön: az Istennek gyermekei! Mi isteniek vagyunk – mondják ők –, nekünk isteni életünk van; nemcsak lesz, de már van; a mi hivatásunk dicsőség és boldogság, boldog örökkévalóság. Mily óriási értékek léptek ez öntudattal a világba! Nem csoda, hogy megakasztottak mindent, letörtek mindent, s kezdtek egy új történelmet; ignoráltak világot, emberiséget, időt, mely addig volt s a názáreti Jézus születésének barlangjára ráírták a világtörténelemnek kezdetét, az anno I. ...
>
> Minden lélekben kifeszül egy új mélységes égbolt, új firmamentum, végtelen perspektívákkal s az égbolt alá elfér a világ, elmerül benne a mindenség, mint kavics a tengerben. Minden individuum határozottan körvonalazott egység s mégis „mennyország van benne."
>
> Nem veszitek észre, hogy milyen világot roppantó s világot építő új gondolatok ezek? Öntudat, érték, méltóság! Mi ezzel szemben a caesar, mi az imperium!? [36]

Ez az öntudat sokkal hatalmasabb, viharosabb, semhogy meg tudna férni a lélekben: kiárad énekszóban, ujjongásban egyrészt, apostoli szeretetben, életodaadásban másrészt: lássák, ismerjék, ízleljék mások is, szeressék, éljék a testvérek is. Akinek élő hite van, annak – hiába türtőztetné magát – szeretnie, lelkesen, forrón, tehát boldogítóan szeretnie kell. [37] A lélekben megszólal a nagy kiáltó szava: bármi történjék s bármit szenvedjünk, mégis szeressünk, szeressünk s jobban szeressünk. [38] És így voltaképpen minden szeretet

az Istentől, az ő szeretetéből táplálkozik, misztikusan összefügg egymással. „Óh, szerető szíveknek bőséges kezű osztogatója, én lélekjáró Istenségem, aki minden szívemhez simuló szívvel önmagadra mutatsz, aki minden vágyamat szító lélekközösségben a te szent tükörképedet mosolyogtatod felém! Minden szeretet egyfelé néz, mint ahogy minden iránytű egy hatalmas meridiánnak erőfolyamát szolgálja. Amely szív nem mutat Istenre, annak csúfneve a szeretet, mert szeretet az Isten és aki szeretetben marad, Istenben marad s az Isten őbenne." (Ján. IV. 16.) [39]

Ez a misztika első és utolsó szava: az Istenség folytonos megtapasztalása, átélése, szeretete. Ebben a nagy alapélményben egy nagy alapvető egységet él a misztikus lélek: „Isten minden mindenben." Belőle való minden, benne van minden, feléje tart minden.

Mély ő és örvényes ... erős és viharos, de virágot tart a kezében, illatot hint és énekel ... szeme fekete, mint az éj, de szép ... arca be van fátyolozva, de a természet az ő tükre, minden őt szimbolizálja. Szeresd az Istent, a te fölséges, végtelen, édes mindenedet; azt az örökkévaló, magát egyre jobban kinyilatkoztató nagy jót; „Omne esse", a lét és élet dagadó óceánját; azt a meleg, boldog, örök életet, kiből fakadnak lelkek és lelkesülések, intuíciók és inspirációk s az extázisok örömei, mint rügyei a lelki tavasznak; kiből valók a szellemek víziói s a művészetek inspirációi; ki bűvöl lelket s ritmust s harmóniát önt ki a létre. Szeresd ezt a legreálisabb szépséget, mely poézis és valóság; azt a produktív őserőt, mely gördít csillagot s rajzol világot s szívedbe szárnyaló édes érzést önt. Szeresd őt, kiből való az anya öröme; őt, ki által születik gyermek s fakad virág; kiből való a boldogság énekének minden motívuma, ki tejet és mézet és bort csepegtet a szeretők, a költők, a próféták, a szamaritánok ajkára; ki könnyeket fakaszt, a csendes örömök pacsirtadalait inspirálja: ki a mély megindulás könnyeit keveri a fájdalomba s homállyal, sötétséggel is dolgozik a több, szebb élet kialakításán. Szeresd őt, Uradat, mindenedet, ki akart téged, s azért vagy, s ki akarja, hogy több, szebb, erősebb, teltebb, gazdagabb lélek légy; ki vonz téged s fölhúzza kegyelmének zsilipjeit s lelkedet folytonos, szebb, öntudatosabb élet-tavaszra neveli. Szeretni kell őt szívvel, erővel. – S ugyan lehet-e őt szeretni érzés, megindulás, hevülés nélkül? Aki hevülve nem szereti, az még nem nézett bele arcába! [40]

A próféta és a misztikus mellett azonban csak percekre ha elhalva él benne szüntelen egy élesszemű, az igazságot l'art pour l'art érdeklődéssel szomjazó tudós is. [...] a tudományos munkák közt nemcsak olyan elméleti jellegük mellett is művészi koncepciószámba menő alkotásokat találunk, mint a *Föld és Ég*, hanem a szó ridegebb értelmében vett szaktudományos műveket is. [...]

Ilyen sokoldalú, ilyen állhatatos elmélyedés nagyon erős és nagyon belső hajlandóságra vall. Aki ennyi időt és ennyi lelket szentelt a tudománynak, annak nagyon szíve-ügye lehetett az igazság elméleti keresése. Abban nagyon

kellett élnie mindenekelőtt a tudomány tiszteletének. [...] Mikor akadémiai székfoglalója *(Az intellektualizmus túlhajtásai)* [44] megjelent, egy kritikusa védelmébe vette a megtámadott tudományt. [45] Prohászka feleletében *(Az én filozófiám)* [46] szabatosan tisztázza álláspontját. Az ismeretkritikai fejtegetések sorai közül lehetetlen ki nem érezni azt a lírai lendületet, amellyel a tudományellenesség vádja ellen tiltakozik. Ez a halk líra azt is megérezteti velünk, mennyire mélyen benne gyökerezik lelkében a tudománynak önmagáért való odaadó szeretete is. Mikor azt írja, hogy az igazság neki óceán, amelyben passzióval merül el, akkor olyan tényt állapít meg, amelyet meg kell éreznünk, ha bármely írásából elolvasunk két-három összefüggő lapot. Persze, ebben az odaadásban, ebben a lírai lendületben megint csak a misztikus lélek mély ritmikáját halljuk, akinek az igazsággal szemben való hódolat nem nyűg, nem iga, hanem szárny; aki előtt „minél gazdagabb és nagyszerűbb a természet részleteinek és tüneményeinek ismerete, annál csodálatosabban rajzolódik ki az egészen uralkodó egység. Ez az egység, a gondolat útja Istenhez, a teremtő és rendező legmagasabb értelemhez; rajta népesül be ismét gondolattal s eszmével a világ s nyer megnyugvást a szív". A gondolatokon *Isten /foszforeszcenciáját/* látja: minden gondolat egy-egy olajcsepp, minden ismeret egy-egy széndarab, melyet a tudomány az istenszeretet tüzére szolgáltat. [47]

A misztikus mellett bele-beleszól a tudós munkájába az apostol is: a tárgykörök, a problémák, amelyek foglalkoztatják, a lelkekért égő, a maga boldog evangéliumát hirdető apostol problémái: Mindig azt keresi, azt bogozza, ami az embereket érdekli, ami a gyengéket megerősíteni, a botorkálókat útbaigazítani, a hívőket diadalmas önérzetlángra lobbantani alkalmas. De mégsem lehet azt mondani, hogy a tudományt csak mint a lelkipásztori munka eszközét tudná értékelni. Hogy tudománnyal foglalkozik, abban oroszlánrésze lehet az apostol aggodalmas éberségének; hogy szívvel-lélekkel bele tud mélyedni, ahhoz a misztikus ihlete ad neki lendületet; de foglalkozik vele és belemélyed, és az egyszer meglátott igazság mindörökre rabul ejti. Az igazságnak önmagáért való érdektelen és mellékgondolat nélküli intellektuális megragadása, élvezése (szinte azt mondanám: szürcsölése) éppolyan gyökérélménynek látszik élete művében, mint a misztikus Istenbe áradás.

Az igazság misztikus szemléletében ez a kettős alapélmény egybefonódik.

VI. fejezet

A misztikus világérzés

Milyen lesz azoknak az irodalmi alkotásoknak a művészi atmoszférája, amelyek ebből a lelkiségből születnek? Más szóval: milyen lesz az a világérzés, amely Prohászka fantáziáját mozgatja? Világérzést mondtam, evvel a szóval is hangsúlyozván művészi atmoszférájának egységes voltát. Minden írása – költői leírás vagy szónoki beszéd, tudományos értekezés vagy áhítatos elmélkedés, újságcikk vagy pásztorlevél – ebben az egységes atmoszférában lélegzik, ugyanabból a mindig eleven, mindig egy világérzésből táplálkozik. Azért nála – aki a magyar természetköltészetben páratlanul áll – voltaképpen nem is lehet külön természetérzékről beszélni. A természetben úgy el tud merülni, mint nálunk senki más: de ugyanúgy mélyed el az emberi lélekben, a tudományos szemlélet részletkérdéseiben és a kegyelem természetfölötti világában is. A határok elmosódnak az ő szeme előtt, elmosódnak írásaiban is. Soha még magyar író ilyen mélységesen egységes érzéssel nem ölelte magához az univerzumot.

Ezt az egységes érzés-ölelést lényege szerint jellemzi, ha azt mondom, hogy misztikus világérzés. A misztikus lélekformának föntebb vizsgált elemei alakítják, azok teszik elevenné is, egységessé is. Ezt a világot az érzelemnek belülről jövő szálai szövik át meg át, és ezek a szálak az átélés tüzének aranyfényétől csillogók. A természet nincs mindenestül kívül, az emberek nem mindenestül mások, az ég nincsen a messze magasságban. Semmi sem idegen, mindennek kapcsolódása van a lélekbe, minden ölelkezik benne: hiszen belőle van, érette van. A közöny ismeretlen ebben a világban. Minden összefügg a lélekkel, a lélekben egymással: valami testvéri akcentusa van a hangnak, amellyel Prohászka szól akár emberről, akár természetről, akár természetfelettiekről; testvéries, bizalmas, meleg színe annak a hangnak is, amelyen a dolgokat beszélteti, akár magához, akár egymáshoz: ismét a *Fra Sole* trubadúrjának hangja.

Evvel a bizalmas egyszerűséggel adja át magát a körülötte mélázó és *vele foglalatoskodó,* titokzatos világnak [1] – hiszen a világ utána eped s *benne akar kifejlődni* és *kialakulni életté.* [2] Íme a világgal való érzés-kapcsolat kettős fonala: egy, amely világból indul ki a lélek felé („foglalatoskodik velem") és egy, amely a lélekből irányul a külső lét felé („bennem akar kialakulni"). A világ hívja, vonzza a lelket, hat rá, élettel, szépséggel telíti; stilizálja magához.

„Csodálatosan hathatós, üdítő s lelkesítő benyomások vetődnek lelkünkre a világból s a természet ki nem fogy belőlük, mert Isten szerelte föl e mágikus hatások ébresztésére. Így mindenekelőtt naggyá s fölségessé teremtette a világot s telehintette azt az erő, a dac s a küzdelem motívumaival. Tette ezt azzal a célzattal, hogy a lelkemhez szóljon s csodálatos hódolatra késztessen. Mint imponáló hatalom áll elém a világ; hetvenkedni vele nem lehet; szóba csak azzal áll, aki tiszteli, s mint igazi s páratlan világhatalom, először megérezteti hatalmát s megaláz, de azután fölemel, magához emel. Ugyancsak széppé, bájossá s bűvölővé teremtette Isten a világot, azért, hogy lelkünkbe nyúljon a fűszeres olajaival s balzsamával belénk szivárogjon. Erős is, meg lágy is. Néha a karját érzem, azt az erős hatalmas kart, mely törni s zúzni tud; máskor a kezét nyújtja felém, megfog s tart és óv, vagy nyílt tenyeréből áldást hullat rám; ismét máskor csak ujjainak lágy hipnotizáló érintését érzem, mikor elsiklik rajtam s hangulatokat kelt bennem, melyekre nincs sem szó, sem kotta, sem szín. Néha a benyomása ujjongássá s zsoltáros lelkesüléssé, máskor meg mélázó édes hangulattá válik; egyszer friss életörömöt, máskor meg bízó, bátor, küzdő kedvet ébreszt bennem; ezt mind az a szép, fölséges természet teszi. Fia vagyok; tudja ő, hogy hogyan kell bánnia velem, játszik a lelkemen." [3]

De másfelől valamiképpen az én teremti ezt az egész világot. A teremtő, költő én:

„Ő csinál, ő teremt mindent! Ez a világ, világ nekem, mert én állok a központjában. Én szórok rá fényt szemeim tekintetével s zenét és ritmust idegeim rezgésével. Szemem nélkül ez mind sötét; ideg nélkül ez mind néma és buta. Nekem kell azt a világot színeznem s szépségbe öltöztetnem; nekem kell benne az érthetőt fölfedeznem. Nekem kell mélységeibe, ereszkednem s a végtelent gondolataim aranyszálaival összefűznöm. Nekem ... , nekem ... kell ezt tennem. Így lesz a világ az én világom, melyet én átélek, melyet én élettel átjárok s melynek én vagyok a virága s szemevilága. Így alakul ki bennem a lét ismeretté, sejtéssé, hitté, szeretetté, erénnyé, boldogsággá, elragadtatássá. Így épül föl bennem az örök élet dantei szféráinak csigavonala, melynek csúcspontján állok én, s élvezem a megnyugvást lét, élet, cél s boldogság fölött.

Az egyéniségben alakul ki a világ s minden ott künn a belsőért van. Minden ott kinn az élet kapuja előtt áll s kopog, zörög s kér bebocsátást, koldul életet. Tőletek koldul, értsétek meg s élni fog. Tekintsetek rá s élni fog szemeitek tüzében, figyeljetek rá s élni fog harmóniátok zenéjében. Vegyétek föl magatokba s alakítsátok át művészetté, boldogsággá, örömmé azt a puszta, csupasz életet. A világ kitárja előttünk gazdagságát, a végtelenbe kinyújtja tereit, feneketlenségekké mélyeszti örvényeit s meghívja az életet, hogy benne fejlődjék. S az élet megint csak én, csakis én vagyok. Én élek s csak magamból tudom, hogy mi az élet. A világ, ég, föld, úszó csillagok az én életem tükrén akarnak tükröződni." [4]

A külső és a belső világ állandó kölcsönhatásban van: egymást tükrözi, egymásból él. Lélek és természet „két egymásra ható, egymást kölcsönösen megtermékenyítő világ." Így aztán a külső és a belső világ állandóan bizonyos párhuzamban hullámzik egymás mellett. Folytonos vonatkozások fonadéka fűzi össze őket. Így a párhuzamos szimbolizmusnak egy neme jön létre, amely valamiféle formában legtöbb írása mélyén ott érzik. A természet motívumai

a pszichében megismétlődnek, s nyomukban szellemi világ alakul, melynek szintén vannak hegyei s mélységei, vannak szirtei s magasba törő útjai. [5] Ez a boldogító szimbólum-érzés voltaképpen az alaprétege legtöbb művének.

„Valahogy rá kellene segíteni mindnyájunkat ez értékek meglátására s munkálására; rá kellene segíteni az embert, hogy mikor az élet alacsonyabb értékeit erejének s tudásának megfeszítésével termeli – mikor karddal, ekevassal, kalapáccsal küzd a létért – mikor a föld hantjai közt kenyeret s a föld méhében gazdagságot keres – mikor potykát halász a Velencei-tóban s gyöngyöt a tengerben – mikor vágja a nádat s töri a sziklát, hogy akkor tudjon kiállani az ilyen csendes tónak a partjára is, és tudja megérezni ezt az ezeréves csendet s mozdulatlan örökkévalóságot. Merüljön el a láthatár színtengerében s mikor ott fenékre sehol sem akad, nyúljék meg látása sejtéssé s nagy hitté, s térjen ki a mechanikai világ szerény korlátaiból a felsőbb emberi világba, a hit, az igazság, a szépség és jóság, az érzések és sejtések, a megnyugvások, bizalmasságok, a csendes örömök s mély élvezetek világába. Érezze meg, hogy a föld és ég, ez a tájék, tó és nádas csak ingerlő s izgató szer, mely arra való, hogy a lelket érintse, ingerelje és ébressze, arra való, hogy megtermékenyítse s a tulajdonképpeni emberi világ teremtésére s kialakítására képesítse. Ettől a világ szimbólumaiban meglátott s megérzett lelki tartalomtól lesz az ember lelke világos, ezekből lesz erős és boldog." [6]

Ez a testvéri együttérzés a természetnek családiasan meghitt szemléletére képesíti: Mintha nem is kívülről nézné: együtt örül vele, együtt lélegzik vele. Mintha maga is beletartoznék a szemlélt képbe. Mikor leírja a júliusi erdőt, ahol a tölgyek, a bükkök, a kőrisfák sejtjeiben millió rokka perdül s millió szövőszéken a természet sejtszövetté szövi a napsugarat, [7] szinte érzi az ember, hogy járja át a lelkét az éltető, meleg, zsongó napfény. Elhisszük neki – hisz csak úgy árad a bizonysága minden ilyen tárgyú lapjáról –, hogy örül a természet szépségeinek: mintha a magáénak örülne. Örül neki, hogy úgy tele van formával és szépséggel és üdítő s gyógyítóolajjal s balzsammal. Neki ez mind életesszencia, melyet lehel hegytető és sudaras fenyő, mellyel be van permetezve a hegyek uszálya, a fenyves, a havasi rét. „Ezt leheli a kakukkfű, a fehér és sárga margaréta, a harangvirág, a szironták, a zsálya és a gyűszűvirág. Ezzel az üdeséggel van telítve az átellenes hegyek lila párázata; ezt lélegzem én magam, s úgy vagyok vele, mintha ez a nagy természet a maga friss, halhatatlan életét akarná belém lehelni. [8]

„Üdeség, – a nagy természet friss és halhatatlan élete": mennyire a maga képére és hasonlatosságára „teremti" Prohászka a természetet! Ebben is tiszta líra, amit ad. Az ő természete igazán tükör, amelynek kristály arcán a belenéző lélek tiszta vonásai dicsőülnek meg. Már idéztünk helyeket, amelyek a természetben csupa dacos erőt, energiát, kikezdést, feszülést ünnepelnek.

Mégis nyugodt és tiszta ez a természet, szent derű ömlik el rajta és fenekéig ép, töretlenül őrzi a kezdet fiatal erőit. Íme egy kép a tengerről, félreérthetetlenül hűséges portréja a Prohászka-léleknek:

„Szép, szép a tenger, a legfölségesebb szépség. Szép, mert egy darab földbe szakadt égbolt. Az Isten átka nem érte, mert nem volt az ember tanyája; azért szépsége is érintetlen és bája homálytalan. Hullámai tisztátlant meg nem tűrnek s kidobják ismét a mételyes földre; nincs bennük tespedés, könnyen megindulnak; engedelmeskednek a szélnek, mely a szellem képe. Maguk meg nem rothadnak, mert a kesernyés sót, a bölcsesség savát szomjazzák s élvezik. A tenger a termékenység, a fejlődés bölcsője; fölötte lebegett „kezdetben" az Isten lelke. A legnagyobb erő rejlik cseppjeiben: a gőz, az ember trónjának első zászlósa. Hullámaiban a zsoltáros az Isten dicséretének majd lágyan zsongó énekét, majd dörgő hozsannáját hallja. A tenger a legfogékonyabb az ég benyomásaira; tőle veszi színét s vidám, nyílt tekintetét. Az igazi értékét bölcseségben rejtegeti; mélységét nem tárja ki senkinek; vásárt, zajt, utcát, mobot nem ismer; elég magamagának." [9]

A tenger az égtől veszi színét: a misztikus Prohászka világérzése azért olyan mély, olyan gazdag és olyan örök friss, mert az Istent tükrözi: Isten edényének érzi magát. „Ő ömlik belém, úgy, hogy kicsordul s ismét millió és millió más edénybe, csigahéjakba s tengermedencékbe árad, valamennyit telíti s ismét ömlik tovább."* [10] Íme a nagy érzésegység mélye, az univerzum testvériségének gyökere: a mindent betöltő, mindenütt immanens, de ugyanakkor mindenen mégis túlcsorduló, minden fölött transzcendens Istenség. Az ő csordulását érzi Prohászka a jelenségek mélyén, ennek a csordulásnak zenéjét hallja ki a durva történések robaja mögül. Meg-megszállja a szférák félelmetes csendje, melyben az Örökkévalóság szárnyasuhogása sodorja a percnyi emberéletek millióit, de ezen a lélegzetelállító csend-óceánon biztosan siklik tova Istenlátó imádságos érzelmein. Az imádás az a végtelen tengerjárás, mely a lelkek szeretet-óceánjának vonzásaiból ered és a dermesztő csend némaságain át meghallja a legmélyebb mélyből a szeretet szent telhetetlenségének végtelen melódiáját. [11] A természet, az egész univerzum a nagy Művésznek remeke, „költeménye" és ő együtt örül az Alkotóval, aki „minden művéről látá, hogy jó".

---

* Ez a hely közvetlenül Sz. Ágostonra emlékeztet: Capiunt ergone te coelum et terra? an imples et restat, quoniam non te capiunt? et quo refundis quidquid impleto coelo et terra restat ex te? non enim vasa, quae te plena sunt, stabilem te faciunt, quia etsi frangantur non effunderis. (Conf. II. l, 3)

„Minden fa és bokor önálló költemény; mindegyik külön-külön áll, egyik sem olyan, mint a másik; ágai másképp fonódnak, lombja másképp omlik, levelein másképp játszik néma zenét a reszkető napsugár. Minden ásvány, minden drágakő, minden jegec, minden állat egy-egy alak, melyet kigondolt s kialakított az Úr.

S ahogy így a vonalakat saját lénye őserdejéből merítette, ahogy így sejtekből szőtt szöveteket s azokat levelekké szabta ki, vagy ágakat hajlított s edényeket formált belőlük: azután finomabb belső szépséget lehelt rá; ez a finomabb belső szépség a színek világa. A napsugár egy külön teremtés; tiszta és átlátszó s mégis hét szivárványos színnek titokzatos egysége. Az Isten ezt szereti legjobban a teremtésben, nemcsak műve, de szimbóluma.

Van neki más hallható zenéje is. A rét, az erdő zsongása, az elolvadó ezüsthangok, mindaz, ami Beethoven fantáziájában csengett, ami Bizet szenvedélyes mór zenéjét ihlette, a germán tölgyerdők énekeseinek motívumai az ő zenéje s ő játszik a színek finom citeráján, éppúgy, mint a hangok ezüst húrjain. Játszik rajtuk reggeli, esti imát, tavaszi dalt s őszi búcsúztatót, játszik jegyesi örömében s bús haragjában, játszik őserdőben, pazarul s magának játszik ... ott, ahol ember nem hallja; az őserdők ... a tenger mélye csendjében, a korallerdőkben." [12]

Az alkotásában gyönyörködő Művész szent élvezetét érzi vele a lét szépsége fölött.

„Isten örül, fönséges, megfoghatatlan örömmel örül műveinek és önmagának, saját titokzatos lényének, és szépségével eltelten léte a mindent átjáró, szenvedélyes örvendezésnek szüntelen himnusza. Ez az öröm elömlik az egész teremtésen, ez az öröm a mindenségre árad s a Szentlélek beleénekli az emberszívbe. Tágítsuk ki emberszívünket e végtelen leheletek befogadására. Meg kell éreznünk, hogy „azért ujjong az ég, s ezért van telítve a föld gyönyörűséggel. Ezért lép ki partjaira a tenger, ezért örvend a mező s az erdőnek minden fája", mikor az Úr arcának fényességét tükrözi a komoly bükkök, a fehér karú nyírfák és az izmos tölgyek ölelkező erejében." [13]

„A természet csodáiban, a lélek mélységeiben, a gyermekek szemében, a lelkiismeret sugárzó tisztaságában árad, hullámzik Isten öröme." [14]

VII. fejezet
Prohászka alapformája

Az eddig mondottak alapján nem nehéz megállapítani azt a sajátságos műformát, amely Prohászka írásaira olyan egyénien jellemző. Mindenki, aki csak valamit is olvasott tőle, még inkább, aki beszélni hallotta, megérezte, hogy valami merőben új, eredeti jelenséggel áll szemben: nemcsak új eszmékkel, eredeti emberegyéniséggel, a papnak egy új típusával, egyéni gondolkodóval, hanem új formával is, a kifejezésnek egy eddig ismeretlen alakjával. Nemcsak

ilyeneket nem mondtak még nálunk, de *így* sem szólt még magyar ember. Lépten-nyomon emlegették a Prohászka-stílust. Kevesen adtak számot maguknak, mi ez a stílus voltaképpen, nem kevesebb értetlenség, félreértés és majdnem annyi gúnyolódás céltáblája lett, mint Ady Endre vagy annak idején Petőfi költői stílusa, akikkel meg is volt az a rokonsága, hogy ő is szuverén biztonsággal szólalt meg a maga hangján, semmit sem törődve azzal, hogy hogyan szoktak előtte szólani mások. A meg nem értők botránkozása és az utánzók szellemtelen torzításai azonban – nagy szellemeknek ez a rikító uszálya – szintén annak bizonysága, hogy mindenkinek meg kellett éreznie a hang határozott újságát – persze, igazi mivoltának megértéséhez bizonyos kongenialitásra, eltanulásához pedig az ő lelkiségével rokon egyéniségre lett volna szükség.

Bizonyos, hogy Prohászka, írásainak saját belső formájuk, mégpedig egységes formájuk van. Ez a sajátos forma alakítja a maga képére a mondanivalót, akármit ír: szónoki beszéd vagy levél, tudományos értekezés vagy elmélkedés ebben alig különböznek az ő tollán. E műfajok különbözősége az ő kezén a legtöbbször egészen külsőséggé zsugorodik. Még az olyan akartan és tisztán tudományos szakmunkákban is, mint az *Isten és a világ* vagy a *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat,* nem egy helyen megmutatkozik, minden másfajta írásaiban pedig éppen szembetűnő ugyanannak az egyetlen, jellegzetes Prohászka-formának mindenütt jelenlévő ereje.

Ez a belső forma mindenekelőtt lényegében *lírai.* A misztikus, aki a külső és belső világot egyaránt az élmény közvetlenségében éli, voltaképpen nem is tud másként szólni, mint az átélés közvetlenségének hangján. Akármiről szól, ott cseng a szóban a líra hármas egysége: a külső világ az átélés ölelésében belsővé, a kettőnek ez az egysége éppen az átélés dinamikája következtében általános érvényűvé lesz. A misztikus akármiről beszél, önmagából meríti a mondanivalót, de ez az önmaga – az alakító én misztikus világérzésének katolicitása következtében – annyira tág, annyira gazdag és mély, hogy elfér benne minden. A Prohászka-féle lírának alaphangja tehát a misztikus szemlélet. Egy állandó szemléletbe fogja össze a természetet, az embereket, az univerzumot. Ez a szemlélet tárgyi és alanyi egyszerre. Tárgyi, mert egészséges realizmusában egy pillanatra sem mosódik el szemében a dolgok szubsztanciális különállása, sőt elevenítő képzelete a szeretet teremtő erejével valósággal személyes viszonyba lép az egyes jelenségekkel, erdővel, heggyel, fával, madárral, még inkább a testvéremberekkel és az Istenség mindenütt jelenlévő személyiségével. De ugyanakkor szubjektív is ez a szemlélet, mert mindezeket tudatosan és átérzetten önmagán keresztül szemléli, a maga

lelkében öleli magához a nagy, misztikus alapélmény lírai egységében. Ez a Prohászka-féle líraiság misztikai gyökere. Látás és a látásban való elmélyedés; a szemlélt világ boldog konstatálása, hol csendes, hol ujjongó szépségének élvezése. Ennek a fényes szemléleti képnek megvan azonban a visszája, az árnyékos oldala is. Minthogy a misztikus élmény egységében teljes életszerű konkrétséggel éli bele magát az emberlelkekbe is, sajgó realitással éli át a nagy „hasonlatlanságot" is: az emberek nem élik az élet gyönyörű teliségét. Kicsik, fejletlenek, vakok, érzéketlenek és szenvednek saját fejletlenségük miatt. Olyanok, mint a homorú és domború tükrök: a világ eltorzulva látszik bennük ... ily lelkekben a világ elveszti fényét, harmóniáját, éktelenkedik s elpusztul. Bennük minden szenved, minden fél és ijeszt. Ezek az új Jóbok, kik az egész világot szemétdombnak, a létet kínnak, a testet fekélynek s az Istent az egyre viharzó és mégis kitölthetetlen harag forrásának nézik. Vannak más szerencsétlen művészek is, kiknek lelke szintén csupa görbeség és csupa anomália: akik a szembeötlő világ bájain, mint mézcseppeken rengenek, a fenomenonért rajonganak, az életet mohón szívják s amellett szívtelenek gondatlanságukban és kegyetlenek örömeikben, mert az epedő, az életet megörökíteni vágyó léleknek kérdéseire süketek. Minden perspektívájuk végén ott borong az életvég, az elmúlás, a semmi. [1] A misztikus lélek nem bírja el ezt a látványt: segíteni akar; meg akarja mutatni a nagy, szép, gazdag, mély örömű életet mindenkinek, hogy elragadja, meghódítsa, boldoggá tegye őket. Hogyan tehetné ezt egyszerűbben, természetesebben, mint hogy rámutat annak konkrét megvalósítására: önmagára. Így lesz már az élmény gyökérmélységeiben a misztikus eksztázis-ból apostoli lendület. Így színezi a líra hangját egy forró, didaktikus-szónoki árnyalat, amely valójában maga is tiszta líra. A lírának és az elemi erejű retorikus pátosznak ez a belső, élő és meleg egysége: ez a Prohászka-stílus igazi lényege. Nem líra, amely retorikába kapcsolódik; nem is didaktika, amely lírába melegszik át, hanem egyszerre mind a kettő, a misztikus élmény egységében, izzásában, lendületében. Fölséges szép az élet! Nézzétek, emberek! Én tudom, élem! Milyen boldogság! Hiszen látjátok, hogy így van! Ki ne látná! Jertek, élvezzetek ti is! Legyetek szépek, nagyok, boldogok ti is. Örüljünk együtt! – ez az alapélmény formálja minden lapját. Ez a forró, lírai-retorikai pátosz Prohászka leglényegesebb formai eredetisége.

Ennek az alakító módnak legegyszerűbb formája a tiszta lírai élmény, amelyben az én egyszerre kitágul és magába veszi a mindenkit. A következő kis elmélkedés ilyen tiszta líra, a végén az „emberek"-hez kiált, de amit mond,

az szervesen folyik a megélt élményből és önmagának éppúgy szól, mint az embereknek; a retorikai elemet ez az egy szó képviseli, de ezt a szót a lírai élmény kívánja: aki ezt a Krisztus-nézést átélte, mindenkit oda akar ölelni a kereszt alá.

A KERESZTFA ALATT. (lásd Szöveggyűjtemény: Elmélkedések az Evangéliumról: Nagyböjt, húsvéti ünnepkör. szerk.)

Egy másik főformája a tiszta lírai alakításnak, mikor egyszerűen a lírai élményt mondja el, de az elmondás során az élmény általános érvényűvé nő: én ezt éltem át, ez így van. Az egész azonban ezt szuggerálja: próbáld meg te is. Ilyen pl. a *Bemenőm s kimenőm* első, önálló fele. (lásd Szöveggyűjtemény, szerk.)

Máskor az egyéni élménynek ezt az általánossá emelését bizonyos szimbolizmus segítségével éri el. Ez a szimbolizmus a misztikus élmény szimbolikája, amelyben a dolgok egységes ölelésbe harmonizálódnak és összefüggnek; voltaképpen minden élő és élettelen egyet tükröz: a végtelent, az Egy Szépet, az Istent és ennyiben minden szimbólum, olyanféleképp, mint Platón világszemléletében. Így aztán minden jelenség, minden élmény könnyen, szinte magától siklik át szimbolikus jelentőségűvé. Alig vesszük észre, mikor történik ez az átsiklás: az érzéshangulat ugyanaz marad. Példaképp idézzük *Az én napom* első lapját, egy alkonyati hangulatnak konkrét színárnyalatokban dúsgazdag leírását. „A nap húzta lelkemet – ezzel végződik a leírás. Szerettem volna lépést tartani az alkonnyal ... végigmenni országokon, tengereken ... " Aztán így folytatja : (lásd Szöveggyűjtemény, szerk.)

A kívülről befelé haladó líraiságnak ez az egyik főformája: „ti így – én ellenben emígy: látjátok, hogy ez az igazi". Egy másik formatípus a *ti*-vel az általánost állítja szembe: „ti így – holott emígy van"; az általános pedig mindig lírai érdekű, mindig az ő lelkét tükrözi; akárhányszor ki is tör a végén: „emígy van – én is így élem". Szép példa erre a *Homo melancholicus* belső vonala. Ősz van, őszi lelkek körülöttünk:

A homo melancholicus mindenekelőtt kedvetlen s mindenkibe beleviszi a fázós hangulatot. Van közte hitetlen, van hívő, de mindegyik kedvetlen. Nincs bennük pátosz, sem a hitben, sem a hitetlenségben. A tagadás is erőtlen, az is beteg s az ember attól is szenved. A modern ember nem lelkesül s nem disputál; mit is disputálna, mikor nem hisz az igazságban. Kezdetben azért volt hitetlen, mert hitt a hitetlenségben és lelkesült érte; hitt a tagadás dogmájában s készült az ég ostromára, el akarta foglalni a világot s hitte, hogy felérheti és eloszlathatja árnyait s kilakoltatja azokat a néma kiállhatatlan szfinxeket azokkal a tágranyílt szemekkel,

azokkal a nyugodt arcokkal, de kacagó lelkekkel. De mindezt csak akarta, mindez csak volt, s ez idő szerint mind ezen már túl vagyunk.

A homo melancholicus reménytelen is, még pedig alaposan. Szerencsétlenségére ugyanis roppant sokat megtudott s állítólag rányitott a vele csúfot űző természet titkára és arra, hogy ez az anyának csúfolt mostoha tisztára bolondnak tartja őt, illúziókkal ingerli, hamis célokkal ámítja, beleállítja kengyelfutónak a fejlődés útjaira, az élet viharos tengerén gályapadokhoz láncoltatja, evezőt nyom a kezeibe s lázas víziókat csal szemeibe; de ő most már rájött, hogy a munkára csak a mostoha természetnek van szüksége, de az embernek nincs; rájött, hogy az evezés is esztelen erőlködés, mert hiszen holt tengeren, holt pontok közt járunk s biztató révparton soha ki nem kötünk. Evezzen hát, akinek kedve van; aki okos, az nem evez; így is odaér, ahová ez az úszó gálya s a gálya rakománya; a holt gondolat, holt hit, holt érzés ér a semmiség feneketlen mélységébe.

Dehát azért vagyunk-e, hogy ne legyünk s azért élünk-e, hogy szenvedjünk? Hiszen az élet mindenütt erős alakokat sürget, mindenütt az erős alakítások útján jár s bizonyára a szellemi világot is erősnek s győzelmesnek kívánja. Nem azért formálta a szemet, hogy sötétségben megvakuljon, nem azért a fület, hogy a diszharmóniáktól megsüketüljön, hanem a lélek szemébe is napsugárt csal s fülébe zenét varázsol s akarja, hogy ami a hegyi pataknak a lejtő hullám s a szívnek a ritmusos dobbanás, az legyen a léleknek az öröm s lelkesülés. Örök családfáján vér és erő, erő és öröm rokonok; ritmusaik mindig változnak, de mindig rímelnek s egyik nem csendül meg a nélkül, hogy a másik ne legyen kadenciája.

Vagyunk, tehát erősen kell lennünk; élünk, tehát örvendezve s győzedelmesen kell élnünk; a létről, a valóságról van öntudatunk, tehát a semmiséggel rokonságban nem lehetünk; nem is vágyódunk oda, nincs ott helyünk; hiszen ha odavalók lennénk, sohasem jöttünk volna ide, ide, a lét, az élet világába, ide, ahol a nihilizmus idegenben van.

S már ez az egy gondolat is, mely inkább érzés, mint ismeret, rásegít annak belátására, hogy a modern ember mély melancholiája, ez a tehetetlen dekadencia, ez a nirvánás hangulat nem egyéb, mint betegség, melynek neve nem tüdővész, nem agylágyulás, hanem eszményvész s akaratsorvadás, s ebből ki kell gyógyulnunk. S kigyógyulunk, ha teszünk, ha a lét energiáit akcióba hozzuk. Ez az én hitem, azért vagyok látó; ez az én harmóniám, azért vagyok az élet énekese! S lehet-e igaza annak, ki nem lát, azazhogy csak sötétséget. [5]

Máskor nagyobb a hangsúly a didaktikus-retorikus mozzanaton. A dolog természete szerint így van ez a szónoki és főleg az értekező művekben. De az alaphang itt is lírai. Jellemző erre a *Diadalmas Világnézet* bevezetése, ahol szabatosan megfogalmazza ezt a lírai-apologetikus álláspontot: „Mélyen meg lévén győződve arról, hogy csak a szépen kialakított élet vonz, s hogy megreformálni az életet s az embereket nem az erőszak, hanem a harmonikus lelkület van hivatva, bízvást bocsátom közre e fejtegetéseimet, melyek egy keresztény embernek eligazodását tükröztetik modern filozófián, művészeten és életen. Azzal az öntudattal járok a világban, hogy semmit sem vesztettem el abból, amit hiszek s remélek, s bízom benne, hogy még másoknak is, kik a gondolat s kétely betegei, visszaszerezhetem az egyedül boldogító világnézetet."

Mikor így a kiindulás kívülről történik, úgy látszik, mintha a líra tulajdonképpen csak úgy utólag kapcsolódhatnék hozzá az apostoli szolgálat fölvetette motívumhoz. A legtöbbször azonban nem így áll a dolog. Már a kívülről jövő téma felvetődésébe is belejátszik a lírai együttérzés, az objektív ábrázolásba is – a tárgyi igazság határainak elmosása nélkül – szubjektív színezés vegyül: testvérérzés meleg színei. Amikor a *Diadalmas Világnézet* a modern individualizmus vívódásait festi, az egész képet aggodalmas-fájdalmas együttérzés árnyalja. A jellemzés végén pedig így tör át a tiszta líra hangja:

Ó, homo Europaeus! Én értem kínodat. Miért nem születtél kínainak, miért nem paszszív hindu komtemplátornak? Minek jöttél Európába, a nagy türelmes, csendes Ázsiának e geográfiai foszlányára, hogy itt láz gyötörje agyvelődet s öntudatod kínokra ébredjen? Itt Isten, itt alkotó, itt művész akartál lenni, s ördög, romboló, kontár lettél, s teremtettél ideálokat, melyek gyötrelmeidet nem enyhítik.

Ó, homo Europaeus! Értsük meg egymást s egyezzünk meg!

„Élet, élet." Mi is ezt mondjuk; ez tulajdonképp a mi evangéliumunk. De mi ezt az evangéliumot tetté váltjuk azáltal, hogy az idealizmust valóságnak s nem érzelgésnek nézzük. Mi értelmesek és idealisták vagyunk egy személyben. A síron inneni ideálok gyöngeségek, nincs értékük; a kultúra, mely ezekkel a földízű ideálokkal dolgozik, felhőkre épít s ki nem elégít. Menekülnünk kell tehát azokhoz az ideálokhoz, melyek síron innen és síron túl érvényesülnek. Csak ezek azok a hatalmak, melyek életet hordozhatnak, lelket kitölthetnek, ösztöneinket csitíthatják. Ezek azok a szuverén hatalmasságok, melyek az életet nem metszik át a sírnak árkával; az ő jegyük alatt a földi és az égi lét, az élet s az örök élet egy áram, egy lendület, mint a gyökér s a virág is egy, és nem kettő. [6]

Hogy mennyire ez a lírai-rétori pátosz a Prohászka-féle írás belső formája, legjobban mutatja talán, hogy olyankor is ez alakítja mondanivalóit, mikor a praktikusan kitűzött cél ezt egyenesen kizárni látszik. A pásztorlevél műfaja például, ahol a püspök tanítószékből szól híveihez, természetesen kívánja meg az egyszerű hangot, a hivatalos tanítás sima haladását, a tekintélyszerű oktató stílust. Csakugyan, ezek a művek – a maguk nemében majdnem egytől egyig kis remekművek – hangban, egyszerűségben erősen elütnek az író egyéb munkáitól. Mégis, a belső formáló erő ezekben sem tagadja meg magát. Az egyikben például a lélek értékéről szólván, a nyugodt tanítás hangjába („Figyeld meg továbbá, kedves hívem, lelkedet, mily csodálatos erő lakik benne... ") egyszerre csak – alig néhány sorral lejjebb – belezeng a líra:

„Ó, örökkévalóság, te kikutathatatlan mélység, te mérhetetlen magasság, te tengere és örvénye a lelkeknek! Feléd evezünk! Te húzasz, te vonzasz; senki sem állhat ellen vonzalma-

idnak; akár akar, akár nem, feléd menni, karjaidba rohanni kényszerül. Te elnyelsz nemzedékeket és nemzeteket.

Ó, örökkévalóság, én is feléd megyek, ha darócban, ha selyemben, ha mezítláb, ha aranyos cipőben, ha gazdagon, ha szegényen; feléd tartok s végtelen kincset hordozok magamban: lelkemet! Ó, örökkévalóság, sietek feléd; perceim elfolynak; nem tudom, mikor érek portádhoz, mikor kopogok kapuidon, mikor mondja majd őrangyalom: nyíljatok meg, örök kapuk! Húsz, harminc, negyven, ötven, hatvan évnek, vagy tán többnek is, de mindig kurta időnek repülő hídján megyek át az örökkévalóság partjára." [7]

Talán legélesebben szóló bizonysága a fejtegetett belső forma alapvetően uralkodó voltának a /Föld és Ég/. Ez a kétkötetes mű alcíme szerint kutatásokat tartalmaz a geológia és teológia érintkező pontjai körül. Legigazibb tartalma szerint mégis – bár szakgeológusokról is tudunk, akik bevallották, hogy szaktudományos okulást merítettek belőle – valójában nem elsősorban tudományos munka, hanem egy nagy lírai-didaktikus hősköltemény. Többször emlékeztet a *Divina Commediára,* mint természettudományos vagy teológiai könyvekre. Itt is – mint ott – egy nagy, objektíven tükrözött kozmosz áll előttünk, amelyet azonban a beleérzés, a szemlélés szenvedélye, a magához hasonítás tüzes lendülete eleitől végig lírai érdekűvé izzít, és amely szent makacssággal és zseniális, erővel kényszeríti tekintetünket újra meg újra egy irányba – *alle stelle.* „E fejtegetések – írja egy helyen – előttem csak oltárlépcsőszámba mennek, melyeken fölhaladva, meggyújthatjuk már a legfőbb ismeretnek s egy mindent összefoglaló világnézetnek szent lángját." [8]

Sehol olyan érdekesen nem küzdi ki a maga született jogának érvényesítését ez a belső líraiság, mint mikor a szószékről, a szónoki előadás hagyományos formáinak összetörésével szól hozzánk. A szónok Prohászka semmivel sem kevésbé lírai, mint az író, elmélkedő Prohászka. Vannak színész szónokok, akiknél a beszéd gyönyörűséges produkciója testnek és léleknek, művészi és kiszámított, kerek és hatásos, és olykor mégis hideg. Vannak dialektikus szónokok, akiknél a beszéd logikusan fölépített, arányos, befejezett alkotás, amelyben minden kis részecske összefügg, minden kis gondolat következetesen csügg az ok-okozat vasláncán. Ismét vannak népgyűlési szónokok, izzó temperamentummal összehordott robbanó bombagondolatokkal; előkelő parlamenti szónokok, elegáns és súlyos bizonyításokkal, finom, de szúró cáfolásokkal. Prohászkától mindez idegen. Ő a költő-szónok típusa, új és egyéni típus, valamennyitől különböző és valamennyinél érdekesebb. Az ő beszéde sohasem kész egészen, mikor hallgatói elé lép: ott készül a lelkek kölcsönhatásának forró levegőjében. Aki hallotta valaha beszélni és utána

elolvasta beszédét nyomtatásban, annak nem kell ezt bizonyítani. Nem ismerek fölségesebb és szenzációsabb szellemi gyönyörűséget, mint amilyen egy nagy Prohászka-konferencia volt. Előttünk hullámzott, forgott a gondolatok tolulása, el-elakadása, rohanóan meginduló áradata. Egy-egy pillanatra föltárult a feszülten figyelő szem előtt egy nagy zseni izzó műhelye; szédületes eszmeperspektívák villantak meg felettünk, meg-megsuhantak egy bámulatos teremtő energia óriási lendületei. Ahogy kereste a kifejezést, ahogy el-elakadt, néha pillanatokra is, ahogy megtorlasztotta olykor egy-egy mázsás gondolat sziklányi súlya, ahogy küzdött magával, a gondolattal, a vízióval, a kifejezhetetlennel, ahogy erőlködött, hogy leszálljon hozzánk, és ahogy föl-fölragadt néha egy-egy percre magával, a maga más törvényű, más dimenziójú, más logikájú világába, ahogy végigvonaglottak a gondolatok egész valóján, ahogy felszakadt belőle egy-egy homályos eszmecsodákat sejtető kiáltás, ahogy ott állt előttünk, magasan, fölségesen, lobogón, mint egy titokzatos, más világnak közénk nyúló szenzóriuma: mindezt végignézni olyan élmény volt, amely aligha ismétlődik meg minden században. Ilyenkor átéreztük, hogy amit megértünk belőle: csak morzsák egy kimérhetetlen gazdagság bőségéből. Innen az a ritka és meglepő jelenség, hogy ha négyszer hallottuk beszélni ugyanarról, mind a négyszer más volt, mind a négyszer érdekeset és újat mondott: mind a négyszer új, friss élményből fakadót.

Ez a lírai gazdagság, ez a *belső ömlés* a Prohászka-formának második jellemző vonása. Voltaképpen csak egy nagy mondanivalója van: a misztikus élmény ujjongása és apostoli kiáradása; erről beszél mindig. Aki egyfolytában olvassa bármelyik kötetét, lassankint hatalmába ejti az az érzés, hogy itt nem egyes, különszületett, önálló életű darabokkal van dolga, hanem egy nagy alaptémának, egyetlen elemi erejű érzésnek variációival. A platóni művészet édestestvére ez az írásmód. Itt minden egy középponti tengely körül forog, minden csillogó részlet egy állandó középponti fényességet tükröztet ezer oldalról. Mintha ez az egész huszonnégy kötetes életmű egyetlen összefüggő, szervesen egységes alkotás volna, amelyben minden részletnek megvan a maga helye, de amelyben minden részletnek az adja az igazi jelentőségét, hogy benne van összesűrítve az egész, mint ahogy egész élete is ilyen egységes művészi alkotás, amelynek legapróbb részecskéi, cselekedetei, szavai is magukon viselik az egésznek monumentális stílusjegyeit. Az egyes beszédek, cikkek, levelek, könyvek is csak külső alkalomszülte indítással akaszkodnak bele valami éppen felötlő életmozzanatba, egy eléje adott alkalmi témába, egy ünnep hangulatába, egy hozzá intézett levélbe, egy jelentéktelen élménybe, de

a belső törvényszerűség ellenállhatatlan erejével lendülnek át rögtön a nagy egy-mondanivaló áradásába. Mária-Nosztra búcsúsai, a miramarei tenger, a pilisi fenyves, a villamosban látott kis cserkészfiú, a szegény fiavesztett özvegy síró levele, a kommunizmus bukása, Szent Ignác lelkigyakorlatai, Dosztojevszkij egy regénye, az advent hangulata, az iskolás gyermekétől búcsúzó édesanya csókja, az esztergomi hídon végig-dübörgő vonat: mind csak ugródeszkák, amelyekről a szellem a magasba szökken; a karmester pálcaütése, amely figyelemre inti a mindig kész zenekart. A pálca lecsap, a koncert megindul és játssza a maga szimfóniáját. Mindig ugyanazt és mégis mindig másként, mindig újszerűen. Mindig ugyanazt, mert a misztikus próféta mondja a maga igéjét, amely mindig egy. Mindig újszerűen, mert a művész, a költő beszéli a maga átélését, mely mindig új, más, eleven, friss.

Jegyzetek

rövidítések

Ö. M.: Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái. Sajtó alá rendezte Schütz Antal. Szent István Társulat. Bp. – **D. V.**: A diadalmas világnézet. – **F. É.**: Föld és ég. – **E.**: Elmélkedések az Evangéliumról. – **M. F.**: Magasságok felé. – **V. S.**: Világosság a sötétségben. – **É. V. F.**: Élő vizek forrása. – **M. L.**: Missziós levelek. – **E. U.**: Az elme útjain. – **Br.**: Prohászka. Tanulmányok, összegyűjtötte Brisits Frigyes. Bp. 1927.

II. fejezet

[1] É. V. F.: Ö. M. VII. k. 243.
[2] U. o.
[3] Potyondy Imre dr.: Prohászka, a püspök. Br. 48.
[4] Mihályfi Ákos beszéde 1912. az Orsz. Pázmány Egyesület közgyűlésén. Id. Némethy Ernő dr.: P. O. életrajza (Br. 22.).
[5] Az illető szóbeli közlése.
[6] Szt. Ignác lelkigyakorlatainak szelleme. Ö. M. VIII. 287.
[7] E. I. Ö. M. VI. 159.
[8] É. V. F. Ö. M. VII. 281. és 254.
[9] M. L. Ö. M. I. 251.
[10] Id. Némethy, i. h. 37.

[11] D. V. Ö. M. V. 155.
[12] E. II. Ö. M. VII. 311.
[13] Egy 1912-ben hozzá írt, de el nem küldött levelében. Megjelent A Népben. Kéziratos másolata Prohászka irodalmi hagyatékában.
[14] P. O. emlékezete. Br. 50.

III. fejezet

[1] Id. Horváth Sándor dr. O. P.: A szentlélek hárfája. Br. 129.
[2] L. idevonatkozólag főleg Realizmus vagy idealizmus, Az én filozófiám, Az objektív idealizmus c. értekezéseit. *Az elme útjain c.* megjelent bölcseleti dolgozatai között. Ö. M. XIV.
[3] Élet és egyéniség. Ö. M. V. 132.
[4] L. A lélekismeret Bergson tanában és a régi filozófiában c. tanulmányát. U.o.
[5] E. U. Bevezetése.
[6] Mekkora mélység az üres madárfészek? Ö. M. VIII. 150 s kőv.
[7] Aquinói Szt. Tamás theológiája. Ö. M. XII 200.
[8] É. V. F. Ö. VII. 271.
[9] Jöjjön el a te országod. Ö. M. X. 217.
[9a] A Pilis hegyén. Ö. M. VIII. 84.
[10] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII. 106.
[11] Ki lesz egész ember? U. o. 164.
[12] É. V. F. Ö. M. VII. 247.
[13] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII. 815.
[14] Értelmi észrevevés és intuició. Ö. M. XIV. 566.
[15] A rendhagyók. Ö. M. VIII. 224.
[16] Id. M. Grabmann: Wesen u. Grundlagen der kath. Mystik. 2. kiad. 1913. Münster.
[17] D. V. Ö. M. V. 156.
[18] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII. 863.
[19] Hogyan élhet az ember hitből? Ö. M. IX. 88.
[20] U. o. –.
[21]. É. V. F. Ö. M. II. 346. –.
[22] U. o.
[23] Lelki világunk. Ö. M. XI. 323.
[24] É. V. F. Ö. M. VII. 272.
[25] E. I. Ö. M. VI. 145.
[26] É. V. F. Ö. M. VII. 321.
[27] D. V. Ö. M. V. 21.
[28] É. V. F. Ö. M. VII. 321.
[29] A Pilis hegyén. Ö. M. VIII. 90.
[30] E. I. Ö. M. VI. 4.
[31] F. É. II. Ö.M. IV. 178
[32] L. Grabmann i. m. 36.
[33] E. I. Ö. M. VI. 176.
[34] É. V. F.Ö. M. VII. 265.
[35] U. o.

[36] D. V. Ö. M. V. 149-50.
[37] M. L. Ö. M. I. 258.
[38] U. o. 283.
[39] É. V. F. Ö. M. VII. 267.
[40] E. I. Ö. M. VI. 280.
[41] Schütz Antal Bevezetése, Ö. M. II. VI.
[42] Schütz A. emlékbeszéde a Szt. István Akadémiában.Id. Az Ige szolgálatában, Bpest. 1928. 600.
[43] Ö. M. XIII. 158.
[44] Bp. 1910. Akad. kiad.
[45] Alexander Bernát: P. O. filozófiája. Magy. Figyelő. 1911. 404.
[46] Ö. M. XIV. 182.
[47] Id. beszéd. Ö. M. XIII. 164-5.+

VI. fejezet

[1] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII. 128.
[2] D. V.Ö. M. V. 133.
[3] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII.127.
[4] Élet és egyéniség. Ö. M. V. 132-33.
[5] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII. 128.
[6] A Velencei-tó partján.Ö. M. VIII. 74-75.
[7] A Pilis hegyén. Ö. M. VIII. 88.
[8] Kapcsolatban a természettel. Ö. M. VIII. 129.
[9] Miramare. Ö. M. VIII. 71.
[10] Vallásosságunk stílusai. Ö. M. XIV. 262.
[11] É. V. F. Ö. M. VII. 298.
[12] Id. Br. 388-89.
[13] Id. Br. 864-5.
[14] É. V. F. Ö. M. VII. 264-5.

VII. fejezet

[1] D. V. Ö. M. V. 21.
[2] E. II. 95.
[3] Ö. M. VIII. 122.s köv.
[4] Ö. M. VIII. 118. s köv.
[5] Ö. M. VIII. 111. s köv.
[6] D. V. 78-79.
[7] Krisztus-várás. Ö. M. IX. 19-20.
[8] F. É. II. Ö. M. IV. 170.

IV. tanulmány

A LÉLEK EMBERE

Ravasz László:
Emlékbeszéd Prohászka Ottokárról
A LXXIV. ünnepélyes közülés
MTA Kisfaludy Társaság évkönyve 1929

Ha azt keresem, hol találom meg az embert a maga teljes kifejlődésében és összhangzó tökéletességében, úgy, amint önnön korszakának csúcspontjára áll és a lét hatványkitevője lett: először a görög világban ujjongok fel egy bűbájos ifjú láttára, aki olajos fényben csillogó, barna testtel, koszorús fővel most érkezik az olympiai versenyről, mint a marathoni futás győztese. Köszöntöm őt: légy üdvöz, élet királyfia! Ő az, akiben a korszak emberi eszménye megtestesül. Ő az, aki önnön élete határait elérte és megérintvén e határokat, úgy vette birtokba önmagát, hogy beteljesült céllá változott egész lénye. Nemcsak eredmény, hanem szakadatlan készület. Öröme telik önmagában úgy, amint van, de lelkesíti önmagát azzal, amivé fejlenie kell, tehát állandó gyakorlat: önmaga lényét mindig újonnan megszerzi és ezzel tartja fenn. Mindenik izmában századok ereje halmozódott fel, vérében a lét boldog ritmusa kering, maga halkan felelget a szférák zenéjére és összefoglalja a harmonikus világmindenséget. Látni, hallani, szeretni, birkózni és győzni, egyszóval *élni,* senki sem tud úgy, mint ő.

Ugyanezt a jelenséget még egyszer megtalálom egy új hősben: a Lélek atlétájában. Mindenestől fogva szellem, csak annyi belőle a test, hogy valamiképpen beleilleszkedhessék az érzékelhető világba. Érzéseiben századok, évezredek áhítata, lelkesedése, megértése és rajongása lüktet. Egyszerre lát mindent, amit a lélek évezredeken át kívánt, akart és alkotott. Milliók pátosza, erkölcse, értelme gyülemlett össze benne. Elérkezett lelki tevékenységének határáig, s azokban összefoglalt minden gondolatot, érzést és lelkierőt. Érzi végtelen hatalmát, kedve telik saját lényének bírásában, boldog teltséggel tölti be életének kereteit és azokat úgy szétfeszíti, mint tavasszal a folyam a med-

rét, mint a márciusi nedvek a fát. Róla is elmondhatjuk, hogy nem csupán eredmény, hanem állandó készület, azaz folytonos gyakorlat elmélkedésben, ihletettségben és elragadtatásban. Valahányszor megérinti az emberi szellem korlátait, ezekkel az érintésekkel mindig kijjebb tolja azokat, hogy új hódításokon belül helyezkedjenek el. Lehet filozófus, aki az összefüggések és magyarázatok gyémánt hálózatával beszövi és rendszerbe foglalja a mindenség gondolati képét; lehet művész, aki képpé változtatja a kőkemény valóságot s új teremtésben új univerzumot alkot a lélek belső tényeiből; lehet szent, aki a transzcendens világban új dimenziókat, ismeretlen földrészeket fedez fel, s évmilliók kollektív vallásos tapasztalatait és lehetőségeit hordozva új, magasabb rendű életet tár elénk. Mindenképpen az exercitium embere, aki önmaga gyakorlásával építi fel lénye monumentalitását. Egyszóval a misztikusnak nevezhetném, akire nézve elveszett a látható világ, mert semmivé vált egy megnyert új világgal szemben, vagy pedig a látható világ, erdő, tenger, ég és föld, ember és örökkévalóság képpé és érzéssé változott át benne, amelyből új világot alakított ki: Önmagát. Légy üdvöz, lélek hercege, Isten atlétája!

E két ellentétes emberi eszmény: a testi és a lelki között világok, történelmek küzdelme feszül. Művészileg ez a feszülés a középkor műalkotásaiban, legújabban Rodin szobrászatában áll előttünk. Rodinnak tulajdonképpen csak egy problémája volt: hogyan lehet márvánnyal lelket, kővel sorsot, felülettel mélységet, plasztikával a lélek belső háborgásait ábrázolni úgy, hogy a szemünk ne akadjon meg az anyagon, de a kő teljes erővel jelentse a lelket. Rodin átmenet két egymást kirekesztő világ között: a test és a lélek világa között. Művészete monumentális, bár tört hidat ver két egymáshoz sodródott, de össze nem érő geológiai korszak áthidalhatatlan sziklaorma között. Az ember és a lélek, a bölcs és a sors, a költő és a tárgy, a szent és az élet világmérlegének libegő egyensúlya ez, konkrétan a mi problémánk, a Prohászka-probléma, a maga időfelettiségében és örök aktualitásában.

Prohászkáról mint a lélek emberéről akarok beszélni. Szeretném ideállítani belső alkatát, feltárni lényének szerkezetét, és megmutatni, miféle törvények szerint támadt és alakult ez a csodálatos szellemi organizmus, mely, mint egy óriási fenyőfa, betetőzi az erdőt, célt jelentő ornamentikává válik egy hegycsúcson és uralkodik a szemhatár felett. Mondanivalóimat három metszetben mutatom fel. Először vizsgáljuk Prohászka lelkialkatát, ez a keresztmetszet; azután végigtekintjük sorsát, ez a hosszmetszet; végül jellemezzük művét és jelentőségét – ez az érték metszete.

Először is egyéniségének külső vonásai tűnnek fel. Szemünkbe ötlik, hogy nem volt elnyomorított keleti fakír, akinek érzéki teste összetört, hogy helyette lelki tehetségei megdöbbentő módon kifejlődjenek; nem volt vak, aki fénytelen belső látásokból a szürke foltok univerzumát építi fel; siket, aki hangtalan lelki orchesterek zúgásával telik meg, mintha rezgésből álló elemekben úsznék; nem volt tört fizikum, mint Pascal vagy Descartes, akiknek élete befelé való dimenziókat keresett és a törések helyén új világokat épített fel, hanem épp' ellenkezően, karcsú, magas, szép ember volt, homloka, válla, járása egy hősé. Mégis mindaz, ami külső rajta, csak átutalás, pitvar és kezdet, még inkább finom, formás híd, amely egy ismeretlen szigetre vezet.

Azonban testi mivolta minden átmenetisége mellett mégis döntő volt életére, mert egészséges emberi szervezete a maga közvetítő szerepét fokozott mértékben gyakorolta. Rajta keresztül a valóságnál is frissebben és mintegy megszépülve érkeztek be belső világába a benyomások, hogy rajta keresztül mint ifjú hősök serege tolongjanak ki a gondolat, a szó, a tett alkotásai. Minden érzéke bűbájos várkapu, amelyen át megnő és újjászületik, aki belép; testet ölt, életet nyer az, aki kijön. A mai lélektan nyelvén ez azt jelenti, hogy impresszionista és expresszionista volt. Ő a színeket színesebbeknek, a hangokat zengőbbeknek érezte, a realitás benne reálisabbá vált és az életszerűség felfokozódott, akár befogadott, akár kifejezett. Amíg átlüktetett rajta az élet, akár befele, akár kifele, megszépült és újjászületett s ezért mind benyomásain, mind kifejezésein haláláig ott reszket az első nász ifjúsága, heve és mámora.

De Prohászka nem testi, hanem *lelki* ember volt. Ez azt jelenti, hogy nem érdekelte a dolgok gazdasági értéke: egy virágszál nagyobb élmény volt számára, mint a püspöki domíniuma. Nem foglalkozott azzal, hogy parancsa törvényadó erejével új birodalmat építsen a maga hatalmának közegéül: inspirálni akart és nem regulázni. Egyszóval, a Lélek embere volt, de nem volt *elméleti* ember. Az elméleti embert a tárgyilagosság attitűdje jellemzi, amellyel a dolgokhoz viszonyul és velük mindig azonos, érdektelen viszonyt létesít, olyan szellemi kapcsolatot, amelyben csupán az érdeklődés fokozódott fel, de semmiféle elfogultságnak, egyéni értékelésnek helye nincs. Az elméleti ember a dolgok közötti állandó elvont viszonyokat keresi, és azokat törvénybe igyekszik foglalni. Ezért mindig általános érvényű ítéletre törekszik, s azt óhajtja, hogy ez ítéleteket mindenki kénytelen legyen elfogadni, akár akarja, akár nem, mert érvényük logikai igazságukon épül fel és nem rokonszenven

vagy ellenszenven. Legnagyobb vállalkozása az, hogy a dolgoknak tiszta képét adja és e fogalmi képekben rejlő titkokat világos és egyetemes elvekkel megmagyarázza. Világmegokolás a célja, amely belülről átvilágítja a dolgok logikai jelentését, az ismereteket biztos alapokon fundálja, s egyetemes rendszerbe foglalja. Tulajdonképpen az azonosság és a különbség útjain jár, általánosságoktól az individuumhoz érkezik és onnan visszatér az univerzáliákig, megokol és rendszerez. Anyaga az elvont fogalom, az általános ítélet, az egyetemes törvény és a rendszerezés.

Prohászka nem volt a fogalmak és az elméletek embere. Irtózott az absztrakciótól, az általános törvénytől, az intellektuális munkának logikai bábjaitól, mint az ősegészségű ember irtózik a hullától és a haláltól. Nem szerette az indukciót, amely ezer apró dolgokat rakosgat össze, hogy egy általános tételt megállapítson; sem a dedukciót, amely általános tételeket bontogat széjjel, hogy szálaira reáfűzze a valóságnak gyöngysorát. Törvényadásban nem szerette a kodifikáló munkát, s lényétől távol állott a rendszerezés egyetemes elfogultsága.

Prohászka *esztétikai lélek* volt. „Az én lelkemben legnagyobb hatalom a szépség, amelynek teljesen hódolok – mondja naplójában (XXIII, 256.) –, az igazságnak és jóságnak előttem szépségbe kell öltözködniök, mert míg ezt meg nem teszik, azt érzem, hogy szegények, s nincs ruhájuk, az ami jár nekik. Nekem a szépség élet és élvezet." Ez a megállapítás azt jelenti, hogy Prohászka lelkialkata az átérzett tiszta jelentés, filozófiai szóval; az idea körül alakult ki. A dolgokat nem fogalmakban látja, hanem lényeges vonásaikat egy szemléletes belső képben megragadja és ez intuitív megragadással megismeri; megismeri azáltal, hogy átérzi. „*Érezz*, ezt akarja ez a szó valaha elérni, hogy /érts/." (XXIII, 104.) A dolgokat nem fogalommal fejezi ki, hanem ideaként szemléli és érzéssel kíséri. „Az eszmék vére az érzés." (VIII, 150.) Saját szavai szerint: „azt, amit lát, finom rezdüléseiben is markos érzéki alakokban akarja kifejezni. (XXIII, 92.) Amikor ő fáról, fűről, emberről, örömről, alázatról, elragadtatásról beszél, ezeket a dolgokat nemcsak látja, hanem érzi is; összefonódik velük, lelke titokzatosan beléjök ömlik, s azokban ünnepel; mikor pedig kifejezi, ezek a dolgok színesen, élettől gazdagon támadnak szemeink előtt, mintha a teremtés hajnalán a szemünk láttára születtek volna. Az emberek csodálkozva keresték a magyarázatát, mi az oka annak, hogy Prohászkának már a legelső mondatai is egészen másképpen hangzanak, mint a tudósok, elbeszélők vagy a politikusoknak a beszédei. Ennek az az oka, hogy Prohászka nem foglalkozott a hétköznapi dolgokkal úgy, amint azok színtelenül, meg-

kopva, a valóság homok- és kavicstengerében nehézkednek és kavarognak. Prohászka mindig belső látásról beszélt. Magasból jelent meg, szenvedélye volt szárnyalni, kinyúlni, mások fölé emelkedni, belefúrni magát a kék ég végtelenjébe. Sasperspektíva az, amivel Prohászkánál találkozunk, ahol a fénylő levegőt, a vibráló éthert a lélek elementuma pótolja. De nem beszélt soha elvont fogalmakban sem, hanem úgy, mint aki a dolgok lényegét, ősképét látja, e képekben benne lüktet az ő pátosza, rokonszenve vagy haragja, erosza vagy gyűlölete, s mindezek felett olyan szemléletes volt, mintha az Arany-féle törvényt éppen reá szabták volna:

Nem a való hát; annak égi mássa
Lesz, amitől függ az ének varázsa.

Még egy másik döntő vonás van Prohászka lelkialkatában. Az, hogy ő nemcsak esztétikai ember volt, hanem *vallásos ember* is. Vallás alatt itt nem az életnek egyik részét értem, nem is egyik tapasztalati típusnak szempontjait, gondolatait, szokásait és gyakorlatait, hanem a léleknek azt a gyökeres és egyetemes vonását, amely az élet minden jelenségét és rezdülését az egyetemessel és végtelennel, magával Istennel fűzi élő kapcsolatba. Ez a magatartás kétféle irányban színezi a belső életet. Először ismeretileg teremt új kapcsolatot az által, hogy meglepetésszerű összefogással a legparányibb részt bármily pillanatban az egész szempontja alá helyezi és abból magyarázza. „Az egész kell nekünk, nem a tört", kiált fel a *Diadalmas világnézetben.* (V, 147.) Redukciónak nevezik azt a szellemi munkát, amely az indukció és a dedukció mellett harmadik csodálatos lelki tevékenység. Olyanforma tevékenység ez, mint mikor a fillérekből valaki egy pillantással nemcsak a talentumok súlyát becsüli meg, hanem átfut az érték végső fogalmára vagy az érték gondolatából a talentumokon át egyetlenegy villanással girákhoz ér és úgy fizet velük. Érzelmileg jelenti ez a dolog azt, hogy az életnek minden jelensége fényt vagy árnyékot nyer, vonzásban vagy taszításban részesül. Íze lesz a dolgoknak, édes vagy keserű, és hirtelen egyetemes értékekkel kerül összeköttetésbe. Forradalom ez a lelki világban, mint amikor a vasporba beledugjuk a delejes patkó egyik vagy másik szárát. Millió atom vad rohamban törtet a nagy vonzások felé, millió atom eszeveszetten menekül a transcendens taszítás elől, uralkodóvá válik az életnek és az öntudatnak az az alaptermészete, hogy lénye egy nagy értékítélet, lobogó és misztikus igen vagy nem, ami űz vagy hívogat, csoportosít vagy szétbont.

Ez a két tevékenység Prohászka Ottokár lelkében kiépítette az értékeknek a piramisát. Ez a piramis mozgó és vonzó értékek naprendszere, mely önmagát és az egész világ életét belső törvények szerint szabályozza. Éppen azért az emberek mindig meglepődve kapták fel a fejüket, amikor Prohászka beszélni kezdett, mert világukban a megállapított ítéletek és elhelyezkedett tételek, helyükhöz tapadt dolgok megmozdultak. Különös, meglepő összefüggések ragyogtak fel, parányi részletekből kimosolygott a mindenség értelme, jelenléte, szépsége. Nagy, elvont tételek pillanat alatt fürtös kép-organizmusokká váltak, amelyek új csillagképletekkel töltötték be az eget. Ezenkívül pedig e látáson, jelentésadáson, elrendezésen átalizzott az ő lelkesedésének heve, a látnok pátosza, amellyel betöltötte világát és foglyul ejtette azokat, akik megértették. A régi várak lovagtermeit úgy világították ki, hogy a kandallóban vagy a terem közepén égő tűznél hasábokat gyújtottak meg és azokat a terem különböző szegleteiben helyezték el, amíg kivilágosodott a terem. A fény felállította hadállásait, túl rajta megbúvó, tömör árnyékok, rőt kárpitokkal letakartan sorakoztak. Századokkal később királyi palotákat úgy világosítottak ki, hogy apró gyertyasorokat raktak fel a frízekre, az ajtókra, falmentébe, ezeket szurkos fonállal kötötték össze, s lámpagyújtáskor sorra felgyúló sok kicsi lángból összetevődött a terem világossága. Amaz a deduktív, emez az induktív ismeréshez hasonlít. Prohászka ismerése olyan, mint a villamoslámpa-rendszeré, ahol ezer elrejtett finom vezeték a lámpák különböző rendszerét gyújtja fel, mert egy elrejtett fényközponttal hozza kapcsolatba. Egészen távol eső pontokon gyúlnak fel és meglepetésszerűen felelgetnek egymásnak a fényforrások s egy most születő fényszimfóniának változatait és fordulatait adják elé. Eggyel a mindent, mindennel az egyet bámulatos könnyűséggel kapcsolja, s lámpásai, ezek a belső planéták, nemcsak világosságot adnak, hanem, miután színesek: hangulatot, érzéseket is támasztanak – egyaránt gazdagok lévén színben és fényben.

Ez a két tehetsége Prohászka Ottokárnak nem egymás mellett végezte a maga munkáját, hanem egymást áthatva és meghatározva. A szépség volt életének a formája, a hit volt a belső tartalma. Sohasem kerültek egymással úgy szembe, hogy elpusztította volna egyik a másikat, még összeolvadás árán sem. De sohasem kerültek úgy össze, hogy ne polarizálták volna egymást; kölcsönösen szemben állottak, s egyik a másiknak sorstényezője lett. Nem történhetett meg az, hogy Prohászka esztétikai világképe játékká, tűnő látszattá váljék, mert roppant erős vallásossága a legvégső realitást, a dolgok metafizikai realitását biztosította számára. Nem lehetett ő olyan művész, aki

prédája legyen érzéseinek, akit szenvedélyei elragadjanak, s akár tragikus dekadenssé, akár mosolygó bohémmé váljék, mert vallásos szenvedélye erkölcsi alkatát állandóan áthevítette, fehér izzásban kiégette belőle az alacsony szenvedélyeket, acélfürdőjében kőkeménnyé tette erkölcsi életének anyagát, s olyan tisztaságot biztosított számára, amilyet a művészek között aligha lehet találni. Viszont vallásossága nem ölthetett világmegvető darócruhát, szépséggyűlölő és képromboló nem lehetett, mert a világot mindig isteni szépségben látta, s ezért a szépségért szerette a látható világot is. Sohasem lehetett benne úrrá az a transcendentális miszticizmus, amely elfelejtkezik a valóságról, elsápasztja a csillagokat, meg-meghervasztja a virágokat, hádesi árnyékká teszi az embereket, szürke foltok kámzsájával eltakarja az életet, mint egy oszló hullát, hogy az elszállott lélek napba vesző útját kísérje. Lelke mélyén megvolt a dualizmus rettentő szakadéka, de ez a lélek az alkotás pillanatában mindig összezárkózott s az ég elnyelte a földet, mert leszállott bele. Vallásos ekszтázisában megtelt minden dolgok szépségével, színével, a formák és a vonalak gyönyörűségével, életteljes, fiatal hangoknak harsogó összhangjával. Az idea reá nézve szent találkozóhely lett, ahol a valóság és az Ideák Ura megcsókolja egymást, hogy ölelkezésük szimbólumot teremtsen. Vallotta ő is: minden mulandó csupán hasonlat, de ez a hasonlat színesebb, szebb, életben gazdagabb, mint maga a valóság, mert a földi vonások színét, erejét, szépségét meggazdagítja, átvilágítja és felfokozza a végtelenség magasabb valóságának átsugárzó jelenléte. Az esztétikai alkatnak kísértése és tragikuma az, hogy benne az Eros lüktet, az Eros pedig földi salakkal keveredve, beszennyezi és szétrontja a művészt és alkotását. Prohászka Ottokárt mennyei Erosszal a végtelen imádása töltötte el és örök szenvedélyét ez őrizte meg örök tisztaságban. Világképén, éppúgy, mint a Platónén, Augustinusén és Assisi Ferencén, ennek a megáradó mennyei szerelemnek a fénye özönlik el és kapcsolja lelkéhez az embert, a természetet, az ideát, a személyes Istent és mindenkit, akiben a személyes Isten élet és egyéniség formájában megjelent és kiütközött. Nincs olyan trubadúr, aki a szerelem változatának annyi színt és erőt tudott volna kölcsönözni, mint ő, de nincs trubadúrja a világnak, akinek erotikája annyira megtisztult volna minden földi salaktól, mint Prohászka Ottokáré. Nemző, szülő, imádó szerelem ez, az Isten mélységeiben támadt és ezért örökre tiszta; Prohászka ennek a nemző, szülő, imádkozó Erosnak volt földi hangokon éneklő trubadúrja.

Eros érzése és legbensőbb szenvedélyeinek állandó kompasszója lehetetlenné tette számára, hogy hátat fordítson a világnak, a múltból idézze, emlékezete fátyolán engedje magára hatni, vagy pedig a Nachgenuss formájában

élje át. Sohasem tud tárgyától elszakadni, mert mindig rajta csüng. Ha elereszti, kihull a kezéből, mint egy elejtett csillag; ha nem érzi, sötétbe merül alá a világ. Ezért az állandó jelenvalóság kategóriájában él és látásainak nem ura, hanem rabja. Az inspiráció tárgyához kötözi és tőle elszakadni nem tud. A benyomások megrohamozzák, s e boldog birkózásban éli alkotó munkáját, amelyben nem ő csinálja a stratégiát, hanem a megszállottság, amely hatalmába ejtette. Nem úgy alkotott, mint Leonardo, aki játszva, erejét próbálgatva közeledett a lehetetlen felé, s mikor már maga érezte, hogy sikerülni fog, elejtette a tárgyat, anélkül, hogy befejezte volna. Nem is úgy, mint Michelangelo, aki lázadozva, keserű birkózással alkotott s minden művén titáni erejének tragikus elégtelensége jajdul be az alkotás mámoros meglepetéseibe, mint ahogy az anya fájdalommal szüli magzatát. Ő úgy alkotott, mint Fra Angelico, a boldog rab alázatos szolgálatával, akinek művészete: teremtéssé vált imádat, oltárra hulló rózsák.

Állítsuk bele most Prohászka *lelkialkatát* Prohászka *sorsába,* hadd vegyen fel még több egyéni vonást. Cseh eredetű, de osztrákká vált apától származott, aki egy élénk képzeletű és mély érzésű nyitrai német úrnőt vesz feleségül. Ebből a frigyből születik Prohászka Ottokár. Anyanyelve német, a magyart később tanulja meg, s bár nemegyszer vét a nyelv szabályai ellen, mégis született nyelvformáló tehetség: minden szava új színt hoz és új erőt fejez ki. Vére szláv és germán keverék, germán benne a belső formák iránti érzék és az idealizmus, szláv vonás érzéseinek mélysége és miszticizmusa. „Bennem soviniszta pátosz nincs" – mondja egy helyütt (XXIII, 290.) –, „magyar kultúra – a szó igazi értelmében magyar művészet nincs" (XXIV, 35.) – mondja másutt, s ebből az emberből lett az összeomlás után egy új nemzeti prófétiának: a hungarizmusnak a hőse. Szótlan, magányos természetű emberoltvány, aki pirulva és dadogva hordozza lelkének előtte is ismeretlen nagyságát és örökségét. Nagy problémája, hogyan legyen vidám és közvetlen, egyszerű és eleven, s miképpen tegye természetessé, könnyűvé, komollyá az emberekhez való viszonyát. Fiatalon a Collegium Hungaricumba kerül, s körülveszi a történelem, a természet és a misztikus élet ezer kinyilatkoztatása. Egyik ámulatból a másikba esik, szent révülettel ütődik egyik csodától a másikig, mint a dór templom oszlopai közé becsapódott madár. Annyira benső látásra, ideákra, lelki szemléletekre tapad a lelke, hogy reá nézve elveszíti jelentőségét az ember. Sohasem volt barátja, szüleitől távol él, abszolút cölibátusa női lelket életébe belenyúlni nem enged, a barátság kategóriáján kívül nő fel, mint magányos fa a hegytetőn, mely mindenkinek látványa és mindenkinek látója. Rá nézve

az ember tanítvány, aki mesterre vár; eltévedt bárány, akit pásztora keres; beteg lélek, akit lelkiorvosa gyógyít; katona, akit a vezér rohamra visz. De ez a közelség örök távolság mindig. A történelem összefoly előtte egy óriási jelenvalóságban, s az örök Róma nem emlék és nem program, hanem nagy érzés, amint megszentelt tájban, megszentelt évezredes életformák között, a szentség levegőjében előtte a kijelentés momentanitásával kitárul. Olyan volt, mint egy künn felejtett érzékeny lemez augusztusi csillagos éjszakán. Egy élet alig volt elég, hogy mind előhívja azt a sok ismeretlen csillagképet, hangulatemlékeit a lelkén átsuhanó gondolatoknak, mozdulatoknak és életformáknak, melyek ifjú lelkének öntudatán átszaladtak és tudatalatti rétegeiben felhalmozódtak. Felszenteltetése után haza kerül s nemsokára Esztergomban lakik, előbb mint káplán, később mint theológiai tanár és spirituális. Itt az egyetemes lelki élet egy új, színes és egyéni darabja lép a lelke elé, mint hivatás és program: a magyar katholicizmus. Ennek is először hangulati velejáróját szívja fel: az ezeréves történelem mélységeit, fordulatait, szent barátok és régi szerzetek nagy emlékeit, melyek összefolytak az ország egyik legszebb tájának romantikájával és költészetével. Állandó igézete vele marad s lelkéből ezért árad a magyar hősi középkornak illata és fénye. Azután elébe torpan a valóság. Az egyház életét csökevényesnek, hadesinek tartja, helyzetét megalázónak, embereit alkalmatlanoknak. Kifeszül benne a vallásos próféta, aki új korszakot akar teremteni, mert új lelket hoz, aki egyetlen mágiát gyakorol: a szépség mágiáját, hogy elbűvölje és átalakítsa világát. Meglátja, hogy az egyház problémája a különb papság, a különb papság pedig a lelkibb papság problémája. Felduzzadnak pátoszának, inspirációjának óriási erői, s egyszer csak az esztergomi sziklából kicsap egy új hévforrás: Prohászka Ottokár igehirdetése. Máról holnapra állig fegyverzetten, leeresztett sisakrostéllyal, fényből való tollbokrétával ott lovagol a porondon a magyar Parsifal: Prohászka Ottokár, az esztergomi spirituális. Ma kispapokat von be misztikus gyakorlatai fénytölcsérébe, holnap egy országnak beszél a diadalmas világnézetről, közben névtelen szegények, a hegyi beszéd együgyűi és szenvedői között járja a második mérföld útját, adja oda kenyerét és ruháját, gyóntat és pásztorol. Egyik nap pacsirta, mint Assisi Ferenc, aki az istenbírás fényözönébe fúrja be magát; majd sas, mint Ágoston, aki világok felett száll át; azután sirály, aki sziklafészkében szerelmi dalt búg az Örök Fészekrakóhoz, vagy a vihar felett ujjongva szálldos, mint Clairveaux-i Bernát. Alakja olyan gyorsan nő, hogy a külső események mellékkörülményekké válnak reá nézve. Az, hogy egyetemi tanár, majd székesfehérvári püspök lesz, alakján, ritmusán, útján nem változtat. Nagyobbra nőtt,

mint állása, nagyobb, mint műve, és mindig sokkal nagyobb annál, amekkorának gondolja magát. Körülötte lelki tavasz támad, az idő hozzá igazodik, egy korszak kezdete és csúcsa, a magyar katholikus ébredés forrása, programja és dinamikája, egy új szellemtörténeti irány képviselője.

Közben kitör és elviharzik a háború. A vörös árvíz végigsöpör rajtunk, és midőn elvonul, iszapba takart romok maradnak utána. Nem tudott úgy senki sírni a romok felett, mint Prohászka Ottokár. Nem tudott senki úgy vádolni és tetemre hívni és nem tudott senki úgy vigasztalni, mint ő. De sorsa erősebb, mint öntudata, s Prohászka Ottokár váratlanul megjelenik a politikai arénán. Elérkezett az életnek olyan terére, amely nem az ő világa. Beleütközött egy olyan ténybe, amelyet csak mint eszmét látott, de a valóságban vele sohasem számolt le. Ez a tény a hétköznapi ember, a zoon politikon. Megérinti sorsa tüzes korlátait, az arénán röpködő sas evező tollai megpörkölődnek és ő riadtan visszafordul. Hirtelen újra elhelyezkedik a maga eleve elrendelt medrében s körülötte felzendül hattyúéneke: a bűbájos, színes misztikának énekek éneke. Megtöri az Életnek Kenyerét, s megtört élete paténáján felmutatja azt. Mint átlőtt szívű Albatrosz zuhan alá arra a földre, amely csak arra szolgált eddig, hogy felröppenjen róla, avagy megpihenjen rajta, míg újra szárnyra kél s váratlanul eltűnik misztikus látásainak fénytengerében. A Rodin-probléma megoldást nyert: a lélek fölolvasztotta a követ, s míg a földi anyag lehullott róla, a lélek embere a maga történeti egyénisége belső formájában, mint egy pároszi kővízió, az örök Buonarotti-álom, klasszikusan és ragyogóan – sugárzó idea a magyar égbolton – megkezdte a maga útját: versenyt szállani az idővel. Ott úszik a felhőben, a napfényben; a kenyérillatú csókok tevényéből felszakad, az őserdőből elibénk lép, monostorok kőomladékaiból kiformálódik, áldozatok füstjéből elibénk gomolyog Prohászka Ottokár, a Lélek embere, Isten atlétája.

*

Láttuk Prohászka Ottokár lelkialkatát, ismerjük sorsát, most beszélhetünk a kettő szintéziséről: életműve jellegéről és értékéről.

Mondottuk, hogy Prohászka Ottokár géniusza nem filozófiai, hanem költői. Tehát, nem abból áll a jelentősége, hogy új gondolatokat adott volna a világnak, az ember és a lét ismeretlen rejtelmeit fedezte volna fel, eddig még nem látott igazságokkal ajándékozott volna meg, hanem abból, hogy régi, sőt örök gondolatokat újra átérzett és új kifejezésekben állított elénk. Mint gondol-

kodó, egyenes utóda Platónnak, Augustinusnak, a középkori realistáknak és Molinosnak, mint ahogy Izland sziklái összefüggenek Észak-Amerika hegységeivel, ha közbül az összekötő láncolatot ezer mérföldeken át el is temette az Atlanti-óceán. Legjellemzőbb művének bevezetésében mondja (V. k. 17.): „Állítsuk a keresztyénséget a modern gondolatoknak és érzéseknek a jegyébe s vizsgáljuk meg, mily színt, mily alakot ölt, amely új alakjában régi igazsága ugyan változatlanul megmaradna, de a szívek fölötti hatalma örvendetes fellendülésnek indulna." Nagysága tehát egy időfeletti – de történelmileg adott – gondolatrendszernek új impresszióvá és új expresszióvá való változtatása. Körülbelül ez a feladata a skolasztikának is, de az feladatát tudományos eszközökkel oldja meg; ez a feladata az igehirdetőnek is, de az gyakorlati eszközökkel dolgozik; Prohászka ezt a feladatát művészi eszközökkel oldotta meg s ezzel művészit, maradandót és újat alkotott. Amit ő látott, azt látták a múlt nagyjai: a theológusok, metafizikusok, szentek és misztikusok, sőt ő csak azt látta, amit ezek; de az új az volt, amit ő *érzett* s ez új érzés kifejezéséhez magából hozzáadott; mert ő nem úgy érzett és érzéseit nem úgy mondotta el, mint más, hanem csak úgy, ahogyan azt egyedül Prohászka Ottokár tehette. Ebből áll eredetisége, újsága, egyéniségének páratlan volta; ez pedig a költő eredetisége és páratlansága.

Életműve – belülről nézve – egy óriási élményóceán. Van szélcsendje, szökőárja, fenékhulláma, hideg és meleg árama, orkánja, mosolya, csipkéje és feltornyosuló, majd szétomló víz-Himalájája. Ha egy hangszert az is tesz, hány változat van rajta: Prohászka Ottokár a pásztorsípok, tárogatók és hegedűk földjén a sokhangú orgona. Rendkívüli változatossága mellett fönséges monotóniát mutat, mert Prohászka lírája szakadatlan egyöntetűség s mindig a maga egységes egészében mozgó. Költészete állandó visszhang, egy örök jelen benyomásaira. Ezért egészen *lírikus*. De ő nem akart költeményt írni (Ö. M. VII, 243.), hanem igét hirdetett: művészete nem szakad le a lelkéről, nem alakul külön világgá, hanem látásainak együtt hangzó lírai kíséretéül zeng. Sohasem végez művészi céllal műalkotó munkát; alkotása nem tőle független tárgy, amelyen tataroz, változtat, díszít; mire műve megszületik, már nem törődik vele. Művészi tehetsége ebben az ős líraiságban rejlik, s nincs alkalmunk megfigyelni szerkesztő, komponáló képességét, mert az érzés szíven vágta s ő elfelejtett alkotni, csak énekelni tudott. A részletek ornamentikája elborítja az egész architektúráját s nem látjuk a tervet, a szerkezetet; olyan, mint egy futórózsából és klematiszból szövődött palást, amelyről nem tudjuk, mit takar: márványoszlopot, gránitbástyát vagy faragott bálványfát, de mindeneset-

re egy kaput, melyen át kell lépni. Ez a részletesség azonban sohasem jelent aprólékosságot, mert semmi sem áll távolabb tőle, mint a pepecselés vagy a miniátorság. Iparművészethez nem volt tehetsége: ő éppúgy az egyetemesség őserdejében járt, mint Wagner vagy Beethoven.

Lírikusságából következik, hogy nem volt érzéke az epika iránt. A történelemből is az volt számára valóság, ami a jelen élményévé változik. A múlt személyeit nem tudja magukra hagyni, hogy megszőjék sorsukat: közéjük áll, viaskodik velük, s azt míveli velük, amit hallgatóival: rájuk kényszeríti hangulatait, érzéseit, gondolatait, s üzen velük, mint aki érzi, hogy egyedül neki van mondanivalója. Ha a partnak ahhoz a pontjához, ahol ő áll és énekel, eseményszövedék érkezik, mint egy idegenből útrakelt tutaj: beugrik a tatra, odaül a kormányrúd mellé s új énekbe kezd, s íme a Prohászka lelke úszik a vízen, mint egy zengő vízió. Drámai ereje sem fejlődött ki, mert a karok éneke elnyomta a hőst és a cselekvényt. A Labdakidák is megállottak volna az akcióval, ha közéjük téved lantjával Orpheus.

Még két dolog következik az ő líraiságából. Egyik az, hogy egyetlen magyar költő sem adott annyi tájképet, mint ő. A természet a legnagyobb lírai instrumentum és minden nagy költő új éneket játszik rajta. Senki sem tudja a természetet olyan *egyénien* látni, mint ő. Nem azt mondja: mint a forrás, hanem azt: mint a piliskeresztúri (pilisszentkereszti, szerk.) forrás ott a romok előtt, a diófa alatt. A természeti tárgyak megtartják alakjukat, színüket, ízüket, egyéni életük jellemét, sőt mindezt felfokozzák, mégis az ő érzéseit, gondolatait, hangulatát hordozzák s úgy viszonylanak az eredetihez, mint egy üvegfestmény az olajképhez. A fény és a jelentés *többlete:* az bennük Prohászka lírája. De, másodszor, az, aki több tájképet hagyott reánk, mint bármely más magyar író: egyetlenegy portrét sem rajzolt meg soha. Az emberben csak az ideát látta és egyéni jellemképet nem tudott sem meglátni, sem megrajzolni. Emberlátása a quattrocentóban maradt, ahol még nem fedezték fel az egyénit; a személyek még csak díszletek a testet öltött ideák élőképeihez.

Művészetének alapformája a kép. Rendesen belülről átvilágított és intuícióvá tömörített metaforák szökkennek ki látásai tűzmagvából, mint színes és játékos szikrák. Néha egy-egy metafora külön életet kezd: hasonlattá szélesül, allegóriába organizálódik és továbbviszi a fejtegetést. Hasonlataiba sokszor több gondolati elem kerül, ilyenkor szimbólumokká, metonímiákká* opálo-

---

* metonímia: a szókép – ilyen a költői kép is – egyik fő típusa. Az olvasóban hasonló vagy ugyanolyan benyomásokat kelt, mint amilyen az író lelkében van. (szerk.)

sodnak. Máskor csak ugródeszka a kép: új jelentések felé lendül róla, vagy pedig misztikus híd, melyen a magasságból száll le a valóságra, színező jelentészáporban, mint a szivárvány a földre. A hasonlat és a szimbólum olyan alapképlete, mint a sónak a kocka. Nagyobb művei is grandiózus hasonlatok, melyekben a valóságnak egy élő szövedéke egyetlen óriás lelkiségnek, igazságnak vagy tételnek a képe. Klasszikus példák erre tisztán irodalmi dolgozatai. Ezért szerette a geológiát, ezt az óriási hasonlatgyűjteményt és nagy apologetikus művei olyan szimbólumok, amelyekben a látható világ hasonlata a láthatatlannak. Ha filozófus lett volna, ítéletbe foglalta volna a világot, de költő volt, tehát hasonlatba foglalta.

Költői formája a ritmikus próza. A kötött forma nem illett volna egyéniségéhez, sokkal szabadabb, elemibb erejű volt, hogysem elférhetett volna a prozódia finom csővezetékeiben. De a prózájának olyan numerusa van, mint az őserdők orgonázó lélegzetvételének. Jellemző rá nézve, hogy ereje nem a jelzőiben van, melyeket úgy halmoz, mintha barikádokat ostromolni küldené őket; ez csak fönséges teher, amelyet könnyedén tart a stílus belső ereje. Ez az erő igéiben van. Állítmányai legtöbbször szemléletes igék, rugalmas, teherbíró, könnyed és acélosan finom gondolaterők. Igéinek bősége miatt lesz a stílusa olyan mozgalmas, élő, fordulatos és cselekvő, mint egész világa. Nem hiába a barokk volt kedvelt stílusa, melyet a pátosz és akció lelkesült ölelkezésének nevezett. (XXIV, 181.) Művészete tele van mozgással, lendülettel, fénnyel és árnyékkal – egy egzaltált universum költői képe. A bősége félelmes, a gazdagsága káprázatos, a lendülete szenvedélyes, egész dinamikája a forgószélre emlékeztet. Emberek, oszlopok, tüzek és gondolatok a diszkoszvető mozdulatával perdülnek, s még a báj is olyan, mint az elcsapódó olajzápor. Középút ez a klasszicizmus megfagyott, hallgatag statikája és a romantika ködös, süppedő felhőjátéka között. Kőből, aranyból, tölgyfából van minden és nem álom, nem köd, nem felhő és szél; de mintha az elragadtatás tájfunja csapna belé: kő, fa, érc, minden pompázó díszlet kígyózik, szétfeszül, felmagasztosul, a csoda és a rajongás izgalma tölt be minden tárgyat és átremeg a menynyei tumultuson az imádat pátosza és ünnepies üteme, mintha szélvészben hajladozó cédrusok liturgiáját látnók. Szóhoz nem jutott drámaisága ebben a mozgalmasságban éli meg magát.

Ezt az egész világot ő teremti és ő tölti be. Az ő életének kibomlása ez, mint a füst a tömjénnek. Ő az, aki forr, buzog, feszül, kinyúlik, ellágyul, tapad, simul, feltárul, egekbe csap s magába vonja a világot és önnön tüzévé változtatja, mint a nap a belehullott csillagokat. Ebben a gátjaszakadt életáradásban

magasra nő, lényén és világán elömlik a győzelem öröme, a teremtés jókedve, a magával megtelő élet mámora. Ahány mondat, annyi hajnal.

Ha pedig ez a Prohászka nem a halott könyvön át, hanem az élő szó hatalmával szól a hallgatósághoz, mint az ige embere, ezzel csak megteljesedik és tömeghatássá válik líraisága. Emlékezzünk, milyen harmóniát mutatott alakja, hangja, taglejtése és gondolatainak szimfóniája, mintha előttünk teremtené önmagát és óriás dallamát. Mint a rapsodnak az ének, Prohászkának a szónoklat az a delta, amelyen át befut a teljesedés óceánjába. Istennek rapsodosa ő, akinek kezében kivirágzott a pásztorbot, mint egy szent thyrsos, s keresztyén evoéja századokon zúg át: Io, triumphate!

*

Feltűnhetett, hogy Prohászkáról eddig csak mint íróról beszéltem. Géniuszának elemzése után tartoztam volna az ő vallásos egyéniségét is méltatni. Enélkül a róla alkotott kép olyan, mintha valaki a kölni dómot csak egyik tornyával ábrázolná. De ennek a feladatnak nagy része kívül esik e Társaság és a szóló illetékességén. Lesznek, sőt vannak, akik Prohászka jelentőségének ezt az oldalát is teljes felkészültséggel és hiánytalan jogcímmel megrajzolják. Én csak azt hangsúlyozom itt, hogy Prohászkában az író nem minden, sőt nem is a legfőbb. Egyéniségének nagyobb értékei és jelentőségének sugárzóbb élethatásai az ő prófétai, apostoli és pásztori küldetésének belső formáiban helyezkednek el. Én csak azt állítom, hogy nincs komoly keresztyén ember, aki írásain ne épülne és ne erősödnék, s bár keresztyénsége tökéletesen katolikus és méltatlan hozzá minden ezzel ellentétes állítás: mégis, miután ez a keresztyénség erős, tüzes és élő bizonyságtételeiből mindenki megtermékenyedik, aki Krisztus igazi követője. Teológiailag egy világ választhat el tőle: Lélekben mindnyájunkat egybefog és emel. Éppen ezért ebben a vonatkozásban is egyetemes érték, mint mindenki, akinek belső nagysága a korszak fölé nő. Egyházára nézve küldetése felért egy megnyert csatával, de e nyereség ajándékaival gazdagabbá tette ellenfeleit is. Nem lehet lefoglalni, kisajátítani, tilalomfákkal körülkeríteni, mert mindenki jogot szerzett hozzá, aki megértette. Annyit követelhet mindenki belőle, amennyivel tartozik neki.

Márpedig neki nemcsak ez a nemzedék, hanem az egész magyar jövendő adósa. Megtestesült bizonyság arról, hogy az élet súlypontja, és meghatározó értéke a Krisztusban van s csak az a nép nőhet naggyá, amely e felséges Úrban minden testi és szellemi erejét egybefogni, megszentelni és felfokozni

képes. Benne a magyarság olyan tetőre érkezik, ahol örök igazságok örök békesség sátorai alá várják a megtépett, szétzilált zarándoksereget. Mint ahogy a Niagarától mérföldekre lehet hallani, hogy sziklanyoszolyáján az óriás víztömeg, Istennek ez a zúgó hárfája, miképpen énekli az örökkévalóság dalát, de ugyanakkor ez a meg nem fogyatkozó erő ezer gépet hajt és millió lámpásban győz az éjszaka felett: Prohászka Ottokár, a Lélek hárfája, harsogva énekli az Úr dicsőségét, maradandó ihletése pedig ezer lámpást gyújt fel a magyar éjszakában és segít hajtani egy új történelem malomkerekeit. Isten malmai jövendőt járnak.

V. tanulmány

MEGEMLÉKEZÉS PROHÁSZKA OTTOKÁRRÓL

Áprily Lajos székfoglaló beszéde
MTA Kisfaludy Társaság évkönyve 1930
(Felolvasta az 1930. márc. 5-ei ülésen.)

Tekintetes Társaság!

„Nem kell sajnálni a lángot, hogy ég.
Lobogjon! Az a zenéje..."

Bizonytalankodó kézzel egy billentyűt ütöttem meg Prohászka nagy művének gazdag orgonáján. Megütöttem, mert a megemlékezésnek, melyben az ő teremtő s magát felégető pátoszát kellene ma megidéznem, szüksége van az ő támogatására. Mert megemlékezni róla igazában csak azoknak a gazdagoknak sikerülhetne, akik látták és hallgatták őt, átlelkesültek danteinek mondott ekszтázisától s harangszavúnak hirdetett hangján keresztül tették élményükké az ő „diadalmas világnézetét".

Prohászka Ottokárt én sohasem láttam, sohasem hallottam. Nem is a magam erejében bízom, amikor nagyakaratú szellemének a megidézését megkísérlem. Bízom a ma is bűvölő erejű név áramindító és kapcsoló hatalmában. Hiszek a megemlékezésemben elszórt Prohászka-igék kisugárzásában.

Tudom, hogy nem az a fontos, amit én, a kálvinista tanár, mondhatok róla. Jobban is szeretném, ha szerepem ma azé a lelkipásztoré lehetne, aki nem textust magyaráz, hanem csak Bibliát olvas, így, a magyarázatlan Írás ősi szavaival, az értelmezés sokszor kétes értékű beavatkozása nélkül, gyújtja fel a hívekben a keresztyén lélek áhítatát.

A munkássága körül kialakult s ma is növekedő ismertető irodalom lehetetlenné teszi, hogy a felfedezők várakozást keltő, fiatalos önérzetével kezdjem a mondanivalómat. Az egyházi szónokot, a bölcselőt, a prófétát, az elbeszélések íróját és a Soliloquia vallomástevőjét már sokszor megvilágították

az értékelések és visszaemlékezések. Prohászka Ottokárt én azon a keskeny szirtélen szeretném követni és megfigyelni néhány pillanatra, ahol az igehirdető apostol és a poéta a magasságok felé mutató lélekcsúcsok finom vonalán érintkezést talál egymással.

„Az iskola egyhangú s költészettelen légkörét jólesett fölcserélni a mindig zöld Pincio pázsitos, lombos sétányaival." Ezt írja emlékezéseiben a római kollégium fiatal germanicusa. S ez az élő természet felé ölelés, az „élet-inhalációnak" ez a sóvárgó keresése a legelvonultabb bölcselkedés óráiban is ritkán hagyja el lélek-tágító egyetemességre szüntelenül törekvő szellemét. Sohasem lankadó életérzése becsülteti meg vele a földet, keresteti vele a szentséget a földi világ megnyilatkozásaiban s figyelteti mindig éber szemével a vajúdó történelmi idők „nagy áramát". Iskolán kívül szemlélődő színes reálidealizmusa óvja meg a közömbösítő pedantériától, kalandoztatja el szellemi kirándulásain a költészet zuhogóinak szemfrissítő szivárványához s mondatja ki vele később a művészi hitvallásnak is beillő programot: „...Nekünk az eszmék uralma alá hajtott s az erény hatalma alatt álló érzékiség kell".

Részletlátásnak és erős sugárzású ideának állandó kapcsolata és egymásra mutatása adja meg a Prohászka-látás költőiségét. Ennek a költőiségnek pedig a hit és tudás kettős szárnyával átrepült végtelenség szemlélete adja meg az abszolútum mélységét. Aki „az Isten intimusa", nem láthatja másként a dolgokat, mint „az örökkévalóság sarkcsillaga alatt", perspektívája a „csillag-távol". S Flammarionból melyik kozmikus szépségű szókapcsolat ragadhatná meg jobban a kongenialitás alapján rögzítő emlékezetét, mint a „dans le vestibule de l'infini"?

A nagy műnek olykor egy színesebb szilánkja is elég, hogy meglásd Prohászka állandó lelki vonásai között az áhítatos, mert mindig abszolútum felé mutató művészi szemlélet feltételeit.

Fölébe hajtom a fülemet ennek a nagyhullámú lélekzúgásnak, hogy kihallgassam a muzsikáját. Hallom: szakadatlan buzogás fakad a mélyben, mintha az ihletettség benne nem is periódus volna, hanem maga a lélekfolytonosság. Szereti és sokszor használja kiemelkedő relieffel ezt a szót: forrásoz. Magát fejezi ki vele, mert könnyű megérezni, hogy forrásozásának a dinamikus ritmusa ott feszül minden izmosabb szó-mozdulatában. Ritka az intranzitív mozdulat, a cselekvés sugarai átütnek az önmagáért való jelentés korlátain s a hatni akarás egy világformáló erejű aktivista költészet lobogásával mutat minden művészi alkotás legemberibb és legmagasabb célja felé: „harmonizálni az életet", a „káoszt kozmosszá igazítani".

Sokszor csak az apostoli mozdulat kísérő zenéje ez a költészet; legtöbbször fölébe kerekedik, s elnyomja kísérő szavát az igehirdetés szélesebb lengésű harangjátéka. Az evangéliumi elmélkedésekben és a Soliloquia kolostori bizalmasságú naplójegyzeteiben sokszor önállósítja magát és vezető dallammá izmosodik. Ilyenkor a próza a lelkesedés melegében átfűl, lendítő, színes szárnyat kap a muzsikától, s himnuszokkal fölérő költemények születnek az isteni megszállottság kifejezésére. Így énekel a zsoltár:

„Korinthusi sugároszlopok tartják könnyen és mégis méltóságosan a halhatatlanság templomának csarnokát, a mindig kelő, sohasem hanyatló nap derűje és fénye sugározza körül, bevonul lelkesülten és emelkedetten lelkem – így érzem magam."

Nyugtalankodik, teljességet keres és vers felé lebeg néha a numerozitás,* a tartalom metaforás ereje sodorja a zenei kifejeződés hullámai felé, s dallam és acélos tömörség boldog párosodásából ilyenkor teremnek Prohászka legszebb sorai, köztük olyan is, amely illeszkedő ékessége lehetne a legzeneibb szimbolikus költeménynek:

„Ragyogó flottán evezünk, admirális hajónk a nap."

Így énekel Prohászka, az „élet énekese". S a mindenség felé táguló életérzésének ezerekre sugároztatott fénye és melege végigkíséri a sötétedő kor szociális nyugtalanságai között s nem hagyja el a világháború vériszonyba kergető rémségeinek sűrűjében. Csak a Soliloquia utolsó feljegyzéseiben csuklik el a hang, „mikor a lélek s a hit s annak mécse egymagukra maradnak" s a nagy élethimnusz végén tompán kondul az emberi szenvedés legmélyéről a szó: „...világösszeomlás, életürességg".

De addig: ebben a napsugaras költészetben az ifjúkori mindig zöld olasz pázsitok üdítő szépsége, a havasi világban megfigyelt természet ezer színének és hangjának áradó bőségévé sokszorozódik. Lehet a gondolat himnikus magasságba emelkedő, az érzés a megfoghatatlanság misztériumáig finomodó, Prohászka előadása csak rövid ideig halad az elvontságok színtelen útján, az első fordulónál ízes realitású természeti képbe ereszti a kifejezés gyökerét. S képei mindig frissek és élményből fakadók, akár a költő gyermekkori emlékekből eredő, színtartó szemléletei.

Nem nehéz ráismerni az inspiráló hegyi vezetőre: Assisi természetölelő, meglelkesítő szelleme itt a szent kalauz. Az ő példája cselekszi, hogy itt a Pán legendája krisztusi természetlegendává fenségesül. A keresztyénség megje-

---

* itt: ritmus, ütem (szerk.)

lenésével nem szikkadt el az élet: Jézus „földrelépését megérzi a föld ... föllélegzik a természet s erdőn, mezőn, bokron, lombon lágy fuvalom leng végig, mintha mély sóhaj tört volna ki szívéből." „Jézus lelke az első dalos pacsirta, mely lihegve ... fúrta magát az égbe." És fűben, fában, kőben él és éltet a Prohászka keresztyénné szellemült mythologiájának Istene.

Áhítatos mythologiájának mindent lélekkel megtöltő bősége árasztja színeit elbeszéléseinek erős természethangulatában. Ez festi meg művészecsettel egyik legemlékezetesebb képét *Az ondavai vámos* villamos feszültségű viharleírásában s állít ótestamentumi vonásokat a zivataros heroizmus érzékeltetésének szolgálatába. Máskor természetlírája az ősiségig visszafutó képzelettel egyesül s monumentális Prohászka-látomás születik a legelső karácsonyeste leírásában:

„Ez a nagy Duna úgy folyt akkor, mint most, a Garam völgyének mocsarai az alkony elhaló világosságát tükröztették, a márianosztrai csúcsos hegyek, a Pilis, a Duna trachitszegélye részvétlenül merültek el a homályban, a lázkereszt sziklája alatt zsongott a hullám, de keresztet még nem látott csúcsán, vadludak gágogó csataélei vonultak el fölötte, a római légionárius megitatta lovát s nyugalomra készült, túl a Dunán kigyúltak a barbár táborok tüzei... "

És mindenütt ugyanaz az erőskezű biztosság a természetrajzi kép s különösen a geológiai megfigyelés kiválasztásában és mindenütt ugyanaz a látomásos lendület a megfigyelés égbolt felé kinyúló ágáról a végtelenség irányában:

„A bogár a sziklaparton nem tudja, hogy szilurról jurába mászik át s hogy százezer évek mezsgyéjét csápjával köti össze."

Évezredes mélységek és titokzatos magasságok vonalait tudja összekötni ez a költészet a vonagló jelennel, de a fiatalkornak olykor a humor határáig is elkalandozó hangulatmegnyilvánulásán kívül, alig tör keresztül az individuális líra irányában. Ez a lélek korán megszokta, hogyan kell beáradni minden életszeretetével és forrásos buzogásával a hivatás gránittal szegett folyómedrébe. Az egyéniség alárendelődik a missziónak, s a missziós öntudatosság visszaszorító ereje gátat vet az érzések l'art pour l'art játékának. Már a fiatal aszkéta ezt határozza: „... fékbe verem hajlamaimat és csúnya érzelgésemet..." „... nem akarok szenvedéseimmel fontoskodni". A védekező líra mélyen vulkánikus rétegekbe vonul vissza, de a belső tűz fénye titkos kráternyílásokon kicsap s olykor csodálatos alpesi ragyogás bíborával pirosítja a „montán" világot: Prohászka eszmebirodalmát.

De a fény forrása: a belső titkok felé alig vezet ösvény. Naplóolvasók leplezetlenséget kereső, felajzott kíváncsisága búvárolhatja a legtöbb intimitást ígérő Soliloquiát, modern lélekvizsgáló közelébe juthat az analízis eszközeivel: a lélek legbelső kapuján ott a visszafordulást parancsoló felírás: „Secretum meum".

Ez a megemlékezés nem a titkok megfejtője akart lenni. Csak a lírát szerette volna megkeresni egy tűzeredetű szellemben, akinek ez a mai alkalom megújítja az emlékezetét. Munkája közben a megemlékező sokszor hallotta feje fölött a nagy lélek szárnyainak a suhogását. Míg birkóznia kellett vele, gyakran érezte a maga emberi erejének és írói tollának a bizonytalanságát. S olyankor annál mélyebben érezte a hálát a tisztességért, hogy a Kisfaludy Társaság erre a megüresedett és igazában soha be nem tölthető helyre utódul választotta. És amikor ebben a teremben, amely látta és hallotta őt, Prohászka Ottokár felmagasodó alakjától elbúcsúzik, hogy a maga halk líráját megszólaltassa, még egyszer hallja a hangját, hallja, hogy vigasztaló erejével ezt üzeni nekünk a végtelenség tornácából:

„Nem kell sajnálni a lángot, hogy ég. Lobogjon! Az a zenéje... Ne sajnáljuk az embert, aki elég."

VI. tanulmány

PROHÁSZKA ESZTÉTIKÁJA

Rezek S. Román:
„Pannonhalmi Szemle"
XVII. évf. 1942. II. sz.
(részlet)

Még a vázlatosan kiépített filozófiai rendszerekben is találunk esztétikai vonatkozású gondolatokat. A szépséggel – még akkor is, ha nem fogadnók el önértékül – mindenkinek számolnia kell, aki csak teljes képet akar adni a világról és a valóságról.

Prohászkának nem volt szoros értelemben vett filozófiai rendszere; számára az élet diktálta az elméletet: nem fogalmi hálózatokban, de mégis elveken (milyen nagyszerű elveken!) épült fel az ő „filozófiája". Sajnos, megszoktuk már, hogy a filozofálást dialektikus eszmetornának tekintsük, melynek vajmi kevés köze van az élethez és a gyakorlathoz. Pedig az igazi filozófia (– és melyik nem akarna ilyen lenni?) még a legelvontabb tételeiben is egészen a valóságon épül fel. Ilyen Prohászka „filozófiája", minden más filozófiánál nagyobb mértékben. Hogy mégis idézőjelbe kell tenni az ő „filozófiáját", azt kettős ok követeli: 1. nincs neki egységes rendszere; 2. a filozófiai módszerrel kiépített részletekben is ez a kissé tudományellenesen hangsúlyozott ismeretelméleti tétel húzódik meg: a tudás magában nem érték, hanem csak ha tett nő ki belőle. [1]

Hogy nincs filozófiai rendszere, azt ugyanúgy mondhatjuk Prohászkáról, mint – Krisztusról. E furcsa párhuzamban ugyan egymás mellé kerül az Úr és a szolga, de helyzetük – a mi szempontunkból – egyforma. Prohászka életét az a mélyreható észrevevés jellemezte, hogy Krisztus nem lett sem tudós, sem művész, sem esztétikus. Krisztus csak – *ember* lett, aki tudja, hogy csak a lét szakadékai után jöhet a szépség, s csak ezek után az esztétizálás. (V. ö. Össz. munk. 20 k. 262.) – De ki merné állítani, hogy az Istenfia nem tudott volna dialektikus eszmefuttatásokban beszélni a szépségről és a művészetekről, ha az Ő küldetése éppen nem az lett volna, hogy abban kell lennie, ami az Atyjáé?! És ki merné állítani Prohászkáról, hogy nem tudott volna nagy-tudósan

írni esztétikai kérdésekről – ha erre szentelte volna az életét és ha esztétikai könyvek búvárlatánál nem tartotta volna jóval fontosabbnak az apostoli munkát vagy – ha már tollal is, de – az élet szolgálatát!

Ám akinek a világról és a valóságról megvannak a maga elvei, az már állást foglalt a szépség világával szemben is. Föltétlenül meg kell tehát találnunk Prohászka esztétikai állásfoglalását is. Igaz, nem bölcseleti sémákra húzva, hanem a művészi látás közvetlen kifejezésében. Már csak azért is van neki esztétikája, mert költő volt – a szó legteljesebb értelmében (bár költői formája a próza!); minden költőnek pedig mihelyt leírta az első betűt, már van ki nem mondott esztétikája. Ha a tudomány is sajátos lelkialkatot kíván a művelésére, éppúgy, mint a művészet, akkor bátran mondhatjuk, hogy Prohászka lelkialkata nem a tudósé, hanem a művészé.

Ki végezte el hazánkban nála jobban a századforduló szellemi életének átértékelését, krisztusira váltását? Senki, éppen azért, mert a legmélyebb átértékeléseket mindig művészek végzik el, pusztán azzal, hogy alkotnak, esetleg persze éppen az új elvi háttér árnyékában. Prohászka vérbeli művész volt, de a művészeknek abból a fajtájából, akiknek az a legfőbb esztétikai tételük: énekelj úgy, amint énekelni adatott, vagyis ahogy élsz! Neki nincsenek szépirodalmi vágyai: „Nem, nem; hagyjuk az álmokat. Előttünk legnagyobb tény az élet, az eleven alak, az öntudat; ez hordoz harcot és fejlődést; ez hordoz gondolatot és eszmét; ez állít létbe géniuszt, költőt, művészt, bölcset". (5. 10.)

Művész ő, de írói pátosza az apostol szolgálatában áll, sőt apostoli feladataitól kapja a leghatásosabb impulzusait. De művészetről, elsősorban művészetről gondolkodni: olyan ritka pillanata volt, mint a pilisi barátok „édes ámulása és csendes merengése": rara hora, parva mora, édes és áldott, de kurta pillanat. Nem állapot, hanem gyorsan tűnő élmény, melyre a fegyelem, az ima és a munka láncolata következik. Neki a szent, a diadalmas élet kellett, mely fölött a dialektika fölépítheti ugyan íveit a fogalmak holdvilágából, de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött. Ő Szent Bernáttal azt tanítja, hogy kár a hidakon sátort ütni s rajtuk megtelepedni; le kell ereszkedni az élet történő árjába, a nagy energiák vágtató hullámaiba, s úszni kell bennük, s vitetni magunkat hátukon az örök élet révpartja felé. Neki, a szeretet emberének nem volt kedve „inter versutias philosophorum", a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Ha itt-ott ezekre az utakra is le kellett térnie, megtette azt is, de legszívesebben oda vonult, ahol Istent élhette és hirdethette. A fogalmakkal, distinkciókkal és disputákkal szemben valami „fölséges pragmatizmus" jellemezte, mely mindenekfölött égni és élni akart, s

tűz akart lenni mások megsegítésére, sokkal inkább, mint hidegen világítani a filozófia istállólámpásával.

Rendszeres esztétikát tehát hiába keresnénk a 25 kötetnyi Prohászka-opusban. De szétszórt nyilatkozatokat, rövid vagy hosszabb elgondolkozásokat annál többet találunk. Ezeket akarom egységes „rendszerbe" szedni, idézőjelek nélkül, lehetőleg az ő szavaival összefoglalni [...].

Együtt a természettel

Kinyitom érzéseim ablakát. Hadd zuhogjon be a friss levegő és napsugár! Már a mozdulatlan csendben is *energiák feszülnek.* Érzéseim szálait most beleakasztom a rögekbe s a csillagokba, s ezt az aranyos pókhálót borítom magamra, Istenre s a világra. A lélek e hálónak művésze s boldog foglya egyaránt. (8. 88.)

Megállok s nézek. Mintha sötét szemöldök alól nagy kék szem nézne rám. A sötét szemöldök a sötét fenyőerdő, s a két szem tekintete a hegyek fenségének s a csend méltóságának öntudatát lövelli. Ez a szem mélyebb, mint a tó; mert a tó fenekére csak érhetnénk, de a lélek mélységeit, melyek bennünk nyílnak, mikor az Isten műveit csodáljuk, föl nem mérhetjük. Mihelyt a tóból szem lesz, az Isten néz ki belőle; nézése nem fér lelkünkbe; nem bírunk vele eltelni! (8. 60.)

Hallgatóznunk kell az alvó természet ritmusára, s érdeklődnünk kell, nem lebbenthetjük-e szét – csak pillanatra is – a fátylát s nem követhetjük-e álmainak fonalát, mikor lábujjhegyen jár körülöttünk a sejtelem, s meghív, hogy kövessük. (8. 75.)

A szép természet lefátyolozott szfinx; fátyolát csak az lebbentheti föl, akinek e *világtitok* megfejtéséhez érzéke van; e *mély szimbólum* kihámozásához éber érzék kell, melyet Isten ad s ember nevel; il faut l'avoir. (13. 349–350.)

A természet világa Isten művészetének egyik műhelye. De a természetfölötti világ mély inspirációit, a boldogságkeresés szárnyalását, a szeretet érzéseit is mint művészetet kell nézni. Jézus is a természeti világ paraboláiba merítette bele a természetfölötti szeretetet. (13. 350.)

A világ Istennek alkotása, a legharmonikusabb költemény; mily mulasztást követnénk el, ha nem gyönyörködnénk benne. Kis örökkévalóságok környékeznek! (8. 108–109.) Széppé, bűbájossá teremtette Isten a világot. A lét csupa arány és mérték, csupa lappangó néma ritmus, melynek hangjai folyton be-

lénk kötnek s ingerelnek. Ha ez a ritmus és finom inger valahol érző lélekkel találkozik, akkor a lélekben zengő életté, tehát énekké, örömmé változik. Van ritmus és szunnyadó harmónia mindenfelé elég! Minden darab vidék csupa fény; a vidékeknek is van illatuk! *Minden csupa szín, jel és jegy,* hangjegy; a lepkeszárnyon is egy kéz nyoma van meg: Istené. A sok kottát én olvasom, én, az érző lélek. *Üzenetnek* fogom fel őket; az egész együtt csak keret, benne a nagy üzenővel, Istennel. A kívülről rámzúduló sok szépség bennem ingerré változik át, s én a szimbólumoknak jelentését fejtegetem; *kiolvasom belőlük a szellemi tartalmat,* az üzenetet: a világot összetartó nagy jóság és szeretet állandó szavát és boldogító leheletét – énhozzám. (8. 75–76.) A géniusz pedig játszik rajtam, a műszeren. Hagyom, átadom magamat az engem környező szépségnek és fölségnek. (8. 129.)

A természetben lélek lakik; (18. 183.) indításokkal teli lélek, gondolatokkal teli értelem; (8. 108–109.) csak föl kell fogni ezt a teremtő remeklést és tárt lélekkel fogadni üzenetét. (24. 119.)

Tehát a teremteni tudó *lelket a természet* csak *ingerli,* csak motívumokat szolgáltat neki, s ezekre az ingerekre s motívumokra ő *felel*; de válasza nem visszhang, hanem saját mélységeinek kitárása; *teremtő visszahatás* a külső szóra; válasz a szépség behatására – új szépség teremtésével. Itt már a teremtmény lelke teremti a szépséget. És létrejön a művészet világa. De csak akkor, ha nem akadok el a részleteknél. A világ szépségét egyben kell látni, nagy szintézisekben! A sok diszharmóniát csak így láthatom a teljesülés vágyának és vajúdásának; a folyton más levelekben az örök változatlan Alakító csak így fog üzenni nekem. – Széttéphetném a virágot s a lombot; nagyítóüveggel nézhetném a lepkeszárnyat, s mivel ujjaim közt csak nyirkot látnék, hát kacaghatnék a szépségen. Ráfenhetném epémet minden virágra; belekeverhetném mérges lelkemet a harmatba: beállhatnék a fiatal fenyvesbe keresztes póknak, mely a fenyő gallyaira s a kakukfű s démutka szálaira köti pókhálóját s virág s harmat dacára csak legyeket fogdos. Csakhogy ne mondja soha az ilyen pók-lélek, hogy lát és ért; ne mondja soha, hogy látja a nagyot, a szépet s fölségest. Dehogy is látja; ő csak bíbircseket, foszlányokat, köveket és töviseket lát, de az egészet nem látja. Pedig a *szépség az egészben van,* s ezt az egészet a maga harmóniájában s fölényében csak az fogja meg, aki önmagából kilép, hogy megközelítse azt a szép, érintetlen s fölséges életet, mely vele szemben áll; csak az érti meg, aki önmagából kivetkőzik, aki kiüresedik, hogy elteljék vele. A világ szép is, fölséges is és jó is; de ha mindezt föl akarom fogni, akkor az egészet kell néznem és a részt is az egészben. A legszebb Júnó-arc sem

szép, ha csak egy vékonyka barázdáját nézem; nem a barázda az arc. Nézzük az egészet, hogy megláthassuk a szépséget. (8. 130., 142,)

De hát mi a szépség?

A szépség

A szépség nem ideológia szülötte, hanem mélységes *szubsztancia.* Nem hideg sugarú tükör, hanem a dolgokban bennlevő meleg valóság. *Tiszta érték* – az igazság és a jóság mellett. (25. 237.)

Isten: a világ mögött álló s minden mindenségnél ragyogóbb s fölségesebb, szükségszerű *örök szépség.* (8. 46.) Szereti önmagát, a szépséget, a formát. (23. 253.) A szépséget szerető lelkek belé vágyódnak, az örök hervadatlan szépségbe, örök üdeségbe (24. 10.); szeretetük és szerelmük csak halvány mása az örök Szépség szeretetének és szerelmének. (23. 29.)

Ebben az örökszép valóságban úszik *a világ s tükrözi a végtelent.* (8. 76.) Mert Isten – hogy szépségét mutassa – szépséget adott a világnak: csillagokkal hintette be az eget és virágokkal a földet, hangot adott a zsongó ligetnek, zengést a jégnek, üvöltő zúgást a szélvésznek és még millió színt és hangot rejtett el a leleményes ember elől; ezeket az ember kicsalja a természetből, elámul a nem sejtett örömök láttára. S ha lelkében megindulva föl akar emelkedni Istenéhez, egybegyűjti a színeket, egybehangoltatja a hangokat, s hódolata puha szép szárnyakon ér fel az égbe. (23. 70.)

Ez a hódolatunk a végtelen szépséggel szemben: alázatos *függés az örök, ragyogó valóságos ideáloktól.* Amint függ a márvány Apolló vonásaitól, a Madonna Sixtina vászna a színek bájától, úgy függjön a lélek az igazság s a szépség harmóniájától. Míg függ, addig remekmű; mihelyt elszakad, vége van, szétesik; por és rongy lesz belőle. (5. 154.)

Az idő és tér kategóriáin kívül álló egyszerű széppel, az Istennel szemben a mi legnagyobb művészi remekeink is csak olyanok, mint a fölvetődő halak csillogása. (5. 156.) Mi azonban mégis beszélünk Róla, hogy lelkünket az ő látására ingereljük; szavaink és színeink csak olyan bontakozó törekvések, mint amilyen a tulipánbimbó fakadása, a bábnak lepkévé szépülése: nemes ösztön hajt a transzcendentális, a halhatatlan szépség felé. (5. 73.)

A szépség nagy hatalom! Nem az igazságtól s a jóságtól elvonatkozó szépség, hiszen ilyet nem is fogadhatunk el; de *az igazságnak és a jóságnak szépségbe kell öltözködnie;* amíg ezt nem teszik, azt érzem, hogy szegények és nincs ruhájuk, az, ami járna nekik. – A vitázás, a filozófiai él nem markol bele a tunya s

gondolatlan lelkiségbe, ha a szépség kultuszát meg nem teremtjük számára s nem hozzuk közelebb hozzája. Az igazság oszlopát a szépség virágfüzérével kell fölékesíteni. Amit az ész s a dialektika teremt, az olyan, mint valami lelki arzenál – olyan, mint egy magasfalú technikai műhely, hol mindenféle szerszám s műszer s csavar s kapocs, fogó s csíptető áll rendelkezésre, hogy a gépeket megalkossák, s célszerű lendületben tartsák; tehát csupa forma s képlet, végső elemzésben csupa igazság. A művészeti szép, akárcsak az erdő s a mező, szintén csupa forma és képlet, de leborítva a szépség fátyolával, s az nem mint képlet és szám és tétel, hanem mint hangulat lép elénk. Nem dolgozik srófokkal és szillogizmusokkal, hanem lelki illetésekkel. Úgy illeti a lelket, hogy megilletődik, úgy nyúl hozzá, hogy érintéseinek öntudatlanul is enged, s végre is behódol a szépség hatalmának. (12. 301.)

Elfogadhatjuk Van der Velde meghatározását: a *szépség a dolgok természetének megfelelő vonal- és színharmónia.* (21. 235.) – A szépség érték. *Nem kell, hogy jogilag az enyém legyen.* Enyém az, minél jobban tudom élvezni. Azé leginkább, aki ittasan tudja nézni s magába szívni. Azé, akinek életszükséglete. Csak tisztelettel, levett saruval közelítsünk az élvezésére! (23. 256.)

Az eszményi szépség az igazság alapján áll; az örök értékek mértéke szerint alakul és épül ki; ez *a szépség nem egyéb, mint az igazság és a szépség formája.* Mint ahogy az élő természetben a szépség csak öltözet, csak kifejezése s bátor megnyilatkozása a való élet energiájának. A szépség mögött az erősz, egészség és a jól megkonstruált valóság áll. Azért az igazi szépség sohasem hiú, vagyis nem üresség, hanem hatalommal s *valósággal teljes forma.* (25. 265–267.) – De az igazságnak és a jóságnak nemcsak formája a szépség, hanem *hódító* ereje is; a szépség a legnagyobb hódító erő. Kár, hogy az Isten szépségéről semmi fogalmunk; de mi lesz velünk, ha az egyszer elénk lép s a mi szépség-szomjas lelkünket elárasztja! (23. 256.) Ki féltené a szépséget az utilitarizmustól s a materializmustól? Lehet azt félteni? Lehet-e félni, hogy ütközéseknél a rövidebbet húzza?

Nagy érték a szépség, de sem a *szépség, sem a művészet nem való az első polcra;* az az ismeretnek, az elvek s igazságok s a szellemi valóságok felismerésének a helye. (25. 265.) Krisztus arca, a Szűz Anya tekintete, a szentek homloka – mind-mind szépek, de az igéző szépséget az őket fűtő eszményi tartalom adja meg (5. 168.; 25. 267.) Ezért olyan igazi nagyság a gondolatoktól sugalmazott művész is. (9. 2.)

A *báj*ban a fölület győzelme van; nem kerülnek elő a mélység problémái; azok lent maradnak, s fölül megint virág, finomság, mosoly van. (24. 21.)

A közönséges ember benyomásai öntudatlanok, de az érző lélekben sok hang, sok bánat, sok vágy szólal meg, mintha életre élednének a lélek mélyében eddig nyugvó, eddig ismeretlen életerők. Úgy érzi magát az ilyen lélek, mint a fa, mikor a tavasz éltető csókjára megrezzen benne minden sejt és az élet folyama kezdi benne útját.

Ki állhatna ellent a belső alakító erőknek? Mindent szétfeszítenek, mindent megrepesztenek; az emberi kebel az ő hatásukra tágul és feszül; ha lehetne, kitárná szárnyát s menne a végtelenbe. (5. 64.)

A természetben a lélek mindenütt termékeny talajt talál az érzelmei alá; ebből a talajból neveli ki a gondolat és gerjedelem virágait. Ez az élet; csak ami belülről jön, csak az érdemli meg ezt a nevet. – De mily nehéz kifejezni ezt a belső szót, ezt az érzéstömeget! (5. 86.)

Minden tehetségnek vannak spontán megnyilatkozásai, vannak hajlamai, gravitációi. A léleknek ösztöne van az értésre, tudásra, kutatásra: ez a tudás ösztöne; van spontán ítélete a jó és rossz körül; ez az erkölcsi ösztön; van finomsága arra, hogy szinte megérezze az Istent: ez a vallási ösztön; *és van érzéke a szimmetria, a harmónia, a szép iránt: ez a művészi alakító ösztön.* (5. 34.)

Az alakítás *alakot visz az alaktalanra, szépséget a formátlanra.* Ezt az alakot csak úgy lehet átvinni, ha az alaktalanságot letörjük. A művész azáltal viszi át az alakot a márványra, hogy leüti róla az alaktalanságot; a gondolatátvitel mindig lökés, fúrás, törés, gyalulás; a gondolat az anyag országába karddal kezében tör be s erőszakkal hódít, hogy átvigye rá a gondolat alakjait, a szépséget. (5. 153.)

Szép a zene, szép az ének, szép a vonalak és színek harmóniája; de sokkal szebb az a lélek, mely ezt a szépséget megpillantotta és színben, hangban, vonalakban elénk öntötte. A külső szépséget a lélek átéli s csak saját életének mélységeit érzékíti meg hangokban s márványban. A lélek a lant s a természet a kéz, mely a lantból a szépség harmóniáját csalja ki; rajta, húrjain váltódik ki életté, gyönyörré, művészetté, boldogsággá az, ami kívül élettelen. Érzékében rejlik a titok, melynél fogva gyönyört és kínt képes kiváltani s ritmust és harmóniát és ütemszerűséget hozni a levegőbe és éterhullámokba. Ebben az érzésben, e felfogásban, ebben az átélésben van az élet – s az az élet mind ott belül van. A *teremtő „én" csinál mindent.* Ez a világ nekem, mert én állok a központjában. Én szórok rá fényt szemem tekintetével, zenét és ritmust idegeim rezgésével. Szemem nélkül ez mind sötét; ideg nélkül ez mind néma és

buta. Nekem kell ezt a világot színeznem és szépségbe öltöztetnem; nekem kell benne az érthetőt fölfedeznem; nekem kell mélységeibe ereszkednem s a végtelent gondolataim arany szálaival összefűznöm. Nagy ez a föladat! Ettől fölébred érző, értő, sejtő, vágyódó lelkem; megizgul benne az élet s kiindul; meghúzza saját növekvésének tengelyeit; csillagokat tűz az égre; át akarja fogni, föl akarja szívni életté a létet, hogy minden látássá és érzéssé váljék s hogy ettől az intuíciótól és ekstázistól boldog, gazdag, isteni élete legyen. Mily nehéz ez a munka! – Hát még akkor, ha nem szobrot, műremeket, de eleven szobrot teremtünk nem márványból, hanem önmagunkból! (5. 131–133., 15. 256. és több helyen.)

Mennyire érezzük a nyelv elégtelenségét, valahányszor e hangulatok vibrációit s az indulatok ilyen villámszerű fényeit megörökíteni s magunk számára is följegyezni akarjuk. Mily silány tartalom van a fogalomban! A szó mily gyatra kifejezés a valóság, a megtapasztalás, az élet mélységeivel szemben! (8. 223–224., 8.63–64 és több helyen.)

A művészet az embernek öntudatra ébredése; ahol művészet nincs, ott még nincs emberiség. Ez ott kezdődik, ahol az emberi tíz ujj, ez a legtökéletesebb szerszám alakít valamit. A művészet oly szükséges, mint a levegő a tüdőnek, a fény a szemnek; e nélkül emberek sem lehetnének. A művészet egy új, tisztább megtestülés; e nélkül barbár, vad az emberi tekintet, vad barbár az emberi arc; leghatalmasabb lesz a vallás eszményeinek szolgálatában. (20. 269.)

Nemcsak a szónokláshoz, de a művészet minden ágához először jó anyag és ügyes anyagkezelés kell; aztán pedig jön a lényeg: *a lelket szabadjára kell bocsátani;* hadd alakítson, teremtsen, szórjon tüzet és szórja önmagát. Non ex penna, sed ex penu – így kell jönnie minden művészi alkotásnak; egy darab életnek, élő műnek kell lennie, (24. 13.)

A művészet lelke az *inspiráció és intuíció;* költői ihlet és örömittas lelkesülés. (5. 7., 5. 96.) Mert a művészet gondolatai nem a hideg tudomány, nem az emlékezet fakuló képei, hanem meleg, lelkes, az emberi érzésben érző gondolatok, kipattanó intuíciók; ezeknek van életerejük, hangulatuk, színezetük. A tudás a művészt nem ihleti; az érzéssé vált tudás bír csak igazán inspirálni! (12. 261.) Itt az irracionálé mindig nagy hatalom lesz; azért nem megérteni kell – mit értene rajta, hiszen érthetetlen –, hanem azzal számolni kell és hagyni kell érvényesülni. (10. 233.)

Így lesz a művészet *a szellemi élet legérzékenyebb szenzóriuma;* az életet a *minőség* oldaláról érzi meg. (5. 11.) Nem közvetlenül szolgáltatja az eszmét, hanem anyagi valóságok, tárgyak, szavak, közvetítésével, melyekből a fel-

fogó értelem kihámozza az eszmét; így lesz a mennyiségi anyag a gondolat milyenségének szolgálója és hordozója. (14. 71.) De ide főleg *a gondolatnak és az alaknak harmóniája* kell. Mert ahol a gondolat küzd s kialakulást nem talál, ahol a forma elmarad az eszme nagysága mellett, ott diszharmónia, szakadás, aránytalanság száműzi a szépet és az élvezetet. (5. 114.) A márványszobor szép a rajta kiteljesülő szép gondolat szép kifejezése miatt; eszményiesség és a vonalak harmóniája adja a remekművet. Az individualitás is a szép léleknek szerencsés megtestesülésében ragadja el a pálmát. „Heureux qui les surprend, ces justes harmonies, où vivent l'ame et la forme à la fois: ez a művészet jelszava. (5. 146.)

A nagy eszmék átérzése: ez teremti meg a művészetet s ez biztosítja jó irányát. A gyökér az eszme; mihelyt a gyökér a lelkesülés s az értelem fénysugaraitól melegszik, azonnal hajt s annál nagyobb erővel hajt, minél tovább borította a gondolat romjainak törmeléke. (12. 269.) A művészet fönséges hivatása: segíteni a nagy, a legnagyobb gondolatokat, szárnyat adni a lelkesülésnek – az eszmék iránt való „első szerelem"-nek fölkeltése által. Egy szép kép szárnyra ragadhatja a szívet, kedélyt, észt, valahányszor a szem éldelegve rajta pihen. Egy fönséges mű kifejezheti a vonások, a színek, az arányok harmonikus pompájában a gondolatot, a hitet, az erényt, a léleknek teljes értékét és örök hivatását. S a fáradt lélek elzarándokol oda, új életet merít egy misztikus elmerülésben, egy éltető élvezetben. (12. 265.) Ezért valamely művészet annál magasabb fokon áll, minél finomabb anyaggal dolgozik; annál tökéletesebb, minél teljesebb alakot, elevenebb kifejezést, minél több szellemet és életet juttat művének. (5. 250.)

Mások szívének megismeréséhez a saját életünk és tapasztalatunk ad kulcsot. (23. 28.) Mások lelke szentélyébe be is nyithatunk, meg is ismerhetjük, s ha jól megismertük, ki is tudjuk fejezni – a művészet nyelvén. Az isteni mélységet és végtelenséget a mi formáink – akár gondolataink, akár meglátásunk, sejtelmeink vagy érzéseink – ki nem meríthetik, de reagálnak rá és új meg új formával, más és más Szent Ágoston-i kagylóval meregetnek a valóság óceánjából. A nagy alkotó *fantázia* továbbgyúrja az így felfogott morzsákat és a saját színeivel, érzéseivel, emlékeinek gyöngéd vibrációival új életté teremti. A leíró művészet titka és mesterfogása is voltaképpen abban áll, hogy a fantáziát, ezt a fakadó életet felébressze, tevékenységre izgassa s amit maga inkább csak jelez, azt a belső érzékek finom, naiv művészetére bízza. (8. 223.)

A művészet – akárcsak a hit – a tudásnál nyugodtabb és csendesebb, elmélázóbb és elmélyedőbb, mert nem a fogalmi világban, hanem a megérzés-

ben és a megtapasztalásban van a súlypontja; nem annyira észre, mint inkább *szívre akarja venni a Fölséget;* nem fogalmakat tükrözni akar, hanem megtelni a nagy valósággal és lángra akar gyullasztani. (24. 306.)

Tápláló tüzet ehhez a nagy feladathoz mindig a természettől kap a művészet; az ő szeretetétől kap szárnyakat; a virágokra tekintve jut el a csillagokhoz. Nem vakon *kell szolgálni a természetnek!* Ha csak reprodukálni akarjuk a műveit, akkor megszüntetjük, megöljük magát a művészetet. Nem másolni, hanem *felemelni* kell a természetet; így a természet a művész keze közt *átszellemül.* Ilyen átszellemült természetre szívesen támasztjuk művészetünket, költészetünket; belemerülünk, hogy annál gazdagabban vonulhassunk vissza kedélyeink mélységeibe. (5. 74–106.)

Az *iparművészeti irány* – a használati tárgyak ízléses elkészítésével szintén ezt a természetességet pártolja. Adjunk minden tárgynak oly alakot, mely neki megfelelően szép legyen. Szép a mahagónifa, de szép a fenyőfa is; a fenyőfát is úgy dolgozzuk föl, hogy neki megfelelő szép alakot nyerjen. Minden tárgynak lehet szép alakot adni; egyszerű bútort is lehet megfelelő szépen kialakítani; konyhaszereket is lehet műiparral előállítani. Nem igaz, hogy a közönséges tárgynak csúnyának, ízléstelennek kell lennie. Vessünk véget a sablonnak, kaptafának! A szépség forrása kiapadhatatlan – mint ahogy a természetben is látjuk, ahol föltalálhatók minden ízlésnek, minden művészi iránynak elvei és formái. „Művész" a mérnök is, aki gyönyörű ívben építi a hidat; „művész" a mechanikus, aki egy szép gőzmozdonyt vagy gőzhajót épít. Az alakra irányul az ilyen „művészek" törekvése is; így kerekedik felül az ember keze a gép vaskarjainak szorításából. (21. 233–235.)

A művészetben *lelkünk szövi ki önmagát.* A legjobbat emeli ki magából, lényének csendesen pihenő harmóniáit kelti föl, hogy színekben, hangokban közölje tiszta, mély, igaz érzelmeit. (15. 256. sk.) Önmagunk kifejezése ne törjön át korlátokat, mert akkor anarchiát teremtünk. Most is éppen az a bajunk, hogy belekerültünk a kritika s a kétely korszakába, a művészet individualista vajúdásaiba, a szertelenség irodalmi divatába, a reform s újítás mámorába; de a lelkesülésből kór lett s az önbizalomból őrület. Ebben az őrületes titáni munkában az individualizmust valóban anarchiává fokoztuk. Sok a szenzáció a gondolatvilágban s a művészetben, de a szenzációk átlag katasztrófák, tört hitek, tört remények, tört szívek. (8. 113.)

Ne legyen a művészet egyes gazdag emberek szalonjainak dísze és élvezete. Legyen közkincsünk. A társadalom karolja föl a monumentális műveket. *A művészet mindenkié!* Az egyház fektesse eszméit és pénzét a művészetbe, ne

sajnálja! Az eszmék templomokban, új templomokban élnek virágzóan; a hit, a vallás világában az ilyen nagy alkotások valóságos turbinák: hajtják, lendítik a már fáradt, tespedni készülő tömegeket. (12. 267.) Így *szociális* lesz a művészet. Érzéke fölébred oly kérdések iránt melyek a mélységet fölkavarják. A költők a mélység s a szenvedés problémáit feszegetik; a nagy gondolkozók a sötétbe merednek; a festők a század szégyenét hozzák öntudatra – s az emberiségnek fölébred a lelkiismerete. (22. 55.) Lesznek írók, kiknek szemük van hazájuk és *népük* sajátosságai s életstílusa, kiknek szívük van érdekei s küzdelmei, a *néplélek* járása s a történelmi psziché alakításai iránt. Kell íróinkba józan, katolikus érzés, mellyel igazán szolgálhatják hazánkat s nemzetünket, hitünket s eszményeinket. Írókat akarunk, kik az anyaszentegyházzal éreznek s a keresztény életet nemcsak tollukkal vallják, kik *a tant átélik*, annak színt és stílust adni, annak tüzét s hevét az élet alakításában kifejteni s fölhasználni tudják. Ehhez nevelés, szellemi közösség és összetartás kell. (22. 134–135.)

Jegyzetek

[1] Az egész kérdés filozófiai megalapozását lásd Prohászka intuíciója átélése c. tanulmányomban. (Theologia, 1941. 4. sz. 1942. l. és 2. sz. különlenyomatban is)

TANULMÁNYOK

Második időszak: Prohászka ébresztése
VII –X. tanulmány

VII. tanulmány

PROHÁSZKA, AZ AMOR SANCTUS TRUBADÚRJA

Szabó Ferenc S. J.:
„Prohászka Ottokár időszerűsége" – 2006
(239–251.old.)
Részlet

A költő és misztikus Prohászkáról

Prohászka Ottokár *A diadalmas világnézet* című programkönyve (száz évvel ezelőtt megjelent cikkeinek gyűjteménye) bevezetőjében leszögezi, hogy nem apológiát akar nyújtani, hanem harmóniát: „beérem a középkori egyházreformernek, Joachim de Florisnak példája szerint ... a citharával: »*Qui vere monachus est, nihil suum reputat, nisi citharam*«, az Istenben megnyugodott léleknek öröme a világ s az örökkévalóság összhangja (ÖM, 5, 8.o.)." [114]

Joachim de Floris=Gioachino da Fiore (1135-1202) kalábriai ciszterci apát idézett kijelentésére Prohászka máshol is hivatkozik. Ugyanebben a kötetben a tekintély és szabadság kérdéséről írva (ÖM, 5, 225.o.), szembeállítva a citerás barátot a kommunista Bakunyinnal: „Az lesz az új világkorszak, a »tertia aetas« [115]; akkor lép föl az Isten gyermekeinek hamisíthatatlan nemzedéke, a »tertium genus«, mikor majd mindenki egyéniségének saját ura lesz; mikor majd a benne érvényesülő istenségnek öntudatára ébred s törvényen s külső tekintélyen úgy tör át, mint a pillangó a gubón, miután szárnya nőtt."

Egy 1903-as vízkereszti beszédében (ÖM, 17, 76.o.) pedig a középkori ciszterci apátot Szent Ferenc mellé állítja: „Azt mondta egy híres, középkori apát, Szent Ferenc egyik előhírnöke: »*Quid verus monachus aliud in terra suum reputat, nisi citharam?*« Mi kell egy igazi barátnak más – a barát alatt érti az akkori felfogás szerint Krisztus követőjét –, *mi kell egy Krisztust követő léleknek egyéb, mint egy citera; Mi kell egy Krisztust szerető léleknek más, mint a belső harmónia, amely bennünk énekel. Mi kell más, mint mélységes átélése Krisztus szellemének* ... (kiemelés – a Szerző)."

Prohászka gyakran hivatkozik a belső harmóniára és örömre, amely a szent szeretetből fakadó ének forrása. Ennek az *amor sanctusnak* volt truba-

dúrja Assisi Szent Ferenc, Prohászka kedvelt szentje, [116] és ennek volt trubadúrja Prohászka is.

Prohászka Szent Ferencben eszményképét látta: „ez az umbriai pacsirta..., (...) kinek a lelke énekelt, trubadúr volt – jegyezte be naplójába 1922. május 23-án (N3, 197.o.), miután idézte (olaszul) a Poverello szavait: „Oly nagy jó, amit várok, hogy élvezetnek tűnik minden szenvedés." Egyik utolsó, 1927. március 7-én tartott előadásában (ÖM, 14, 307.o.), az Aquinói Szent Tamás Társaság megnyitóján Szent Ferencet összehasonlította Szent Domonkossal: Szent Ferenc „nem filozófiával s thézisekkel, hanem élettel, az éneklő s nem a lázadó szegénység vallásával fegyverkezett. Szent Ferenc életreformátor és trubadúr volt, míg Szent Domonkos spanyol harcias típus, a támadó, vitézkedő, visszafoglaló harcok zászlósa volt. Szent Ferenc énekelt... (...) Fegyvere mégis csak a citera; ő is tartja Gioachino de Floris szavát: »*quid verus monachus magis suum reputat, quam citharam*« ... "

A költő Prohászka

Egy évvel Prohászka püspök halála után, 1928-ban jelent meg Sík Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című könyve, amely elemezte nagy mestere, Prohászka formaművészetét, szólt a költőről és a misztikusról. Sík Sándor egyébként versben is, prózában is többször vallott a püspökről, elmondta, mit is jelentett neki és katolikus kortársainak (íróknak és költőknek) a „diadalmas világnézet" apostola, a „Napbaöltözött ember" (Gárdonyi).

Ismeretes, hogy Prohászka anyanyelve német volt; magyarul Losoncon és Kalocsán tanult meg. Ezért is meglepő, hogy a kalocsai jezsuitáknál már verseket is írt. Ő maga nyilatkozta az *Élet* című folyóiratnak, amely 1918. október 13-án 60. születésnapján köszöntötte mint főmunkatársat, szellemi vezérét: „Nyitrán születtem, ahol atyám hivatalnok volt. Iskoláimat Nyitrán kezdtem, Rózsahegyen folytattam. Losoncon két évig tanultam a református gimnáziumban. Azután Kalocsán jártam a jezsuitákhoz, majd Esztergomba kerültem és Rómában elvégeztem a germanico-hungaricum intézet évfolyamait. (...) Elemista koromban egy Ferenc-rendi barát tanított nagy szeretettel, Losoncról egy Tamás nevű tanár emlékét őrzöm. Kalocsán P. Raile kedveltette meg velem az irodalmat. Pompásan tanított. (...) Itt írtam verseket, szépirodalmi kísérleteket, de azok nem jelentek meg nyomtatásban. Most is őrzök néhányat emlékeim között. (...)"

Lukács István az *Új Ember* 1978. április 23-i számában „Az egyetlen Prohászka-vers ürügyén" címmel kommentált egy „szabályos" Prohászka-verset (szerinte ez az egyetlen), amelyet szerzője 1895. október 19-én írt egy emlékkönyvbe, és amelyet a *Magyar Sion* című lap 1935. január 1-jei számában tettek közzé (facsimilében):

„A könny hazug, a szó sivár,
Jól tudom én, hogy rám mi vár:

Valóság lesz minden remény
S a fájdalomból költemény;

Oh milyen üdv, ó mennyi fény,
A végtelenben élek én.

A könnyeken s a harcon át
Zengem a megváltó dalát:

Küzdj s ne féld az enyészetet,
hogy megtaláld az életet

Örökre!"

Egy másik verset, a *Kő az úton* címűt tévesen tulajdonítják Prohászkának; valójában Túrmezei Erzsébet írónő németből fordította magyarra. Szerzője: Mária Feesche, német költőnő. [117]

Sík Sándor említett tanulmányában Prohászka-prózákat „versbe" tördelt. Ez nem volt nehéz, mert bizonyos Prohászka-szövegek lüktető ritmusát követve egyszerűen egymás alá kell írni a „verssorokat". Az *Élő vizek forrása* című elmélkedések több oldala ilyen csodálatos (költői/misztikus) prózavers; ilyen pl. „A mindenség érzelmeivel… " (ÖM, 7, 262.o.), ahol a középkori misztikus, Szent Gertrúd, ez a „tűzből szőtt emberszív" ihlette az „amor sanctus" énekére. Itt is, miként az *Élet kenyere* egyes lapjain, az isteni Szív, illetve az Eucharisztia iránti szeretet kifejezése a természetmisztika nyelvezetével ötvöződik. Sokszor Prohászka szimbólumzuhatagaival találkozunk.

Számtalan példát idézhetnénk az *Élet kenyere* lángoló lapjairól. (Az Eucharisztia iránti áhítat és a természetmisztika egybeolvadása is rokonítja

Prohászkát a jezsuita tudós gondolkodóval, Teilhard de Chardinnel.) Íme, a be nem fejezett *Élet kenyere* bevezetőjének egy szakasza:

„Hogy megértessem magamat s jól megvilágítsam azt a mindig új s mindig folyamatos szellemi életet, melyben én is úszom, sőt melynek én is lejtő hulláma vagyok, szemünk elé állítom azt az óriási természetfölötti életáramot, mely a kereszténység folyamágyában végighömpölyög a földön. Az is mindig új s mindig más. Azután ez oly folyam is, melynek tükrén a vérnek s a liliomos fehérségnek, a tűznek s izzásnak reflexei váltakoznak. Szienai Szent Katalin szemeivel nézem s önfeledve s elmélázva vele ismételgetem: vér és tűz, tüzes vér, véres tűz. S nemcsak ez, hanem víz és tűz; hullámzó lángok s lángoló hullámok történtek benne a világ sivatagjain s őserdőin keresztül.

Mi is ez áramban úszunk. Senki se mondja, hogy nem lehet olyan, mint azok a temperamentumos hullámok s lángadozások. Igaz; senki; csak az lehet olyan, kinek Isten ezt a mértéket szánta; de hogy az áramban mi is lendüljünk, s hogy lelkünk, ha nem a »felices ignes« közé – Dante nevezi »boldog tüzeltnek« az ég lakóit – legalább a »felices scintillae«, a »boldog szikrák« közé tartozzék, hogy izzék és égjen, azt igen, azt az Úr akarta s akarja (ÖM, 24, 245. o.)."

Schütz Antal *Magasságok felé* cím alá gyűjtötte össze (ÖM, 8) Prohászka sajátos irodalmi műfajú esszéit. „Nem lesz nehéz észrevenni – írja bevezetésében –, hogy valamennyit egybefűzi egy egészen különös, ritka szép aranyfonál: valami egészen sajátos, mély és meleg, misztikai közvetlenségű áhítatosság, mely lángra lobban az életnek vagy a természetnek, meghatározott helyeknek vagy kultúrának egy-egy jelenségén, és azután ezeket a természet- vagy életszerű kiindulásokat és a rajtuk költ mélységes vallási gondolatokat és élményeket a legnemesebb és leggazdagabb költészet szín- és hang-tűztengerébe meríti."

Álljon itt példának a „Kapcsolatban a természettel" című részből „Az én napom", amely megjelent az *Élet* 1911-es évfolyamában. A naplemente látványa vízióvá, látomássá változik, majd a lemenő nap ellentéte, a felkelő nap szimbóluma jelenik meg, hogy ezzel Prohászka kifejezze alapvető világszemléletét.

„Nekem nem a leáldozó, hanem a fölkelő nap kell; erő kell, mely felém jön, s nem mely szalad tőlem; nekem hullám kell, mely fölkap s emel, visz. Világosság kell, mely kigyúl s mely nem álmosít, hanem ébreszt. Nekem nem kellenek gondolatok, melyeknek napja letűnt, hanem amelyek fakadó, pattogó, szökő erőkké válnak bennem. Nekem nem az est, hanem a reggel kell, mely az élet ösztönösségével lüktessen bennem s tettre, cselekvésre serkentsen. Így érzem hát, hogy eleven napraforgó vagyok, a napnak a virága, de nem a

leáldozónak, hanem a fölkelőnek. S ez az érzület az én elemem, itt kifejlem, s növök naggyá. A bágyadtságot s kimerültséget, a lemondást s melankóliát pedig esti pírnak s lélekalkonyodásnak nézem s kerülöm. Sok modern ember lelke van az alkonypírral átitatva. (...)

Én tehát nem kergettem a napot, mikor elment, hanem inkább várom, amikor jön. Ébren várom, mert hozzám jön. Így jön felém minden, ami enyém, ami nélkül meg nem lehetek, a lét, az élet, az Isten; így gördülnek elém a világosság s a levegő hullámai, a nagy erkölcsi értékek, s vájkálok bennük, mint a mesebeli királyleány a gyöngyökben; mélységek fölött járok, melyek visznek s el nem nyelnek, mint ahogy a tó mélyei el nem nyelik a rajtuk úszkáló hattyút; rám ömlik a csillagos világok étheri fénye, az eszmények, a jóság és szépség (ÖM, 8, 118-119. o.)."

1931-ben Ravasz László református püspök a Kisfaludy Társaságban tartott emlékbeszédében [118] erre a kérdésre keresett választ: „Mi volt Prohászka a magyarságnak és az irodalomnak?" – Prohászka a lélek embere, a vallás embere volt, hangoztatta. „A szépség volt életének formája, a hit volt belső tartalma." Majd, miután áttekintette Prohászka életét, a *költőről* ezeket mondja: „Prohászka géniusza nem filozófiai, hanem költői. (...) Nem azon sarkallik jelentősége, hogy mit mond, hanem azon, hogy hogyan mondja. Ebben áll eredetisége, újsága, egyéniségének páratlan volta, ez pedig a költő eredetisége és páratlansága." Ezután Ravasz püspök kiemeli: „A legszebb és legnagyobb magyar természetfestő Prohászka."

Sík Sándor 1935-ben a rádióban elhangzott „Az élő Prohászka" című előadásában (közölte az *Új kor)* többek között ezeket mondotta: „Mikor közel negyedszázaddal ezelőtt először írtam egy tanulmány fölé ezt a címet: »Prohászka mint költő«, az irodalom céhbelijei és a püspök legodaadóbb hívei egyaránt fejüket csóválták. Ma már ez a megállapítás általános elfogadást nyert. (...) A forma oldaláról tekintve, Prohászka költészetét két sajátság teszi egyénivé és páratlanná. Az egyik képeinek, szimbólumainak káprázta tó gazdagsága, eredetisége, plasztikája, érzéki ereje. A másik az a közelebbről alig elemezhető óriási lendület, a belső áradásnak az a sodró hatalma, amely ellenállhatatlanul ragad nála és a természeti erőknek, a forrásnak, a szélnek, az esőnek, a magas hegyek feltöréseinek, a szüntelen patakzásnak, a végtelen elnyúlásnak érzését kelti."

Sík szerint Prohászka tartalmi szempontból is két nagy újságot hoz a magyar költészetbe. „A természetnek minden költőénél bensőségesebb, gazdagabb, mélyebb átélését és a misztikus világérzést. Gyermeki egyszerűség-

gel, Assisi Szent Ferenc testvéri mosolyával jár a természetben, az odaadás pillanataiban valósággal beleolvad, elmerül benne." Sík helyesen hivatkozik a naplójegyzetekre, az *Élő vizek forrása* és az *Elmélkedések* köteteire, valamint a *Magasságok felé* költői esszéire.

A szépség igézetében

Prohászka költői intuícióinak, misztikus látomásainak forrása kétségkívül *a szépség szomjúhozása.* Elég kinyitnunk azokat a lapokat, amelyekre Schütz indexe utal: *szépség, szép egyéniség, szép lélek* stb.

Prohászka 1913. december 15-én ezeket jegyezte be naplójába (N1, 345. o.): „Nem tudom, minek tulajdonítsam, de az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség, melynek teljesen hódolok. Nem értem az igazságtól, s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyet nem is fogadnék el; de az igazságnak és a jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniük, mert míg ezt nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk, az ami jár nekik. (...) A szépség a legnagyobb hódító erő. Kár, hogy az Isten szépségéről semmi fogalmunk; de mi lesz velünk, ha az egyszer elénk lép, s a mi szépségszomjas lelkünket elárasztja! Nekem a szépség ének és élvezet."

Lehet, hogy Prohászka itt emlékezett az egy évvel korábbi, az 1912. december 22-i ünneplésre, amikor is 30 éves írói jubileumát méltatták a Kisfaludy Társaságban. Négyesy László, a stilisztika akkori nagymestere, Prohászka írói-szónoki pályájának három mozzanatát emelte ki: 1. működésének általános energetikai hatását a magyar szellemi életre; 2. írói és szónoki tevékenységében a szépség kiváló érvényesülését; 3. az egyházi szónoklat megújítását. Ami a második mozzanatot, a *szépséget* illeti, Négyesy ezeket mondotta: (A prohászkai szónoklat és irodalom) „két nagy szépsége: a lélek szépsége és a szó, az élő szó szépsége. A szó is azért szép, mert lélek van benne... (...) érezzük, hogy nem puszta szó többé, hanem lélek és hit, és balzsam és vigasztalás, éltető tűz és erősítő malaszt. (...) A magyar szót hevíti át a Szentlélektől nyert tüzes nyelv erejével, a magyar szóba viszi bele a lélek lendületét és varázsát... " [119]

Visszatérve a fent idézett (1913. december 15-i) naplójegyzetre, Prohászka még ezeket írja: „A szépség nekem érték; nem kell, hogy jogilag enyém legyen. Enyém az, minél jobban tudom élvezni. Azé leginkább, aki ittasan tudja nézni s magába szívni. Azé, akinek életszükséglete ... " Ezután még szól arról,

hogy a szépséggel egyes művészek visszaéltek. Erről másutt is írt; pl. 1924-ben a reneszánsz művészetet egybevetve a kereszténységgel (ÖM, 25, 265. o.): „(A reneszánsz) tévedése nem abban állt, hogy a szépet szerette, sem abban, hogy a történeti pogányság művészi meglátásait fölhasználta, s természetességét irányadónak elfogadta; azt sem vesszük neki zokon, hogy Platónt s a görög tudományosságot s a hellén nyelvet szerette; hanem azt rójuk fel nekik tévedésül s bűnül, hogy a szépséget s a hatalmat s a külső formát, valamint az élet ingereit többre becsülte az igazságnál s oda se nézett azoknak a nagy problémáknak, melyek az emberi lelket az örök igazságok s a végcél felé igazítják s abba belekapcsolják. A szellemi realitások megfogása nélkül nincs alap az ember lába alatt, s ebből származik azután az erkölcsi dekadencia. (...) A reneszánsz a vezető szerepet a művészetnek s a szépségnek juttatta s vallás s erkölcs helyébe a szépséget s a művészetet léptette. A művészet lett a Megváltó; az lett az új korszak, az új kultúra világító napja."

Látjuk tehát, hogy Prohászka, bármennyire elbűvöli is a szépség, nem választja el azt az igazságtól és a jóságtól. A *diadalmas világnézet* XVII. fejezetében *„a szép egyéniség"*-ről írva (ÖM, 5, 140 kk.) hangsúlyozza, hogy „a keresztény világnézet szerint a szép egyéniséget meg kell teremteni, ki kell alakítani; az nem terem, az nem nő magától; az nem jön készen a világba, hanem művészet által lesz. Tehát a „szép egyéniség a művészet jegyében áll". A szép egyéniség kialakításához kellenek nagy gondolatok, tehát világnézet: „az az ő égboltja, ahol a nap ragyog s csillagok tündökölnek s sugaraik beszivárognak s beleszövődnek az egyéniségbe". „A második alkotó eleme a szép egyéniségnek a harmónia a lélek és test, erkölcs és ösztön, fizika és morális közt." Szükséges tehát a test és a lélek egysége, harmóniája. Íme ott a szent, kiben az ige testté lett, ki úgy beszél, hogy beszédje az élet valóságából tör elő." (...) Hogy az »isteni« lélek az állati testet s a vak ösztönt csak erővel és hatalommal kezelheti, aziránt kétség nincs; de én most szeretem hangsúlyozni, hogy a szép individualitás lélekben és testben erőteljesen stilizált s egységes ember legyen!"

A földi valóságok teljes igenlése ez. Keresztény humanizmus, amely a teljes emberséget akarja. „A széptől, jótól, igaztól, nemestől függni mindig annyit tesz, mint igazán, gazdagon élni. (...) Ez gazdagság, ez boldogság, ez dicsőség! Gazdagság, mert a világ a szép egyéniségben válik öntudattá; boldogság, mert az élet bamba tengődés vagy hervasztó kín, ha nincs benne harmónia és öröm; végre dicsőség is, mert a Teremtőt az az ember dicsőíti meg, aki az ő gondolatait átveszi s önmagát kialakítja. A szép egyéniség a teremtés koronája, benne kivirágzott az élet."

Ezt tanítja Szent Iréneusz is: *„Gloria Dei vivens homo"*, az Isten dicsősége az élő ember, a minél teljesebben kibontakozott személyiség, Isten képmása.

Ilyen *szép egyéniség* volt Prohászka Ottokár, aki római évei óta igyekezett kialakítani Istentől akart, harmonikus egyéniségét (néha nehéz küzdelmek árán), így lett világító és sugárzó ember – így lett az *amor sanctus* költője. Mert aki szeret, az énekel, ahogy már Szent Ágoston magyarázta. Egy igen jelentős, 1925-ös tanulmányában („Ész és szív", ÖM, 14, 304.o.) Prohászka önmagát is jellemzi, amikor az eszményt így vázolja:

„Világító, meleg s boldog emberek kellenek, akik saját életüket meglelkesíteni tudják, akikben a hit s az erkölcs s az örök élet titka kigyúl és világít, akik egyéniségükkel s életükkel magyarázatul szolgálnak arra nézve, hogy az anyaszentegyház evangélium, hit s imádság fölött el miért mutat a lángoló s a sugárzó szent Szívre! – A fogalom nem győzi s annak világossága csak amolyan vibráló lámpa világa, de a fogalmak napokká gyúlnak ki életet győző hatalmakká lesznek a nem-intellektuell, a nem-racionális elemtől, az enthuziazmustól*. Pál apostolon látni, hogy ez a legnagyobb hatalom s hogy tudásnál előkelőbb, kutatásnál ingerlőbb, érvényesülésnél s gazdagságnál gazdagítóbb, a »*supereminens scientiae caritas*« (Ef. 3.19), a szeretet, mely égbe nyúl."

E kései tanulmány mintegy összefoglalja Prohászka életfilozófiáját, azt is mondhatnám egzisztencializmusát és misztikáját, amely Pascal, Blondel és Bergson vonalában helyezkedik el, és egyben Ágoston, Bernát, Avilai Teréz misztikájába is bekapcsolódik. Itt kell keresnünk *Az intellektualizmus túlhajtásai* című székfoglaló ismeretelméleti (racionalizmusellenes) fejtegetéseinek kulcsát is. Nem a kanti agnoszticizmus, hanem az *amor sanctus* sugallta ezt a filozófiai dolgozatát is. [120] Az ágostoni és pascali „szív", a bergsoni „intuíció" segítették, hogy valamiképpen megközelítse a kimondhatatlan misztériumot, amelyet naponta megélt az oltárnál. Mint említettem, naplójegyzetei és a befejezetlen *Élet kenyere* tanúskodnak arról, hogy nála is, mint a Poverellónál, a szeretet énekké, költészetté változott; énekelve szállt a „magasságok felé". [121]

Íme ízelítőnek 1922. augusztus 22-i naplójegyzete:

„Lelkem túlárad szent szeretettől, Istent, a végtelent, óceánját a hangoknak, színeknek, mélységeit, szélességeit, magasságait az igazságnak, jóságnak és szépségnek szerethetem, járhatom; örvénylek az egyikbe be, a másikon ki, sine fine! Őt szeretni, nem azért, mert jót ad, nem azért, mert boldogít, ha-

---

* enthuziazmus (gör): elragadtatás, lelkesedés, ihlet

nem önmagáért, azért az immanens fölségért, hogy hozzá közöm van s közöm lehet. Én a gyurmányából való vagyok, s örülök neki, hogy van, hogy ilyen. Nemcsak akkor szeretem, amikor virágzik s csattog s kéjtől reszket a természet szépségeiben s színeiben s fényeiben, hanem amikor nem ad, mikor hervadunk, s haldoklunk. Szeretem őt akkor is, ha az én világom csikorog, ha züllik s tönkremegy. Szeretem őt a történelem katasztrófáiban, a rossz emberek gyűlölködéseiben, az üldözés kegyetlenkedésében... (...) szeretem mindezek fölött. E szeretetemhez nem ér föl baj, szenvedés, kellemetlenkedés, világ s világszakadás. Nem ér föl, tehát magasabban vagyok, fölötte vagyok, ki mindenek fölé kerülök, felhők s villámok fölé. Ó Uram, mily lélekfölény, bennszülött nemesség, mily hivatottság világ átkarolásra s világ fölé emelkedésre! Gyerünk, emelkedjünk, nyilaljunk föl s ússzunk fönt. Ez a magasság való a lélek isteni tüdőjének. Másutt nem győzi szusszal! Föl, föl, föl! Mi húzhatna le? (N3, 203.o.)"

Prohászka hatása a magyar katolikus költőkre

Már jeleztem, hogy Sík Sándor több ízben vallott arról, hogy milyen, döntő hatással volt rá, költészetére Prohászka sugárzó egyénisége, „a diadalmas világnézet". Rajta kívül Mécs László is, és bár kevésbé, Harsányi Lajos is a püspök szellemiségéből merített. Persze e katolikus (pap) költők nem tudták kivonni magukat Ady költői géniuszának hatása alól, még ha ennek dekadens világszemléletét nem is fogadták el.

Az *Élet* már idézett, hatvanéves Prohászkát ünneplő számában a lap szerkesztője ezt a kérdést teszi fel a püspöknek: „A vallásos költészetre korszakos hatása volt kegyelmes uram fellépésének a »Diadalmas világnézet« inspirálta a modern katolikus poétákat. Mi a véleménye a vonatkozó költői termékekről?"

Prohászka: „Az én munkásságomról mostanában többet írtak, az *Élet* is szép cikkekben fejtegette, hogy mennyit használtam a katholikus lírának. Úgy gondolom, nagyon túlozzák az én érdemeimet. A vallásos költészetről esztétikai ítéletet nem mondhatok, arra nem tartom magam illetékesnek. A formát, a nyelvet csak esztétikus értékelheti, de a tartalomhoz hozzászólhatok magam is. Ezt pedig nagyra tartom. A katholikus költészet és általában a keresztény szellemű irodalom szellemében, tartalmában nagyon szerencsés megnyilatkozása a modern léleknek. A lelkek és az ideálok teljes harmóniá-

ban vannak. A katholikus írókat ismerem, munkáikat olvasom, figyelemmel kísérem őket és mondhatom, hogy nagy örömöm telik fejlődésükben."

A katolikus irodalom újjászületésében a század elején fontos szerepet játszott az *Élet* című folyóirat, amelynek Prohászka főmunkatársa volt. A századfordulón a katolikus szépirodalmi hetilap, a *Magyar Szemle* (1888–1906) nyitott utat a fiataloknak az irodalomban. Itt kezdett publikálni Kosztolányi Dezső is szinte diákfejjel. Prohászka is munkatársa volt a lapnak, amelyet a Dante-kutató Kaposy József és Gerely József katolikus papok szerkesztettek. (Babits is hálával emlékezett meg Kaposyról; talán e szerkesztőtárs szerettette meg Prohászkával Dantét.) 1908-ban született meg a *Nyugat*, amely kezdetben főleg liberális, baloldali íróknak adott fórumot. A katolikusok az 1909-ben megalakult *Élet*ben publikáltak, Kosztolányi is több cikket közölt itt. Így is mondhatnánk: a *Nyugat* szellemi vezére Ady, az *Életé* Prohászka volt. (1918-ban Andor József volt az *Élet* főszerkesztője; az ő bevezetőjével jelent meg a már idézett Prohászka-interjú.)

Bármennyire is ellenkező póluson helyezkedett el Prohászka, a Nap szerelmese és Ady, a „halál rokona", volt valami hasonlóság magyarságféltő/védő magatartásukban. Ugyanakkor az is tény, hogy míg Ady a szociáldemokrácia és a kozmopolitizmus ideológiája befolyására alakítja ki forradalmi gondolatait, kezdetben pocskondiázva a magyarságot is, addig Prohászka keresztény és magyar küldetéstudattal emeli fel prófétai szavát az első világháború borzalmai közepette, majd a vörös terror bukása után. [122]

Persze, a magyar katolikus irodalom az első világháború előtt még csak kezdeti szakaszában volt, akkor kezdett kibontakozni. Sík Sándor első, *Szembe a nappal* című 1910-es kötete kifejezetten Prohászka és Ady hatása alatt született, de a Maeterlinck-hatás is érezhető már itt is, de még inkább *A belülvalók mécse* (1912) egyes versein. Prohászka ismerhette még a *Költemények* (1916) ciklust. Harsányi Lajos már négy kis kötetet tett közzé a világháború végéig; ő inkább formaművész, Ady hatása nála kifejezett. Prohászka 1918-ban, amikor az *Élet*nek nyilatkozott, Mécs László verseit még nem ismerhette, mert a felvidéki költő első kötete csak 1924-ben jelent meg. Később Mécs Lászlónál – főleg szociális ihletésű verseiben – világosan felismerhető Prohászka ihletése. [...]

* * *

[...] Befejezésül álljon itt egy idézet Sík Sándor 1935-ös, már idézett, „Az élő Prohászka" című rádióelőadásából:

„Az a nemzedék, amely ifjúságának nagy szenzációjaként élte át Ady Endre költészetét, mindennemű költészetet többé-kevésbé mindig az ő mintája szerint fog elképzelni. Lehet csodálkozni, hogy a XX. századi Magyarországnak ez a csodálatos tüneménye, akit Prohászkának nevezünk, nemcsak tömegeket bűvölt el páratlan lendületével, hanem mélyebb és előkelőbb szellemek ezrei számára is termékenyítő, életalakító élménnyé lett. (...) Hányunk számára jelentette a mélyebb magunkra eszmélést, a szellem szabadságát, az egyetemes kitárulást, a legmagasabb rendű lendületet, a kegyelem megtapasztalt csodáját! És a csoda halhatatlan."

jegyzetek

[114] A következőkben a Schütz-féle összkiadás (ÖM) köteteire és oldalszámaira a szövegben hivatkozom, kivéve a Naplójegyzeteket; nem a Soliloquiára, hanem az általunk 1997-ben kiadott teljes, háromkötetes naplókra utalok így: N1, N2, N3.

[115] Joachim apokaliptikus történelemteológiát dolgozott ki. Az Ószövetség az Atya ideje volt, a Fiú ideje az egyház 1260 éve (40x30 éves nemzedék), ezt követi a Szentlélek korszaka.

[116] *Nemzeti Újság,* 1931. február 10.

[117] Idézi Vass Péter „Kosztolányi Dezső és Prohászka Ottokár levélváltása 1925-ben" című kiadatlan (a székesfehérvári Prohászka-archívumban található) tanulmányban. Ő maga az MTA kéziratában lévő Négyesy-kéziratra hivatkozik.

[118] Erről bővebben lásd „Prohászka és a modernizmus" című tanulmányomat: *Prohászka ébresztése,* I.1996, 119-148. o.

[119] Prohászka misztikájáról bővebben lásd: tanulmányomat a *Távlatok* 2000/4. számában.

[120] Erről a következő tanulmányomban bővebben írtam.

[121] Vö. *Távlatok,* 51, 107. o.

[122] Prohászka 1920-ban élesen bírálta az egy évvel korábban elhunyt Adyt, akit a németeket pocskondiázó Heinéhez hasonlított; vö. ÖM, 22, 253. o.

VIII. tanulmány

SZECESSZIÓS STÍLUS ÉS BAROKK ESZMÉNY PROHÁSZKA ÍRÁSMŰVÉSZETÉBEN

P. Dombi Erzsébet
„Arany-alapra arannyal"
Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról
(Szerk.: Szabó Zoltán – 2002.)
Részlet

Biztos, hogy a mennyország barokk stílben van tartva
(Soliloquia II, 131)

1. A szecesszióról szóló viszonylag gazdag stílustörténeti irodalomban természetes, hogy a fogalom tisztázása többnyire együtt jár a közvetlen előzményként vagy párhuzamosan jelentkező stílustörekvések elkülönítésével. Feltűnő viszont, hogy a szecessziót igen gyakran állítják párhuzamba több évszázaddal korábbi stílusirányzatokkal: a gótikával, a manierizmussal, a barokkal, a rokokóval, illetve a későbbi expresszionizmussal és az absztrakt művészettel (Madsen 1956: 75, Diószegi 1967: 160, Wellek 1968: 204, Bernáth 1973: 118, Vajda 1975: 28, 34, Szabó 1976: 79). E távolabb mutató stílustörténeti erővonalakról szólva a szaktanulmányok többnyire megrekednek a feltevések szintjén, s a mélyreható összehasonlító stílustörténeti vizsgálat még várat magára.

E tanulmány alapötletéhez – a szecesszió barokk reminiszcenciáinak számbavételéhez egy egyéni stílus tükrében – Prohászka Ottokár naplójából merítettem ösztönzést. A századfordulónak e nagy hatású egyházi szónoka, akit kortársai a nagy szónokelődhöz, Pázmány Péterhez mértek, több helyütt is elragadtatással szól a barokkról. A „barokkság" számára a legmagasabb esztétikai mércét jelenti a vallásos ekszázisban:

Ha fölemelem a szent ostyát s a kelyhet, úgy látszik, mintha az egész mennyország a barokk festészet csengő, jubiláló, lángoló magatartásában fogadná; együtt forr, lángol, lejt, leng és énekel! Egyetlen minden színben lángoló s minden lejtésben s lengésben ünnep-

lő gesztus. Azért szeretem a barokk művészetet, ezt a színekben s alakban s lendületben megrögzített dicséretet. Laus Deo – ezt hirdeti, s ezt éjjel s nappal s főleg napsugárban. Ez a művészet: a lélek akcióban való a boltívekre, melyek oltárok s eucharisztia fölött ívelődnek! Ez a nagy, csengő, lobogó dicséret ... Az íveken repülnek, szavalnak, lángolnak, énekelnek az Isten angyalai ... Barokk angyalok; ah, kedves angyalaim, lehetnek-e önök mások? Vannak gót és román angyalok is? Nem, az angyalok lengnek; az indulatok, az emóciók szelében, a szeretet szélvészében állnak, azaz, hogy lendülnek s repülnek. Arcuk ég, sugárzik – facies eius sicut angeli: spirantis, cadentis, fulminantis. Lelkük olvad; szemük, ajkuk, arcuk forró s édes s mélységes élet gödröcskéje, nyílása, tűzhelye. A barokkban van a fény, a tűz, a glória, a tánc, az ének, az öröm, a győzelem! Laus et honor, et benedicto et gaudium, pózban, gesztusban, tekintetben, lendületben; s amihez ér, az mind azzá s olyanná válik. Biztos, hogy a mennyország barokk stílben van tartva. Az Alleluja, a Glória, a Kyrie, a Benedictus, a Sanctus, a volantes Seraphim, Cherubim – mi legyen az más mint pathos és actio?! (S 129,131).

Nem véletlen, hogy Prohászka pályaképének fölvázolója, Schütz Antal is kiemeli szerzőnknek a barokk iránti különös vonzalmát: „Irodalmi bemutatkozása és kibontakozása idején, a századfordulókor mindenesetre új volt szellemi világának az a végtelenre beállított perspektívája, mely mint bizonyos barokk mennyezetfestések, minden konkrét mozzanatból a hitnek távoli és mégis oly közeli titokzatos világába vonzott ... Új volt a természetfölötti életnek az a közvetlensége, mely Prohászka minden szavából és gesztusából az átélt és el nem disputálható valóságnak erejével szólt. Prohászka úgy állt ott a kortársak előtt, mint aki más világból jön, alakjában és arcán a hosszú, kemény aszkézisnek félreismerhetetlen karakterével, szemében az elmélkedőnek misztikai csillogásával, hangjában a küldetésnek sajátos akcentusával, mely varázserővel tudta életre kelteni a lelkekben a rég elhalt mennyei honvágyat." (Schütz 1929: 8)

Prohászka íróként is, szónokként is elsősorban Krisztus követének tartja magát, igazi lélekhalásznak, akinek legfőbb küldetése: lelkeket nyerni. A hatni akarás, mint hódításra induló lendület, magával sodró erő, hívogató elevenség, ott lüktet minden írásában. Stílusának hullámzása, örvénylése alól nem vonhatta ki magát sem a hallgató, sem az olvasó. Számára lelkipásztori elkötelezettségből fakadó program: a hitetleneket fölrázni, a közönyösöket meghökkenteni, az elfásult kereszténynek újat mutatni föl mindenáron. A hatásosság módszeres elvéből következnek Prohászka stílusának szecessziós jellegzetességei. A továbbiakban ezeket a vonásokat fogjuk föltérképezni, majd a dolgozat záróakkordjaként megvizsgáljuk, hogy e stílussajátosságok

közül melyek azok, amelyek az általa oly nagyra tartott barokkal, a „stílusok stílusával" rokoníthatók.

2.1. A hatásosságra való tudatos törekvés (Vajda 1975: 34) magyarázza, hogy a hit tanításai és tényei, a hitélet igazságai, eszményei és igényei, a másvilág lakói nála a képi megjelenítés által megfogható közelségbe kerülnek. Képalkotásának kombináló ereje folyton új kapcsolatokat teremt a legtávolabbi dogok között. Az érzéki világnak és a transzcendensnek ez az állandó egymásba villantása stílusának sajátos dekorativitást kölcsönöz. Alkotómódszerét – sajátosan szecessziós képpel – ő maga így jellemzi:

Ez a csendes s mégis belső energiáktól átjárt erdő a lelki elmélyedésnek legalkalmasabb képe... Ilyen a misztikus lélek is: gondolatainak s érzéseinek aranyos szálait rögökbe és csillagokba akasztja, s ezt az aranyos pókhálót borítja magára, Istenre s a világra. A lélek e hálónak a művésze s boldog foglya egyaránt (Mf 88).

Számára a dekorativitás az az aranyos pókháló, amelyen át minden az isteni pompa hordozójává válik. A díszítőelemek szecessziós zsúfoltsága miatt (Bernáth 1973: 121) a Tusnádfürdő leírásában egyenesen úgy érezzük, mintha prózaköltéménnyel volna dolgunk. A természet áhítatos csendjének és titokzatos magányának érzékeltetésére kontrapunktos szerkesztéssel él: negatív tanulságként fölvonultatja a szecessziós szépségek egész kavalkádját a különleges színeffektusokon, az egzotikus növényeken, indázó virágfüzéreken át a művészet csodálatos remekeiig:

Nekem most ez a mélységes, komoly, csendes szépség kell. Itt a sziklák nem ragyognak bíborban, violában; nem öltözködnek a márvány szivárványába; itt nem látok rózsaszín pettyes, fehér gyöngyös tengert. Itt nem égnek vörös tűzben az oleander virágai, nem rezzen meg a pálma a tengeri szellő csókjától; itt nem sóhajt dalt és szerelmet a mirtusz; nem izzik sötétzöld tölgyek közt a piros gránátfa; itt nincs terpentinfa, sem babér; itt nem lejtenek virágfüzérek szilfákról nyárfákra; nincs bronzszínű kaktusz és fehér aloé... Én itt elfelejtem Arnót, Veneziát, a szép Madonnákat, a firenzei palotákat; nekem elég a természetnek ez a csendes, zavartalan vasárnapja. S ha nincsenek itt csörgedező szökőkutak, tengerbe érő márványlépcsők, fölfutó rózsákkal benőtt folyosók, világot körülfogó amfiteátrumok, se baj, se baj (Mf 60).

De amit az elutasított szépségekkel szembehelyez, az nem egyszerűség, hanem a barokk fölséges pompája: a fenyőillat mint tömjénfüst száll a lelkére, a csendes erdőt fölséges dómnak látja, s a szél zúgása angyali lelkek szárnycsattogásává válik. A leírás következő tétele a Szent Anna-tónak Isten szemeként való bemutatása, hogy aztán a szecesszióban oly kedvelt tükörképmotívummal a belső mélységek felé fordítsa a tekintetet: az áhítatos hely, a

vízben tükröződő vegetáció csak ürügy a transzcendenciával való kapcsolatunk megsejtésére:

Annyi nyugalom s melankólia lakik a tó partjain, hogy szinte idegenszerű. Megállok és nézem; mintha sötét szemöldök alól egy nagy kék szem tekintene reám. A sötét szemöldök a sötét fenyőerdő, s a kék szem tekintete a hegyek felségének s a csend méltóságának öntudatát növeli. Ez a szem mélyebb, mint a tó; mert a tó fenekére csak leérhetnénk, de a lélek mélységeit, melyek bennünk nyílnak, mikor az Isten nagy műveit csodáljuk, föl nem mérhetjük. Mihelyt a tóból szem lesz, az Isten néz ki belőle, s annak a tekintete nem fér a lelkünkbe; nem bírunk eltelni vele. Nézünk s egyre nézünk; pedig mindezt láttuk már; láttunk fenyőt, mohát, kákát, láttunk parti fűzet, illatos zsályát, harmatgyöngyös füvet, vad démutkát; de mikor fenyő, káka, fűz, zsálya egymásba fonódnak s a tóban tükröződnek, mintha lelkünk fordulna be velük, mintha én is elsietnék a mélybe siető árnyakkal abba a mélységbe, mely az egész világot egységes, mélységes tükrözésben összefoglalja s gondolatban s érzelemben öntudatunkra ébreszti (Mf 60-61).

A záró rész himnikus kezdése nyilvánvalóvá teszi, hogy a tengerszemként megelevenedő lélek a fontos továbbra is, de ennek rezdüléseiről mégiscsak a tótükörre irányul a figyelem, a holdsugár és a napsugár benne tükröződő mintáira. A hangsúly egyértelműen az aranyszövésű ornamentikára tevődik át, a díszes levélmintázatokra, a dekorativitásra:

Ó mélységes tengerszem, érző, költő, ébresztő, alakító lélek! ... benned az éj versenyez a nappal, a holdsugár a napsugárral, s te élvezed játékaikat s gyönyörködöl remekeiken. Benned a napsugár fest, a holdsugár hímez; a napsugár zöld és kék alapon, a holdsugár mindig sötét fekete alapon neked dolgozik, neked hímez arany csipkéket az éj szövőszékén. Minden bokor, minden haraszt, minden levél egy-egy minta neki s neked; annak az árnyékát hímezi ki aranyos fonállal. Hamar elkészül vele, s mikor megvan, őrt áll kedvenc műve mellett, s ha a szellő meglibbenti az ágat s szétszakítja az aranyos hímzést, rögtön kijavítja, s az aranyos szálból csak reggelre fogy ki. S te ezt mind nézed, érted és élvezed, s mikor a nap s a hold kifogynak az aranyszálból s a természet a mintákból, te nem fogysz ki érzésből, alakításból, teremtésből, érző, alakító, teremtő lélek! (Mf 61).

2.1.1. Amint az előző példákból is kitűnt, stílusában a díszítőmotívumok között megkülönböztetett helye van az érzeteknek, a színben, hangban, illatban, ízben, tapintásban rejlő dekorativitásnak. A színek közül már feltűnt az arany és a csillogó fényességre utaló szavak gyakorisága. Néha úgy érzi, hogy képtelen a természet egyedi színreflexeinek adekvát érzékeltetésére:

... ha kimegyek a természet pünkösdi ünneplőjét élvezni s látom az ezernyi-ezer pázsit-ékességet, gallypompát és bokordíszt... s annak leírására egy szavam van: zöld! Mit csináljak? Elámulok én, az intellektuel... Ah, mit látok e fán, e zsenge zöldön, a haragosabb

levelen, a napsütötten, a zöldes árnyékok fátyolai mögött? Látok, látok; de kifejezni? Hah, azt nem tudom. Fényeket ki tud kifejezni? Az alkonyi ég színeit, a homályba merülő vagy ébredő erdőt, a végtelenség kékségét, a szentjánosbogárkák mécseseit, a sötétben világító macskaszemeket, az alvó bokrok és virágok bontakozó színeit? (S 181).

A nála jelentkező színek többnyire nem a külvilág reflexei, hanem a kontemplatív elmélyülés eredményei szimbolikus tartalommal: az ég királynéja aranyos ruhás, napsugárdiadémos nagyasszony (S 201), a hit és a hűség a kékség színébe öltözködik, egybeölelve a tengert az égi magassággal (Mf 70), a zöld a tavasz, a fiatalság szimbóluma (S 181), az isteni fenség pedig bíborban s violában jelenik meg: „mint sarki fény, éjben bíboros-violás felség" (S 206).

A bíbor és a lila nála egymással korreláló színek, akár szecessziós természetleírásban találkozunk velük (pl. „bíbor tüzek gyúlnak ki s lila omlatag palást redőiben búcsúzik az est" S 237), akár eksztatikus vízióként:

Ah, csodálatos lelki világok távlata, kristálymélységek villogása, levegő örök élet s erő virányairól, rózsás, bíboros, lilás színpompák! (S 192).

Isten és az emberi lélek találkozásakor nemcsak a szemekben villognak égi reflexek, hanem a hangeffektusok is rendkívüliek. Mintha csak Bach zenéje sugallná az alábbi sorokat:

...a Megváltó lelkében a lelkesülés s a győzelmi érzés dagálya emelkedik. Az ő lelke az igazi „laus Deo", egy folytonos ascensio. Ez az igazi barokk lendület; hegyvidék, hol minden hullám égre csap. Ah, mily zene, mily szaporán égbe lendülések s az orchesterek mily széles körben lejtései, mint a sasok szárnyuk libbentése nélkül meghúzott körei – nagy, féktelen s akadálytalan szabadságban. Ezt ne felejtsük! Ha Jézushoz hajlunk, meghalljuk szívében a legszebb glóriákat s sanctusokat s hozsannákat. Ott vannak a harsogó s vakító fények, színek s hangok zuhatagjai s az a millió ezüsthúr s az a fölséges citerapengés. Azután itt a szent öröm a megváltás diadala fölött, az égkapunyitás mámoros boldogsága fölött, a nyomában mögötte elnyúló léleksávok fölött – a szépség s az erő arany s ezüst pántlikái az ő babérkoszorújában (S 138).

Prohászka érzetkultuszában a szaglási élmény is helyet kér a transzcendens érzékeltetésében:

Ha a méhecske gazdag mézforrást talál, pl. hársfát vagy nagyon mézes virágú berket, teleeszi és issza és szedi magát hímporral és nektárral és visszarepül a kaptárba és jár és dörgölődik és testecskéjével átmászik a sorokon, s azok észreveszik és követik, s elvezeti őket oda, ahol ők is merítenek és gyönyörködnek... In odorem unguentorum tuorum trahe me... bonus odor Christi! Ez az, aminek kell megérződnie rajtunk: az élet, a szép élet parfümje... (S 146–147).

Az alábbi példában pedig a hő- és tapintási érzéket mozgósítja a belső látás:

... add a lelked melegét, azt a nagy belső világot, meleget, meglátást. Vedd összetett kezünket, melyet égre emelünk, a te kezedbe, hogy a te szíved lüktetését, véred hömpölygését, lelked lelkendezését érezzük egész ujjaink hegyében. A te meleged láng legyen bennünk s kiáradjon körénk; még a levegő is hullámokban mozogjon s a föld is megmozduljon, s élni kezdjen, ami holt, merev s élettelen (S 204).

Érzetek egybekapcsolásával a természet pompájának megjelenítésekor is találkozunk (pl. „aranyzöld fényekkel telített májusi bükkerdők, csendes hegyoltárok, melyek körül az édes illatok lilás párázata ömlik" (S 164), de a szinesztézia nála elsősorban a világ természetfölötti rendjének érzékeltetésére szolgál:

... mint ahogy a napsugárban (Isten) fényeket és színeket adott s a tüzéből ízeket, illatokat, formákat, édességet, mézet és élvezetet pattantott elénk s megtöltötte azokkal a szemet, a szájat, a szívet: úgy ebben a lelki világosság árjában s ebben az égből hullámzó érzelmi tűzben új világot, a természetfölötti rendet teremtette meg (S 225).

2.1.2. Prohászka stílusának motivikusan visszatérő elemei: a hegy, a víz, a tűz, a szél, a virág mind-mind természeti elemek. Ő a természetet az Úr királyi palástjának tekinti (S 225). Nemcsak szerelmese a természetnek, de tudósa is. A Föld és ég című kötet tanúsága szerint a geológia avatott szakértője. A kőzetek s a patakokkal szabdalt változatos térszíni formák világa gazdagon van jelen képanyagában is:

Imádlak, Uram! Ah, itt vagy hát hegyem, hegyláncom, napsugárban, az ég gyönyörében... Itt vagy hegyem s ezüstszalagokban, aztán vígan szökellő, morénás sziklákon mohos palástokat dagasztó áramokban elsikló kegyelem-patakom, Tarpatakom, szépem, malachitos uszályokban királyi palástodat kibontó bűvészem, Uram, te tudod, hogy szem és szív vagyok – tele veled! (S 227).

Leginkább a hegyek fensége vonzza, legyen az konkrét földrajzi hely (Pilis), vagy a bibliai szent magaslatok: a Sion hegye, a Tábor vagy a Golgota. A hegy és a tenger mint az ég felé emelő, a végtelenség hullámhosszára hangoló misztikus erő jelenik meg nála:

Emberek, tele van a világ nagysággal, fönséggel, hegyekkel, égre csapó, égre járó hullámokkal... Tele Istennel és szeretetével, de ahhoz szem s érzés s lélek kell... A nagy láthatatlan valóság meglátása, a nagy tenger megpillantása, a nagy hegyek vonalának szemmel követése... Ezt teszi a lélek! (S 179).

Hol éltető forrás akar lenni (S 188), hol pedig magasba szökő gejzír:

Ah, az én gejzírom, az én misém s áldozásom, a gratiarum actio! Itt szökik föl a lélek föld alatti, örök nyomásoktól s fölségnek vonzásaitól. S magával ragad kristályöntésű vizeket, játszi, lepergő cseppeket, s földet és sarat és követ, s mindezt kidobja, fölveti – mindent, ami piszok és sár, és ösztön és rendetlenség, mindent, ami teher és kő (S 135).

Ugyanennek a cselekvő, keresztényi attitűdnek a hajtóereje nála a láng s a tűz:

...Tüzet rakok az Úr Jézus oltárán, tüzet lélek, szív erdőiből, tüzet terebintus- s olajfákból, tüzet illatos cserjékből, kéjes, földet átnyaláboló s égre csapó tüzet; lángokat, kacagó, táncoló, harsogó, villogó lángokat (II 266).

Máskor meg a tájfun erejével szeretné megfékezni a szenvedés keserű tengerét (S 197).

Virágmotívumként gyakran szerepeltet vadvirágokat. Ezek úgy tűnnek fel, mint az isteni őserő ajándékai:

...nem látni a szépséget, a színeket, a leheleteket; pedig megvannak, pihennek a mélyben. A formaalakító csodaerő nyugszik. S ah, mit tud kankalinjaiban, harang- és gyűszűvirágjaiban s abban a névtelen, ihletett pompában, érintetlenségben s eleganciában! Uram, imádlak, őserő, ősforrás, összépség, ősfenség, minden! Édes! (S 197–198).

Ám nála a vadvirágok egyszerűsége keresett egyszerűség. Lehetetlen észre nem vennünk a stilizált eleganciát az alábbi képben, a megszemélyesített s egyben immaterializálódott tulipánban, amelynek színe sincs már, csak színjátszása, alakja sem, csak finomsága:

Itt ülök, jobban akarnálak szeretni téged, s szeretném, ha tulipán színek egymásbaolvadása, az a finomság, mellyel egybefolynak, volna lelkem érzéseiben és megérzéseiben... Tulipánom, csókom rajtad s szemem gyönyörűsége... Köszönöm suttogásod, szépséged s finomságod accentusait. Igen, én is szeretem a művészt, az alkotót, a nagy életélesztőt, a virtuózt – a Creator Spiritust! (S 146).

2.1.3. Képeinek dekorativitása földúsul a művészetre vagy konkrét műalkotásokra való utalással. Például Fra Filippo Lippi Imádó Madonnájának képelemei térnek vissza az alábbi vallomásban:

Szent oltárok,... s ami fölöttetek van, nyílt mennyországok! Fessetek nekem mindig úgy, mint Fra Filippo Lippi erdőszéle, virágos gyepüs, kíváncsi pintyőkés s imádkozó Madonnás erdőszélei... Ah, Uram, tele van a szemem fénnyel s a lelkem ábránddal s pintyőkedallal s patakcsörgéssel s píniák karcsúságával s gyepek selymével s a Madonna szerelmével! (Sl 278).

A Pilist szegélyező hegyekről meg így ír: *Erdőkoszorúzott hegyek sorfala szegélyezi az utat, s kúpjaik, mintha csak szélesen fölépített románstílű gyertyatartók volnának, strázsát állnak jobbra-balra (Mf 79).* A holdsugártól áttört, felhők zajlásában pompázó ég rokokó templom boltíveként borul föléje (S 215), de leggazdagabbak természetesen a szívének oly kedves barokkra való művészeti utalások, s egyben ezek a legdekoratívabbak, legkáprázatosabbak is:

...a legszentebb helyek az oltárok, a szentmiseáldozat szent kövei – Petra electa... itt adorálnak a kerubinok s szerafinok s itt bodrosodnak az isteni tetszés, szent öröm s ujjongás, illat és mámor felhői, nagy stílben, barokkban, s belenyomulnak az égbe. Minden oltár fölött ily baldachin, nem homályosabb s nem kevésbé illatos a Tábor tündöklő, tavaszi felhőjénél ... Sanctus, Sanctus, Sanctus, Kyrie ischyre! (S 176).

Prohászka esztétikája szerint a lélekből való minden szépség, s az kölcsönöz formát neki kifejezésben, hangban, színben. A művészet is a lélek szépsége, a hangok harmóniáját, a színek összhangját a lélek önmagából fakasztja s veti a vászonra vagy a húrokra. A kegyelem is a lélek szépsége, az Isten képe a lelken (Éi III. 192). Nem csoda hát, hogy a belső tartalmak érzékletes és hangulatos megjelenítésére a művészetélményt is gyakran segítségül hívja.

2.2. A hatásosságra való tudatos törekvéssel függ össze Prohászka stílusának akaratlagossága, szándékoltsága (Vajda 1975: 32). Novelláinak leíró részeit olvasva az az érzésünk, mintha színpadi díszletek jelennének meg előttünk. Az ondavai vámos című novella viharleírása még exponálja is ezt a díszletszerűséget:

Petőfalva felől, amilyen széles a völgy, bodrosan fel voltak gyűrve sötét, gomolygó felhők, mint óriási színpadnak kárpitjai... Az Isten haragjának színpadja már fel volt állítva, de a kárpit még le volt eresztve. Távoli dübörgés hallatszott, mintha ott a színpadon tologatták volna a mennykőnagy kulisszákat... A divina commedia a petőfalvi határ felett tört ki. A szélvész gyorsan közeledett; bámuló szemeink előtt a felhőkben a sibillák és próféták michelangelói alakjai nyúlnak az égbe; az Írás kerubjai titáni harcra kelnek, tajtékzó, hamvas paripákon rohanva lengetik villámló dárdáikat... A zápor most már teljes erővel lezuhogott, s a szélvész gyorsaságával rohanó felhők úgy alakultak, mintha felgördült volna az előbb leeresztett kárpit, s egy haragvó Isten homlokát láttatá. Sötétkéken dudorodtak halántékának erei; szemeiben az éjfél ül; legfelül a felhőkből hamvas, fehér foszlányok lépődnek el, mint fejének bomló hajfürtjei (Mf 27–28).

A fenti szöveg meggyőz arról, hogy a szándékoltság és a dekorativitás összefügg egymással: a szibillák, próféták, kerubok Michelangelo szobrait idéző alakjai éppúgy színpadiasak, beállítottak, mint a haragvó, villámkoszorús Isten álarcmerevsége. A dermedt póz, a manír (Bernáth 1973: 121) legjellemzőbb példája prédikációiban a Mater Dolorosa alakja, a megkövült fájdalomé:

A Boldogságos Szűz a kereszt alatt az a forró, lágy viasz, amelybe az Isten fiának halálos küzdelme van belenyomva, és valamint a halottakról szokás maszkot venni gipszben vagy viaszban, úgy a Boldogságos Szűz fájdalma a Megváltó küzdelmeinek eleven képmása (Éi III, 69).

Nem véletlen, hogy Krisztus kínszenvedését mindig a gyötrött Istenanya fájdalmának tükrében tárja elénk, mert a szenvedő gyengeség kelti föl igazán a részvétet. Ez magyarázza, hogy a nagyböjti beszédekben annyira előtérbe kerül a fájdalmas Anya alakja: ugyanabban a dermedt pózban, az öreg Simeon próféciájának bizonyságaként, a fájdalom hét tőrével a szívében.

2.3. Egyik leghatásosabb karácsonyi prédikációjának ezt a címet adja: *A szentéj kerubja.* A nyitány a vigasztalan betlehemi éjszaka leírása: *Rémséges ez az éjfél, ez az ijesztő csönd, ez a hideg közöny a teremtésben; félelmetesek ezek a sötét, kihalt betlehemi utcák, ez a kietlen, dérmegesett vidék, hol kialudt minden gyertyafény, minden tűzhely s minden szív!* (Sh 155). Ennek hangulati ellenpontjaként jeleníti meg a Szent Szüzet, az egyetlen lényt, aki méltóan fogadja az isteni gyermeket. De ne várjon senki meghitt, idillikus családi képre:

S mégis fölségesebben nem eshetett meg a világon az Istennek, a Megváltónak fogadtatása. Mert a csillagos, magányos éjben egy fölséges kerub tárja s feszíti ki szárnyait; gyönyörű alakját, eksztatikus arcát az isteni szépség mintázta; arcára mosolyt öntött, mely a gyermek Jézus napsugara, s keblébe mézes tejet rejtett, mely a gyermeknek első élvezete legyen, s énekre tanította, mely a gyermek lelkének tavaszi éneke legyen. Ez a kerub az ő anyja, a szent karácsony kerubinja, s ezt a kerubot állította oda a világ, emberiség, cézárok, patríciusok, hadvezérek, föld, csillagok s mennyország helyett. Ez a kerub fogadja az Istent.

A karácsonyi szent éj s az ő kerubinja az isten egyik legérdekesebb és legszebb műve ... beállította azt napsugárnak s liliomnak a sötét, éjféli télbe. A világ kerekre nyílt, áhítatos szemmel nézi a kerubot. Kedves, szép, sugárzó alakja a lányos kerubinnak a sötét éjfél keretében áll, hogy annál verőfényesebben ragyogjon; arcán, szemeiben túlvilági lelkiség tükröződik, abban merül el, mint finom, ihletett médium, ki nem a maga életét, hanem másét, a gyermekéét éli. Ez a gyermek az ő Istene. Ez közli vele gondolatait s érzéseit; átvonulnak lelkén, mintha csak fölkelő napok volnának, kifeszülnek érzelmeinek szárnyai, kitárja karjait s átfogja lelkében az Urat, kincsét, üdvét s örömét... Ez a Betlehem, a szép, kerubinos Betlehem az isteni, teremtő géniusznak remeklése! (Sh 155–156).

Meglepő az Istenanyának szárnyas kerubként való megjelenítése. De több ez puszta díszítőelemnél vagy szecessziós manírnál. Az egész szövegen végigvonuló kerub metafora s a hozzákapcsolódó díszítő szók (szárny, eksztatikus arc, napfény, mézes tej, tavaszi ének, napsugár, liliom, sugárzó, verőfényes, felkelő nap, kifeszült lélek stb.) itt sajátos stílustechnikával egységesítő összhangba foglalják azt a mennyei pompát (barokk pompát!), amely az Istengyermeket földre érkezésekor megilletné. Ezt a stílustechnikát nevezi a szakirodalom stilizációnak (Szabó 1976: 78–79). Ez a lényeget jelző, közös jelentésre egyszerűsíti a díszítőmotívumokat, figyelmeztetve a betlehemi jászolban

jelenlevő isteni fölségre. Az elemzett példa egyben arra is rávilágít, hogy a stilizáció Prohászka stílusában sem választható el mereven a dekorativitástól s a stílus szándékoltságától, hisz csakis manírnak minősíthető, hogy kifeszített szárnyakkal, barokk angyalként ábrázolja az újszülöttjét pólyáló, ringató, tápláló Istenanyát.

A szecessziós stilizáció iskolapéldája lehetne a híres tulipánbeszéd eleje, amely miatt Ferenc József is megneheztelt. Ebben a tulipánt, amely a magyar szecessziós építőművészetnek is kedvelt díszítőmotívuma, a nemzet politikai, gazdasági és szellemi megújhodásának jelképeként állítja elénk:

Vigasztalanul, sötéten kezdődött az év, nem akart kitavaszodni; aztán pedig mintha az ősi haza földje a szenvedések melegétől egyszerre levetette volna jégkérgét, egy szál bűvös, beszédes, formás virág nőtt ki belőle, s belenőtt a szívünkbe: a tulipán! Nyílott tulipán azelőtt is a falusi kertek virágágyában, díszlett a menyasszony ládáján, rengett a juhász cifra szűrén, ott kuporgott a szegedi kulacson, de néma volt az istenadta, vagy ha beszélt, idegennek beszélt: néztük, de nem értettük. De ezen a tavaszon megszólalt, s megértettük; lelkünkhöz szólt, és szólt oly édes, erős akcentussal, melyben egybeforrva volt a gyermek, az anya, a jegyes hangja, melyben panasz sírt és parancs csengett, s egy szót mondott, mely mindent mond: magyarság! ... a gondolat arról álmodik, a mozgalom arra törekszik, hogy tulipánkoszorút köt a korona köré, hogy tulipánnal ülteti be a négy folyó partját, tulipánt lenget a közoktatás nagy ügye felett... tulipán vertvas szirmokkal s pártalevelekkel álljon a kohók, a gyárak elé, hogy a közélet összes ágait, s a nemzeti hatalom összes forrásait, a gondolatot, a műveltséget, a művészetet, az ipart, a kereskedelmet magyarrá tegye, s kilépjen Európa színe elé a magyarságnak öntudatára ébredt Magyarország keblén a tulipánnal. Mi tehát a tulipán? Az öntudatra ébredt magyarságnak virága – szimbóluma a nemzeti megemberelésnek (Éi I. 334).

A stilizáción túl ez a részlet beszédes példája a szecessziós manírnak is, amennyiben a vertvas szirmú és pártalevelű tulipán a kohók és gyárak előtt a törékeny és kecses virág lényegétől teljesen idegen szimbolikus tartalom hordozójává válik: az erő jelképévé.

2.4. Prohászka szintaxisa annyira jellegzetes, hogy pusztán mondatszerkesztése alapján azonosítható írásainak szerzősége. Egy egészen sajátos hullámzó ritmusosság, eleven vibráció jellemző mondatszövésére. Ez leggyakrabban a kifejezés alapelemeinek rövid egységekben való halmozását jelenti bővítő vagy ellentétes menetben. A bővítő menet rendszerint együtt jár a kulcsszó értékű nyelvi elem ismétlődő visszatérésével. Szent Ferencről szólva például így ír: *Ő adott a dermedt életnek új tavaszt, az embereknek új szemet, új bizalmat s új dalos kedvet* (Ü 166). A halál hatalmát érzékeltető alábbi szövegben a kötőszó

ismétlésével is kiemelt párhuzamos szerkezeteken belül az ellentét a szervező erő, így kettős ritmikusság érvényesül benne:

Ha ez a hatalom ráteszi váz-kezét valamire, ha virág, elhervad; ha lomb, elszárad; ha ideg, szétmálik. Ahová lép, ott az élet megszűnik; a mozgás megfagy, a nap kialszik, az élet elhervad; éj és rémítő csend követi (Éi II. 310).

Ennek a hullámzó lüktetésnek az érzékeltetésére sajátos központozással él: a párhuzamos periódusokat pontosvessző választja el, az ezen belüli tagolást – az alábbi esetben az ellentét elemeinek az elkülönítését – vesszőre bízza:

Mióta a lelkem szentföld lett, a Szentföldre nem vágyom; mióta a szent kereszt áhítata s a részvét forrása csörgedez bennem, Limpiászt nem nélkülözöm; mióta a Szent Szűz lábainak rózsáját csókolom ájtatosan, Lourdes-ba nem kívánkozom! Regnum Dei in vobis... (S 210).

A ritmikus mondatszerkesztéssel függ össze szintaxisának egyik legegyénibb vonása, a kötőszóhalmozás. Jellemző, hogy még a mellérendelő felsorolásban, a halmozásban is szereti megismételni az és, s kötőszót, mintegy nyomatékot adva ezzel a felsorolás minden elemének:

...légy itt mindennel: szemmel, szívvel, ajkkal, lélekkel, s imádj s tisztelj s örülj s vigadj s kérj s meríts! (S 167).

Hömpölygő, zuhatagos stílusának életeleme a halmozás. Alkotás-lélektani szempontból is érdekes a verbális asszociációk cikázása, ahogy egymást indukálják például az azonos előtagú egyéni szóösszetételek:

Amit itt nézünk, az nem hegy, nem tenger, nem csillagos ég, nem holdvilágárok, nem májusi harmatos reggel, hanem emelkedett lélek, lélekkiáradások, lélekkinyilatkoztatások, léleklendületek, léleknemesség, lélekkristályság és -mélység, lélekgazdagság folyamai (S 225).

Ugyanígy a halmozódó egyéni jelzős szerkezetek (csecsemő Isten, síró Isten, testvér Isten, kenyér Isten S 206) s e hullámzás kiemelésére hivatott tőismétlések és alliterációk. A ritmikus hullámzás olykor a szakaszvégek egybecsengésével a rímes próza benyomását kelti:

Ó, szatócsok, felcserek, butoncok, fuserek; ó ti torz alakok; manók és ficamatok, ti góklerek és bócherek, ti butoncok és tudósok; ti, kik kupáitok szerint, macskazugok s jajok motívumai szerint, vagy legalább nem mentesen azoktól konstruáltok világokat: nem látjátok-e, hogy szélütött kézzel akartok kötni csipkéket s hályogos szemmel eligazítani górcsöves szövedékeket?! (Sl 19).

Nem pusztán a hatáskeltés eszköze a szónoklatokban a folyton felfeltörő lüktetés, eleven vibrálás. A ritmikus tagolású rövid periódusok a befogadást is megkönnyítik a hallgatóság számára. Elmélkedéseiben, esszéiben, novelláiban bonyolultabb a mondatszövés. Itt figyelhetünk föl arra, hogy olykor a

láncszerűen kapcsolódó hasonlító mellékmondatoknak csak a dekorativitása fontos, s a képi zsúfoltságban háttérbe szorul alá- és fölérendelés:

Gyönyörű, örömittas, tavaszi nap fejtette ki pompáját a regényes tájon; a hegyek kitárták zöld és tarkavirágos lejtőiket a napsugárnak, mint reggel szokta tenni a pillangó, mikor kifeszíti szárnyát, mint egy drágaköves mozaikot, hogy ragyogjon rajta a napsugár; a völgyek katlanaiból átlátszó ködfátyol emelkedett fölfelé, mint a mélységek tünedező álma, melyet a reszkető napsugár szaggat le a reggel pilláiról; az égen tündöklő, fehér felhőcsíkok úsztak s a mélységes gyönyörhöz illett a csend, mely az élvezetek legkifejezőbb zenéje (Mf 94).

S bár a *drágaköves mozaik* kép egyértelműen a pillangóhoz tartozik, a közös *napsugár* elem révén az érzéki benyomások zuhatagában az olvasó a tarkavirágos lejtőkhöz is kapcsolhatja. A zsúfolt mondatszerkezetben a hasonlatok észrevétlenül egyenértékűvé válnak, akárcsak a szecessziós festményeken a tárgyak.

A hatáskeltés eszköze prédikációiban a késleltető szerkesztés kedvelése, amikor a mellékmondatok zuhatagja után a hallgató már szinte várja a lényeget hordozó főmondatot:

Az az affektus, mely a gyermeket anyjához, a jegyest jegyeséhez csatolja – mellyel a gyökér a mélybe s a levelek a levegőbe húzódnak –, az az affektus, mellyel a szentek járnak, a felhők hajóznak, a villámok cikáznak s a madarak költöznek – az, mellyel a föld saját tengelye s a nap körül iramlik, mellyel a vulkánok kigyúlnak s a bimbók pattognak s méhecske a virág keblére száll – az az affektus, mellyel az Alpesek patakjai szökellnek s a Niagara tengernyi vize a mélységbe szakad – mindez az affektus Szent Ferencben imává, himnusszá, dallá változott, s ő lett a kereszténység szent trubadúrja (Ü 158).

Igazi mestere a gondolatok olyan elrendezésének, hogy az egymást követő egységek értelmi-hangulati feszültsége fokozatosan emelkedjék. Ez a fokozó jellegű, klimaxszerű fölépítés és befejezés ugyancsak a szónoki hatásosságot szolgálja:

Öt szent sebe mint napok, feje s homloka tövisszúrásai mint csillogó gyémántok, szeme s arca s ajka a boldogság tükrévé s a mennyország igézetét sugárzóvá lett. S ekkor csendült meg a dicsőséges Krisztus ujjongó himnusza … az a páratlan dicséret, az a jubilus, melyet az Isten megdicsőült emberré lett Fia zendített meg … a legszebb triumfális ujjongása a teremtésnek, mely benne volt, benne gondolattá, érzéssé, örömmé, életté lett. Glória! Glória! (S 208).

A gradáció, a fölfele ívelő mozgás és lendület stílusának elidegeníthetetlen eleme. Amit a lélek dinamizmusáról mond az alábbiakban, az stílusára is tökéletesen illik:

Ah Uram, nagyon szeretlek! Ez a tűz lelkem melege s vérem forrása s szökellő hulláma; úgy lejt, úgy táncol, mint a Niagara folyó, mielőtt lerohan. Az egész csupa mozgás, iramlás, vonzódás, önfeledés s odaadás a mélységnek... Jézusom, szereteted mélységei vonzanak, s mi táncolva megyünk, s lejtünk! Nincs az a friss, fürge leány, aki így siklik s akinek lelke úgy, oly könnyen lejt. A keresztény temperamentum a nagy mélységek vonzásával van telítve. Van a lélek oly omló, oly folyó, oly lágy, oly simulékony s formás, mint a víz; arra való, hogy folyjon, menjen, táncoljon s ki ne fáradjon s siessen s hömpölyögjön az örök mélységekbe (S 134).

2.5. A stílus dinamizmusa Prohászkánál együtt jár az ellentétes elemek összekapcsolásából adódó feszültséggel, egy sajátos ambivalenciával. Ez a szöveg minden szintjén tettenérhető. Stílusában egymást érik az ellentétezések, chiasmusok, oxymoronok. Neki elhisszük, hogy az Isten oltárának gyertyái a lobogó éjszakák (S 228), hogy a hatalmasságok a dagályban még mélyebbek attól, hogy magasabbak (S 141), tudomásul vesszük, hogy van orchesztrális silentium (S 228), hogy Isten a leghatalmasabb fölség s a legfölségesebb hatalom (S 215), s nyomában hullámzó láng és lángoló hullám mindenki (S 198). Nem döbbenünk meg azon sem, ha a nagypéntek bűbájáról, bűvöletéről, édes-bánatos szerelméről beszél (S 176).

Szereti ugyannak a dolognak két, egymással ellentétes vetületét megmutatni. Így például a Niagara vízesés más-más arcát két különböző évszakban. A nyári Niagara leírásának sajátos feszültséget kölcsönöz, hogy egyszerre érzékelteti a hatalmas víztömeg ijesztő erejét s a látvány elbűvölő szépségét:

A vizek vágtatva, mint valami lejtős trambulinon, érkeznek ide, hol ijesztő mélység tárja ki keblét, hogy zuhogó tömegeiket fölfogja; mikor a folyam a meredély szélére jön, hullámai elsimulnak, taréjai lelapulnak, mintha csak a mélység szemléletétől elakadna a szíve. Fátyollá válik az egész folyó, fátyollá opálból, smaragdból, tenger színű alabástromból; így borítja az egész sziklát, hogy a következő percben tündöklő porrá, lengő-szálló gyönggyé zúzódjék, nem valami ütéstől, hanem a lendülettől, a repülésnek szélsebességétől. Minden csepp tündöklő, puha tollúvá lesz, s az egész nagy Niagara folyamnak két ága egy-egy repülő szárnnyá, mellyel fészkébe, a mélység kebelére repül. Amikor leér – s folyton ér le –, akkor fölkiált és fölzúg, de úgy, mintha dörögne; szó erre az emberek nyelvében nemigen van; azt csak a „sok vizek nyelve" tudja kifejezni; de tény, hogy szenvedélyében zúg, harsog, morog, dörög. Lent az opálfátyol összegyűrődik szökellő, tomboló, viaskodó hullámokká, mintha csak nimfák úznék játékukat; fölbukkannak, lebuknak, átugorják egymást, szökellnek, forognak szüntelen. Vízporfelhő emelkedik a zuhatag lábától az égre s elfödi a legelkeseredettebb hullámharcnak színterét, emberi szem azt nem látja. E vízporból készül

a zuhatag homlokára a legszebb koszorú; a napsugár szivárványt rögtönöz a mélység fölé, s mintha csak gyöngyöket s szivárványos ékköveket kötne füzérbe. (Mf 64)

A legelkeseredettebb hullámharc színtere, az ijesztő mélység fészekké válik, a vízesés két ága meg repülő szárnnyá, nimfák opálfátyolává, cseppjei pedig tündöklő porrá, szivárványos ékkővé, lengő-szálló gyönggyé, puha tollúvá. A leírás feltűnő hangulati hatása összefügg a szöveg minden szintjét átfogó dekorativitással. Itt a dekorativitás funkcionális: a hasonlatok, metaforák, megszemélyesítések zuhataga, a szinonimák halmozása, a csillogó színekre utaló kifejezések és hangutánzó szavak bősége, a ritmikus mondatszerkesztésben és a hanghalmozásban megnyilvánuló zeneiség nemcsak a látvány félelmetes monumentalitását idézi, hanem a tündöklő, játékos szépséget is.

Az előbbivel ellentétben a Niagara téli pompája a jégcsillámos tündéri környezetet jégbe merevedett, különös szörnyek groteszk alakjaival népesíti be:

Nagy hatalom a Niagara, de nálánál is van még erősebb hatalom, még őt is a jég kényszerzubbonyába szorítja a tél. Ilyenkor a szállinkózó vízpor odafagy a sziklára, bokorra, fára s furábbnál furább ijesztő jégburkokat borít a körülfekvő partokra. Mint egy cseppkőbarlangnak oszlopai, úgy állnak itt őrt titokzatosan esztergályozott jégtornyok és toronyfiak, az indiai pagodák csűrt-csavart vonalait és dudorodásait utánzó domborulatok, itt egy megnyúlt jégcsap a sziklán kapaszkodó őskori szörnyhöz hasonlít, ott meg mintha valami kajánságból és komikumból összeszőtt, sunyi arc vigyorogna az emberre. Néha meg éppenséggel egész jéghegy emelkedik ki a katlanból … (Mf 68).

E különös, panoptikumszerű szabadtéri cseppkőbarlangban azonban a láncravert erő dinamikája dominál: az indiai pagodák csűrt-csavart vonala éppúgy mozgásra utal, mint a szörnyalakok taglejtése és groteszk mimikája. Ha a nyári Niagara könnyedség az erőben, a téli vízesés dinamizmus a mozdulatlanságban.

Az ambivalens értékek iránti vonzalma talán a purgatórium leírásában a legszembetűnőbb. Prohászkát sokat foglalkoztatta Dante Divina Commediája. Őt nem a pokol bugyrai érdeklik, nem a kárhozottak kínjait ecseteli meggyőző erővel, mint Pázmány. A túlvilági élet létformái közül – talán épp sajátos kettőssége miatt – a purgatórium foglalkoztatja. Az évszakok közül az ősszel rokonítja. Hervadó, borongó, őszi tájként láttatja, ahol minden beteg, minden fáradt és szomorú. A lelkek csak tengődnek:

Szomorú és terméketlen a föld is, terra miseriae. Patakok nem lejtenek rajta, források nem szivárognak benne. Az isteni szeretet a tisztítótűz világában is honol; hogyne, hiszen Isten-szerető lelkek világa ez; de a szeretetnek ez a napfénye fátyolos, köd borítja! … Úgy képzelem magamnak a tisztuló lelket, mint egy fátyollal leborított

angyalarcot... Ó, mily nemes, szent szomorúság, mily szomorú szépség! ... Csak az emberi szív rejthet magában ily ellentéteket; hogy szomorú és boldog is lehet. Azt a lelket nem képzelhetem el másként, mint úgy, hogy ha szomorú is, de lelkében cseng már diadaléneke. (Éi II. 298, 301)

Igen jellemző, hogyan esztétizálja át és teszi vonzóvá ezt a szomorúságot:

A tisztítótűzben szenvedő lelkeket éppen ez ellentétek teszik előttünk érdekesekké és kedvesekké: megesik az ember szíve ezen a szomorúságon, de ugyanakkor megszereti ezt az elragadóan szép szomorúságot... Ha ezen érzelmekkel tekintünk oda túlra, úgy látszik nekünk, mintha a tisztítótűz távolodnék a pokoltól, s a szomorú életen a megnyugvás szépsége ömlenék el (Éi II. 302).

Az el nem kárhozott, de még nem is üdvözült lelkeknek a köztes státusát, de egyben a pokoltól való távolodását, a Divina Commedia fölfelé ívelő irányát Prohászka tipikusan szecessziós képpel érzékelteti:

A pokol gyűrűi s a Purgatorio szerpentinjei a lélek fölfelé történtésének csavarmenetei; neki kell magát fölküzdenie (Ü 322–323).

Ez a terra miseriae-től a paradiso celestiale-ig vezető szerpentinút a lélek fölfelé törekvésének jelképe, tele az ellentétek feszültségével.

2.6. A jelképi megjelenítés s a látomásos jelleg nem idegen Prohászka írásművészetétől. A misztikus eksztázis izzásában megelevenedik előtte a feszület Krisztusa teljes fizikai valóságában:

...add a lelked melegét... s élni kezdjen, ami holt, merev és élettelen. Amit nézünk, az ránk nézzen; ami mozdulatlan s élettelen, az megmozduljon. Ha lelkünk ég, s a szemünk a belső világosságot szikrázza ki, akkor úgy is lesz! A keresztrefeszített körvonalai élednek, vonásai megelevenednek, ajka nyílik s csukódik; remegve emeljük föl szent oldalsebéhez kezünket, s a mell emelkedik, nehezen lélegzik, a szívbeli tehertől, a világ, ah – az én terhemtől. S ahogy a szeme rámszegződik, az az üdvözítő, szerető áldozat szeme s a nyakán az inak megfeszülnek s csapzott haja alatt a halántékon az erek megdagadnak, Istenem, ki győzze ezt! Forró csókot nyomunk sebeire; ah, már tudunk imádkozni! (S 204).

Prohászka vallási életének uralkodó jellemvonása az élményszerűség. A transzcendenssel való érintkezés hitelességét, a miséző pap alábbi látomásának élményszerűségét azonban nem erősíti fel, inkább gyengíti a kifejezés pátosza:

A katholikus templomok fénytölcsérek, a csúcsuk az oltárok, s fölfelé tágulnak s befogják az eget! Mily nagyszerű geológia az ott a hegyekben, de mily fény tölcséres s mennyeket nyitogató theológia az ott, az oltárokon kezdődő s égbenyúló s egeket hasogató csúcsok, kráterek világa! Szem kell hozzá... csak a karotokat emeljétek fel, ott kezdődik a nyílt ég, az arany felhőzet; a templom boltját már nem látom, arrafelé már az Atyaisten, s a Szentlélek kifeszített szárnyai fogják meg a szívet (Sl 278).

A két példa is meggyőzően bizonyítja, mint ötvöződik egybe misztika és látomás Prohászka írásművészetében, sajátosan szándékolt, nem „természetes" stílust eredményezve, mint törekszik módszeresen arra, hogy rendkívülivé, szokatlanná és egyénivé varázsolja az ábrázolást.

Felhasznált irodalom

Bán Imre (szerk.) *A barokk.* Budapest, Gondolat Kiadó, (1963).

Bernáth Mária *A szecesszió fogalma és helye a tudománytörténetben,* In: *Művészettörténet - tudománytörténet.* 91–128. o. Szerk. Aradi Nóra. Budapest, Akadémiai Kiadó, (1973).

Bitskey István *Humanista erudíció és barokk világkép.* Pázmány Péter prédikációi, Budapest, Akadémiai Kiadó, (1979).

Diószegi András *A szecesszióról.* ItK 2. 1151–1161 (1967).

Halász Gábor *Vázlat a szecesszióról. Válogatott írásai.* 493–501. o. Budapest, Magvető Kiadó, (1977).

Kun András *Szempontok a szecesszió fogalmának tisztázásához.* 105–112. o. Studia Litteraria, (1971).

Madsen, Stephan Tschudi *Sources of Art Nouveau.* Oslo, (1956).

Pók Lajos (szerk.) *A szecesszió.* Budapest, Gondolat Kiadó, (1972).

Pór Péter *Az irodalmi szecesszió fogalmáról.* 8. 77–84. o.Valóság (1969).

Schütz Antal *Prohászka pályája. Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái* XXV. 3–152.o. Budapest, Szent István Társulat, (1929).

Szabó Zoltán *Az impresszionizmus és a szecesszió a századforduló prózájában,* In: *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról.* 49–88. o. Szerk. Szabó Zoltán. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, (1976).

Vajda György Mihály *A szecesszió természetrajza.* Literatura 2. 22–38. o., (1975).

Wellek, Rene *A szimbolizmus elnevezése és fogalma az irodalomtörténetben.* Helikon 2. 202–220. o., (1968).

Az idézett Prohászka Ottokár-művek

Élet igéi I–III, Szent István Társulat, Budapest, 1927–1929 (Éi).

Magasságok felé. Szent István Társulat, Budapest, 1928 (Mf).

Sion hegyén. Szent István Társulat, Budapest, 1929 (Sh).

Soliloquia I. Szent István Társulat, Budapest, 1928 (Sl).

Soliloquia II. *Élet kenyere.* Szent István Társulat, Budapest, 1929 (S).

Ünnepnapok. Szent István Társulat, Budapest, 1929 (Ü).

IX. tanulmány

ARS ANCILLA THEOLOGIAE – PROHÁSZKA MŰVÉSZETFILOZÓFIÁJA

Szénási Zoltán
Egy fejezet a 20. századi
magyar katolikus irodalom előtörténetéből:
A XX. sz. magyar katolikus irodalma. 2006
(Doktori disszertáció)
Részletek

Ha az egész igazságra várunk, hiába várunk, az egészet különben is nem a tudomány, hanem a tudást, művészetet, erkölcsöt s vallást összefoglaló, harmonikus élet adja.
(Prohászka Ottokár)

(*Evangelizáció és művészetértelmezés*) Prohászka kapcsán önálló művészetfilozófiáról vagy esztétikáról beszélni igen problematikus, mivel külön nem foglalkozott művészetfilozófiai, esztétikai problémákkal. Írásaiban azonban több esetben is kitüntetett helyen foglalkozik magával a művészettel, akár az egyes korok kritikája kapcsán, akár a saját korával folytatott dialógus alkalmával. Ezeket a töredékeket azonban összekapcsolva életfilozófiákból merített ismeretelméleti megállapításaival körülírhatjuk egy prohászkai művészetfilozófia vázlatát.

Prohászka a művészetnek és az irodalomnak – csakúgy, mint a természettudományokra és a modern kori eszmékre történő reflexióknak – a katolikus megújulás szempontjából szánt fontos szerepet, amiből az is következik, hogy nem találkozunk nála a művészet vagy az irodalom autonómiájának igényével. Művészet és vallás szoros kapcsolatáról alkotott nézeteiről többször is írt naplójegyzeteiben. 1915-ben az emberi lélekről elmélkedve megjegyzi: „A lélek mindig metafizikus, mert az elérhetetlenre bukik rá, s azt valamiképp állítja; s ez az elérhetetlen alapjában az Isten. (...) Lévén pedig született metafizikus az anima humana, azért vallásos is. Onnan van, hogy minden tevékenysége, akár a tudományban, akár a művészetben vallásos jellegű." [51] Később Goethére hivatkozva fejti ki álláspontját: „A helyes tudomány s az igazi szépmű-

vészet elválaszthatatlan a vallásosságtól, s viszont az igazi mély vallásosságon át vezet a kapcsolat tudományához és művészetéhez." [52] Egy 1904-es előadásában vallás és művészet kapcsolatát még egyértelműbben meghatározza: „A művészet által alakul ki a nemes arcél, az intelligens tekintet és a szabályos termet. A művészet pedig leghatalmasabb a vallás eszményeinek szolgálatában." [53] Ezek az idézetek rávilágítanak Prohászkának a művészetekhez és a tudományokhoz fordulásának alapmotívumaira, másrészt ezzel indokolható az az egész életművét átható törekvés is, melynek értelmében a tudományos és művészeti vizsgálódások alapvetően és következetesen az általa szorgalmazott társadalmi reevangelizációnak rendeltetnek alá.

Mikor Prohászka *A diadalmas világnézet*ben a keresztény világnézet alapjaira építve megalkotta a *szép egyéniséget*, akkor ennek az alkotó-alakító munkának a párhuzamát a művészi alakító tevékenységben látta, sőt – úgy tűnik, hogy – gondolatmenetében a *szép egyéniség* létrehozása maga is művészet: „A »szép egyéniséget« meg kell teremteni, ki kell alakítani; az nem terem, az nem nő magától; az nem jön készen a világba, hanem a művészet által lesz. Tehát a szép egyéniség a művészet jegyében áll." [54] A „szép egyéniség" kialakítására irányuló tevékenység összekapcsolása a művészettel tehát annak köszönhetően lehetséges, hogy mindkét tevékenység alapvetően a metafizikai rendben gyökerezik, a szépség metafizikai eszméjében.

A művészetnek tehát ebből a szempontból is kitüntetett szerepe van Prohászkánál. Művészetfogalmának lényege így foglalható össze röviden: a műalkotásban az alkotóművész lelke tükrözi vissza a világot, [55] feladata tehát, hogy „a töméntelen sokadalmat, a mindenség tarka világát, az élet és érzés és küzdés végtelenségét" szétszedje, s önmagában újra „egységes, harmonikus világgá" [56] alakítsa. Prohászka a jó és a rossz, tehát az általa elfogadható és elfogadhatatlan művészet közti különbséget a *sima és a domború-homorú tükör-metafor*ával szemlélteti. Azok az alkotó lelkek, melyek a sima tükörhöz hasonlóak, a világot és az életet töretlen szépségükben képesek felmutatni, míg azok, akiknek a lelke torzult – rájuk vonatkozik a domború és homorú tükör metaforája – csak a pusztulást, a szenvedést képesek bemutatni, s ezzel a világ képét is eltorzítják, magát a „szép világot" is kínpadra vonják. Prohászka tehát nem fogad el a művészetben semmiféle dekadens megnyilvánulást, pesszimista vagy szkeptikus szemléletmódot. Ezen az alapon utasítja el Zola naturalizmusát, Ibsent, Bjørnsont vagy Gerhard Hauptmannt, de ez lesz az elvi alapja Ady-kritikájának is. Hasonlóan hamis ábrázolásnak tartja azonban azt is, amikor a gyermekien naiv művész pusztán a szépséget ábrá-

zolja, s nem vesz tudomást az emberi lét tragikumáról. Róluk így ír *A diadalmas világnézet*ben: „A lepkékkel karikáznak, a tücskökkel ciripelnek, a verebekkel csiripelnek, örülnek a napsugárnak, s amellett szívtelenek gondatlanságukban s kegyetlenek örömeikben, mert az epedő, az életet megörökíteni vágyó léleknek kérdéseire süketek. Ha eped és szenved és kutat és vágyik bennük a lélek, ők csak a napsugárra s a virágra mutatnak s a mélységbe gravitáló s a mindenség mennyországába magát beleszántó lelket magára hagyják, magára, az ideiglenes, haldokló létnek nyirkos, ködös környezetében." [57] Prohászka, amikor Petőfi költészetében a mélységet hiányolja, a lélek tragikumának ebben az értelemben vett figyelmen kívül hagyását érti rajta.

* * *

(Művészet és befogadás) Prohászka tükrözés-elmélete – úgy tűnhet – a művészi alakító tevékenységnek s a művészet befogadásának passzív szerepet tulajdonít. Valójában azonban a művészet mint a világ megismerésének második fokozata, ahogy erről *Vizek, szemek, lelkek* című 1913-as dolgozatában ír, aktív tevékenység, s mint megismerés a megismert dolog létének gyarapodásával jár, cselekvésre serkent, melynek következtében az emberben öntudatra jut a végtelen valóság. Az emberi lelkiismeret vagy öntudat ennek révén válik a megismerés harmadik, a korábbi szinteket is beteljesítő fokozatává. Lényegében már e felé mutat *A diadalmas világnézet* egy-egy megállapítása is: „Nincs is művészet, hol a lélek meg nem csillan, ott kiérzi mindenki, hogy ez az, ez az igazi művészet: a *lelket sugárzó s a lelket megszerettető* szépség." [66] Mindez a befogadó részéről egyfajta katartikus hatás kiváltását feltételezi: „E tekintetben tehát az erkölcsiség valóban alakító, tisztító, finomító munkát végez az érzékiségen, mely munkában részt kellene vennie a művészetnek s az irodalomnak." [67] Máshol a következőket írja: „Az a költészet és a művészet föladata, hogy fölemeljen a porból a szabadság, az eszményi szép élvezetére." [68] A művészet katartikus hatására az alábbi példa szolgálhat: „E dómnak (ti. a kölni dóm – Sz. Z.) fönségében tanulta megismerni Reichensperger a kereszténység fönségét, s mikor e dóm ívein elmerengett tekintete s alázattal hajolt meg a kőbe vésett, szerencsés eszme előtt, még mélységesebb alázattal szívta magába a tiszteletet, szeretetet, lelkesülést az emberiségnek Isten keze által épített intézménye iránt, a »coelestis urbs Jerusalem« s az egyház iránt." [69]

Mindez azt is jelenti, hogy a l'art pour l'art irányzatoknak az esztétikai megformálást a művészi alkotás középpontjába állító szemléletével szem-

ben Prohászka a műalkotás tartalmi oldalára, az eszmei, erkölcsi (és erkölcsös) mondanivaló kifejtésére helyezi a hangsúlyt. Másrészt alapkövetelménye az is, hogy az író élete hitelesítse a művekben megfogalmazott eszméket. Ezt illusztrálva örökítette meg egy szegedi festőművész-ismerősének történetét naplójában, aki minden vagyonát arra áldozta, hogy felkeresse a példaképeként tisztelt Tolsztojt, de a találkozás a nagy orosz íróval kiábrándította tolsztojanizmusából. 1910. október 27-én Tolsztoj szökése után majdnem egy hónappal jelent meg az Életben Prohászka esszéje az orosz íróról. Elismeri írásában Tolsztoj írói tehetségét, de elfogadhatatlan számára kultúra- és művészetellenessége. Tolsztoj pályájának ívét Prohászka a következőképpen rajzolja meg: „Eredetileg *ragyogó, zseniális művésznek* indult, azután *etikus és filozóf* lett, közben a *parasztélet romantikusa volt,* hogy végre árnyba s homályba merülve *misztikussá* legyen". [70] Legsúlyosabb kifogása Tolsztojjal szemben ugyanaz, amit naplójában is megfogalmazott: „Szenvedett nemcsak tanainak ellentmondásától, melyben egymással is, meg a világgal is szemben álltak; hanem szenvedett a tanok és saját élete közt való ellentmondásoktól is, mert ő maga sem hajtotta végre azt, amit hirdetett s ahol belekezdett, ott maga is rögtön groteszk, vagy mondjuk, romantikus lett." [71] Prohászka Tolsztoj tényleges cselekvés nélküli etikumával és sötét misztikájával szemben Assisi Szent Ferenc példáját hozza fel. [72]

jegyzetek

[51] Prohászka Ottokár, *Soliloquia I.* = *ÖM* XXIII. kötet, 281.
[52] Prohászka Ottokár, *Soliloquia II.* = *ÖM* XXIV. kötet, 10.
[53] Prohászka, *Eszményi művészet* = *ÖM* XX. kötet, 269.
[54] Prohászka Ottokár, *A diadalmas világnézet, i. m.*, 140.
[55] Egy korábbi írásában a művészet eszméket tükröző feladatát emeli ki: „S épp azért, mert a művészet az átszellemült s ugyanakkor megtestesült eszme; mert a művészet a meleg, mozgató gondolat: ezért lesz a művészetnek az eszmék harcában is fontos szerepe." Illetve: „A nagy eszmék átértése, a nagy gondolatok átérzése, ez teremti a művészetet s ez biztosítja a jó irányt." (Prohászka Ottokár, *Egy eszme, egy férfiú* = *ÖM* XII. kötet, 262. és 269.)
[56] Prohászka Ottokár, *A diadalmas világnézet, i. m.*, 18.
[57] *I.m., 21.*
[66] *I. m.*, 115.
[67] *I. m.*, 114.
[68] Prohászka Ottokár, *Eszményi művészet, i. m.*, 270.
[69] Prohászka Ottokár, *Egy eszme, egy férfiú, i. m.*, 264.
[70] Prohászka Ottokár, *Tolstoj Leó*, Élet, 1910. november 27. 670.
[71] *I. m.*, 670.
[72] Prohászka és Assisi Szent Ferenc kapcsolatáról: Serényi Antal, *Szent Ferenc és Prohászka* = *Prohászka ébresztése [I.], i. m.*, 275–288.

X. tanulmány

A SZACELLUM RÓZSÁJA

S. Szabó Péter, 2000
Részlet az Előszóból

[...] Hogy mi is az, amit szeretnék bemutatni tulajdonképpen Prohászka misztikus, sajátos látásmódjából, azt mondja el tán ő maga: „Hitünk dogmái emberi fogalmak arról, ami túl van, ami Isten és más világ. Természetes, hogy sötétségek is, mert nem lehet foglalni földi fogalmakba égit tisztán, hanem csak így felhősen ... A hit felhőjébe lép az Úr, az takarja ... a dicsőséges Krisztust, a mennyet, a másik világot ... Tele van égboltunk úszó felhőkkel, fogalmakban kifejezett hittel ... Ah, Isten szimbólumokkal aggattad tele világunkat, földünket, lelkünket! Szólaljanak meg – bontsák ki s tárják elénk üzeneteidet magunkról, magadról, jövőnkről s felhős, úszó s más világok közt lebegő jelenünkről." (Naplójegyzetek 2. k. 204. o.) Nos, hát ezt, ahogy Prohászka „megszólaltatja" ezeket a szimbólumokat, ahogy „kibontja" tartalmukat, hogy elénk tárja a bennük lévő „üzeneteket", ezt az egész világra kiterjedő szemlélődést és gyönyörködést szeretném olvasóim elé tárni.

Naplói nyomán indulok el és (a két utolsó esszé kivételével) azokat követem. Szabó Ferenc, Barlay Ö. Szabolcs és Frenyó Zoltán gondos munkája nyomán 1997-től rendelkezésünkre áll Prohászka naplójegyzeteinek teljes kiadása. (Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 1–3. kötet. Szeged – Székesfehérvár: Agapé – Távlatok, 1997. második, javított kiadás, 403; 137; 372 p.) Esszéim erre támaszkodnak, ezt idézik, más irodalmat csak elvétve, ha szükséges. Azért döntöttem a naplók követése mellett, mert természetes, hogy Prohászka gondolatainak felfakadása itt a legspontánabb, legfrissebb, itt még nem árnyalják a publikálás szempontjai, itt még nem akarnak megfelelni kiadói, szerkesztői elvárásoknak, olvasói igényeknek. Szépek, érzékenyek, érzelem- és gondolatgazdagok. [...]

Az előállított kép egyfajta mozaik. Azt hiszem, ez a megfelelő szó rá. Az egyes esszék optikája kicsi, rövidségük miatt csak kis részeket tudnak befogni, felvillantani. A vizsgált téma mindig túlér a kis mozaikkockák határain. De talán egy kicsit ki is egészítik egymást, mindegyik ad valamit a másikhoz,

a többihez, és hozzájárulnak, remélhetőleg, egy nagyobb, ha nem is egész kép kibontakozásához. [...]

KARÁCSONY

„Szent, édes karácsony!"

A karácsony ünnepe az egyik leggyakrabban előforduló téma Prohászka naplójegyzeteiben. A négy évtizeden át vezetett naplók negyven karácsonyt is tartalmaznak a hozzájuk közelítő adventi időszakkal együtt, és ha maradtak is ki karácsonyok a feljegyzésekből, a december végi írásokban általában feldereng a meghitt, kedves ünnep fénye. Sokféle módon, sokféle közelítésben. Hisz kimeríthetetlen a tartalma, gazdagsága, aminek sosem lehet a végére érni, ahogy ezt meg is fogalmazza:

„Szent karácsony, veled úgysem végezhetek; te mindig fölemelsz s új lendületet adsz. Így vagyok, míg élek s így leszek, ha majd ünnepelek ott túl, az örök karácsonyban, a mézédes szeretet s a csókos boldogság s öröm hazájában. Evoe, Evoe Io triumphe!" (Én diadalmaskodom!) (Naplójegyzetek, 3. k. 222. o.) A feljegyzés 1922-ből való, ekkor 64 éves, és a karácsony kapcsán saját halálának képe is felötlik, és az ezután várhatóan megtapasztalt mennyországot is, mint „örök karácsonyt" jellemzi, ezzel is érzékeltetve, hogy a karácsony és a mennyország összetartozó, rokon képek gondolataiban.

Az ünnep tartalmának leglényegibb magvát páratlan szépségű kifejezésekkel fogalmazza meg; hogy a megszülető Üdvözítő, a kis Jézus „fölszakította az ég kegyelmeinek óceánját", s „a gyermek életfakadása az örök élet földön való napkelete". Íme a részletek: „Most karácsony lesz, tehát kinyilatkoztatás; fények jönnek közénk, lángok és sziporkás szikrázások. Testvérek, lássuk meg az Urat, az édest, „a világító gyermeket"; világít a lelke! Testvérek, karácsony lesz, tehát kijelentés, szent titok kiáradása, vallomás, suttogás! azt hallani kell. Azért van csend, hogy füleljünk és hallgassunk. Hogy is mondják? „Cum medium silentium tenerent omnia et nox in suo cursu mediam iter haberet" – mikor minden elcsendesült, mikor az éjtszaka is a sötétség s a csend rengetegébe hatolt bele, bele a közepébe akkor „sermo tuus de coelo, a regalibus sedibus venit", akkor jött az Isten megmondani, ami a szívén volt. Eljöttél és megláttalak, te édes világító csecsemő ... Hogy tud a lelkemhez szólni! S hogyan; mit mond? Nagy dolgokat; álomba illő elgondolhatatlansá-

gokat; biztató megnyugtatásokat s boldogító szeretetvallomásokat. Elmondja, „értem" jött ... Értem és érted ... Elmondja, hogy mindig rám gondolt; hogy nem türtőztette magát tovább; hogy fölszakította az ég kegyelmeinek óceánját s hogy most nem vízözön, de fényözön, mézözön, csóközön lesz, lesz, s így marad, s nem lesz lefolyása.

Ah, a gyermek életfakadása az örök élet földön való napkelete s ez a dobogó gyermekszív annak a vérnek a forrása, mely üdvözít! Édes kehely, Jézus Szíve, tele vagy, te öntöd ki magadat a nagy mennyegzős napon... Jézus Szíve, szent forrás, örök életek, miriád lelkek üdvözülésének szent forrása." (i. m. 3. k. 221–222. o.)

A karácsony tartalmának gondolati kifejtése együtt jár az érzelmek túláradásával. Emellett természetesen megjelennek a misztikus szimbólumok is, melyek képszerűvé, költőivé, széppé teszik az ünnep titkainak kibontását:

„Szent édes karácsony! Édes Jézus! Hogyan bírja el idegzetem, hogy ezt a mondatot kimondom. Ez a gyermek Isten? Villamáram, mely minden vezetéket eléget. Nem bírjuk el! Beszakad a lelkünk alatta. Pedig ez az Isten fia; egylényegű az Atyával! Ő mondja meg, mit takar a kis gyönge test, a gyermek szíve, s kisded tehetetlensége ... A mi hitünk, hogy a barlangban Isten született. A mi nagy fölemeltetésünk, hogy belénk oltódott, hogy megnemesített: emberséget, embert, édesanyát, gyermeket, családot s örök szent vágyat, azt, mellyel Isten s a végtelen felé nézünk. Most kiegészítést, befejezettséget kapott az emberiség. Az a nagy erdő, mely csupa törzs volt korona nélkül, nem tudott kihajtani; vagy ha tudott, letört az ág, s az új életvágy s életkiindulás égő s élő kín lett. Rózsa volt, melynek tövisei nem a száron, hanem a virág szirmai közt voltak, hogy ezeket széthasogassák. Önmarcangolók, önkínzók voltunk ... Ah, édes kis ág – oltóág, új élet!" (i. m. 3. k. 273–274. o.)

Egészen érdekes képek, a korona nélküli erdőről, a szirmok közt töviseket hordó rózsáról, és a mindezeket a rendellenességeket megváltoztató kis oltóág szerepéről. Prohászka saját misztikus szimbólumai segítségével hozza közel magához, fogalmazza meg a karácsony „lelket beszakító" értelmének jelentését.

De az itt megjelenő erdő és rózsa csak kezdete a szimbólumok „érkezésének", amelyekkel Prohászka az ünnepet feldíszíti. Tovább folytatja most már a születés helyszínének, körülményeinek „átrendezését:"

„Betlehem hegyoldalait benőve látom karácsonyfákkal ... milliókkal, s gyertyafények lobognak e tündér erdőkben ... Azután látok gyermekeket térdelni Betlehem vidékén; hegyein millió gyermek térdel s imád s örül... Gyer-

mekek, mi mindnyájan gyermekekké lettünk azáltal, ki gyermek lett értünk: édes gyermek. A barlang nem dobsinai; meleget lehel, pietást, ki van bélelve angyalarcokkal s szárnyakkal; a barlang szája előtt állnak gyönyörű nők: a hit, a religió, az áhítat, a tisztelet, s táncolnak karban a lelki örömök s vigaszok. Ah mennyei harmónia!" (i. m. 3. k. 183. o.)

Nagyon érdekes, ahogy Prohászka karácsonyi látomásában áttelepülnek Betlehembe szeretett tájainak tartozékai, a fenyők és – bár tagadólag – a dobsinai jégbarlang. A látomás tovább gazdagodik, az angyalarcok, angyalfejek mellé újabb égi lények társulnak s ezáltal a helyszín egyre inkább a mennyhez lesz hasonlóvá:

„A barlang sziklafalai angyalfejekkel voltak bélelve, angyalarcokkal kitapétázva, a jászolon, az alomszalmán szőnyeg gyanánt angyalmosoly ömlött el, s a nyirkos levegőben lelki feszültség, telítve volt izgalommal és vággyal, imádással és elragadtatással, a szellemi világ mennyi energiájával, itt cikkáznak gondolatok (cherub), itt gyúlnak ki villanások, lángok lelkek tüze (szeráf), itt ajánlkoznak föl, itt hódításra indulnának ki ... itt emelik a jászolt szárnyaikra. Milyen szép és szent lett Palesztina Jézus szemeitől – milyen szép és szent lett a názáreti ház Jézus lelkétől, hogy változott el ott fénnyé a homály, s zenévé a zaj, s istentiszteletté a munka ... hogy csobogtak a názáreti hegyi források, mintha túlvilági mélységek eleven vizei fakadtak föl volna bennük, s hogy festett ott az a gyermek, mint az Isten kertjének a siralom völgyébe átültetett palántája, melyet a názáreti ház mint üvegcserépburok védett meg a téli fagyoktól." (i. m. 1. k. 292. o.)

A látomásnak nincsenek tér és időbeli korlátai, túllendül az érzékelhető szférán, amiként Betlehemből is továbbszáll, és már Palesztina egészére, Názáretre lát rá, ahol – már csak erről az egy képről is Prohászkára ismerhetünk – csobognak a hegyi források, és a ház üvegcserép burokként vigyáz az Isten kertjéből átültetett palántára. Nagyon szép, megragadó képek sora.

De a látomások szép, égi lényeket (angyalok, cherubok, szeráfok) idéző képei után térjünk vissza a földre, mégpedig egy jóval ridegebb valóságba. Nem sok olyan részlet van a naplókban, amelyek konkrét karácsonyi emlékeket idéznének. De egy karácsonyt azért említenek, talán háromszor is. Ez a karácsonyi emlék a Márianosztrán lévő börtönhöz kapcsolódik. Úgy tűnik, a rideg környezet ellenére az emlék kedves Prohászka számára: „Éjfél előtt fölkeltett a fegyőr s bekísért a fegyházba. Felcsendült az ének, s mikor azt mondtam: Agnus Dei, qui tollis peccata mundi (Isten báránya, ki elveszed a világ bűneit), itt a bűnösök s gonosztevők közt, átéreztem, hogy a nagy karácsonyi hit ép-

pen az, hogy eljött az Üdvözítő, a Szabadító bűntől s pokoltól ... Nagy télben állunk, karácsony abból lesz, hogy a téli ág, a fagyos föld csupasz ágacskája, a hit kivirágzott. Mint ahogy kökényágat vágnak s beteszik vízbe, úgy virágzik ki a lélek, s hitében odaáll a jászol mellé – a kis Jézust üdvözlő kökényfa virág! Add nekem bűneidet, add gyümölcseidet, s add ide kárhozatodat – mondja a kis Jézus Hieronymusnak; bűneidet elviszem, gyötrelmeidet megenyhítem, poklodat bezárom. Ó édes gyermek, feslő virágszál, ó édes gyermek, szemed karácsonyi gyertyafényünk, s életed a ki nem merült, a nem vénhedett élet, a patakzó élet; hegyekről lejtesz, s muzsikálsz!" (i. m. 3. k. 118.o.)

Nem véletlen, hogy a fegyházban töltött karácsony a végleteket, a bűn, a gyötrelem, illetve az ezektől való megszabadulás, az öröm, a patakzó élet végleteit idézi és állítja szembe, a hely és az éjféli mise résztvevői, a foglyok képezte környezetben.

Egy másik történet, egy másik karácsony is szerepel a feljegyzési közt, szintén a börtönről, ezúttal 1921-ből. Ez a szituáció a karácsony és az amnesztia párhuzamának gondolatára indítja: „Tegnap a fegyházban kihirdette Kövess főügyész az amnesztiát. A foglyok nem tudtak róla; meglepetés volt nekik. Kővé válva, a képtelennek tartott hírrel szemben, szinte bambán néztek; megállt az eszük. »Nem értitek, szabadok vagytok, elmehettek... az ajtó nyitva van... mehettek.« A prédikációban rámutattam a mi nagy amnesztiánkra, melyet az egyház ad, s ma is ad az apostoli áldásban. Bűneinket megbánjuk s meggyónjuk s Isten megbocsát; de hátra van az ideiglenes büntetés. A rabok is megbánják s meggyónják bűneiket, de a büntetést el kell szenvedniök. De íme, jön az amnesztia, a büntetés elengedés, a valóságos búcsú ... Ah, Uram Jézusom, édes kisded Megváltóm, válts meg egészen ... Te édes gyermek, te ugyancsak felejtesz dicsőséget, s tapasztalsz keménységet ... segíts!" (i. m. 3. k. 182–183. o.)

Így termékenyítik meg a fegyházban mondott éjféli misék Prohászka gondolatait, így gazdagítják, árnyalják a karácsony jelentésének sokszínűségét. Szívesen, szeretettel emlékezik vissza rájuk: „Nosztra, Nosztra ... hogy is volt az, mikor először szent karácsony estéjén talán 1882-ben vagy 83-ban kerültem ide parasztkocsin, bundába temetve, s a jó Brühl Tóni feküdt az ágyban, de tárt karokkal fogadott, s azután vacsoráltunk, én lefeküdtem, s éjfélkor értem jött a fegyőr, lámpással s nagy, csörgő kulcscsomóval s elvezetett a fegyházba, s én a folyosókon úgy mentem végig, mint szent helyen, s kezdődött a mise s fölcsengett az ének: Krisztus született ... Ah, nem írni való s nem tintának való ez mind; ez léleknek, lírai lelkületnek, karácsonyi áhítatnak, ember iste-

nülésének, Krisztusba eltávozásának motívuma – ezt csak a lélek tudja énekelni s elpihegni magában ... hangtalanul!" (i. m. 1. k. 295–296. o.)

Égi lényeket, s ezáltal szinte a mennyországot idéző látomásoktól a börtönben mondott éjféli misék emlékéig terjednek Prohászka karácsonyi gondolatai, ezzel is érzékeltetve, hogy világokat akarnak és képesek átfogni.

Az említetteken kívül természetesen számos hely van még a naplókban, amelyek a karácsonyról szólnak. Néhány szemelvény ezekből, csak felvillantva: „Harmadik vasárnapja az adventnek; öröm, csengő lelkek, énekesek, kik szeretni tudnak, kik vidámak; kiknek szent öröm, mosoly van a szájuk szélén! Mily csodaszellem a szent kereszténység szelleme; gyermeki, karácsonyi örömöt hozott, gyermeket, édes gyermeket, akit szeretni kell; ha szeretik, örülnek." (i. m. 3. k. 111. o.)

„Karácsonyi gyertyák fénye s a kis Jézus, a Szent Szűz ragyogó szeme a mi világosságaink. A gyertyákat elfújjuk, a kis Jézus s a Szent Szűz szeme fényességét ki nem olthatjuk; az biztatóan világít nekünk." (i. m. 3. k. 115. o.)

„A gyermek Jézus édessége van szívemben – karácsony! Igaz, az a barlang nem a mesék marcipános háza ott az erdő mélyén, hanem kemény szirtű barlang s bárdolatlan jászol... Vágyom, vágyom az én karácsonyom, a másvilágban való születésem után! Jöjj, Úr Jézus. Az is kemény s szenvedés lesz; de jó lesz." (i. m. 3. k. 155. o.)

A karácsonyi öröm itt is a saját halálának előérzetére vált, ahogy azt már fentebb is láthattuk, egyáltalán nem riasztó, sőt inkább vágyódó lelkiállapotban.

Nem nagyon van olyan része Prohászka naplóinak, amelyek összegeznék sokrétű és sokszínű karácsonyi írásait. Befejezésül idézzük hát utolsó karácsonyi gondolatait, az 1925-ből való naplórészletből, mely ily módon karácsonyi üzeneteként is értelmezhető, és tartalmában, szépségében is méltó arra, hogy valóban az legyen:

„Az Isten nagy ajándéka ... ezt látni. Ha a karácsonyfa tűzben égne s el nem égne, s ha bámulattal odaszegeződnék lelkünk, s néznénk megmeredve s mégis oly szent élvezettel telítve, ha damaszkuszi kapuk előtt elragadó élményekben volna részünk s porba omolva s szét omolva mondanók: ki vagy Uram? s hallanók: én vagyok Jézus, az Isten örök Fia, aki adom magamat ... ha közeledését érezném, mint reggel, mikor a természet májusa fölött fölkel a nap, vagy mikor ólmos felhőkbe burkolódzik a júliusi déltáj, vagy mikor bíbortüzek gyúlnak ki s lila omlatag palást redőiben búcsúzik az est ... s megérzem őt s csodálom s mosolygok s borzadok és könnyek szöknek szemeimbe ...

Azután üdvözlöm az Úr Jézust – ezt az oltárt, ezt az injekciót, e cseppet, harmatcseppet, mely belénk oltódott; a tiszta élet csermelyét, mely a világtörténelmen áthalad, mindenki, aki iszik, tisztul; az örök szomj az igazi szépség, átlátszóság után itt is iszik s enyhül; s az élet vágya s az erény itt locsolja föl leveleit s indítja illatait; s aki piszkos lett, itt mosakszik, a lelkét mossa; s aki magát látni s mikor meglátja, a csúf vonásokat levetni tudja, az belenéz tükrébe.

S az a nagy erős, qui praedestinatus est Filius Deu in virtute, ki predestinált s fölszerelt, fölvértezett s fölavatott erőkkel, lelkiségekkel, fényekkel és szépségekkel belül, s természetet adott neki, gyermektestet, arcot, szemet, ajkat, mosolyt, bűbájt, vonzalmakat, hódító igézetet, ki megszállta lelkünket s telítette szemünket; s kinek gravitációja alatt áll a világ, az is, mely nem ismeri, az is, mely megtagadja s kicsinyli; az is, mely nem hisz, s régi hite szentélyének romdarabjaival hajigálkozik feléje ... Az a nagy erős, ki a sátánt egymaga legyőzi, kinek ez az erő jutott az örök szent szándékok predestinációjában; kinek szájából villámlik az ige kardja s patakzik az életerő, erős ige ... Az az erős, ki lehat a szívek s lelkiismeretek mélyébe s ott szel szét s választ szét velőt csonttól és lelki szöveteket ...

Az az édes gyermek, ki az Isten Fia, ki született az örök Atyának a Szent Szűztől, ki minden atyaság és eredések forrása; kitől való minden alakítás s teremtés öröme s kinek az időben ez a Fia lett ... Az antiquus dierum, az élő örökkévalóság itt van jelen, a századok, ezredek, milliárd évek egy aktusban való összefoglalása, s méri s számítja, hogy mióta van Fia itt: kilenc hónap óta fogantatott, s ma született. Az újszülött örökkévaló, a gyermek Isten ... Ha egy százados torzonborz tölgynek egy makkja volna, s az leszállt a földbe s kihajtott s levélkéit pirosas zöld pompában bontogatja: százados élet fia ... Ha az óceánokból egy gyöngycsepp kiválnék s egészen tisztán s átlátszóan reszketne egy rózsaágon, s a tengerek mélységei azt néznék s néznék szeretettel s tisztelettel s mondanák: te ki vagy? Mi te vagyunk, s ősenergiánkat beléd oltottuk... " (i. m. 3. k. 331–332. o.)

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY
Prohászka Ottokár műveiből

Prohászka Ottokár 1858–1927

I.

ELMÉLKEDÉSEK AZ EVANGÉLIUMRÓL

Prohászka-tisztelő Édesanyám emlékére
(Szerkesztő)

Hatodik kiadás,
Szent István Társulat, Bp. 1938.
Részletek

Adventi ünnepkör

a) Keresztelő Szent János az Úr útjainak előkészítője [...] Ő maga kóválygó lángja az Isten megközelíthetetlen tüzének; melegét érezzük beszédeiben, tetteiben és egyéniségében [...] Csak így lehet az Úr útjait előkészítenünk. Égjen a lelkünk mélysége, abból tör ki majd a lelkeket melegítő tűz! A lélek égő mélysége a vértanúi hit ... A lelkünket átizzító Isten! (22. old.)

a) Megjelenik a puszta embere. Csend van a lelkében s elmerülés. Hallgatott sokáig, most beszél. A hallgatás a szépen kijegecesedett lelkeknek anyaoldata [...] Ó hallgatásnak nagy országa, mélyebb, mint a halál stixi vizei, magasabb, mint a csillagok, beléd merülök; benned meghallom az Úr szózatát; szent homályban dolgozik a lelkem, mint méhek a sötétben! Szólj Uram, hallgatni akarok; ébredjen föl a lelkem: „Sobald die Lippen schlafen, erwachen die Seelen". (23. old.)

A nagy jel az égen az asszony ... b) [...] Különös, hogy mikor Istent keresek, asszonyt találok; a kinyilatkoztatás a várva várt erőt, az édes jó, a biztató kegyelmet az ő képében mutatja be. Aki sátánt tapos, annak édesanyai keble van, aki letöri a pokol hatalmát, annak anyai teje van; ah, hallgassatok el citerák, némuljatok el próféták, itt az Isten a költő, a szerető, teremtő. Isten mindig jó, az üdvözítő a győzelmes. De hogy mélységesebb és teljesebb legyen győzelme, erejét édes anyaságba, fölséges szűzies szépségbe öltöztette, ez ragad el engem. Ez a művészete az üdvözítő hatalomnak. Mindenki végre is a szépség ideálja

alá vonul; ott pihen meg. Mi végleg megpihenünk a szent Szűz lábainál, az érintetlenség, bensőség, a tűz, az ihlet eszményénél! (77–78. old.)

a) Jézus lelke a leggazdagabb lélek. Szentlélek és szeretet, kontempláció és extasis, vágy és bizalom, öröm és pátosz, kín és élvezet tölti el. E léleknek van igazán világnézete, mely földet és eget s az egész világtörténelmi fejlődést harmonikusan egybefoglalja: látja az Isten terveit s a predesztináció örvényeit. Égbemeredő hegyei közt lakik a gondolatnak, párák s zúgó vízesések leheletétől harmatos magányaiban az elmélyedésnek. Benne az érzelmek óceánjai járnak, érez, s szenved páratlanul. Ráborul, mint hónapos köd az Alpesek mély völgyeire az Istenség misztériuma; karjaiba zárja az Úr e lelket s viszi... „ferebatur super faciem abyssi..." örvények fölött el. – Azután ismét fölemeli a magasba; alázatának mély völgyei elmaradnak alatta; az óceánok rengő vízcseppekké zsugorodnak; fénylő gyöngyszemmé lesz a mélységben imbolygó „Terra", az a föld, mely e csodálatos lélek predesztinációjával van egybefűzve. Azért bármily magaslatra emelkedik is, de e föld hegyeiről, völgyeiről, zúgó erdőiről, fűszeres hegyoldalairól, olajos erdőszéleiről, áprilisi Tábor-hegyeiről meg nem feledkezik. Ó édes, édes Jézus! (87. old.)

Karácsonyi ünnepkör

A Szent Szűz karácsonyestéje. a) Mint ahogy a májusi erdő a csillagos mennybolt alatt telve van kéjes, illatos élettel, titkos, édes termékenységgel, néma zenével s lefátyolozott szépséggel, olyan volt a Szent Szűz karácsonyestéje. Finom, mély lelkén a próféták és költők és szentek kedélyének villogásai lobbantak föl, az áhítat, bensőség, imádás, öröm elragadtatásai közt. Lelke átszellemült a leányos s az anyai érzések bájától; öntudata, mint egy ezüst tükrözésű mélység, melyből a legszebb, legédesebb s legharmonikusabb életnek világítása áradt ki; ő is látta Betlehemet, a barlangot, a jászolt, a hívőnek, a prófétának, a szentnek s végre az Istenanyának szemeivel; ah, mily fényben látta! Saját édes, elragadó boldogságának fényében. – Hát lelket adj, édes Szűz, lelket, vagyis nyiss fényforrást bennem, hogy lássak, hogy hittel, szeretettel lássak, hogy a szépséget, hogy az Istent lássam. Édes látnok, nyisd meg szemem karácsonyi vízióra!

b) S nem veszik föl, mert telve volt Betlehem, telve idegennel, jövevénnyel, pletykával, lármával, vaksággal. Ott neki helye nincs. A szív ily Betlehem lehet; nincs benne helye Istennek. Fölfogad mindent, csak őt nem; teleszívja magát állóvízzel, mint a pocsolyába esett szivacs!

c) Tehát elvonul a barlangba, el a csendbe, el az Isten galambjainak sziklaréseibe. Ah, itt csend van, itt ünneplő magány van, itt hangosan beszél a szív, itt hallani az Isten léptét. Mily kedves ez neki. Mint az Úrnak kedves a szegény templom, hol egyszerű nép térden állva imádkozik. Szegénység és melegség. A barlang s benne a Szűz, az „arca Dei"; no lám, megkerült Jeremiás barlangja, hová az Isten szekrényét rejtette; itt a frigyszekrény, itt a cherubszárnyak ... mindjárt meglátjátok az Isten dicsőségét!

d) A Szent Szűz, mint várandós Istenanya, készül fogadni s köszönteni az Urat; várja s hívja őt. Tudja, hogy eljön, tud ő mindent... Látja leszállni az éjt, s tudja, hogy tündöklő lelke azért van ideállítva, hogy a közelgő Jézusnak világítson... Látja a barlang aljazott szalmáját s érzi, hogy lelke ki van terítve puha, illatos szőnyegül a belépő Isten lábai elé... néma az éj, s ő tudja, hogy a szférák zenéjének is el kell csitulnia az ő üdvözlő, szerető csókjától. Ah igen, végtelenbe emelkedő dagály emeli a Szent Szűz érzelmi világát! ... A természet s kegyelem első zsenge szeretete ül ünnepet benne. Szent, fölséges, dicsőséges Szűz!

e) Künn énekeltek Gloriát; de ez csak gyönge visszhangja, csak elhaló lüktetése annak a hymnusnak, annak az imádásnak, mely a Szűz lelkében kelt; hiszen e lélekben vált ki a legboldogságosabb anyának éneke, melyet Isten magának rendelt üdvözletül. Kívülre nem hangzott; nem baj. A szív dala öröm, hála, édes vigasz, virágos remény; lendületes, kotta nélküli, belső énekek. (100–101. o.)

* * *

Három visszapillantás a szent éjbe. a) Lelkemben visszaszállok a múltba s szemlélem ennek az én szülőföldemnek határát, mikor az első karácsonyest ereszkedett a világra. Ez a nagy Duna úgy folyt akkor, mint most; a Garam völgyének mocsarai az alkony elhaló világosságát tükröztették; a márianosztrai csúcsos hegyek, a Pilis, a Duna trachitszegélye részvétlenül merültek el a homályban; a lázkereszt sziklája alatt zsongott a hullám, de keresztet még nem látott csúcsán; vadludak gágogó csataélei vonultak el fölötte, a római legionárius megitatta lovát s nyugalomra készült; túl a Dunán kigyúltak a barbár táborok tüzei. Mily világ! S most a bazilika nagyharangja zúg, s elnémítja a Garam hídján robogó gyorsvonat zörgését; a lakóházakban kigyúlnak a karácsonyfák illatos gyertyái; városok és faluk életébe bele van szőve annak az első karácsonynak

áldása... Ezt mind a betlehemi gyermek tette; elváltoztatta a világot. Mint vízben a cukor s tűzben a vas s napsugárban a jég megolvad: úgy olvad el kezei közt s szeme édes tekintetétől a kemény, a jeges, a vasas világ... Ó Uram, folytasd művedet... bennem s körülöttem!

b) Nézem, szemlélem azt a másik világot, azt a darab mennyországot, melyet a Szent Szűz hordozott az első karácsonyestén lelkében. Mély, szép, meleg, édes! Elmélyed az Isten gondolataiba s végtelen szerelmét élvezi. Lelke a környezetből kiemelkedik, s Fiának heroizmusa szállja meg az anyát. – Világ, intézmények, környezet, szokások, mind-mind elváltoznak; nem szabad hozzájuk tapadnunk úgy, hogy lekössenek. Lelkemnek nem szabad szenvednie tőlük! Ó te édes, szomnambul idegen, te lélek, ébredj; akkor ébredsz, ha meglátod magadat, páratlan, szinte idegenszerű voltodat, melynek a világ csak fészek, fészek arra, hogy mennyország fejlődjék ki minden lélekben! Lelkem, hadd lássam arcodat; hadd készítsem ki magamban mennyországodat! Betlehem, Betlehem, te bemutattad nekünk nemcsak az Istent, hanem az embert is; a te világosságodban meglátjuk önmagunkat.

c) Vetek egy tekintetet magamra is. A Szent Szűz nekem nyújtja gyermekét. Barlang, istálló, jászol, szalma, elhagyatottság, szegénység a kerete ez isteni adománynak. Mindenkinek lehet isteni édessége, még ha istállóban lakik is. Ne lakjék ott; helyes; de mivel a világ fejlődését parancsszóra megcsinálni s kínt és nélkülözést egy legyintéssel száműzni nem lehet, állítsuk bele minden állásba s életnembe az Isten erkölcsi erőit; mert mi nem gazdagságtól várjuk a jót, hanem jók akarunk lenni szegénységben s gazdagságban, betegségben s egészségben egyaránt. Ah, bennünk van a jóság forrása, bennünk fakad a jó, az isteni akarat. Ez kell mindenekelőtt. (102 – 103. old.)

* * *

Kilátások a barlang szájából. a) A római világba, hol erő, jog és politika országol. E hatalomé az egész föld. Cséplőgépe a nemzeteknek; vasszerkezet, melynek karjai Herkules oszlopaitól Indiáig nyúlnak. Fehér, bíborszegélyű tógákban jár a gőg és a beteg lélek. – „Edictum"-ot ad ki, különben pedig nem törődik a kisdeddel. Később apostolainak s híveinek csontjait töreti, de a kisded legyőzi. Ó szent, fölséges, imádandó erő, lélek ereje; nagyobb erő, mint jog és politika! Ez erőnek tógájába öltözködünk.

b) A görög világba, hol ész, elmésség, tarka gondolatok vezetnek; játékszerei a legyőzötteknek! Ah, édes Jézusom! Te több vagy Platónnál, praktikusabb Zenonnál, mélyebb Heraklitnál; egy árnyékot azonban hordozasz magadon, mely a világot ijeszti, s ez az, hogy te félted a lelkeket a világ bűbájától. Sokan megtévednek, a „fascinatio nugacitatis", az ékes szavak bűbája megzavarja hitüket. De te erős úttörő és új világteremtő egyéniséged fölségével kijózanítasz s azt mondod: hát nem vagyok-e én több, mint mindezek? no hát kövess!

c) A zsidó világba, hol megcsontosodott vallási formák alatt szenvednek a lelkek; megtört nemzet, mely a hitből politikát csinál. Nekik rómaiakat legyőző Messiás kell. Olyan nem jött. Jött olyan Messiás, ki az egyéni, a családi, a nemzeti formák fölött érvényesülő, örök életre tanít. Azok elpusztulhatnak; ennek nem szabad elpusztulnia még romjaik közt sem. Ez is ének!

d) A kínai, a hindu világba; ezekbe a régi kultúrákba, melyek zsákutcákat teremtettek az emberi szellemnek, fényes, pagodás, porcelán zsákutcákat, tele rezignációval s a haladás lehetetlenségével. Ezek a hangyaboly-, ezek a csordanépek nem várnak Megváltót, mert bár érzik rabságukat, de nincs meg bennük a reménység páthosza. – Mi pedig remélünk nyomorunkból folytonos szabadulást!

e) A barbár világba, az erdők, a harasztok közt bujdosó, kulibákban, cölöpépületekben lakó népségek világába. Erdőik, tavaik fölött végigsóhajt a karácsonyéj fuvalma. Észrevétlenül jött meg az Úr, de áldását küldi a barbároknak; ezek az ő sziklái, az ő törzsökei; ezekből farag ő majd dómokat, oltárokat és szenteket. – Szent, szent éj; én, barbár atyák gyermeke, szívből köszöntlek; ó, neveld lelkemet motívumaid szerint, hogy a barbár vérből kialakuljon a fölséges Krisztus-arc. (103–104. o.)

Gyertyaszentelő

g) [...] Most bocsásd el szolgádat e szolgálatból, a külső, ködös, távoli vidéken végzett szolgálatból, hol éjjel-nappal készségesen szolgáltalak; szolgáltalak télen, vagyis kedélyem elborulásaiban; szolgáltalak tavaszkor s nyáron, vagyis szívem vigaszaiban; küzdve, bízva szolgáltam neked. Szívesen megyek, mert te bocsátsz el; akaratodból jöttem, parancsodra megyek; éltet a remény, hogy

jobb helyre bocsátsz el. Jobb jön ezután, hisz az Üdvözítő biztosít róla. Érzem a sassafras illatot a keserű hullámok felett az új világ irányairól. [...] Életem olyan, mint a télen kivágott fának tönkje, várja a tavaszt s az új fakadást. (150. old.)

b) [...] a hit s az imádkozó vágy, a tiszta szív s az éles szem előtt lassanként kibontakozik a „facies Christi". Mily arc ez! Aki látta, nem kételkedik s nem retteg; testvérünk arca! „Quando veniam et apparebo ante faciem tuam!" Mikor jövök már színed elé!?

Ez az arc fölvilágosít nemzeteket. Nem mint a déli jeges sark vulkánjai, melyek hat hónapos éjben s örök télben csóválják a tüzes erupciók fáklyáját, de nem indul meg senki e fény után; te nem így; te világítsz s vonzasz. (151. old.)

Évközi vasárnapi evangéliumok

„ [...] mondá Simonnak, vidd a mélyre..." (Lk 5,4)

a) E mélységek saját lelkünkben nyílnak. Állunk a végtelen tornácaiban; e tornácok fölségesek; e tornácban üti fel trónját a tudomány s beszél arról, ami igaz és való; a művészet itt tárja elénk a harmóniák játékát; az élet itt zsibong, az a mély ösztönű s mégis kimondhatatlanul felületes élet. Innen nézzük a csillagvilágot s megértjük, hogy ragyogó flottán evezünk; admirális hajónk a nap. Földünk, Merkúrunk, Vénuszunk, mint szerény gályák imbolyognak körülötte s ez az egész csillagflotta az ég mély óceánján előretör, s megy, megy hová? Bármerre menjen, bárhová törjön, a végtelenség tornácából ki nem kerül, „dans le vestibule de l'infini" marad. Íme az ég földjei, íme a föld egei. Aki e tornácokban áll [...] s a végtelenbe néz, arra ráborul a végtelen lét titokzatos, borongós sejtelme! ... [...] A végtelennek partján letérdel az ember s Descartestal elmondja: érzem, hogy véges lény vagyok, mely egyre a jobb, a nagyobb, a tökéletesebb után vágyik. Ó csak rajta, vágyódjék szabadon; vágyódjék s ne féljen! Nézzen az égre vagy a virág kelyhébe, s mondja: értelek, Uram, hisz oly közel vagy hozzám, hogy leheletedet érzem. Érezlek, édes, hatalmas létforrásom! [...] (212–213. o.)

„Íme a magvető kiméne vetni [...] " (Mk 4,3)

a) A magvető vet; magva az Isten igéje s a kegyelmi benyomások, a hitből való gondolatok s indulatok. Kezéből a mag ki nem fogy; kegyelme reng a lel-

ken, mint csendes esőben a fa ágain a cseppek; fénylik, reszket, mint az őszi réten a pókháló szálai. „Lélekkel van telítve minden" a belső világban, mint spórákkal, kokkoszokkal, magvakkal a természetben; csupa életcsíra; pálmák, füvek, fenyők, borókák lesznek belőlük; erő és gyöngeség, vagy szépség és kórság. Függ az égtől, a melegtől, a rátermettségtől; függ a készségtől, a pihentségtől, az üdeségtől, az odaadástól. Jaj, Istenem, lelkem a föld s te vagy magvetője; szánts föl, öntözz meg, boronálj föl; menj végig rajtam imádságos gondolataiddal, kegyelmed napsugarával, elérzékenyülésed harmatával, vágyaid szellőjével; add ezt mind, s mondd; földem, édes szántóföldem, nem csalsz meg! (279. old.)

b) „Halálig hű". Csak ily összeköttetéseket ismer a mély, szenvedélyes szeretet. A lelkek mélységének különös szépsége a végleges kitartás. Kitartani egy életen át; több az, mint pusztán, viharon, hullámon, vízen, tűzön át; ezek csak szimbólumai az életnek, de több van erőszakosságból s nehézségből az életben, mint ezekben; több kín, több keserv, több lökés s csapás. – Élet is, halál is misztériumok; menj át hű lélekkel rajtuk. – Sok kételyed, megrendülésed lehet... légy hű; sok hideg, sötét szellemmel érintkezhetel, s vigasztalan lelki világokon vezethet utad... légy hű, sokat nem értesz... légy hű; megzavarodol, s csüggedsz ..., légy hű. A te pszichéd a hűség mindhalálig; repülj, repülj... (389. old.)

Nagyböjt, húsvéti ünnepkör

„A kovásztalanok első napján pedig a tanítványok Jézushoz járulának, mondván: Hol akarod, hogy elkészítsük ételedre a húsvétet? ... [...] " (Mt 26,17)

a) Jézus hangulata zöldcsütörtök este. Az utolsó vacsora terme telítve van Jézus nagy lelkével. A lelkek is sugároznak s emlékeikben le van foglalva szellemük. – A kőszén a napnak sok ezer év előtt kisugárzott hevét adja ki; a nagy lelkek műveikben és intézményeikben sugározzák ki melegüket. S van-e mű és intézmény, mint az Oltáriszentség; nemcsak szelleme van meg itt Jézusnak, hanem ő maga, annak az első, szent, sejtelmes, szeretettől telített estének érzelmeivel. Lelke felhő; áldás permetezik, s villámok villannak belőle. Fő érzelme a szeretet, mely nem bír elszakadni; [...] lázas érzések járják át lelkét. El kell szakadnia; szívének ez kín és gyötrelem; de szeretete győz: emlékül itt

hagyja titokzatos, szentségi jelenlétét. Az ő szeretete sem tagadja meg a maga természetét; együttlétet akar, és azt meg is teremti. [...] (467–468. o.)

c) [...] Jézust rendelte, hogy áldozata által mindnyájunknak irgalmazzon. Hiszem Uram, s örvendek; de kérdem: Miért akartad így? A felelet ez: Valamint a teremtésben kinyilatkoztatta magát az Úr s hegyei s tengerei, virágai és örvényei hirdetik nagyságát: úgy Jézus édes, majd érdes és hősies szeretetű életében – e mély, magas, nagystílű erkölcsi teremtésben, – újra kinyilatkoztatta magát, most inkább erkölcsi tulajdonságait [...] (468–469. o.)

b) „De most immár ahhoz megyek, ki engem küldött..." (Jn 16,5)

Elmegyek helyet készíteni nektek, azután értetek jövök, s elviszlek, hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek... Idegenszerűen hangzanak ezek a szavak, de bele kell találnunk magunkat, hogy a lét végtelenszer nagyobb része a halálon túl van. A föld létünknek kezdetleges kiindulási helye, azon kívül „sok lakóház van", telve kinccsel s szépséggel, boldogsággal s otthonossággal. A csillagok s világok s a végtelen Isten csodálatos megnyilatkozásai ezek; mélységek az elmerülésre, szépségek az élvezetre, telve élettel a lélek telítésére. Kicsiny a föld, mert nagy az ember; de a végtelen bizonyára úgy közli magát a lélekkel, hogy beteljék. E kifogyhatatlan élet dagályait várjuk; a halálban nyílnak meg zsilipjei. Ez lesz az ébredés! A halál a léleknek kiszabadulás néhány rőfnyi idegszálnak a hálójából! Megyek, megyek, a te házad küszöbe felé; ó eressz be! (494. old.)

A keresztfa alatt. Ott állok magamban... Az Isten végtelen szeretetének igézetében; lelkemet elfogja a könyörület s az imádás mély érzése, s szemembe könny gyűl; lehajtanám fejemet, de a kereszt vonz, késztet, hogy nézzek rá; mert „rám néznek és sírnak..." ígéri.

a) Mit adtunk neked, Uram, neked, kit szeretnünk s imádnunk kellett volna. Eljöttél s barlangba szorultál; körülnéztél s Egyiptomba futottál; álruhában járó, faragó ács voltál. Egyszer indultunk eléd pálmaágakkal s te sírtál; egyszer bíztad magad ránk s Barabást választottuk; egyszer akartunk koszorút kötni neked s tövisből kötöttük; egy arcképedet vettük s az „Ecce Homo" arca maradt ránk; egyszer tűnt föl, hogy anyád is van, s íme, fájdalmas anya lett belőle; egyszer kértél inni s ecetet nyújtottunk. Ó, ki hitte volna, hogy ez legyen köztünk sorsod, hogy ilyen legyen utad. S most függsz itt, mint megfagyott imádság, mint megkövült, kiáltó szó. Kitárt karokkal s nyílt ajakkal kiáltasz irgalomért. Sok hegyen imádkoztál; de ezen a hegyen végzett imád az

örök „interpellatió" kiáltása. A végtelen nagy Isten bús haragjának éjjelében megfagyott ajkadon a fohász. Nagy, szent az az Úr, ki önfiának sem kegyelmezett...! Mily rémséges fölségben hirdeti ezt a kereszt! Emberek, féljétek az Istent s szeressétek Krisztust. Ezt kiáltja ő felétek, kiáltja a végkimerülésig. Ó ha, valamikor, hát ma halljátok meg szavát; esd, hogy kíméljétek s becsüljétek meg lelketeket.

b) Mélységesen meghat e meztelen alakon az az egyetlen „dísz", a töviskoszorú. Kiindult mint jegyes, mint hős, neki tehát koszorú kellett; ő küzdött a koszorúért s ezt kapta. Dicsőség s szeretet helyett az átok koszorújával koszorúzták ... Mily átok: ez a bűn, a pokol, a gyűlölet átka. S ő ezt mind magára hárította, csakhogy minket ne sújtson. – Winkelried magába döfött néhány ellenséges dárdát; Krisztus pedig koszorúba kötötte az egész világra szóló átkot, hogy fejére vegye. Töviskoszorú, pusztaságban égő csipkebokrunk, végtelenül édes és erős szeretet tüze lángol benned, serceg, fölcsap ... itt is hallom a szózatot: szent a föld, ahol állsz; vesd le lábad saruit! De mennyire szent! S ez a mi Mózesunk nem ellenzi népe megváltásának misszióját, hanem meghajtja töviskoszorús fejét az Isten szent akarata, az áldozat szent törvénye alatt. Csipkebokrunk vagy keresztrefeszített Úr Jézus, halványpirosak, édesek rózsáid, a te szent sebeid, de a keresztfád ugyancsak tövises! Tövis is kell, szépség is kell, hogy a lélek kivirágozzék.

c) Jézus vérének áldása s ereje mély szent titok, „mysterium fidei". Megtörte szívét s kiöntötte utolsó csepp vérét, s „eltelt a ház a kenet illatával", eltelt vele az ég, a föld s kivált az egyház. Oltárán áll e szent vér Grál-kelyhe! Csak egy cseppet, Uram, csak egy cseppet! Ez a tüzes vér, ez a véres tűz kiéget mérget, kínt, bűnt, halált! Minden cseppje örök tavaszt fakaszt lelkünkben; ez az édes vér szomjat olt! Homlokunkon, mint királyi kenet ragyog, mely elől kitér a bosszú s az öldöklés angyala. Ajkon ez a vér isteni édesség és örök mosoly. Szívben hősök vére. Mi volnék nélküled, édes, isteni vér? Mi volna nemzetségem, ha nem te pezsegnél bennem s mily átok sötétednék rajtam, ha nem a te véred volna rajtam s testvéreimen? Mikor gyónni megyek, e vérben mosom meg lelkemet; mikor áldozom, ezt veszem, s arcomon piroslik tüze. (546–547. o.)

„*Alleluja.*" *a)* Öröm kell a szívekbe, melyekben a Szentlélek lakik! Öröm kell a keresztet viselő lelkekbe, öröm a bánatos és sebzett lelkekbe, öröm a küzködő s harcot vívó lelkekbe; ahol Isten van, ott öröm is legyen. És pedig azért legyen, mert az öröm erő, s a lehangoltság gyöngeség. Örülni annyi, mint az élet erejét érezni – szomorkodni annyi, mint gyöngülni. Azért az öröm sokszor gyógyít, – a bánat pedig beteggé tesz; – az élet kedvvel s örömmel jár karöltve, a halál bánattal és gyásszal. Minden, ami jó nekünk, ami növel és gazdagít, egyszersmind örvendeztet; minden, ami üresít s szegényít, az szomorít! Nincs erényem (erőm), ha nincs örömöm. Legtöbb erő a lelki élethez kell, mely kicsiben való hűség s a reggeltől estig való apró szolgálatok láncolata. Itt nem szerepel a nyilvánosság ingere, nincsenek meg az ünnepélyes gyűlések villanyozó hatásai, sőt gyakran meg kell küzdenünk a szokás unalmával is; azért tehát örömökre szorulunk, melyeket a Szentlélek ad nekünk.

b) Azért kell öröm, mert ez képesít az emberekkel való legjobb bánásmódra. Ha lehangoltak vagyunk, nehezen viseljük el embertársainkat s letűnik homlokunkról és arcunkról az a jó lélek, mely beleelegyedik érzelmeinkbe, szavainkba és hangunkba. A legnagyobb terhet testvérkéz rakja az ember vállaira. Ha jókedvűek vagyunk, nem vesszük föl e nehézségeket; de jaj nekünk s másoknak, ha rosszkedv bánt. Kiállhatatlan akkor nekünk a világ, s mindenkiben ellenséget látunk. Jókedv jó orvosság; semmi sem jön rosszkor a jókedvnek. Semmi sem lepi meg s hozza ki sodrából. Nem zsémbes, nem baltaszemű, az embereket jó oldalukról nézi; mindenkiről kész jót gondolni; nem ütődik, nem akad fönn, előre nem látott kis nehézségeket jól fogad. Lelke nem a búbánat völgye, melybe beleavasodott a panasz; ahol ecetfák és keserű lapu, varjútövis és bogáncs díszelegnek, s savanyú a levegő is.

c) Azért kell öröm, hogy önmagunkat megtagadjuk. Mivel az evangélium a keresztet sürgeti, azért örömre kell minket nevelnie. Az öröm képesíti a lelket az önmegtagadásra; a szeretet nevében égő lelkek áldozatosak. Ne csodálkozzatok, hogy nem síró szemek, hanem mosolygó lelkek hozzák a legnagyobb áldozatokat. Az öröm az áldozat forrása. Komornak látszik a kolostor fala, vasrács tartja fogva még a tekintetet is, hogy ki ne szökelljen az élet víg zajába; de ne higgyétek, hogy ott a szomorúság lakik; azt az életet csak öröm s áldozatkészség tartja ki. Ez a jókedvű önmegtagadás szabadítja föl a szívet

az önzés békóiból s képesíti, hogy törjön fölfelé, tehát hogy szeressen! Miért hagytátok el az önmegtagadást? Mert kifáradtatok, elsavanyodtatok. Úgy-e, mikor az önmegtagadást szerettétek, akkor friss tavaszi, fűszeres szellő dagasztotta melleteket, harmat rengett füvön, virágon; titkos sugallatban zsongott a lomb, s most minden hervadt, száraz, poros; miért?!

d) Az örömöt a *szentségekből s az áhítatból* merítjük. Magunk vagyunk tanúk rá, hogy éledésünk a lelki öröm behatása alatt történt. Mikor szívünk kitágult vigaszban s lelkesülésben, akkor nőttünk s izmosodtunk. S mi volna belőlünk, ha sohasem lelkesülnénk? – Méltán mondjuk tehát, hogy az öröm *élet*, növekvés, fölbuzdulás, lelki megerősödés; hogy az öröm napsugár, mely éleszt, éltet, fejleszt, s belőle gömbölyödik a fa törzse, virul, érik gyümölcse, mialatt télen összehúzza rostjait, teng, de nem él! Vessünk tehát ügyet rá, hogy örvendjünk! Gaudete in Domino semper. Iparkodjunk, hogy szent áldozásainkból s imáinkból kellő lelket merítsünk, vigaszt és örömöt. Nem kell könnyen exkuzálni a resteket és életteleneket; ők okai bajaiknak, s tán nekünk is azért van kevés örömünk, mert sok önzés, sok kislelkűség, sok szeretetlenség van bennünk; szabadosak vagyunk beszédeinkben, fegyelmezetlenek érzéseinkben s képzeletünkben, áhítozunk mulatság, élvezet és dicséret után; bizalmas durvasággal és faragatlansággal bánunk az Úrral. – Változtassunk ezen! (573–575. o.)

c) Mindennek így kellett történnie; így, páratlanul. A halál kapujában kellett Krisztusnak győzelmi zászlaját leszúrnia; az élet urának a halál keretében kellett bemutatkoznia; ez a fekete keret ezt a glóriás képet ezerszer vakítóbbnak mutatja be a világnak, mint a betlehemi éjfél a szent karácsonyt. Csak dühöngjetek, van nekem trónom, van zsámolyom: gyöngykoszorúmat abból a mélységből hozom, melyben ti mindnyájan hajótörést szenvedtek, mind, mind, Fáraók, Caesarok, Szatrapák, bölcsek, próféták, költők, szépségek; s babérom lengő szálát az örök élet virányairól tépem. Meglátjátok, mily „victóriát" éneklek, megsüketültök, megvakultok, ha nem szerettek, elragadtatásban tágra nyílt szemmel néztek s lelkendeztek: Jézus, Jézus, utaid a dicsőség magányos útjai, csak te járhatsz rajtuk; be jó, hogy a dicsőség s erő ez útjain hozzánk jössz s értünk jössz. (580. old.)

„Íme én veletek vagyok minden nap a világ végéig." (Mt 28,20)

a) [...] Érezzük jelenlétét, szinte megcsap lehellete; fényes árnyék gyanánt kísér akár szőnyegen, akár gyaluforgácson vagy törésföldön járjunk. Szavai csengnek fülünkben; virág, madárdal, hajnal, alkony, harangszó és lelkünkön átvillanó gondolatok figyelmeztetnek rá. Beszélünk vele, rendeleteit vesszük, ellátogatunk hozzá az Oltáriszentségben. Üdvünket intéztetjük szolgái által; a gyónásban vérével hintjük meg lelkünket, a szent áldozásban az egyesülés szeretetét és melegét élvezzük. Mindez a hit azt hirdeti: itt a Krisztus; minden vigasz így szól: Itt a Krisztus. Hideg, sötét van máshol; nálunk Krisztus szeme és lelke ragyog; máshol csupasz templomok, poros bibliák, üres oltárok; nálunk nemcsak a háza, hanem ő maga a házban. Telve van a világ Istennel, gondolataival, műveivel, erejével; nálunk azonkívül telve és telítve van minden Krisztussal; az ő ügye, céljai, dicsősége, szentségei, egyháza ... mindenünk. (602. o.)

c) Mily titok a lelkem, akárcsak az évülő gyökér a téli avarban, vagy a mag téli álmában! Lekötött szellemi világ vagyok, mely egykor fölszabadul s színeivel, világosságával, vonalainak harmóniájával, bájával halhatatlan, szép életet párosít. Ez értelemben is igaz, hogy elásott kincs, ismeretlen gyöngy a lelkem. Mikor jövök, mikor lépek eléd, Istenem? Mikor indítod meg bennem ezt a csodálatos metamorfózist, hogy földből égi legyek? Jöjj, Úr Jézus! Erősen dolgozom, hogy a föld ne rontsa el az eget bennem! (610–611. o.)

Mindenszentek

A tisztító tűzben élő lelkek pszichológiája. a) Öntudatára ébrednek örök rendeltetésüknek; az örökkévalóság súlya, a „pondus aeternitatis" nehezedik a lélekre s kiváltja legmélyebb és leghatalmasabb energiáit, mindenekelőtt a halhatatlanság és az örök élet öntudatát. Ez öntudat, mint új tavasz hajnalhasadása örvények fölött! S bár erőteljes s győzelmes érzettel jár, de jár egyszersmind mélységes, hasító fájdalommal a világias, földies érzés, az elbabrált idő és az örök hivatás szégyenletes s nyomorult ignorálása fölött. Mily értékeket hordoztam, mily erőket rejtettem magamban s mily bambán s bután éltem! Ó, föld, te szomorú csillag, az ignorált halhatatlanság s a félreértett örök-

kévalóság szemfödője borul rád! Te előkelő idegenek úszó szigete, kik érzik, hogy idegenek, de előkelőségükre rongyaikban nem ismernek. Föld, föld, hogy néznek rád a lelkek, melyek hajdan rajtad tipegtek; fejletlenségük tojáshéjaival vagy tele, mint a kotlós tyúk fészke! A léleknek ez ébredés keserves. Vajúdás ez neki. Az örök élet szülési fájdalma járja át. Itt vagyok hát az örök élet révpartján – mondja a villámszerű öntudat. – itt vagyok, tisztára Isten kegyelméből! És fölharsog benne a boldogság imája: Deo gratias! [...] (661. o.)

Magyar szentek ünnepei

Szent Margit a) [...]

Csodálatos idők, midőn a költők a szent szegénységre himnuszokat szereztek; midőn Giotto Szent Ferenc eljegyeztetését a szent szegénységgel megfestette s az édes szellemet a nagyok palotáiba bevitte; midőn Assziszi völgyeiben ötezer önkénytese a szent szegénységnek táborozott, földön aludt s kenyeret evett; midőn IX. Lajos Porciunkula ajtaján kopogott s örömét lelte abban, hogy a koldustarisznyát nyakába akaszthatta; mikor Szent Ferenc haldokolva kérte társait, hogy adják oda valakinek köpenyét, hogy teljes szegényen hallhasson meg! Ó, ti csendes Appenninek, mi lett eksztatikus koldusaitokból?! A tarisznya megmaradt; de a koldusság sokban a szívre vetődött, azt senyvesztí. Keljetek föl Umbria zárdái s leheljétek a lemondás illatát a kábult világba! Ez a csodálatos bensőség, ez az elmélyedés, ez a költészet és lelkesülés föllépett a magyar királyi családban is. Liliomos, szűzi lelkek hulltak Szent Domokos fehér gyapjúruhájára; királyleányok zárkóztak el Szent Ferenc zárdáiba; ő, az isteni szeretet trubadúrja, ragadta el őket. Szent Margit, Szent Jolánta, magyarországi és aragóniai Szent Erzsébet tűnnek föl e szent pátriárkák nyomaiban s ezek közt egyike a legszebbeknek: Szent Margit. (722–723. o.)

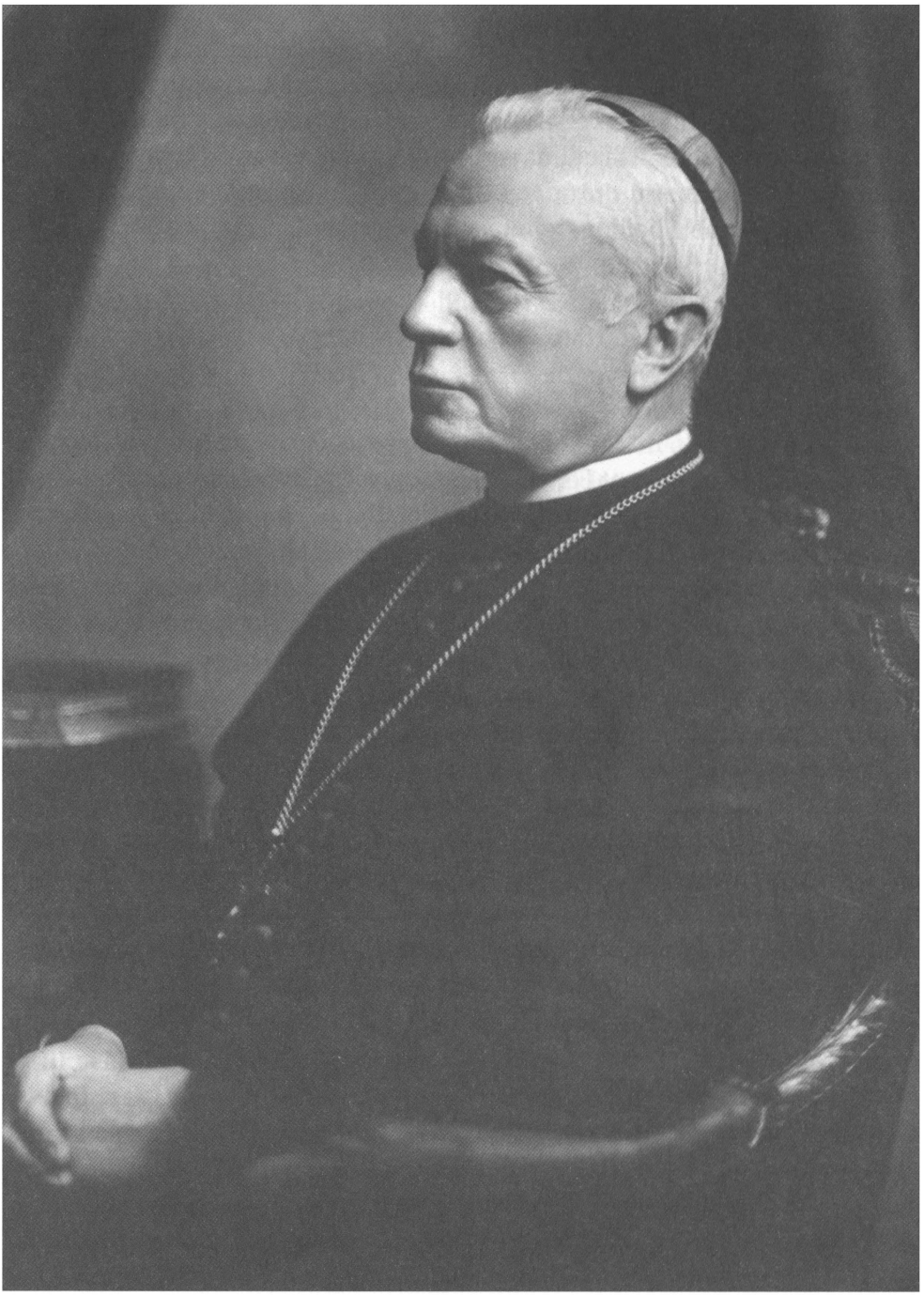

Prohászka Ottokár 1858–1927

II.

ÉLET KENYERE

Az oltáriszentség imádása

Összeállította: Schütz Antal
Szent István Társulat, Bp. 1929.
Részletek

„A szöveg eredete a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár – a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza."

1. Új ének a nagy titokról

[...] *c)* Mi oly miljőben élünk is s oly levegőt szívunk is, mely a mindig új életet, az új életre való fölrebbenést s abban való elindulást szolgálja.

Egy szóval jelzem e körülményt: mi a misztériumok földjén élünk; a nagy, szent titkok világában, melyek az életnek, a folyton megújuló életnek legerősebb ingerei és stimulánsai. Az életet tényleg ingerek folytonos kisülése jellemzi. Új élet ott lesz, hol folytonosan új ingerek hatnak ránk. Minden fa, mely a virágfakadás színeiben lángol – minden virág, mely a szépség kigyulladása – minden cserje, rózsató, szegfű, margarétabokor, melyre a nap ráönti aranysugárzatát – akár egy-egy égő csipkerózsabokor volna, telítve van a lét titokzatosságával s ismeretlen erők kibontakozásával. Tűzeső fölülről s formák s színek bugyborékolása s gyűrűzése alulról. S ezek mind beszédes s kívánciskodó misztériumok. Valami „fascinatio nugacitatis"* jó értelemben véve e szót, csap felém. A misztériumok faszcinálnak csacska némaságukkal. Mindegyik elém dobban s szemembe néz s kérdi: mit gondolsz, mi vagyok? Vagy tán ki? S értem azokat, kik nimfákat, driadokat, manókat láttak lépten-nyomon, szóba elegyedtek velük. Ez a földből kinövő élet, ez a formáit bontogató szépség, ez az aranyszőke hajszálait ágak s lombok s levélkék fésűjén lengető láthatatlan fej – ez a szuverén hozzáértés, ez a rajzhibák nélküli művészet, ez a gikszereket soha sem csináló dallamosság, ez az erdőszélen s mezőn s má-

* fascinatio nugacitatis: apróságok igézete (szerk.)

jusi kertekben s virágos ablakokban álló nagymise, s a harmóniáknak az a harangzúgása és csilingelése, melyben az égbolt a nagy harang s minden virág egy-egy harang, mindez nem inger-e, nem hat-e ránk, nem ébreszt-e, nem áll-e szóba velünk, sőt nem erőszakoskodik-e, kérdést ad föl s követeli, hogy feleljünk neki? Ah, igen, ez az a körülöttünk borongó s cikázó misztérium! Oly közel van hozzám, hogy szinte érintem s tapintom, lefoglalom és élvezem. Íme, Isten jár itt a misztériumok aranyos, tarka, napsugaras, virágos köntösében, s mi mindig lába nyomaiban járunk. Isten és titkai s misztériumai közt járunk; mily páratlan s fölséges „via sacra", a szent titkok közt kanyargó út. Tehát ingerek, folyton új életet, új csodálkozást, álmélkodást, megdöbbenést meg-meglátást ébresztő út... ingerek és új élet útja. (18–21. o.)

d) [...] Csoda-e, ha ebbe az Istenséggel érintkező természetfölötti rendbe beleállt az eucharisztiában köztünk élő Krisztus, s ha maga köré mint a misztériumok súlypontja köré csoportosította a hit s az élet titkait? Csoda-e, ha a misztériumok ködéből, az Isten csodáinak felhőjéből, melyben élünk s úszunk, kigyulladt az eucharisztia fehéren izzó korongja, a „memoria mirabilium", az Isten természetfölötti tetteinek összefoglaló központja és súlypontja és gyúpontja? Csoda-e, ha a misztériumok szentföldjén, mely pedig a mi szülőföldünk, kifakadt az isteni élet mélységeinek lüktető forrása – nem tudom, csendes erdők tengerszeme-e vagy a végtelenségek parttalan óceánja –, a kenyér és bor színében jelenlevő Úr Jézus? Csoda-e, vagy mivel a csodáknak is van stílusa, nem kellett-e, hogy a kegyelmi rendben magát közlő, azután értünk megtestesült s föláldozott Istennek ilyesmit kellett tennie, nem kellett-e végre magát úgy adnia, hogy együk, igyuk, éljük, hogy amint kicsiny lett kimondhatatlanul, úgy hódítson meg s emeljen föl s változtasson át magába maradéktalanul?! Nem stílusa-e az Istennek, hogy ki minden, az mindnyájunknak kenyere is, ereje s vére is, s győzelme is legyen? Igen, igen; valahogy így kellett annak lennie; nos, és azért így is van. (30–31. old.)

3. Emmanuel

Mi egy nagy történés szemlélődő hitében s igézetében állunk; hisszük s át akarjuk élni, hogy Isten emberré lett. Ez az Isten-közléseknek, az Isten-megnyilatkozásoknak minket térdre késztető legédesebb bemutatkozása. „Fortiter

et suaviter" lép az Isten a maga teremtésébe; belénk, világunkba hatol, a lét gyökeréig hatóan; addig, ahol a vér, az élet fakad, ahol a szívdobbanás ered, abba a leglágyabb intimitásba, az ösztönös, édes élet rebbenéseibe, az édes anyaság titokzatosságába s onnan a lét ez édes misztériumában lett egyik közülünk s onnan indult ki.

Tekintsük meg a misztériumot, az örök szent titkot az ő földi útjain. Úton van s mindenféle állomásokat tart s mindig ugyanaz marad: a nagy titok, a nagy érthetetlen, aki mégis mindig ingerkedik velünk.

Mi a kereszténységben ennek a titoknak fölséges kinyilatkoztatásait veszszük, melyeket tetszett neki csodálatos történelmi képekben megjeleníteni.

a) Vegyük a legnagyobbat, a kereszténység alapját s velejét, az Úr Jézus Krisztust.

Ő a végtelen s mégis valaki, ő a határtalan meghatározott, ő az örökkévaló tökéletesség kis mag lett, magzat, csecsemő. S mintha végtelen Istenfiú nem volna, föltalálta magát otthonosan a test és vér, az érzelem és szívdobbanás titkos világában, melyet a „funiculi Adam" a minket egybekapcsoló érzelmi fonalak s szálak hálózata borít. Van anyja s nagyanyja s nagyatyja s nagynénjei s nagybácsiai, nagy vérrokonsága, s ő a nagy idegen, a végtelen nem-ember úgy néz itt körül, mint aki otthon van – sőt mint, ki édesanyja keblén csüng és szopik és élvez s örül, hogy van!

Istenem, hát ennyire közel és intim lett s mienk lett! S így lettünk vérrokonok a Logosszal, így jutottunk vérközösségbe vele s egy életnek s egy történelemnek s egy megszentelt sorsnak nagy világáramába.

S minek tette ezt? Mire való e gyermek, ki Isten Fia? A goethei szó itt is beigazul: „Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis". Minden csak szimbólum; ez a gyermek is az; ő pláne a legmélyebb s legkifejezőbb szimbólum. Valóság abban, hogy az Isten tényleg megtestesült, de szimbólum is. Jelzi a páratlan közelséget, a hozzánk tartozást, az egybeforradást, a közös természetet, az élet- s a lét- s a cél-, s az erő- és örömben való közös részesedést. Jelzi az egész kegyelmi tant, hogy mi is az ő természetének, az isteninek részesei vagyunk, mint ahogy ő a mienkben részes s igaz ember lett. Ő egy közülünk; ő is az életáram egy hulláma, az életszövedék egy csomója, a titkosan szökő pontok egyike, egy kis „punctum saliens", olyan, mint mi; de azonkívül még más is, az örök s végtelen Istenség második személye. S erre nézve lesz ő nagy jel; jelzi azt, hogy viszont ebbe az isteni természetbe mi vagyunk beoltva, vagy az belénk!

Ez a teremtő s alakító Istenség a megtestesülés kiáradásában tehát szimbolizálta az intimitást, a közösséget, az együvétartozást, a testvériséget, s sürgeti mindezzel azt, ami mindennek mélyén s alapján feszül, ami a gyökérzetben dolgozik s a szép és szent életekben kivirágzik: azt, hogy mi Istenéi vagyunk, hogy hozzá tartozunk, hogy nélküle el nem lehetünk. Hogy atyaság, anyaság, mátkaság, barátság s az Énekek énekének szerelme, vágya és szomja mind csak kép, s jelzi azt az intimitást, mellyel a lélek Istent átfogja s átfonja, s azt a radikális szükségességet és vágyat, mellyel az övé. Hiszen ezek a felsorolt lelkiségek is, az atyaság, anyaság, mátkaság, az mind tőle s belőle való. Ezek mind csak szimbólumai a mi vele való közösségünknek, s funkciós voltunknak s függésünknek, a mi beléje való gravitációnknak, a mi beléje való szakadásunknak. Ő az örök s ő a végcél, belőle való az élet s a boldogság szomja s ezeknek a vele való boldogító egyesülésben való kitöltése.

b) S menjünk ez úton tovább.

Tehát ez az istenemberi csecsemő is szimbólum; jelzi a világ s a lélek nagy misztériumát, az örök szeretetet, mely egyesülés és egység és teltség és túlcsordulás. Ez a nagy misztérium az, melyet a szentírás jelez, mikor mondja, hogy„Isten a szeretet," s mikor megérteti velünk, hogy túlcsorduló szeretet, aki azért teremt, mert szeret. Isten a világot is szeretetből teremtette, s jól mondja egy egyházatya: „Deus creando aliquo modo exstasim passus est". Isten eksztázisba kerülve teremtett. Végtelen szeretetből teremtett: „Diligis omnia, quae sunt, et nihil odisti eorum, quae fecisti, – nec enim odio aliquid constituisti et fecisti". Szeretsz s azért teremtesz; szeretetből s nem gyűlöletből teremtesz. Úgy szeretett, oly kimondhatlanul, oly fokozottan, oly bensőségesen, hogy a szép világ gyönyörű képes vásznát remeklő gesztussal elénk kigördítette, s azután is szeretett s a természet fölébe egy új szellemi világot, a kegyelmi rendet állította s abba azután legnagyobb ekszтázis ában önmagát mint csecsemőt beleteremtette. Úgy szerette Isten a világot, hogy ember lett, mienk lett, valaki közülünk lett, belénk olvadt, anélkül, hogy felemésztődött volna.

Mi ugyanis azt a végtelen radikális szeretetet, mellyel mi az Úrból valók vagyunk s hozzátartozunk s beléje szakadunk, megérteni nem tudjuk, s azért azt inkább csak jelekben s szimbólumokban vesszük. Az evangélium is mondja: „Ez lesz nektek a jel: találtok egy kisdedet, pólyákba takarva, jászolba fektetve". Csodás, faszcináló jel, hódító és gyullasztó jel, hogy az Isten gyermek lett, hogy a jászolban fekszik a gyermek, ki Istenfia s emberfia egyben. Itt is mondhatom: „Deus exstasim passus est incarnando". Szó szerint

magánkívül lett, önmagából kilépett, „Qui cum in forma Dei esset ... seipsum exinanivit" (Fil 2,7).

Íme a nagy jel, mely az Isten szeretetének örvényeire mutat rá. S mi az örvények szélén gondolatlanul ácsorgunk, s csak mikor e jelekből a mély értés s megértés valamiféle megvillanásait vesszük, akkor kapunk fejünkhöz s szinte belémeredünk. Eksztázis eksztázist szül. Ő vonz e formákban, mondjuk inkább e formák alatt. E formák neki orgánumai is; művei is, remekei is, de orgánumai is. Azokkal vonz a mélybe, hol minden azt zsongja: úgy szeretett, úgy szerette a világot... „amat animas", szereti a lelkeket ... úgy szereti!

c) Továbbmegyek. Ezt a jelző szeretetet hordozta az Úr végig életén. Lelke áradozott; itt is, ott is kivillant fényessége s ki-kitört egy-egy tűzlángja s adta magát s lelkét, s ezek a csendülések s kiédesülések, lelkének parabolás megzenésítései mintha nemcsak mondások, hanem fogások, édesgetések s vonzások volnának, melyeket csak az ért meg, aki megteszi azt, amit jeleznek.

Szóval jelek! Az egész krisztusi élet a jelzéseknek abba a szakába tartozik, melyről az Írás mondja: „Videte et gustate, quia suavis est Dominus" (Zsolt 33,9), tapasztaljátok s ízleljétek meg, hogy az Úr erő, zamat, tűz, öröm. Fogalmak, parabolák, tanok ezt csak jelezni tudják. S mikor aztán felkészült legnagyobb eksztázisára, a szeretet kigyulladására s önfelemésztődésre; mikor készült oda, ahová, mint mondotta, mikor elér, az egész világot magához vonzza; mikor szenvedni készült azon az első zöldcsütörtökön este, szeretetének e legnagyobb eksztázisa előtt megint egy jelet szerzett, mely megértette velünk, hogy mily intimen tartozunk mi együvé, mennyire egymásba olvadva, egymásból s egymásért élve. Istent s emberségét adta nekünk kenyérül; akart bennünk élni s akarta, hogy belőle éljünk.

Íme a jel. Ez is eksztázis és orgánum! Az ő eksztázisa s kitörése felénk s lefoglalása lelkünknek s egész valónknak.

Nézd e jelet: kenyér. Kenyered vagyok, életed és véred és meleged és heved és enyhülésed s fölfrissülésed... úgy szeress! Egész valóddal, mert végre is egész valód belőlem van s belém iparkodik! Te úgy tartozol hozzám, mint ahogy tartozik hozzád a véred, szíved dobbanása, a levegő s lélegzésed, tested melege s vérkeringése... oly mélyen, oly gyökeresen, oly egyetlenül s egységesen.

Íme, a nagy jel, az eucharisztia s ami benne rejlik s morajlik s feszül, az istenemberi élet, mégpedig nem az, mely az Úré, hanem, mely a mienk; mert az a jel azt az életet jelzi, azt, hogy aki engem eszik, értem s belőlem él!

S ha e sok jelen végignézek, a nagy misztériumnak jelein, éldelegve mondom el a költő szavait:

„Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis,
Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis;
Das Unbeschreibliche, hier ist's getan."
(Goethe, Faust)

Ne ijedjünk meg a szent kereszténység nagy szimbólumaitól, a nagy titkoktól, hogy a csecsemőben az Isten Fia, a Logos, a valóságos személy, s hogy a kenyér színe alatt a valóságos Krisztus van jelen. Nézzünk ezekre gyermekarccal s gyermekszemmel: mert bárhová fordulunk, a nagy misztérium éppen úgy néz ránk s akarja, hogy vegyük s éljük.

Mi mindent mondtak a lét misztériumáról, a természet tarka jelzéseiről az ázsiai s a hellén szép álmok, mi mindent beszéltek s félrebeszéltek s szóltak nimfákról, faunokról, istenekről s istennőkről s a nagy Pánról! Ők látták a misztériumot s álmodoztak róla. S mily sok szépet hallunk a filozófiának tiszteletreméltó papjaitól, Anaxagoras- és Plátó- és Herakleitostól s az ősi Pythagorastól, kinek a számok s a mértékek muzsikálnak, s ki a törvények megzenésítőit a múzsákban látja s a delfii jósda háztetején ülő leányarcú madarakban, a keledonokban!

Mindennél több ez, hogy az Isten ember lett, s Krisztus jelen van az Oltáriszentségben. Értem azért, hogy a művészet miért hordott össze a dómokban mindent, ami alak, szín, hang, szépség van; értem, hogy miért éled föl s él műveiben a fauna és flóra, s nem elég neki ez mind, hanem kombinál mesés világokat, a fantázia őserdőit. Hát nem mesés, nimfás, múzsás s keledonos ez itt mind?!

d) Íme, az örök misztérium, a végtelen Isten, aki ily tiszta s édes valóságokban kinyilatkoztatta magát nekünk: egy csecsemőben s egy édes falat kenyérben. Azok a mások álmodoztak s tapogatóztak az élet, a tarka valóság, az öntudat s az örök vágyak misztériuma körül: míg mi egy nagy kinyilatkoztatott valóságot imádunk, de amely szintén le van fátyolozva. Megszűnt-e hát a misztérium? Nem énekelnek-e még a múzsák a berkekben s nem kandikálnak-e még ránk a nimfák a forrásokból? Megszűnt-e már a szférák éneke, s nem csattogtatják-e még azok az éneklő s szemlélődő leányarcú madarak szárnyaikat fölöttünk? Vagy tán inkább elmélyült minden, s teltebb s túlcsor-

dulóbb lett tán minden? Talán nem tűnt el, hanem inkább megnőtt a csoda? Talán megnőtt a végtelenség fölöttünk s a mélység alattunk, az az álló csillagok, ez meg az ionok s irradiációk örvényeiből?!

Igazán éjszakák borulnak ránk, s jól esik a mi nagy misztériumainknak betlehemi istállólámpásával s oltáraink előtt égő örököklámpájával bolyongnunk s rövid éltünk s örök rendeltetésünk tekervényes ösvényére rávilágítanunk, s amellett éppen ezen misztériumok körében s erejében kimondhatatlanul boldogoknak lennünk!

S most oda értünk, ahol a mi misztériumunkból Sacramentum, vagyis egy kiható, minket megragadó s cselekvő s aktív misztérium lesz, amely tudniillik megteszi azt, amit jelez. Jelzi a legintimebb bensőséget, jelzi a radikális, a lélek legmélyében eszközölt életegységet, jelzi a természetből kiemelt életnek isteni behatásokba való állítását, vagyis azt, amit kegyelemnek s kegyelmi állapotnak hívunk. A megszentelő kegyelem által mi az isteni természetnek valamiképp részesei leszünk; lelkünk új, belénk oltott tehetségek hordozója lesz, s ezek által rá leszünk képesítve halálunk után Istennek színről színre való látására s ennek megfelelő boldogságra.

Ennek a természetfölötti lelki állapotnak megteremtését célozza e világi éltünkben minden: Krisztus, egyház, evangélium, szentségek, s ennek a nagy intimitásnak, ennek a bensőséges átistenülésnek a szimbóluma a csecsemő a jászolban s az Úr Jézus a kenyér színe alatt. Szimbólum, mely Istenhez tartozásunkat s Istennek bennünk való életét jelzi.

A csecsemő a jászolban s Krisztus az Oltáriszentségben az Istennek bensőséges vonzalmait jelzi s azokat az örvényléseket jelenti, melyekbe a végtelen Isten minket besodorni akar. (43–60. o.)

9. Hit és hitnek titka

c) [...] Az első a csodálkozás, mellyel a nagyot, azt az újat nézem, melyet meg nem szokhatok soha. Elém lép, mint egy borzalmas kinyilatkoztatás. Valami hasonlót érzünk, mikor az óceánjáró hajóról a víz sima tükrére, a lágy habok s a zizegő vízbarázdák ezüst fodraira nézünk. Kedves, közönséges színek, akár egy darab kenyér; de ha aztán azt halljuk, hogy itt kétezer, ott háromezer méter mély a tenger, egy titokzatos, borzalmas jelenlét, a mélység jelenléte borul

a lelkemre. A víz játszi tükre háttérbe szorul, de a mélység kitárul s vonzza lelkemet. Én már csak azt látom, azt nézem. Nagy valóság nekem s megrendülve csodálom. Így állok az eucharisztiával szemben. Nem 2000, nem is 8000 méteres mélység, hanem végtelen feneketlenség örvényének szélén állok; ebbe is bele lehet szédülni. Két-három lépésnyire van tőlem, akárcsak az óceán mélysége; s ahogy nézem ezt, úgy nézem azt. Minden csodálatos nekem. Csodák környékeznek, a „Deus mirabilis", „Jesus mirabilis", „Sacramentum mirabile" s ugyancsak az „anima mirabilis", „sors mirabilis", „vocatio mirabilis", „locus mirabilis". Csupa csoda s velük szemben a csodálat. Hát jól kell csodálkozni, s megint csak, s ha telik tőlünk, még jobban csodálkozni. Az anyaszentegyház kultusza az Oltáriszentség körül egy koncentrált csodálkozás.

Ez a csodálkozás szétrepesztésig tágítja ki lelkemet, mert amit így látok, az alig fér belém. Máshol is megvan ez; de itt kiválóan. Hogyan nézek az őszirózsák bolyhos színpompájába? Én beléjük, ők meg belém? Hogyan nézek a hegyek kékeslilás párázatába? Hogyan a bodajki tó zöld vizébe? Hogyan föl a csillagos égbe? Nézek s elcsendesülök, de lelkendezem s élvezek s átélem ezt a beszédes csodálkozást s ezt a sokatmondó nemszólást, ezt a titokzatosságtól megkörnyékezett öntudatot!

Úgy vagyunk a tisztelettel is. A tisztelet igézete egy nagy, mélységes meghódolás. Örülünk, hogy elfog, hogy megbűvöl s magával ragad s hogy elakad s kifogy a szavam. Mint mikor kifogynak szavaim a fölség s a szépség kultuszában. A legnagyobb s legmélyebb kultusz az aktív hallgatás. A lélek csendbe merül, mert ezer hang tölti ki s minden szól benne. Tisztelem azt a megcsodált nagyot, ami itt lefátyolozottan áll előttem. Tisztelem Jézus lelkét s nagy akaratát, tisztelem nagy szívkiáradását, tisztelem pedagógiáját s világfoglalásra kiindulását, s ugyancsak boldogságomat s szerencsémet, hogy a praedilectio meg nem érdemelt árama ragadhat s vihet engem.

Tiszteletemet gyengéddé teszi e titokzatos jelenlét jelentősége s megérzése annak, hogy mit is akar velem e letakart jelenlét? Úgy hat rám, mint a szótlan természet s művészet, a benyomások s megérzések hatalmával – úgy, ahogy hatni szokott a virág, a Madonna-arc, a tenger, a csillagos ég, az erdő s az alkonyat. Ezek beszéde benyomásokból áll. Értsük ezt meg. Itt a Sacramentum tiszteletében is a jelenlét, a magát adás, az intimitás, a megragadó közvetlenség, a természet minden törvényein felülemelkedő fölényesség s a naiv természetesség hat lelkünkre, s én azokat veszem s szent elfogódottsággal kezelem s élvezem. Beleveszi magát ezek nyomában a katolikus szentségi pietás s a szent titok csodavilágának megfelelő érzelmi világ. Úgy állok itt, mint a Nia-

gara vízzuhatagának ívezete alatt; nem a víztömeg szorít le, hanem a tisztelet hajlítja meg térdemet. (164–168. o.)

13. Az isten-imádás non plus ultrája

a) [...] Jézus Krisztus azért jött, hogy az Isten-imádásnak s Isten-dicsőítésnek non plus ultráját állítsa bele a világba. A kereszten tört ki szentséges szívéből a szeretetnek „excessusa", az az erőkifejtés, melynél nagyobb nem lehet; ott gyúlt ki s világított bele a századok s a térvégtelenségek éjszakáiba a szeretet fakulája; onnan rezgett a világba az az akarás s az a hév, mely a legnagyobb erőfeszítéssel akarja kifejezésre hozni, hogy Isten az Úr, a Minden, s neki jár tisztelet s dicsőség, mégpedig úgy, hogy ennek elismerésére a világ s a világok, az energiák és tehetségek, a szellemek s az értékek úgy lobbanhatnának el ezen a sziklán, mint egy csipetnyi puskapor, melyet egy gyermek gyufaszállal gyújt meg ... s hegyibe mindennek még az Istenfia is.

Minden az Istené ... a teljes megsemmisülésig. Csak ő van igazán, s ez a teljes megsemmisülés az egyetlen, s örök valósággal szemben: ez az a neki járó imádás. Soli Deo honor et gloria!

A tiszteletnek és imádásnak és hódolatnak ez a liturgiája tölti ki a szentmiseáldozatot s az Úr Jézus minden szentmisében ezt a hévet, ezt a nagy akarást s erőkifejtést ontja ki lelkéből.

De az Úr a miseáldozat után is él és érez az eucharisztiában s akkor is Istent imád s dicsér. Pszichológiája akkor is az indulatok és érzések járása. Tenger a lelke; mélységek s magasságok egymásnak felelnek, s karénekeik az imádás s a szent öröm váltakozása. Az eucharisztia színei takarnak itt csodavilágot, minden virágnál, színpompánál, napkelet s napnyugat fényeinél szebbet. Hol van a barokk művészet szín- és fényárama, mely méltán szimbolizálhatná Krisztus áradozó lelkének diadalmas lelkületét – azét az óriásét, aki azt úgy győzi?! Ő az Isten-dicséret Grál-várába a lét örök útjairól ideküldött Grál-lovag, ki a szent Grált magát hozza s azt a lándzsát, mely sebet csak rajta ejt, hogy aztán minden sebet gyógyítson! Ő az örök szeretetnek trubadúrja, ki egymaga tudja énekelni az Énekek énekét.

Hát hogy a földön az imádás, a dicséret s dicsőítés soha el ne múljék, azért van szentmise s Oltáriszentség s titkos jelenlét. Azért vannak oltárok s minden oltárban az oltárkő, a nagy isteni aktusok lüktető sziklája, a zengő szikla.

Ezért ismétlődik s folyik folyton a szentmiseáldozat, a nagy Krisztus-psziché tengerének egymást fölváltó s egymásba omló hulláma.

A napnak is vannak protuberanciái, azt mondanám, excesszusai, mértéktelen, szertelen kitörései, s ezekkel a fakulákkal rendez kivilágítást a rémesen sötét világűrben. A földnek is vannak protuberanciái, azok a hegyek, s azok közt a legrémesebbek talán a déli sarkvidék vulkánjai, melyek hónapos éjszakákba világítanak bele. De vannak a lelkivilágnak is protuberanciái, lobogó fakulái, s ezek az eucharisztikus Úr Jézus szívének lángjai. Lángtengerek suhogásai, tűzoszlopoknak rémes sötétségbe belemeredései.

b) Ah, Uram, mily titkoknak s mily látomásoknak színhelyei a te oltáraid; elborítanak minket majd az érzés sejtelmeivel, majd gyorsan tűnő s villámló fényekkel. Mintha tengerek fenekén térdelnénk – óriási titkoknak, 8000 méter magas tengeroszlopoknak nyomása alatt, mint alázatos kariatidok; ott térdelünk s szinte csodáljuk, hogy élünk! Emberek nagy hitben, kiknek öntudata azonban csak „sub coruscamine transeuntis scintillae": egy-egy ellobbanó szikrának fényében látják meg, azaz, hogy inkább sejtik meg a nagy valóságot.

Itt értjük meg talán ismét jobban az Úr Jézus öntudatát az utolsó vacsorán, melyet az evangélista így jelez: „tudván Jézus, hogy mindent kezébe adott neki az Atya és hogy az Istentől jött ki és az Istenhez megyen." (Jn 13,3) Tudván, hogy mindent kezébe adott neki az Atya, mindent, a hatalmat s az elvégzendő nagy munkát, s azt, amiért küldte, azt a nagy föladatot, hogy az Istent fölemelje a lázadó, bamba világ trónjára ... s azt a nehéz nagy dolgot, hogy megdicsőítse, amint illik s megütné a mértéket ... s azt, hogy lángtavakkal s a lélek égbetörő fakuláival világítson előtte s utat szakítson mocsáron és sötétségen s Isten-feledésen át az imádásnak s a lelkek virágos s örök szép hódolatának ... Tudván azt, hogy mindent kezébe adott s érezvén azt, hogy az Atyától jött ki egymaga az Isten-meglátás fényeivel s az Istenhez való vezetés küldetésével, s ahogy egymaga jött, úgy egymagában nem mehet vissza hozzá, hanem magával kell vinnie a világot, s hogy neki meg kell csinálnia a kapcsolatot a Végtelennel s a boldog élettel: ez óriási tudattól minden Oltáriszentség kavargó s duzzadó lélekmélység s forgó örvény, melynek gyűrűjébe belekerül minden imádás és hódolat s melynek irama magával sodor minden lelket, s az Isten-szomjúhozás örvényébe ránt le magával.

Mindezt tudva s ez óriási öntudattal szívében fölkel az asztaltól, leveti felsőruháját, kötényt köt magára, vizet önt a mosdótálba s letérdel tanítvá-

nyai elé s sorba mossa lábaikat. Ez nem tartozik a paschavacsorához; ez utána történt. Két nagy misztérium, mint két arkangyal kíséri a letérdelő krisztusi fölséget; két szimbólum: a tálban rengő víz s a föléje hajló Úr Jézus: a tisztaság s az alázat. Ah, a tiszta vizeknek, a világító vizeknek titkos jelentésük van. A vizeknek szenvedélye lemosni a piszkot s elvinni azt, s mihelyt lehet, lecsapni azt. Nagy vágyuk van az átlátszóság után. Azért kell születnünk vízből s a Szentlélekből s azért kell mindig vonzódnunk a tiszta vizekhez s mindahhoz, ami tisztít s amiből mi magunk mindentől tisztuljunk, ami nem lélek, nem szépség, nem Isten…

A víz fölé hajló Krisztus, ki magában a teremtő s megváltó Isten s a világ fölemelésére kiküldött Messiás öntudatát hordja, az alázat szimbóluma. Miért térdel le a testvérek lábaihoz? Miért beszél arról, hogy ő szolga s nem úr, mikor azt mondja, hogy szolgálni jött s nem uralkodni, s utána aztán miért mondja, hogy ő igazán úr, de térdelő, lábakat mosó pózban? Miért? Azért, mert radikális elszántsággal akarta a világba beleállítani az egyetlen Urat, az Istent; nagy, egyetlen, mondanám, abszolút célkitűzést akart adni, s az Isten fölsége előtt még az olyan tudatot is, amilyen az övé, annak az Istenből kiindulásnak s az Istenbe visszatalálásnak s útközben a világfölszedésnek s Istenbe-akasztásnak tudatát is, letérdepeltetni akarja s lábmosó-tiszti nívóra akarja süllyeszteni. Boruljon térdre minden, s kinek lelke csillagok közt jár, az mossa mások lábait s érezze át, hogy az isteni fölség méreteit még az ilyen megalázódás sem közelíti meg. Embernek nem jár Isten szent fölsége előtt semmi, sem álló hely, sem ülő hely, hanem ha volna: olyan mások zsámolyául szolgáló hely; nem jár neki az Úr nagy misztériumaival szemben sem figyelem, sem kitüntető kezelés, hanem a szolga hallgatása s tisztelettudó, készséges eljárás. Soli Deo honor! (234–244. o.)

14. Áldozatbemutató diadalujjongás

c) […] Ha úgy az oltár előtt állok, s a szentmise áldozatot bemutatom s kérem Istent, hogy az ő angyala vigye föl ez adományokat az ő oltárára: akkor tekintetem ez angyalnak egeket, tehát más világokat járó útjaihoz tapad, követem azokat, hogy merre kanyarodnak, s élvezem azt, hogy mindez utak vidékén, a szférák csendjében érvényesül az a mi áldozatunk.

Akármilyen kis falusi templom oltára előtt állván s bemutatván az eucharisztikus Krisztus áldozatát, elgondolom azokat a fölöttem s körülöttem

forgó vagy álló világokat, azokat a másokat, melyek nem a mieink – azokat az idegeneket, melyek más arkangyalok oltalma s behatása alatt állnak – a régiek gondolták, hogy a csillagokat szellemek mozgatják – hol más fogalmi s érzelmi élet virágzott ki s nyelvek, szavak helyett fényekkel beszélnek. Az én örök életem s üdvösségem e szférákon túlra, a boldogító Istenbe gravitál. Keresztülvágódom-e rajtuk? Eljutok-e hozzá? Mint ahogy a bakonykuti kivándorló kis faluja határából Amerikába jut, egy nagy idegenségnek ébred öntudatára, hol másképp néznek, éreznek, beszélnek, hol más pénzzel fizetnek, más hitellel dolgoznak; hol passzust kérnek s kérdezik, van-e engedélye itt lenni s dolgozni, sőt ide belépni s lélegzeni. Szóval idegenben van s idegenül érez és él. Hát mi is valahogy így vagyunk, mi a csillagos földek s világok kivándorlói, s nekünk is kell passzus és ott is érvényes érték és pénz és hitel s minket ott is oltalmazó hatalmasság. Hol vesszük ezeket? Csillagos világokba kivándorló lelkemnek a mi Urunk Jézus Krisztus adja ki a passzust; vérével írta azt meg fehér szent testének pergamentjére; kincseket is adott nekem, értékeket, melyeket ott még jobban értékelnek, mint itt; hitelt nyitott nekem, az ő érdemeiben, s ajánlást adott nekem s velem, s ez az ajánlásom az az áldozat, melyet az egyház angyala visz föl a szférák emeletein s skáláin át az örök kapukhoz, „ad portas aeternales". Hogy is imádkozunk az átváltoztatás után? „Alázattal kérünk, mindenható Istenünk: szálljon föl ez áldozat angyalod keze által mennyei oltárodra isteni fölséged elé, és add, hogy valahányan ez oltár áldozatában részt veszünk és szentséges Fiad drága testét és vérét magunkhoz vesszük, minden mennyei áldás és kegyelem teljességében részesüljünk". (256–259. o.)

20. Engesztelés és szeretet

b) [...] Óriási életakció folyik itt... valami új, nem a régi. Az élet mindig új fakadás, mint folyam, mindig új áram; a hely ugyanaz, de a folyás az mostani s nem a tegnapi. Minden élet ilyen; nem a tegnapi; a gondolataink, érzéseink hullámai is ma lejtnek, ha a tárgy ugyanaz is, de az élet, a gondolat s érzés a mai, – az ma fakad, mint ahogy a hídfőnél s a Margitsziget csúcsán e percben ez az új, most támadt s most sikló hullám ütközik. Az élet eleven, e percnyi újsága s új fakadása van minden szentmisében, Krisztus Jézus életének, szerető s lángoló lelkének e folyamatos, mély folyású, széles folyam gyanánt az egész világon végigfolyó életében.

Ha elgondoljuk, hogy hol s mikor, hány helyen, falusi templomokban s fényes dómokban s csendes kápolnákban, hallgattunk szentmisét, s végig a világon lejt az Úr Jézus imádkozó s áldozó lelke áramlása, érzéseinek ki-ki-gyulladása, a nagy életfolyam új meg új hullámloccsanása. Tartsuk e képet szemeink előtt s gyönyörködjünk a Krisztus titokzatos életfolyamán, mely az Oltáriszentségben, a szentmisékben föl-fölloccsan; de most, most! Nem az a mi titkunk, hogy akkor az utolsó vacsorán, vagy a szent keresztfán, hanem most, itt, éppen itt... s most, mikor a szentostyát fölemeli... most, most loccsan itt föl a krisztusi élet folyama... (338–340. o.)

III.

MAGASSÁGOK FELÉ

Novellák és költői esszék
Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái VIII. kötet
szerkesztette Schütz Antal, 1928

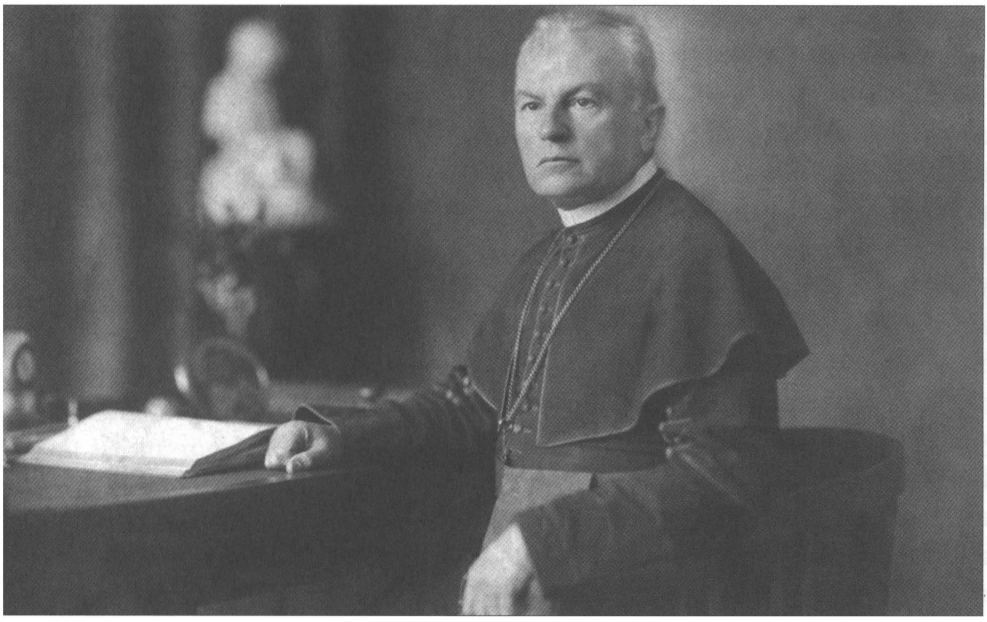

SZENT IGNÁC LELKIGYAKORLATAINAK SZELLEME

1895

Részletek

A pozsonyi szőlőhegyek egyik legszebb pontján állok. Előttem Magyarország istenáldotta rónája, melynek sárguló tarlói közé eleven zöld csík gyanánt a bodros Csallóköz ékelődik. Nyárfái, fűzfái hol derültebb, hol sötétebb árnyakat szőnek bele az aranyos szőnyegbe, s közbe-közbe föl-fölcsillan a messze elnyúló pagonyban több magányos kis tó gyanánt a Dunának tükre. Ablakom alatt a gesztenyék kérges levelein is ragyognak finom aranyszálak, a pókhálók szálai, s a napsugár szivárványos színekben siklik el rajtuk, ha a reggeli fuvalomban kifeszülnek s ismét meglazulnak. Más fény és csillogás erre nincsen, hiszen a koronás tornyú dóm éleit is szerényen takargatja az idő szürke fátyola. De amikor az ingerkedő pókhálószálak szivárványos ragyogását látom, melyek mintegy kérkedve emlegetik, hogy nemcsak az a nagy Duna ott lenn, hanem ők is itt fönn, a magány, a feledés csendjében tudnak ragyogni a napsugárban: eszembe jut, hogy minden lélek, ha még oly gyenge pókhálószál volna is, a kegyelem fényében úgy tud fölragyogni, mint azok a nagy szellemek, kik az igazság s a szentség világainak hatalmas lüktető erei és széles közlekedési útjai, mindmegannyi nagy világfolyam, hasonlók ahhoz a nagy Dunához, mely lábaink alatt Európa szívéből Ázsia partjaira siet.

Jobbra tőlem a romladozó vár kívánkozik pihenőbe, melynek emlékei közül mint iskolás fiút leginkább megragadott a „búvár Kund" alakja, aki a mélységbe bukik, hogy győzelmet hozzon. A nagy győzelemhez, mely után sírnak a lelkek, szintén búvárok kellenek: oly áldozatkészek, amily merészek, kik a mélységbe buknak s gyöngyöket halásznak, s elsősorban lelkük gyöngyét emelik ki az élet folyamának veszedelmeiből s befoglalják az örök emlékezet glóriájába.

Szél zörög a gyümölcsös terhes gallyai közt; itt-ott leválik egy alma az ágról s nagyot koppanva a földön elgurul. A koppanást fölváltja két kis cinege édes sipogása; azután a „liget" alján az a nagy, dübörgő gőzös veri föl a vidék s lelkem csendjét. Pehelykönnyűséggel izeg-mozog s forgatja emaillos fejecskéjét a cinke, nincs nótája, csak egy szava, mely édes, mint az élet itt fenn a

gyümölcsös napsugaras lombjai alatt; lenn pedig oly nehéz és küzdelmes a lét; 3000 (méter-) kilogrammos erővel zúzza össze a kerék az ellenséges áramot, s pezsgő és zizegő hullámokon emelkedik a hajó fölfelé; vidékek gazdagsága az ő terhe s egyszersmind kincse. S bár kedves a cinke azon a rengő gallyon s küzdelmes a törtetés a Duna hullámaiban, mégis jobban tetszik nekem az a teher, az a küzdés és dübörgés, mint a pajzán, simán folyó édes élet, s erőt keresek lelkem számára, hogy a világias élet sikló, sima árját összetörjem s romjain emeljem föl azt az óriás terhet, amely küzködésünk s ugyanakkor dicsőségünk: a „pondus aeternitatis"-t. Messze a párás láthatáron le Gönyő felé füstöt kavar a légáram s azután ott hagyja lógni lomhán szétrongyolt, elviselt palást gyanánt, mintha mutogatná, hogy mi lett e koronázó város dicsőségéből s a csallóközi régi magyar világ pezsgő életéből: rongyos mulandóság, melyet a „puszta lég" nyakába akasztottak, s onnan is lefoszlik.

A szorongatott zsidóság Judit könyvében panaszolja, hogy mikor városaikban és közéletükben az asszír zsarnok és a bálvány tört össze mindent, az egyik testüket, a másik lelküket: „ipsi montes noluerunt recipere fugam nostram", még a hegyek magánya is kegyetlen volt velük szemben s nem vette fel őket. A lelki harcok vívóival szemben a keresztény vidékek kegyelmesebbek; s míg Balmes bármely spanyol Sierrán fölüthette sátorát, hogy lelkigyakorlatokat tartson az erdő csendjében s az éjfél tiszta, csillagos égboltja alatt, addig a pozsonyi hegyek a jezsuiták villájában még kedves, derült hajlékot is nyitnak, melynek szent magányában, csendes környékében és amfitheatrális pompájú természetében föllendülhet magasra az örökkévalóságba törő lélek. A P. rektor kegyességéből itt exerciciumokat tartok.

Az idő kissé megfordult; szél zúg a gyümölcsös terhes ágai közt és sűrűn rázza a fákról a férges almát. Esős felhők vonulnak a Kárpátok felől a Mátyusföldre s ködös keretbe zárják a szoruló láthatárt. Esik. A forróságtól elszáradt lombon szinte zörög az eső. Fehérlik már a zöld Csallóköz is; árnyalatai elenyésznek. Így van ez jól; elszorult a világ: gyerünk a végtelenbe!

Nagyszerű szó: törni a végtelenbe. Fölséges vállalat. Dicsőbb a Gottfriedek keresztes vállalatánál. Eszményi törekvés; eszményibb egy Jeanne d'Arc vagy egy Szkander-bég dicssugaras pályájánál; s másrészt boldog kötelesség, mely mindnyájunkat sürget, gyermeket is, aggot is, s oly velünk született, hogy egyenesen kimondja: te azért születtél, hogy örökké nagy, hatalmas, királyi lélek légy; hivatásod az istenülés. S hol nyílik az istenülésre, a mi hivatásunkra és célunkra világosabb kilátás, mint Szent Ignác exerciciumaiban? Hol ismerjük föl tüzetesebben az istenülés útját és módját, mint ezen gyakorlatokban,

melyeket a Szent a manresai barlangban szervezett s szerkesztett, s melyekből a magyar katholikus egyháznak is kell lelket merítenie, s elsősorban papjainak, hogy az Úr Jézus szándékait megértsék s szellemük üdeségében mind magasabbra szállni s a lelkeket az Istenhez vezetni képesek legyenek. Az exerciciumok mély csendjébe s az örökkévalóság ösvényei fölött el Jézus szívébe kell hatolnunk, hogy onnan merész, törekvő s szerencsés búvárok gyanánt a hősies szentség gyöngyét kiemeljük s azt szívünk szeretetének aranyába s lelkes gondolataink glóriájába foglaljuk. Erőre van szükségünk, mely nem kilogramméterekkel, hanem az örökkévalóság súlyával zúzhassa a világ ragadó áramát; lelkes vágyra van szükségünk, mely nem cifraságokban, piros és viola cingulusokban leli örömét, hisz nem kisgyermek – sem dús stallumokon, romokon, meg nem nyugszik, hisz nem csuvik: hanem azon sasnak hívogató példája szerint tesz, mely az Írás szerint „aquila provocans ad volandum".

Így lesznek majd nekünk is papjaink, igazi jellemek s nem bérencek; így lesz nekünk is egyházunk, mely a lelkek anyja s nem a pártok ütött-kopott szolgálóleánya. De aki ezt a nagy eredményt célozza, annak az exerciciumok szellemét, követelményeit és módját kell jól megismernie – s ezt az ismertetést tűztem ki e sorok céljául.

I. Az exerciciumok célja

[...] Mint a fenyő, mely kinyújtja örökzöld, keresztes ágait, hogy erőteljesebb pompában álljon az ormon, s melynek, ha száz meg száz év vastagította törzsét, mégis illatozva fakad minden új hajtása: olyan az emberi lélek, vágyódik egyre az élet gazdagabb bírása után, kinyújtja tehetségeinek ágait; nőni, fejlődni, élni kívánkozik. S különös: bár minden tekintetben korlátoltnak érzi magát, egyben, az élet teljében nincs korlátja; errefelé szabad a kilátás, s vágya bátran s bízvást szárnyra kel. Ha rózsát lát, szeretne kivirágozni, mint a legszebb rózsa, teszem, a verőfényes nagymarosi parton; ha erdőt lát, szeretne fölhalmozódni s föltorlódni a lekötött hő oly energiájával, amennyi az erdő mélázó csendjében pihen; ha csillagot lát, megkívánja fönséges, háborítlan tündöklését s végre is azon veszi magát észre, hogy rózsa, erdő, csillag mind csak árnykép, s amit ő megkíván, az az Istennek, a végtelennek ereje s élete.

Igazán tiszteletre méltó s bámulatos egy lény ez a halhatatlan lélek!

S mégis mennyi kétség torlódik föl előtte, mikor e legfölségesebb ösztöne s vágya szerint Isten felé tart! Mikor az az Isten végtelen! Oda néz-e az óceán

annak a kis kagylónak, mely a tenger fövenyében elmaradva várja a dagályt? A tudomány kivetette a földet világközponti helyzetéből, melybe beleképzeltük, s lett belőle, ebből a nagy földből kis porszem, melyet ragad a világforgások árja. Mikor ezt a földet oly nagynak tartottuk, hogy minden körülötte forog és érte villog ott fönn az égen, elhittük könnyebben, hogy a világ ura kedvét leli a világok e dédelgetett központi csillagában, s azoknak a lelkeknek, kik e Terra csillagon élnek, szívdobbanásait, szerető vágyait, imázó ajksuttogásait számlálja s el nem felejti soha. De most, mikor kiviláglott, hogy a föld s az ember oly kicsiny s az Isten oly nagy; – mikor nagyságának sugara, mellyel hatalmának, gondviselésének, mérhetlenségének, fölfoghatlanságának köreit rajzolja, egy szökelléssel a végtelenbe nyúlt meg: oly kicsiny lett egyszerre az ember s oly mérhetlen nagy lett az Isten, hogy e kettőt viszonyba, összeköttetésbe hozni többé – úgy látszik – nem lehet. Mire valók akkor az ember erkölcsi törekvései? Hová irányuljanak tökéletességi vágyai? Minek áltatni és ámítani ezt a kis bogarat azzal, hogy szárnyra kelve a végtelenbe érhet?

Igazán kicsiny az ember; hanem az nem baja; azonban van kicsinységének vele lépkedő árnyéka és reményeit homályosító átka, hogy kicsinynek gondolja az Istent is. Kicsinynek, mert bár végtelennek mondja, mégis azt tartja róla, hogy nem éri el azt a kicsiny lelket, mely e földön feléje vágyik. Nem oly nagy az Isten, hogy elérne hozzánk. Különös ötlet egy észben, mely a végtelent túlságos nagynak tartja. Lám, ha félsz tőle, hogy el nem ér az Isten: gondold nagyobbnak; akkor elér téged is. Gondold végtelennek, akkor közel lesz hozzád is. S ha közel lesz hozzád, úgy-e akkor átadod magad egészen ennek a nagy, végtelen, fölséges Istennek? Ugy-e akkor belerohansz s beletemetkezel? Ugy-e akkor vele egyesülni, benne s érte élni, életéből életet meríteni s benne végleg megnyugodni örömödnek, célodnak, boldogságodnak tartod?

Ez a természetes, nemes vágy az exerciciumok második hetében fölgyülemlik, mint a zsilipek mögött föltorlódott, áradó folyam; utat keres, vágyódik érvényesülni; s íme, valamint a leghatalmasabb vízizúgó síkos deszkáin lesiklik a dagadó ár, ha fölnyitják a zsilipet, úgy a lélek is a természet rohamosságával s a kegyelem kitartó törtetésével átfogja, átkarolja, felöleli a megtestesült, hozzánk lejött, természetünkbe öltözött végtelen Istent: Jézus Krisztust. Isten küldte őt; szívet adott neki, melyben minden szív minden nemes érzelme visszhangot kelt s segítséget talál; lelket adott neki, melyben minden lélek tükröződve melegedjék, amely élni, alakulni akar; fejévé tette az emberiségnek, s fölkente e fejet a Szentlélek kenetével; királlyá kente őt fel maga a végtelen Isten teremtő s újjáteremtő jobbja, és zászlót adott kezébe, az

emberiség harcainak és győzelmeinek zászlaját, melyre rá van írva: „vos estis Christi, Christus autem Dei ... ut sit Ipse omnia in omnibus".

Halhatatlan lelkek, kik az Istent keresitek és sírtok a fölött, hogy oly messze van az a végtelen Isten; ti, kik panaszkodtok, hogy a légáram zsongásában és a fergeteg csattogásában szól hozzátok, idegen nyelven, s meg nem értitek e titokzatos beszédet: íme, közel van hozzátok! Ne botránkozzatok, hogy *testvéretek* lett, elsőszülött testvértek, pátriárkátok, prófétátok, papotok, tanítótok, vezértek ... „Ipse omnia in omnibus!" Ne botránkozzatok, hogy ember lett, hiszen végtelen; kifutja, hogy azzá is lehessen! Ne botránkozzatok, hogy ő, aki gondolatait eddig megnyilatkoztatta minden bogárban, virágban, szikrában, most mint gyermek fog dadogni a gyermekeknek, mint fiú és ifjú szeretetreméltóságban tündökölni az ifjúság előtt, mint imádkozó, ácsoló, faragó, tanító, áldozó, szenvedő ember fog lebegni az emberiség színe előtt! Ne botránkozzatok, hanem karoljátok őt át, s legyen ezentúl egy szenvedélytek: élni az ő életét, – utánozni az ő erényét, másolni az ő képét –, harcolni az ő harcait, hogy megdicsőülhessetek vele. [...]

AZ ONDAVAI VÁMOS
1896

„A szöveg eredete a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár –
a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza."

Homonnáról balra be Sztropkó felé egy bükkös, tölgyes völgy nyúlik el, melyről elmondhatni, hogy az Isten háta mögött van, s Lengyelországba visz. Nagy, ponyvás, abrincsos szekerek dőlöngnek a völgyben kanyarodó úton; apró lovacskák iparkodnak előre a szakadozott, három egész négy csomóra összekötözgetett hámban; jóképű tót atyafiak guggolnak a kocsik elején, hátul pedig rendesen néhány pájeszes, kaftános zsidó utazik olcsón Sztropkótól Sátoraljaújhelyig.

Sokszor szeli az országút a völgyben kígyózó Ondava folyót, mely most ugyan szelíd, mint azok az országúti „macska-lovak"; de a beépített sarkantyúk mutatják, hogy hébe-korba ugyancsak megvadul, és sarkantyúja legyen annak, ki azt megülje. Hídjai sötét, magas karfákkal ijesztenek; a hídoszlopokat megvasalt jégtörők védik. A kelcsei híd is olyan, s a kelcsei oldalról az országút már jó messziről nekikanyarodik, hogy felkapaszkodhassék.

Épp most vágtat fel rajta a nemesdévai uraság, aki ott ül a bakon. Nagyfejű, szőke ember; a nyakát is bizonyos dölyfös merevséggel tartja, kidüllesztett melle kevély érzelmeit árulja el. A gyeplőt ő kezeli, s hátrabeszél a kocsiba, ahol egy sápadt asszony s egy fiatalabb leányféle ül, aki egyre feszeng, le-lehajol s ott pepecsel valamit a cipőjénél.

Hódolattal fogadja az uraság négyes fogatát az öreg vámos; halenadarócból való rajta a mundur; hervatag ajkszélei, mint valami ráncos zacskók, csüggnek alá; kiaszott kezében tartja nagy, zsíros kalapját, mely alól nagyszemű rézkeresztes olvasó lóg. Egy futó rángás szegletes vonalakat rajzolt a borotvált száraz arcra, mikor a „pochvalem"-et [1] mondja, s tán ettől horkant meg az első két paripa s a két hátsó is kissé hátrahőkölt; asszonykiáltás és ostorcsattogás hangzik, azután megint kackiásan emelgeti mind a négy paripa

a lábát. „Semmi az egész – szólt az úrfi –, megijedtek az olvasótól; minek is kongat vele, mikor nincs zivatar."

A fogat elrobogott, porfelhőt kavarva fel maga után, mely lomhán lógott a tikkasztó légben, mintha odafüggesztették volna. Kelcsének volt ura, Földes Géza barátom, napernyőjét kifeszítve s kalappal kezében haladt mellettem; Nero és Fakszi, ez utóbbi egy korcs ratli, fej-lecsüggesztve öltögették nyelvüket a tikkadt anyaföldre, nagyot nyelve időnként a nyelvükre ragadt fehér, meszes porból. Így tehát négyecskén iparkodtunk fel a meredek trepeci lejtőn, mely az Ondava hídja mellett közvetlen emelkedik a magasba. A hegy lejtője a birkától számtalan párhuzamos ösvénnyel volt átszelve, mintha csak modern hölgynek sokrétű mantilját akasztották volna nyakába.

Félórába telt, s fent álltunk a hegyen Kelcsével szemben. A fákon károgó varjú úgy egy negyedóra alatt ért volna le innen a kelcsei kúria előtt illatozó gyönyörű hársfára. A régi kúria valamennyi ablakával reánk nézett; a széles veranda világos lépcsőjén ott táncolt a napsugár, és a veranda előtt mozdulatlanul s a legkisebb szellő lengetése nélkül sötétlett a négy harminc egész harmincöt méteres trónálló fenyő. Jót állt érte a kelcsei erdész, hogy legalább ennyi.

Minden tiszta és verőfényes volt; de Dobra és Csicsva felé duzzadó erdők, s azontúl Tokajig, a különös hamvas színű róna, melyet Feszty körképe oly találóan állít elénk. De Petőfalva felől, amily széles a völgy, bodrosan fel voltak gyűrve sötét, gomolygó felhők, mint óriási színpadnak kárpitjai; a felhők alatt jobbról-balról vörhenyes fényben ijesztettek a magaslatok bükkerdői, mintha mondták volna, hogy itt jön valami.

Petőfalva felől vihar közeledett. Ólomszínű buckák dudorodtak ki a fergeteg szélein, melyek mögött, mintha kékes lobbot vetett volna a távoli villám, kigyulladtak s gyorsan megint elhomályosodtak.

Az Isten haragjának színpadja már fel volt állítva, de a kárpit még le volt eresztve. Távoli dübörgés hallatszott, mintha ott a színpadon tologatták volna a mennykőnagy kulisszákat; de különben csend volt, a természet várta a nagyszerű felvonulást. Úgy látszik, nemsokára kezdődik ... Petőfalván harangoznak a vihar elé ... Első jel... A színpadon sietős a dolog, súlyos tárgyak esése és csattanása hallatszik, a távoli égzengés így üti meg fülünket. Valkón is harangoznak már... Második jel; azután egy villám rántja meg a felhőzetet, s megfelel rá rögtön a trepeci harangláb tájáról az ünnepélyes ércnyelv, mely félelmetesen bong... Harmadik jel...

A divina commedia a petőfalvai határ felett tört ki. A szélvész gyorsan közeledett; bámuló szemeink előtt a felhőkben a sibillák és próféták michelangelói alakjai nyúlnak az égbe; az Írás kerubjai titáni harcra kelnek, tajtékzó, hamvas paripákon rohanva lengetik villámló dárdáikat. Mögöttük jön a haragvó Isten hatalmának zöme, az elemek csatasora sötét rejtekben, a jégeső és zápor felhőiben, melyek lezuhogva párás-poros felhőket kavarnak az országúton; paskolják a földet, úgy, hogy porzik.

A zápor most már teljes erővel lezuhogott a petőfalvai határra, s a szélvész gyorsaságával rohanó felhők úgy alakultak, mintha felgördült volna az előbb leeresztett kárpit, s egy haragvó Isten homlokát láttatá. Sötétkéken dudorodtak halántékának erei; szemeiben az éjfél ül; legfelül a felhőkből hamvas, fehér foszlányok tépődnek el, mint fejének bomló hajfürtjei. Mintha haragból és enyészetből volna fonva fejének koszorúja, oly sötét, s a villám piros pántlikája köti le ezt a bomló koszorút fejére. Ki merne vele kikötni, a szélvészek Istenével? Hol van a hős, bármily bátor s erős, ki vele szembeszálljon?

S ha szembeszáll: nemde a titánok veresége volna minden dicsősége? Az a parittyás hős is, ki Góliátot leteríté, és az oroszlánnal fegyver nélkül karja erejében bízva megvívott, úgy nézte Júdea hegyeiről ezt a fenséges, isteni látványt, mint mi a trepecei magaslatról; s úgy látta, mint mi, hogy füst ment fel az ő haragjában és tűz gyúladott orcájától ... Meghajtotta az egeket és leszállott, s homály volt lábai alatt. És kerubok fölé ment és szállott, repült a szelek szárnyain. Rejtekévé tette a sötétséget, körüle sátorává a sötétes vizet az ég felhőiben. A színe előtti villogástól szakadoztak a felhők, a jégeső és parázstűz. És az Úr dörgött az égből, és a Felséges szózatát adta, és kibocsátá nyilait és elszéleszté őket, a villámokat megsokasította és megzavará őket.

Mély imádásban gondoltam el a tizenhetedik zsoltár e háromezer éves poézisét. Fenséges prológ gyanánt csengett emlékezetemben. S mire a prológ elcsengett, már Kelcsére borult a szélvész. Közeledik felénk is.

Már érezzük leheletét, azt a hűs szellőt, melytől felzúg az erdő, s beleresznek a nyárfák s nyírfák félénk lombja. Esni kezd... Szürke szemfödőt borít a zivatar a valkói dombokra is; itt-ott még ki-kitolják az erdők körvonalaikat a fátyolból; azután egy csattanás, s megrendül az ég s elnyeli az erdőt, a hegyet, a mezőt az a töméntelen sok apró vonal, mellyel az eső árnyékolja a vidék perspektíváját.

Kereket oldunk. Egyik kezünkben a kalap, másikban a lecsukott esernyő, vágtatunk le a dombról. Kelcse ura elől, én utána; Nero, Fakszi versenyt velünk. Mögöttünk a legelőről leiramló gulya kolompjai; szemben a másik lej-

tőről a trepeci tehenek csilingjei; túl a völgy felől a kelcsei két harang csengbong bele a mennydörgésbe. Minden fut, vágtat, iramlik; még néhány ugrás, s lent vagyunk az országúton, s őrült sebességgel vágtat el mellettünk, vissza a híd felé a megbokrosodott nemesdévai négyes fogat; kétségbeesett sikoltás, robogás, kiáltás ... Mindez egy fél percig, azután eltűnnek a zivatar ködében. Az Ondava partján pedig a hídfőnél a vén, száraz vámos ül gerendákból összetákolt s agyaggal kitapasztott kalibájának nyílt ajtajában, szétvetett térdeire hajtva karjait, két kezét összekulcsolva tartja, melyekről a nagyszemű, sárgaréz keresztes olvasó függ alá; néz bele a zivatarba, a rengő természetbe, a futó állat és ember vívódásába, ajka mozog, mialatt a szél lóbázza olvasóját, mint rokkant haranglábon a harang kötelét. Imádkozik az öreg; együgyű imája áthat az ólmos felhőn s cikázó villámon; fulgura frangit, dissipat ventos, placat cruentos.[2]

Mintha a természet rengésében villámnál s dörgésnél jobban hatott volna rám az ondavai vámos imádkozó nyugalma; gyökeret vert lábam; egy-két másodpercig a szakadó esőben megálltam, s úgy néztem ezt a nyugodt, szegény, együgyű embert. Azután el a kelcsei kúriába, s már mikor vizes ruhámtól is megszabadultam, felmentem az emeletre, s onnan néztem a fergeteget, s szemeim előtt lebegett az imádkozó ondavai vámos.

Íme a hatalmas filozófia, melyet vallásnak hívnak, mely ráér villámok közt beszélni a haragvó Istennel, s mely hiszi, hogy olvasója csilingelése s ajkainak halk suttogása áthatol a vihar bömbölésén. S miután nemcsak hiszi, hanem látja, hogy a végtelen Isten fensége, ki a viharban járja át a természetet csak úgy, mint ahogy a délutáni szellő fuvalmában „sétál" az Írás szavai szerint a virágos és illatos berek fái közt, a szegény embertől hódolatot kíván; látja, hogy a semmiség örvénye fölött lelkünk csak lebeg, mint a gőzhajó kéményéből kipattant szikra a tenger árjai felett; kell neki egy meleg isteni szív, mely azt a szikralelket fölfogadja s boldogítsa, s azért hozzá vágyik, s feléje törekszik, s e vágyát az imában kifejezi.

A világtörténet ezredéves fóliánsai, sötét lapjaikon éppúgy, mint a verőfényes szövegükben, az ondavai vámosfélék együgyűségében éppúgy, mint a filozófia szárnyalásában hirdetik, hogy az imádkozó ember a legtalálóbb kinyomata a küzdő, vágyó, botló és reménylő emberi természetnek. Ha ki akarod fejezni azt, ami az ember rendeltetése, iránya, szelleme, küzdelme, törekvése, harca és békéje, útja és célja, keserve és boldogulása, vésd ki márványba a végtelen Istent imádó, bűneiért őt engesztelő, bajaiban hozzá rimánkodó embert, s írd alá: animal theologicum.[3]

A történet legcsodálatosabb helyei, a Nílus partjai, a Vörös-tenger vigasztalan vidéke, az esti alkonyban égő Sínai, Fáran romjai,[4] a puszta és Szíria, Mezopotámia alföldje, mind az emberi szív vágyainak, s küzdelmeinek ezredéves színterei, az imát hirdetik. A beduin ügetve a puszta homokjában, merengve nézi a Vörös-tenger partvidékét, hol Mózes, az Isten népének vezére, halálos félelemben imádkozik, mialatt megnyílik a tenger, s kétmillónyi nép halad át rajta. Fent pedig a pusztaság szélén a kopár hegyláncolatból kiemelkedik a Horeb hegye, hol a haldokló végimáját rebegi kékülő, keskeny ajkkal, s imájába hullámzó szakálla reszket bele. A testvérnépek mind imádkoznak. Szidon és Tirus elviszi a régi Isten emlékét Karthágóba és Sevillába, s a Tigris és Eufrates meg vannak szentelve a pátriárkák imájától. S mialatt a szenvedély elhomályosítja az Isten képét, nem fojtja el a szívben az ő imádását és szeretetét; s ha az arabs a Mádián pusztáiból nem megy Jeruzsálembe, elmegy Mekkába a Kába szent kövéhez, s ha a perzsa nyakasság nem hódol az idegen földön emelkedő templom igaz Istenének, s a tűzben keresi az élet, s az erő szellemét: mégis imádkozik s Elimaiszban épít magának templomot, mely a görög Antiochus kincsvágyát éleszti, de ugyanakkor hősi védőket állít ugyanaz a vallásos szellem a templom falaira, kik a görög-szír erőt visszavetik, s Antiochust búbánatba, s azon át a halálba kergeti. Az indus mélyen vallásos szelleme pagodákat épít, s koldusosnak tartja azt az életet, mely pompában kényelemmel töltőzik, s megirigyli a mosdatlan s kolduló boncok tengődését, kik Buddha fogának szentelt környezetében böjtölnek s vezekelnek. S ha a művelt Európa dómokat épít, s kőből faragott erdőkben jár áhítatos lélekkel; ha aranyos hátterű, egyszerű alakítású képek előtt önti ki szívét, s a harangzúgás harmóniájában s az orgonabúgás szimfóniájában keresi imádkozó lelkének vigaszát; s ha romlott Európa elvesztvén a lelki nagyság érzékét, s léhán ignorálni akarván atyái szokásait, ugyanakkor a babonában, a spiritizmusban, a buddhizmusban tér a régi természet új útvesztőire: vajon nem érezzük-e, hogy a léleknek különös érzéke és képessége van az Isten megközelítésére? Ó igen! Kire ne hatott volna a nagypéntek estéjén a fiszharmónium bánatos, lágy akkordjaitól kísért kijelentés: „Incipit oratio Jeremiae prophetae", kezdődik Jeremiás próféta imája? [5] Mintha a prófétában az egész emberiség ülne ki Jeruzsálem romjaira; mintha mindnyájan elhalnánk, s szívünk érzelmei a próféta szívébe szorultak volna; mintha itt már senkinek sem volna mit mondani: minden ajk megmerevül, minden hang elcsitul, minden gondolat egyre irányul: arra, hogy itt egy nagy lélek imádkozik.

De a XIX. század gőgös szelleme, az őstermészet ez ösztönét, az ész s a szív e követelményét, a hódoló, kérő, hálát adó, engesztelő imát megvetni látszik; kivágyódik a magába térés szentélyéből, hol az ember érzi nyomorúságát s a fölötte uralkodó Isten hatalmát; kisiet a szabad cselekvés mezejére, a haladó, finomodó élet piacára, a magán segítő emberiség csodatettei közé, melyek diadalra juttatják azt az eszmét, hogy az ember az Úr, s ez Úré a világ. De a kevélység nem boldogít; izgat, hevít, mámorban hullámzik át a világon, diadalszekéren csörömpöl végig fővárosokon, kápráztat színházakban s múzeumokban; de a gondolkodó emberben utóvégre is le kell csillapulnia – nem zaklathatja végig.

Nincs-e más, mint ez a lázas küszködés? S ez-e az a boldogság, mely után szívünk sír? Nincsenek-e a szívnek biztatóbb, s áldásosabb hatalmai, mint ezek, melyek az embert önteltté és üressé teszik? S nem lehetne-e azokra a csendes, mély gondolatokra és vigasztaló érzelmekre bízva a boldogság arany álmának megvalósítása? Eltűnődöm, s tűnődéseim közepette tekintetem újra meg újra megakad az Ondava hídjánál ülő öregen.

S mialatt nézem a fergetegben a nyugodt vámost, kezdem érezni a felséges Istent, ki leszáll irgalmasan hozzám, s eltölt csodálatos bűvös hódolattal, méltatlanságom megsemmisítő érzetével: kezdem érezni, hogy az emberi lét, s a természet pókhálóin túl mérhetetlen utak, és pályák nyílnak a boldogságra, s az imádkozó lélek ezeket szokta fölkeresni.

S utóvégre is, ki erősebb: a dacoló gőgös ember, kit villám kerget s megbokrosodott ló ragad, az ő tehetetlen lemondásában, vagy az ondavai vámos, ki olvasóját mondogatja, s a villám minden csattanásával felfohászkodik? Ki nyit biztatóbb kilátást végességet érző léleknek; az- e, ki a vihar labdája és Urát káromolja, vagy a fáradt hórihorgas vámos, ki száraz, keskeny ajkaival az olvasós Szent Szüzet kéri, hogy segítsen rajta, hogy a víz a hidat el ne vigye, a házikót el ne mossa, az Ondava sarkantyúit, melyek a vetést védik, le ne törje, hogy jusson holnapra is egyszer-kétszer hat krajcár – annyi a kelcsei hídon a vámpénz.

Sokáig gondolkoztam. A vihar már elült. Mint elfutó áradat egyre távolabb hömpölyögteti zúgását... Most talán már fölverte az álmodó csicsvai erdők csöndjét, üvölt, visít, sivít a szél a vár romjai közt, leszakít ismét egy követ a csicsvai vártoronyból, s legördíti arra a márványlapra, mely alatt lenn az erdőben Barkóczy gróf hamvai pihennek, s megelégedve, vad hahotával bömböl tovább.

Lesz idő, mikor emberi mű még romképpen sem fog e magaslaton útjába állni… Észre sem vettem, beesteledett. Kinyitottam az ablakot; fenyő- és hársfaillat ömlött be rajta; kinn minden csendes, csak a fákról hull alá a fiókeső… Ez is lecsepeg, s a homályban kékes villanyfénnyel gyönyörű szikrák lejtenek, lengenek… Szentjános-bogárkák; az a szem, mely rémesen nézett az ólmos, lángos égre, felmosolyog a bokrok tündéreinek gyöngyös rakétáin.

Jegyzetek (szerk.)

[1] köszönöm
[2] Villámokat tör meg, szeleket szór szét, vadakat békít meg – a harangok belső falán olvasható ősi felirat.
[3] istenes lény (a plátói definíció mintájára)
[4] A Sínai-félsziget legkeletibb részén a sivatag által „elfoglalt" városok romjai
[5] A II. vatikáni zsinat előtti liturgia gyönyörű dallamokkal énekelt része

A KENYÉRILLATÚ CSÓKRÓL

1910

Részletek

Egy nagy szeretet édes csókjáról s annak lelkületéről akarok most írni, arról a csókról, melyet őszkor nyom az édesapa, az édesanya az iskolába távozó kis legények s leányok piros orcáira – s lelkéről akarok írni, mert van benne mély értelem és sok vágyódás. Igen, van e csókban szeretet, szenvedély, indulat, reménység annyi, hogy szinte nem illik bele az őszi időbe, s úgy látszik, hogy annak a csóknak inkább tavaszkor kellene elcsattannia, mikor kikeletről, szebb életről, erőről s boldogságról álmodik ember és természet, nem pedig, mikor hervad az élet.

S mégis nagyon jókor adják, mikor őszkor adják a szülők gyermekeiknek ezt a búcsúcsókot, mert nekem legalább úgy látszik, hogy e búcsúcsókon nem tavaszi rózsák, nem mezei virágok illata érzik meg, hanem kenyérillat; úgy tetszik nekem, mintha a szünidőt záró s az iskolába intő búcsúzáskor a szülőt s gyermeket a megszegett friss kenyér párázata venné körül; s ha szimbólumot keresnék neki, a csóknak is, meg pszichológiájának is, (ha) kifejezésre akarnám hozni azt az értelmet, mely a szülőben zavarosan, a gyermekben pedig sehogysem ébred öntudatra, hát nem választanék magyarázó hasonlatául sem csillagot, sem virágot, hanem azt hinném, hogy e csók szimbóluma a kenyér, s pszichéje a kenyérillat.

[...]

Jelenti ugyanis e csók kenyérillata azt az aggódó szeretetet, mely a gyermek jövendő sorsára gondol: neki pályát nyitni, őt diplomához juttatni törekszik, szóval, mely kenyeret akar biztosítani. A kenyérrel azután természetesen be nem éri, hanem képzeletében a kenyérillat ibolyaszín távlattá szélesül, melyben a reménység hímzi „bájos ecsettel" a fiú s a leány boldogságát, festi színesen, tüzesen a karrier, a hatalom, a szerencse álomképeit. S természetesen ez is kenyér, csakhogy sok kenyér, s hozzá vajas-mézes kenyér, de mégis csak kenyér!

S ezért a jövendő, csak megálmodott kenyérért, gyermekének kenyeréért, töri meg a szülő a maga kenyerét, s gyakran nem is töri, hanem egészen odaadja a magáét, megvonja magától, megvonja szájától azt a keserves kenyeret

s gyermekének adja. Anyagi erejének végső megfeszítésével, vagy ha nem is így, de mindig nagy áldozatokkal azon van, hogy iskoláztassa lányát, taníttassa fiát. [...] Örülnék a kenyérillatnak, ha igazán az volna; kívánnám, hogy töltse ki a szülő lelkét; de sajnos, azt kell látnom, hogy a szülői csókban a kenyérillat sokszor csak ábránd és álom – hogy a törekvés a gyermek kenyerének biztosítására öncsalódás s nagy tévedés, s következőleg, hogy az én képletes beszédemben is e csók szimbólumát meg kellene változtatnom, s nem frissen szegett kenyérdarabról, hanem hiú álmok ábrándos éjében úszó holdvilágról, a csalóka holdnak karéjáról kellene beszélnem.

[...]

Legyen a pályaválasztás, legyen a kenyérkereset iránya reális; oly reális, mint a karaj kenyér, s ne dobja ki senki a gyermekét képtelen s nyomorúságos vergődések útvesztőire. Az éhes diákot, a lakás nélküli joghallgatót kenyérillat nem környékezi. Tudom, hogy van, aki így is célt ér, de hányan vesznek, hányan züllenek el! A múltban tán többen boldogultak, de most egyre kevesebben érnek célt, és szent igaz, hogy egynek szerencséjét kilencvenkilenc nyomorúsága környékezi.

Szeretném, ha az a szülői csók kenyérillatú lenne abban az értelemben is, hogy bele tudja csókolni az ifjú nemzedékbe a kenyérkeresetre ráképesítő munkának szeretetét s a kötelesség komoly fölfogását. Ne legyen a gyermek sorsa nélkülözés, de ne is legyen kényelem; adjunk neki annyit, amennyi az egyszerű, igénytelen léthez, a munkabíráshoz kell; csengjen fülében az a fegyelmező s nevelő szó, hogy „nincsen", minél gyakrabban, s érvényesítsük Nansen szavát a nevelésben : „Én magam gyönge ember vagyok, de ami erő s kitartás van bennem, azt szigorú nevelésemnek köszönöm. Nem akarom éppen mondani, hogy a neveléshez bot és büntetés kell; de azt hangsúlyozom, hogy oda is az kell, ami az egész életbe, tudniillik nagy komolyság. A gyermekeket önmegtagadásra s arra kell nevelni, hogy segítsenek magukon. [...]

Az okos pályaválasztás s a reális munka e kenyérillatával kapcsolatba kell hozni a többit, azt, amit a szülő szintén akar, sőt amit inkább kell akarnia, mint a kenyeret, s ez a többi a gyermek boldogsága. A szülői csók voltaképpen ezt áhítozza. Nem érné be vele, hogy gyermekének kenyere legyen, ha boldog vagy legalábbis boldogulni tudó ember nem válnék belőle. S ez a boldogság nem vagyon, nem is diploma vagy állás, hanem az embernek a lelkiállapota; nem pénz, nem rang, hanem lélek: hívő, tiszta, nemes, jóindulatú, kitartó, törekvő, türelmes, harmonikus lelkület. Ez az ideális fölfogás első benyomásra elvonatkozni látszik kenyértől s a kenyérkeresettől, s úgy tetszik, mintha föld-

feletti magaslatokra emelné az embert, s feledtetne vele világot s létért való harcot; pedig dehogy emel ki, dehogy feledtet; sőt éppen ott lenn, ott a világ harcterén, hol minden csak azt zúgja, azt suttogja, hogy „kenyeret, kenyeret", „tedd, hogy a kövek is kenyerekké legyenek" – ott, hol az ember mindent feledne s áldozna föl a kenyérért –, ott hozza öntudatra, hogy a kenyérhez is elsősorban lélek kell, hogy az ember kenyérből meg nem él, s hogy a kenyér is csak akkor ad életet, ha lélek van hozzá, mert „nemcsak kenyérből él az ember, hanem minden igéből, mely az Isten szájából jön". Tehát Isten lelke nélkül éltető kenyér nincs; Isten szelleme nélkül kenyérillat sincs!

Ezt a kenyérillatot varázsoljuk bele a nevelésbe; ezt az üde, friss, de kemény lelket verjük bele ifjúságunkba! Neveljük úgy, hogy dolgozni, fáradni, küzdeni megtanuljon, hogy a puhaságot s a szentimentalizmust megvesse s önmegtagadásaiban rászokjék az élet keménységére; Isten-félelem, önmeggyőzés, munkásság, igénytelenség, ez legyen szelleme; lelkesüljön a fölségesért, tisztelje az eszményt, törekedjék a jobb után. Ebből való az erkölcsi erő s a jellem; ebből az eszményiségnek a gyakorlatisággal való az a párosítása, mely a kőből is kenyeret teremt; nélküle pedig a kenyér is kővé, az élet is ízetlen unalmas napszámmá válik.

Íme, a szülői búcsúcsók mély értelmű imádság: Kenyeret adj, Uram, a mi kenyerünket, azt a titokzatos, mindennapi kenyerünket add meg nekünk s fiainknak!

BEMENŐM S KIMENŐM

1911

Egy gyönyörű tavaszi reggelen nagyon megéreztem, hogy csak utcai gyereke vagyok e szép titokzatos világnak s elfogott a vágy, hogy ne maradjak az utcán, ne ott künn, hanem menjek be, menjek beljebb, ahonnan mindez az élet tódul kifelé, ahonnan ezek a dagadó rügyek, ezek az ébredező csírák kikikandikálnak. Mit maradjak én künn s mindig csak künn; mit járjam ezt a vásárt, mikor anyám, a természet, kifeszíti lombsátorait s kigöngyölíti finom szöveteit s fölpattantva az élet zárait kirakja filigrán művészetét, azokat a leheletszerű virágkelyheket, azokat a napraforgó aranytányérokat, azt a sok illatos virágpártát? Mit járjak én mindig csak künn, mikor most nem felülről, hanem belülről havazik, mikor a tavasz pajzán jókedvében halványrózsás havat szór az almafákra, s mikor a körtefák virágdíszében tündöklő hófehérséggel utánozza a tél motívumait; s ezt mind belülről? Minek csavarogjak künn, mikor az a fölséges, bájos élet mintha épp álmából ébredt volna, az üde szépség pírjával az arcán újból ablakot s millió redőt nyitogat, s kidugva felém még fésületlen, kócos, barkás fejét, ingerkedve kérdi: s te még mindig ott künn?! Még mindig járod a látóhatárnak végtelenbe nyúló körzeteit, s gondolod, hogy azokon járva pihenőre találsz? Nem unod az utcai gyerek, a csibész szerepét, aki egész nap szaladgálva, minden kapufélfánál megállva, minden udvarba betekintve, az otthont alig ismeri? Nézd, ajtó-kaput nyitottam; gyere be, légy itthon!

S tényleg valahogy megütődtem ezen a számlálhatlan nyílt ajtón s kapun s ezen a beláthatatlanul sok fölhúzott redőn, melyen át az élet rám nézett, s fönnakadtam a szaván s szinte méltatlankodtam rajta, hogy csavargónak hív s utcai gyereknek csúfol. De hiszen igaza van: hát miért is nem megyek be, s minek lakom az utcán, s miért nem ismerem anyámat s miért nem hallom atyám szavát, s minek élek idegenben, a világ országútjain? S a nagy idegenség érzetéből szenvedélyes, fájó vágy lett, s a számkivetett lélek otthont keresett, s a kiközösített vándor oltárt követelt, s millió vágy lett hangossá bennem, hogy igen, nem maradhatok mindig künn, hanem be kell lépnem, be az élet otthonába, az én otthonomba. Közel kell jutnom, egészen közelébe, e külre sugárzó, de nekem vérrokon szépséghez. Szomjas vagyok e külre csak hálni járó, de

belül zúgó zenének orchestrumára; el akarok mélyedni, el akarok merülni e kűlre kicsapó, de mélységeit belül rejtő értelemnek tengerébe; meg akarom érezni ott a szív táján ezt az erős, ütemes akarást, mely a fejlődésben a több s szebb élet hullámait gördíti végig a világon; szóval haza akarok nézni, ahová a lelkem gyökérszálai s öntudatlan s öntudatos életének összes motívumai nyúlnak: ahová húznak, s meg akarom közelíteni, mint e nagy háznak gyermeke azt a fölséges bensőséget, melyből oly fölényesen, oly ritmikusan, oly illatosan néz ki a bamba, buta, utcai világba, ennek a sok csavargó embernek lelketlen szemébe, ennek a sok utcai gyermeknek tátott szájába a kacagó, az éneklő, a győzelmes szépség!

Meg is indultam befelé; vezetett a vágyam s húzott a mélység. Minden virág örvény lett, tele gondolattal, számmal és aránnyal, s minden levélke művésziesen kiszabott s kifeszített vászon lett, teleszórva az élet s az alak ezernyi szimbólumaival, s minden tenyérnyi fakéreg óriási famező lett, ahol az isteni gondolatok alfresco-festője húzta meg a maga epikai festészetének csodálatos vonásait. Megnyílt a szemem, hogy ezt mind láthattam, s e belső világosságtól mérhetetlenül nagy lett itt minden s mindenből eszmék sugároztak s törvények világítottak, s a napsugár ott künn csak derengő fénynek látszott ezzel a világossággal szemben. Már azt gondoltam, hogy az otthon legintimebb szentélyébe jutottam, s hogy ez tehát az élet bölcsője, s tán az Isten maga, de a fény világított, s tovább intett, s egyre azt láttam, hogy ugyancsak nem jutottam a végére, s hogy itt közmű közműre s törvény törvényre következik, s hogy ezek a belső képletek is még mind csinált egyenletek, s hogy ezek a legmélyebb eszmék is még mind fogalmazványok. Éreztem ott bent is, hogy azt a szépséget valaki leheli, s hogy a tavaszi motívumokon valaki dolgozik; valaki, aki ott benn, aki ott beljebb van; valaki, aki nem ollóval szab s nem tűvel varr s nem szagos vizekkel illatosít, hanem akiből ez mind valahogy fakad, valahogy kimondhatatlanul. S haladtam tovább, haladtam mélyebbre, beljebbre, s úgy éreztem, hogy bár még mindig feneketlen mélységek intenek felém, de ott már minden oly szűk, hogy a lelkem is szorong, s minden oly végtelenbe elnyúlt, hogy a szemem tekintete is belefárad, s érzésem azt sugallta, hogy innen az út az élet Lelkéhez, a nagy mű művészéhez, már nem lépésről lépésre s fokról fokra vezet, innen már a lélek ne kapaszkodjék fokról fokra s ne csússzék előre következtetések láncán szemről szemre, hanem hogy itt ugródeszkára jutott, s itt műtétet kell végezni, melyhez inspiráció kell, de melyhez a lendületet megadja ez a nagy, szép, virágos, misztikus világ. Itt ugrani kell végesből végtelenbe; itt egy szökelléssel el kell hagyni a

megtapogatható, a megtapasztalható végességek vonalát s meg kell csinálni a minket környező végtelen sok kicsiségből a végtelennek integrációját. Ez a legfőbb matézis; a világoknak, ezeknek az érthetetlen infinitezimáléknak* integrációja, melyet nem számokkal végzünk; mert nem is lehet azt úgy végezni, hanem érzéssel s következtetéssel. A végtelen kicsiny sem szám s a végtelen nagy sem szám, sőt a számot s a mértéket mindkettő kizárja s mégis mindkettő szükséges fogalom s jó szolgálatot tesz, mert érthetetlenségén át igazságok szemléletére vezet.

Csak így lehet a világban a nagy mű nagy művészére akadni. Ez az az út befelé. S csak ha ráakadtunk, tudunk otthon lenni, a végtelen Istennek a házában s a mi házunkban. Fönt a napsugár, lent a sötétség világít, de mindkettőben látunk. Fönt eligazodunk ésszel, s lent ésszel, szívvel és hittel. S mi minden világosságnak örülünk; örülünk, mert haza igazít el s otthont világít meg. Így jutottam én is be, s így járok el gyakran oda.

Máskor meg kimenőm volt: egyszer este, mikor tavaszi színek borították az eget s az egész nyugati égbolton folyt a világítások merész játéka. Az ég akkor előlegezte a tavaszt, de mivel nincs virága, hát csak színekben virágzott ki s azokkal világított a bámuló világnak. Azokkal hintette tele mezőit, s voltak ott rózsás, pipacsos, baldacsinos, búzavirágos mezők, s a mezők fölött bíboros sárkányok repültek s a violás tengereken tüzes vitorlájú hajók úsztak egymásra hengerített felhőgúlák felé. S a mezők hívtak s a hajók irányt mutattak, s minden intett nekem, hogy menjek föl s följebb, s mikor elindultam s mezőről mezőre s valamennyin áthaladva a mély kékségre jutottam, csillagok gyúltak ki utamon, mint az esti sétatereken a villamos körték, s világítottak nekem odább, tovább, feljebb, s már nem kilométeres sugarakkal, melyeket az esti köd elnyel, hanem fényívekkel igazítottak el, föl, föl s ki a világból. S íme kiértem, s látni akartam csillagszférás keret fölött a mennyországot s a kék égbolt fölött az Isten trónját; de nagyot csalódtam, mert a keret éppen lépteim alatt tört össze s az égbolt beszakadt. Kimenni nem lehetett s a kilométerek tovább nem vittek.

De hát hová is akarnék én jutni s hol s merre akarnám keresni azt az országot, melyről az Írás mondja, hogy szem nem látta? Hol, merre keressem az Istent, s hány kilométerre szánnám is rá magam, hogy eljussak hozzá?! Isten nincs a térben kiterjedve; nincs valamennyire, hanem kimondhatatlanul közel van, s aki hozzá fordul, annak nem kell keletről nyugatra, sem délről északra,

---

* infinitezimális : végtelenül kicsi (mat)

sem alulról fölfelé, sem fölülről lefelé fordulnia, hanem forduljon önmagába; ott megtalálja az Isten legtökéletesebb képét s a képben az Istenség értelmét s jelenlétét.

Isten legtökéletesebb képe saját lelkem, s azért nekem lelkemen át kell Isten felé mennem. Csak róla vehetem vonásait. S az első az, hogy nem látom lelkemet s nem ismerem arcát, sem szövetét, sem alkatát s hogy fogalmi úton nem boldogulok vele. Vannak fogalmaim lelkemről, vannak s kellenek is, de nem megyek velük sokra. De ha nincs is tiszta fogalmam róla, azért érzem a lelkemet s magamat, s ugyancsak így fogom meg s karolom át s bírom Istenemet. Arcát nem látom, de őt magát lelkembe zárom.

A második közös vonása lelkemnek s Istennek az, hogy a lelkem ugyan bennem van, de ha kérdik, hogy hol van, hogy a szívemben, a szememben, vagy az agyamban van-e, azt mondom rá: mindenütt van; az egésznek rendjében van; átitatja a fejlődés, a feszülés, az ösztönök, a vágyak szövedékét; kiverődik gondolataimon; kinyilatkozik az élet vonzalmaiban a szépség s jóság felé s győzelmet arat vér és föld fölött, az eszményt sugárzó egyéniségben: de azért nem tudom, hogy hogyan is van bennem.

Így van Isten a világban; benne van a dolgok valóságában s törvényszerűségében; nem azonosítva velük, de nem is elszakítva tőlük, él, sző, dolgozik. De mélyebbre nem jutok, s többet ne kérdezzetek tőlem. Nem tagadom, sőt tisztelem azt a mélységet, de az nem az én hazám. A levél sem született gyökérnek, bár él a gyökérből. Az én hazám is itt fönn van; hiszek gyökereiben s mélységeiben; tisztelem azokat, de nem értem.

S így végre is, a *bemenő* éppúgy, mint a *kimenő* ugyanoda ér el, az ember lelkébe s a lélekben magához az Istenhez. Itt nézünk az Isten szemébe s itt veszszük törvényét; az isteni életnek nagy stílusa itt bontakozik s enthuziazmusa* itt fakad. Érjem be vele, mert ennél sem mélyebbre, sem magasabbra nem juthatok el.

---

* enthuziazmus: ihlet, elragadtatás, (gör.-róm.)

AZ ÉN NAPOM
1911

A vasúti töltésen iparkodtam Sárpentele felé. Este volt, a nap már lealkonyodott, de palástjának izzó fodrai még belevilágítottak a lilásan homályosodó tájba s kárminvörös s bíborvörös színekkel borították el a látóhatárt. Ami tükrözni tudott, az mind fénylett pirosan, bíborosan: a jég tükre jobbra-balra a töltéstől, a simára mángolt vasúti sínek, s az ember szeme, meg a lelke, meg amik még nem voltak befagyva, a sárréti tócsák, azok is fénylettek, kérkedtek bíborszíneikkel s legalábbis nagy kármintintatartónak vagy bíborfestékes döbönyöknek látszottak, s a tócsák partján sötétlő nyárfák ott hajlongtak a döbönyök fölött s égre terjesztett karjaikkal, torzonborz fejükkel fésületlen művészeknek tetszettek, akik ezt a nyugati eget pirosra festik, mégpedig sietve festik, mert este van, sietni kell. Ki is fogyott a sietős munkában nagyhamar szín, festék, fény, a kárminfestékes döbönyök is kiürültek s elsötétültek, a bíborfények lassankint kialudtak, az elhaló pírnak hamuja mint fájdalom s melankólia szóródott lelkemre, s úgy találtam, hogy kárminszínek s mollakkordok vérrokonok. Igen, a kárminszín s a bíborfény ott a nyugati égen nem az erő s öröm, s nem az élet palástja, hanem szemfödő, melyet a nap sző ki magának, mikor temetkezik. Szemfödője piros, nem szürke; így szokás ez a legnagyobb hatalmaknál; a pápát is piros miseruhába öltöztetve terítik ki ravatalán. Nem csoda hát, hogy ez a kárminpirosság melankóliát lopott a lelkembe, s végtelenben elnyúló vággyá hamvadt el bennem, vággyá a nap után, vággyá az erő, az élet és szépség forrása után. A nap húzta a lelkemet, húzta maga után; vágyaim kifeszültek s az esthomályba elnyúló sínpárrá vékonyultak, s azon siklott el lelkem utána, a nap után, nem hogy elérjem, de legalább, hogy látóhatáromat mindig az a búcsúzó, édes pír szegélyezze. Szerettem volna lépést tartani az alkonnyal, szerettem volna végigmenni országokon, tengereken úgy, hogy legalább elvonuló királyom palástja szegélyén pihentettem volna a szemem.

De azután megijedtem magamtól s beteges, szenvedélyes vágyamtól. Észrevettem, hogy ez a gondolat nem napsugár, hanem homály – hogy ez a vágy nem erő s öröm, hanem képtelenség, kín és őrület. Mert hát minek futni, s hová futni, ha el nem érhetem?! Minek futni s rohanni örökös búcsúzásban?!

Nem bírnám ki, ha az alkonyattal lépést tartva, örökösen nyugalomra készülő, nyugalomra térő, bágyadt s fáradt világ fölött járnék; ha fáradt emberek közt, fáradt levegőben, fáradt városok s faluk utcáin, zárt műhelyek előtt s munkazárást fütyülő gépek gőzében vándorolnék. Tönkremennék, ha mindenütt munkából hazatérő, elcsigázott emberekkel s állatokkal találkoznám; ha, ahol megfordulnék, mindenütt csuknának, sehol sem nyitnának – mindenütt végeznének s sehol sem kezdenének – mindenütt ásítanának, sehol sem énekelnének; ha mindenütt ágyaznának, hogy lefeküdjenek s felejtsenek. Nem tartanám ki, ha mindenütt csak a madárének fináléját hallanám, s aztán néma csend nyelné el a zajt s éneket; ha közeledtemre a virágok tarkás fényei mindenütt kialudnának, s a csillagok még nem, de a gázlámpák már kigyúlnának. Betege lennék e szomorú vándorlásnak abban a fáradt, bágyadt, kimerült világban, melynek levegője elhasznált, a verejtéke méreg, a vére is méreg s az élete fonnyadás. Ki nem tartanám pedig azért, mert ez nem az én világom! Nekem nem a leáldozó, hanem a fölkelő nap kell; erő kell, mely felém jön, s nem mely szalad tőlem; nekem hullám kell, mely fölkap s emel, visz. Világosság kell, mely kigyúl s mely nem álmosít, hanem ébreszt. Nekem nem kellenek gondolatok, melyeknek napja letűnt, hanem amelyek fakadó, pattogó, szökő erőkké válnak bennem. Nekem nem az est, hanem a reggel kell, mely az élet ösztönösségével lüktessen bennem s tettre, cselekvésre serkentsen. Így érzem hát, hogy eleven napraforgó vagyok, a napnak a virága, de nem a leáldozónak, hanem a fölkelőnek. S ez az érzület az én elemem, itt kifejlem, s növök naggyá. A bágyadtságot s kimerültséget, a lemondást s melankóliát pedig esti pírnak s lélekalkonyodásnak nézem s kerülöm. Sok modern ember lelke van az alkonypírral átitatva, s úgy fest nekem, mint egy szoba, melynek falai piros, járványt jelző cédulákkal vannak teleragasztva. Jaj, be csúnya, rikító tapéta; ha még oly sok szép bútor s drágaság is van az ilyen szobában, nem laknám benne; a lelkemet szúrná s mérgezné, s tudnám, hogy e pír nyomában a sötétség s a halál jár.

Eközben sötét lett s úgy tetszett, mintha a töltés is, a sínek is elfogytak volna, s már csak 20–30 lépésnyire nyúlnának; jeget, tócsát, nyárfát, sárrétet elnyel az éj, s számomra ez mind mintha nem lett volna. Íme, ez volna sorsom – gondoltam –, ha szaladnék a nap után s uszályához szegezném szememet, szívemet. Akkor ugyanis eltűnnék ez a csodás, szép világ, s esti párákba, ködfoszlányokba, árnyak rongyaiba takarózva szegénynek látnám, azaz, hogy nem látnám gazdagságát, szépségét, bűbáját s varázsát, s attól szegényedném el én magam is. Kergetném a napot s nem venném észre, hogy az a nap az égen

nem azért van, hogy őt nézzem, hanem azért, hogy a földet lássam, s hogy tessék meg nekem ez a világ, melyet a napsugár erőbe s szépségbe öltöztet s telehinti fényekkel, színekkel s ingerekkel, hogy belém kössön s munkára s küzdelemre kényszerítsen. Maga az a nap az égen csak olyan, mint egy nagy, fényes pók, mely villámgyorsan nő, ezer meg ezer napsugárlábbal dolgozik, színhálókat lenget, ráakasztja fényszálait minden ágra-bogra, fűszálra és levélre, minden élre s szélre; kiakasztja, kiteregeti szövedékét, lent a nehéz, perzsaszőnyegeket gyepből, pázsitból, lombból, hínárból; ezek fölé a finomabbakat aranykalászból, virágból; azok fölé pedig teleaggat erdőt, mezőt leheletszerű fátylakkal s fényekkel. Azután pedig belebök a szemembe napsugárral s ezer életingerrel settenkedik körülöttem. Birizgálja idegeimet; ráncigál, lök, húz, mint egy pajkos gyerek, kacag a szemembe, ezer kérdést tesz, talányokat ad föl, a szépség s a misztikus lét ezer problémájával táncol körülöttem. Ezt az életizgalommal telített világot teregeti ki elém az én napom, amely nem búcsúzik, hanem folyton elém jön s hív, ébreszt, mert missziója van hozzám!

Én tehát nem kergettem a napot, mikor elment, hanem inkább várom, amikor jön. Ébren várom, mert hozzám jön. Így jön felém minden, ami enyém, ami nélkül meg nem lehetek, a lét, az élet, az Isten; így gördülnek elém a világosság s a levegő hullámai, a nagy erkölcsi értékek, s vájkálok bennük, mint a mesebeli királyleány a gyöngyökben; mélységek fölött járok, melyek visznek s el nem nyelnek, mint ahogy a tó mélyei el nem nyelik a rajtuk úszkáló hattyút; rám ömlik a csillagos világok éteri fénye, az eszmények, a jóság és szépség, s a legnaivabb vagyok, mikor e csodás, misztikus létnek öntudatára ébredek, melyből épp eleget értek, annyit, hogy egészen gyerek legyek.

Ha a nap után mennék s fényt, világosságot szomjazva futnék és szaladnék, végre is kiszaladnék a világból, az én világomból, mely miatt ugyanaz a nap ott fönn jár az égen, s azért jár fönn, hogy én lenn maradjak. Szaladnék, szaladnék erő s szépség után, s beleszegényedném s belecsúfulnék az esztelen erőlködésbe, s vétkezném épp az ellen, amit s akit úgy szeretek s úgy üldözök szeretetemmel. Lám, lám, semmiféle ragyogó, magas gondolatért nem szabad elhagyni a nagy életcélok útjait, a reális okosság s életbölcsesség alapjait. Vannak az isteni fényszomjnak aszkétái, akik úgy szaladnak, mintha a világból, korszakukból, társadalmukból akarnának kiszaladni, akik az idő fullajtárjai akarnának lenni s a holnapot ma kívánnák átélni. Így szaladt Tolsztoj szép, nagy, igazságos eszmények napja után, a tökéletes harmónia után; de voltaképpen nem is tudta, hogy hová szalad. Szaladt a bizonytalanba! Vannak a világosság szomjának anarchistái, vannak vértanúi, kiknek fáj minden, ami

van, kiket láz gyötör s kerget az után, ami nincs; kiknek a fejlődés tempója lassú, kik a világot egy fordulattal akarnák jobbá, boldogabbá tenni. Ezek a napot kergetik s folyton esthomályban szaladnak-történetnek előre, s épp azért messze esnek a reális világosságtól. Kell az eszményt szeretni, kell feléje iparkodni, kell azt sürgetni és siettetni, de ne feledkezzünk meg arról, hogy mind e lázba, kínba, szenvedélybe fegyelem és mérték kell; lélek kell, mely tudja, hogy a lehetőségek korlátai közt mozgunk s hogy nem szabad felejtenünk azt, ami van, azért, aminek lennie kell. Nekünk az eszményit s összes értékeit önmagunk életében kell kidolgoznunk s nem szabad az eszményiséget a világhoz kötnünk, mert a gyöngyök is sárban s az ércek is kőben vannak, s bizonyára nem volna jó gyöngy-filozófia, ha a gyöngy elfelejtene gyöngynek lenni a sártól, s nem volna jó arany-filozófia, ha az arany kővé válnék a kőtől. Hogy a világ micsoda, s hogy mi a sorsa s hogy az emberiségnek is mi az ideális fejlődési polca, azt nem tudom; de azt tudom, hogy nekem ideáljaim vannak, s azok miattam vannak s azoknak a sugárzásában fürdöm, s azok energiájából szövöm ki lelkem világát. Tudom, hogy lelkemben is le-letűnnek az eszmények csillagai, s akkor sötét van; de azért nem marcangolom szét magamat s nem tépem ronggyá világomat, hanem várok, bízom s tudom, hogy megint kigyulladnak.

Hiszek tehát az „invictus sol"-ban. Hiszem, hogy el nem hagy, s ha el is hagy, tudom, hogy megint visszajön, felém jön, hozzám jön, értem jön! Mily nagy lehet az élet s a lélek, melynek ily végtelen energiához köze van, s köze van azért, hogy fölfogja s átélje.

Visszafordultam s a sötétben is haza találtam. A sötétség világított, mert a lét s az élet nagyságát megsejdítő lélek járt benne.

KAPCSOLATBAN A TERMÉSZETTEL
1911

A Biblia mondja, hogy Mózes vizet fakasztott a hegyből; ráütött botjával a sziklára s patakzott belőle a forrás, melyből ivott s felüdült ember és állat. Mikor a hegyek közt bolyongok s járom a napsugártól átmelegített, illatos havasi réteket, vagy a nap izzó foltjaitól tarkított erdőket, úgy gondolom, hogy a mózesi történetnek a fordítottja esik meg velem, s hogy nem én fakasztok vizet a hegyekből, hanem hogy a hegyek fakasztanak forrásokat, friss, üde folyásokat a lelkemből; erőt, kedvet, örömet, életet. Az érzelmek kristályforrásait fakasztják énbennem, elárasztanak vizeikkel s harmatos s friss lesz tőlük a lelkem.

Csodálatosan hathatós, üdítő s lelkesítő benyomások vetődnek lelkünkre a világból, s a természet ki nem fogy belőlük, mert Isten szerelte föl e mágikus hatások ébresztésére. Így mindenekelőtt naggyá s fölségessé teremtette a világot s telehintette azt az erő, a dac s a küzdelem motívumaival. Tette ezt azzal a célzattal, hogy a lelkemhez szóljon s csodálatra s hódolatra késztessen. Mint imponáló hatalom áll elém a világ; hetvenkedni vele nem lehet; szóba csak azzal áll, aki tiszteli, s mint igazi s páratlan világhatalom először megérezteti hatalmát s megaláz, de azután fölemel, magához emel. Ugyancsak széppé, bájossá s bűvölővé teremtette Isten a világot, azért, hogy lelkünkbe nyúljon s fűszeres olajaival s balzsamával belénk szivárogjon. Erős is, meg lágy is. Néha a karját érzem, azt az erős, hatalmas kart, mely törni s zúzni tud; máskor a kezét nyújtja felém, megfog s tart és óv, vagy nyílt tenyeréből áldást hullat rám; ismét máskor csak ujjainak lágy, hipnotizáló érintését érzem, mikor elsiklik rajtam s hangulatokat kelt bennem, melyekre nincs sem szó, sem kotta, sem szín. Néha a benyomása ujjongássá és zsoltáros lelkesüléssé, máskor meg mélázó, édes hangulattá válik; egyszer friss életörömöt, máskor meg bízó, bátor, küzdő kedvet ébreszt bennem; ezt mind az a szép, fölséges természet teszi. Fia vagyok; tudja ő, hogy hogyan kell bánnia velem. Játszik a lelkemen. S úgy-e, ha ilyen géniusz játszik műszeren, hát azon legyen minden húr és hang, hogy jól szóljon, úgy szóljon, mint ahogy azt a benyomást keltő kéz kívánja.

Azt szeretném, ha lelkem is így szólna. Azért tehát *gondolatom s gondom ilyenkor az, hogy átadom magamat az engem környező szépségnek s fölségnek* – át-

adom magamat a lelkemre boruló varázsnak, s élvezem azt az érthetetlen titokzatosságot, melybe beleütközöm lépten-nyomon, mely ismerősnek látszik ugyan, de ha szóba állok s valamit motyogok is vele, csakhamar kifogy a szóbeszéd fonala, s mint idegenek állunk szemben egymással. Idegenek a szirtek, a fenyőszálak, idegenek a bokrok s virágok; másrészt meg ebben a nagy idegenségben úgy érzem, hogy belém tolakszik ez a nagy világ, s a színek s hangok hullámain mint tenger dagályán jön felém. Azok az égbe meredő kőszálak, azok a bozontos fenyők, akárcsak egyéniségek volnának, szólni akarnak hozzám. A sziklaszorosok szürke s vörhenyes falai s szaggatott ormai mintha csak gyúrnák lelkemet, mint ahogy őket is törte, zúzta s gyúrta az ár, a gleccserek árja s a tavasz, zuhatag, míg így kivájta s lefaragta őket. S azok az ormok mily erőszakosak! Emelnek s ismét emelnek, s ha párkányukon meg akarnék pihenni, unszolnak, hogy menjek följebb, magasabbra, még magasabbra! Hát természetes, hogy átadom magamat a körülöttem mélázó s velem foglalatoskodó, titokzatos világnak, ennek a nagyságnak s fölségnek, ennek a szépségnek s titokzatosságnak; hadd húzzon s emeljen, hadd formáljon s gazdagítson; hadd meredjen föl lelkem is az égbe; hadd legyek én is erős, lelkes, mély s titokzatos! Hisz e réven lehetek több s különb. Ezen a nagyságon leszek én is nagy; e sziklákon alakulnak ki a lelkiérzés magaslatai. A természet motívumai a pszichében megismétlődnek, s nyomukban szellemi világ alakul, melynek szintén vannak hegyei s mélységei, vannak szirtei s magasba törő útjai. A fölség s nagyság motívumaiból lelkemben friss, üde, bátor, nagyratörő érzések válnak, melyek kiemelnek a lápokból s lapályokból. Ó be jó ez!

A másik gondom azután nem annyira gondolat, mint érzelem, s annyira nem gond, hogy *inkább öröm s élvezet.* Örülök t. i. e kifogyhatatlan, tengernyi erőnek s életnek, mely környékez s fakad s fejlik s fakadásába bele nem un soha. Örülök neki, hogy úgy tele van formával és szépséggel és üdítő s gyógyító olajjal s balzsammal. Nekem ez mind életesszencia, melyet lehel hegytető s sudaras fenyő, mellyel be van permetezve a hegyek uszálya, a fenyves, a havasi rét. Ezt leheli a kakukkfű, a fehér és sárga margaréta, a harangvirág s szironták, a zsálya és gyűszűvirág. Ezzel az üdeséggel van telítve az átellenes hegyek lila párázata; ezt lélegzem én magam, s úgy vagyok vele, mintha ez a nagy természet a maga friss, halhatatlan életét akarná belém lehelni. S szívom is magamba – mohón vetem magam az élet s erő ez áramába; de nem ösztönösen, hanem inkább áhítattal. Szükségem van az ingerekre, az életizgalmakra, az élet-inhalációra, s örülök neki, hogy oly közel van mindez hozzám, s hogy miattam van.

S e benyomásoktól úgy tetszik, mintha tisztulnék s gyógyulnék; úgy tetszik, mintha e hamisítatlan életesszencia kivetné belőlem mindazt, ami fáradt s kiélt, s azt, ami az akciónak már csak hamva s korma. Hát hisz szükségünk van rá. Ember emberek közt kicsiny s elfogult lesz; beveszi magát apró, mérges gondolatainak kuckójába, ahol pókhálók szállnak a sasszemre is s elveszik a nagy kilátásokat. A közélet lapossága s durvasága lenyomja a legjobbakat is; és akik hősöknek indulnak, azok sokszor bohócokká válnak, hermelin s bíbor dacára. Azután meg az a sok epekő, mellyel kislelkűség s bosszankodás gyötri az életet. Fürdő kell hát nekünk; fürdő, mely kimossa a bennünk rekedt port, hamut s iszapot. Érintkezésbe kell lépnünk a lelki törpeség letörésére a félremagyarázhatlan nagysággal; utat kell nyitnunk magunkba a természet üdítő, balzsamos beszivárgásainak. Azért hát én a magaslatok hómezőkön ellejtő leheletének tárom ki lelkemet; a fenyőfákról leszivárgó olaj az én erőm kenete, s az áfonyás, mohás hegyoldalak harmata új életre locsol föl engem. A távlatok kékes, lilás fényeitől eloszlik lelkemben az árnyék; a zümmögő, zúgó, erdő, a zsongó rét elcsitít bennem minden panaszt; megállok s hallgatom e zsongást, s nemcsak a fülem, hanem a lelkem is megtelik e zenével, s amely mértékben telik, abban a mértékben zúg s énekel már bennem is a sok érzés s indulat; elnémul bennem minden diszharmónia, mert szégyenkezném, ha e sok énekes közt én csapnék föl rikkancsnak egymagam, s ha a természet ez isteni harmóniájába belevinném az emberi ütközések s veszekedések siralmas nyekkenéseit.

Tehetném én ezt mind másképp is – tehetném oktalanul s botorul. Beleállhatnék ez isteni világba úgy, hogy nem találnám föl viszonyomat az egészhez, s hogy elfogna az őrület, s elhitetném magammal, hogy nem szorulok rá s megélek nélküle. Fölcsaphatnék kritikusnak és skeptikusnak; s lenézhetném s leszólhatnám mindazt, ami nagyság és fölség van körülöttem. Odaállhatnék a hegyek elé s lekritikázhatnám azokat: „Mik vagytok ti sziklatorlaszok? – mondhatnám. – Hisz csupa ily apró kövecskékből álltok, amilyen lábam alatt csikorog." Széttéphetném a virágot s a lombot; nagyítóüveggel nézhetném a lepkeszárnyat, s mivel ujjaim közt csak nyirkot tartanék s a nagyítóüvegen át csak csúf, szőrös bibircseket látnék, hát kacaghatnék e szépségen. Ráfenhetném epémet minden virágra; belekeverhetném mérges lelkemet a harmatba; beállhatnék keresztespóknak a fiatal fenyvesbe, mely a fenyő gallyaira s a kakukkfű s démutka szálaira köti pókhálóját s virág s harmat dacára csak legyeket fogdos. Csakhogy ne mondja soha az ilyen póklélek, hogy lát és ért; ne mondja soha, hogy látja a nagyot, a szépet s fölségest. Dehogy is látja; ő

csak bibircseket, foszlányokat, köveket és töviseket lát, de az egészet nem látja. Pedig a szépség az egészben van, s ezt az egészet a maga harmóniájában s fölényében csak az fogja meg, ki önmagából kilép, hogy megközelítse azt a szép, érintetlen, fölséges életet, mely vele szemben áll; csak az érti meg, aki önmagából kivetkőzik, aki kiüresedik, hogy elteljék vele. A világ bizonyára szép is, fölséges is, s jó is; de ha ezt föl akarom fogni, akkor nem szabad az egyes részletet, nem szabad a diribdarabot szemlélnem, hanem az egészet kell néznem s a részletet s a diribdarabot is úgy, mint részt az egészben. A legszebb Juno-arc sem szép, ha csak egy vékonyka barázdáját nézem, s a legfölségesebb Zeus sem nyeri meg tetszésemet, ha csak egy hajgubancába bonyolódik bele tekintetem. Nem a barázda az arc, nem a hajfürt a fej, nem a kőgörgeteg a Tátra. Nézzük hát az egészet, hogy megláthassuk a szépséget.

S mikor így a körülöttem ünneplő természeten éledek s megifjulok, ugyanakkor elgondolom, hogy a szellemi világnak is vannak magaslatai, hegyei és csúcsai, melyek szintén mint impozáns, fölséges tények nyilatkoznak meg előttem s vonzani s emelni akarnak engem. Ilyenek Isten, Krisztus, a szentek, az eszmények, az erény, a törvény, a lelkiismeret, a történelem nagy emlékei; ezek aztán valósággal az „Isten hegyei". Van abban a szellemi világban is csillagos, virágos élet, balzsam és fűszer; ott is vannak titokzatos, bűbájos világítások, fények és színek, s ez mind azért van, hogy öntudatomba világítson bele, s hogy jobbá s szebbé legyek rajta.

Föltétlen kelléke a haladásnak s a lelki fejlődésnek, hogy e szellemi tények mint az „Isten hegyei", úgy álljanak előttem, s hogy én azokat nézni, bámulni, csodálni s tisztelni tudjam. Nem kételkedem nagyságukban s nem kritizálom le őket magamhoz. Nem én húzom le őket oda, ahol én állok; hanem ők vonzanak engem föl magukhoz. S én hagyom magam vonzani, sőt megyek, indulok, lendülök feléjük. Tudom, hogy a szellemi világban is van fölség és parancsoló nagyság, s hogy az nem azért van, hogy én azt félreértsem, vagy eltörpítsem. Ugyancsak tudom, hogy a lelki világban páratlanul igézőbb szépség s harmónia ünnepel, mint a tavaszi erdőben s a májusi réten, s hogy az nem azért van, hogy azt kigúnyoljam vagy elrútítsam. Aki a nagyot s szépet s a tisztát nem tiszteli, az saját lelkének disszonanciáit viszi át a világra s nem talál semmit, ami által s amin ő maga jobbá s nemesebbé válhatnék. Az ilyen ember hernyó a káposztán; él, eszik, s minél tovább él, annál több lyuk s űr s foszlány támad körülötte; az ilyen ember olyan, mint a meztelen csiga; magának sem épít házat, az üde, virágos pázsiton meg szenny jelzi nyomait. Az ilyen ember kioltja a fényeket s saját lelke sötétségét önti maga köré.

Világszemlélete nem igaz, nézetei hamisítványok. Érzéseiben sok az epe és a méreg, s azokkal megmérgezi elsősorban önmagát, s nem képes az élet alacsony, hideg s gonosz benyomásait s a rútság s alávalóság beszürönközéseit erős életáramokkal ellensúlyozni s a fölségesnek azon antiszeptikus hatásait megízlelni, melyek új életre s új bátorságra támasztanak.

Legyünk meggyőződve, hogy a világ tele van életfejlesztő hatókkal s hatalmakkal. Igaz, hogy a romlásnak s az alávalóságnak is nagy a hatalma, de a hívő s egészséges érzésű ember, lelke ösztönét követve az életet fejlesztő hatalmakhoz húz; bízik győzelmükben, sugallataira hallgat, s önmagán tapasztalja meg az erő, a szépség s jóság fölényét halál, rútság s alávalóság fölött.

A VELENCEI-TÓ PARTJÁN
1912

Mily sajátságosan csendes s titokzatos világ ez a Velencei-tó, ez a hangtalan magány a partokon, hol legelő váltakozik tarlóval s szürke szántással, túl pedig a sukorói dombok, régi gránithegyek szerény maradványai gunnyasztanak s tükröződnek a víztükörben, mint ahogy régen gránitcsúcsaik tükröződtek az akkor háromszor-négyszer nagyobb s mélyebb tó felületén. Partjait nádszegély övezi – nádcsíkok nyúlnak végig rajta; nádzsombékok emelkednek ki belőle költőhelyekül az áprilisi hangos madárvilágnak. Valami mélabús hangulat van e tájra, e csendes partvidékre kiöntve; alszik itt minden, s a természet itt nappal is álmodik. Ámbár nem zavarja a szellő suttogása a nádasban; a vonat is végigdübörög ugyan a parton, de zaja hamar elül; különben is úgy hangzik az itt, mint mikor a távoli vásár zajának egy-egy hulláma bevetődik a csendes templomba s a csendben hamar megpihen, mintha megérezné, hogy itt hallgatnia illik. A zaj után, az elhaló harangszó vagy a csorda elnyújtott bőgése után megint csend van itt, titokzatos csend, csend és örökkévalóság.

Az idő ugyan itt is jár, váltakozik itt is tél és nyár; a nád fakad s azután sárgul s lenyesik s elviszik; vonulnak itt is felhők, és jönnek rajokban az ég madarai, jönnek nyugatról s északról s vonulnak keletre s délre s megfordítva, s akkor a Velencei-tó az ég hajósainak nagy nemzetközi kikötője, ahol megszállnak s megpihennek, s úgy érzik magukat, mint otthon. Van is sok mondanivalójuk; s áprilisi éjjeleken folyik a berregés, csicsergés, rikácsolás, gagyogás, geggenés; egy nádszigetről a másikra üzengetnek egymásnak, s minden nádzsombékban beszélgetnek grönlandi, szibériai madárnyelven, a jégmezők s a tundrák nyelvén.

De ha jár az idő a Velencei-tó fölött is, a történelem bizony nem jár itt, itt nincsenek nyomai. Ha a házakat a partokon most másképp építik is, mint ezer év előtt, s ha a kondás szűre másképp is van hímezve, mint azelőtt, ez a kis történelem csak a nádas széléig hat el, s ahol a nádas kezdődik, ott kezdődik az örökkévalóság. A vízen nem jár gőzhajó, hanem csak vadkacsa evez, most úgy, mint sok ezer év előtt; a vadludak úgy húznak ki esténként a tóra, mint a teremtés hetének csütörtökén, amikor lettek; a bíbic úgy jajgat ma, mint ahogy jajgatott az ősembernek fülébe, s az ábránd és álom itt meg

nem szakadt sem tatárjárástól, sem törökhódítástól. A természetnek békéjét itt nem zavarja semmi; máshol bizony kegyetlenül s kegyeletlenül fölverik nyugalmát; a hegyek oldalait kikezdik kőbányákban, s sziklafalaikat átfúrják alagutakká, az erdőket letarolják, a földet fölszántják, a tavakon gőzhajók járnak: de a Velencei-tavon sok ezer éves pihenőben pihen a természet; nem zavarja semmi, semmi. Ha ez a tó a régi Görögországban van, ott a természet álmának misztériumait ünnepelték volna partjain, s misztikus filozófok lesték volna el a lét titokzatosságának motívumait; lesben hallgatóztak volna ott, ahol a misztérium szóba áll azzal, aki nem szól s aki úgy jön ki ide, mint akinek nincs semmi mondani-, hanem sok-sok hallanivalója.

Dehát a Velencei-tó most magyar tó, s így a magyar lélekhez is van szava, s annak azt meg kell értenie. Nekünk is, mikor csendes alkonyatban a tavon pihen tekintetünk, s lilás, bíboros láthatárnak széles medencéjében úgy villognak felénk a nádszegélyes vízfelületek, mint opál tükördarabok, meg kell éreznünk a lét titokzatosságát – hallgatóznunk kell nemcsak a vezérgúnárok sikkantására, hanem az alvó természet lélegzésének ritmusára is, s érdeklődnünk kell, hogy nem lebbenthetjük-e szét, habár csak pillanatra is fátylát, s nem követhetjük-e álmainak fonalát, mikor lábujjhegyen jár körülöttünk a sejtelem, s meghív, hogy kövessük?

Lelkemnek kell hangossá válnia e csendben, s szememnek kell látásra ébrednie ez álomban. A zajos világból kikapcsolt s itt pihenő szépségnek ingerré kell válnia, ennek az édes semmittevésnek teremtő vággyá és teremtő erővé kell átváltoznia lelkemben, motívumokat kell szolgáltatnia, melyekből tó, nád, berregés, azután megint csend és lilás látóhatár szellemi világommá átteremtessék. A csendes tó csak szimbóluma egy más mélységnek s egy más tükrözésnek a lélek világában, ahol azután a nádban, tóban, lilás égben jelzett szépség tisztultabb és sugárzóbb formákat ölt. Ami itt környez, az mind csak kikezdés, az mind csak jelzés, s a folytatásnak egy más teremtésben, más elemben s miljőben kell megesnie, hol a nádas lengése a vonalak s formák harmóniájává s a csend zenévé válik. Ez a tó, hol ezredéves változatlanságban pihen a lét és nem ébred és nem siet, a szellemi világ csendes és föl nem mérhető mélységeire emlékeztet, s lelkem úgy imbolyog rajtuk, mint a vízipók itt a tavon; ez is érzi tán, hogy van itt mélység, mely az övé, de amely föl nem tárja, csak megsejteti örvényeit.

Mi sem haragszunk létünk mélységeire, ha nem is mutatkoznak be; hogyha csak megéreztetik s megtapasztaltatják velünk értékeiket. S azt ugyancsak megteszik, hiszen belőlük valók a reális világnak emberi szemléletei, a világ-

nak a lélekben kiváltott benyomásai, a szellem csodálatos reakciói; belőlük való az a másik meglátott, megérzett, hangulatokba s harmóniákba öltöztetett világ, melyet a lélek néz ki s emel ki magának, a mi világunk, telve új, nagy, sőt reánk nézve legnagyobb értékekkel. Hány ilyen érték van a szellemi világban, a nagy hitben s az intuícióban, a vallásos bensőségben, a művészi ihletésben, a jóindulatban, a hűségben és a szeretetben! Annak a szellemi világnak öntudat alatti mélységei tele vannak érzékkel a harmóniák iránt, s ez az automata harmonikus lelkiség azután kiverődik az öntudatban, filozófiai, matematikai, geometriai s művészi formákban, s ami legalul öntudatlan forma s azután följebb már megérzés is, az itt fönn, a lélek teljes öntudatában problémamegoldás és képletmegfejtés, szóval meglátás és élvezet lesz.

Ezek a mi legvalóbb s legértékesebb értékeink, s legjobbjaink ezeket keresik; s épp azért legjobbjaink, mert találnak is belőlük eleget s találnak folyton. De valahogy rá kellene segíteni mindnyájunkat ez értékek meglátására s munkálására; rá kellene segíteni az embert, hogy mikor az élet alacsonyabb értékeit erejének s tudásának megfeszítésével termeli – mikor karddal, ekevassal, kalapáccsal küzd a létért – mikor a föld hantjai közt kenyeret s a föld méhében gazdagságot keres – mikor potykát halász a Velencei-tóban s gyöngyöt a tengerben – mikor vágja a nádat s töri a sziklát, hogy akkor tudjon kiállani az ilyen csendes tónak a partjára is, és tudja megérezni ezt az ezeréves csendet s mozdulatlan örökkévalóságot. Merüljön el a láthatár színtengerében, s mikor ott fenékre sehol sem akad, nyúljék meg látása sejtéssé s nagy hitté, s térjen ki a mechanikai világ szerény korlátaiból a felsőbb, emberi világba, a hit, az igazság, a szépség és jóság, az érzések és sejtések, a megnyugvások s bizalmasságok, a csendes örömök s a mély élvezetek világába. Érezze meg, hogy a föld és ég, ez a tájék, tó és nádas csak ingerlő s izgató szer, mely arra való, hogy a lelket érintse, ingerelje és ébressze, arra való, hogy megtermékenyítse s a tulajdonképpeni emberi világ teremtésére s kialakítására képesítse. Ettől a világ szimbólumaiban meglátott s megérzett lelki tartalomtól lesz az ember lelke világos, ezekből lesz erős és boldog.

Ezzel nem azt mondom, hogy azt a másik, gazdasági értékeket termelő világomat megvetem; nem vetem meg, hiszen tudom, hogy rajta állok s épülök; azután azért sem vetem meg, mert az is az én világom. De mily alacsonyra függeszteném életemet, ha be akarnám érni e gazdasági értékekkel! Itt a parton is szalad a vonat; hoz szenet, vasat, petróleumot; itt a tó körül is messzire nyúlnak el az agárdi, a kisfaludi s pákozdi földek, s azokon búza, kukorica, cukorrépa terem, s a Gárdonyban megálmodott nyaralók helyett

deszkakalibák gunnyasztanak a parti sárban, ahol eladják a levágott nádat; tovább délfelé ott fehérlenek a börgöndi istállók és aklok bégető és bőgő jószággal; értékek ezek mind, melyeket gondolat és történelmi fejlődés állított a létbe, értékek, és én nem tagadom meg őket; de hát azt az én igazi, azt az én lelkivilágomat még jobban szeretem s még többre becsülöm, melyet nem a szillogizmus, nem a logaritmus tákol össze, s melyet nem mechanika, sem kézi, sem igás munka nem teremt meg, hanem a lét nagyságát s titkait megérző mély tisztelet sugalmaz, s a meglátásból fakadó gyönyör s a szépségen ujjongó szeretet alkot meg.

Ezt a mi világunkat, mely tulajdonképpeni kultúránk is, kellene kiépítenünk sok hozzáértéssel s finom megérzéssel, s erre a megértésre s megérzésre teszünk szert a Velencei-tó partján csakúgy, mint a Magas-Tátrán, ha hármas érzés tud fakadni lelkünkben, ha *csodálkozni, tisztelni, szeretni* tudunk.

A *csodálkozás* a fölfedezések géniusza. A világ tele van fölséggel, titokzatossággal és szépséggel, s aki meglát belőle valamit, az csodálkozni kezd. Akiben nincs csodálkozás, abban nincs új meglátás. Lehet benne tudás – lehet, hogy szillogizmusainak láncán, mint a pók a pókhálón, végigsiklik s az okság fenekére jut el – lehet, hogy képleteivel nagyhamar eligazodik a kémiai s fizikai erők sorain s csomóin – lehet, hogy ki tudja préselni szereivel a föld zsírját s kilombikozni a Velencei-tó rádiumát; de ha lelkének más reakciói nincsenek, ha a világ benyomásaira csak képletekkel tud felelni s magából nem tud semmit sem adni, s nem tud csendes hanggal felelni, akkor ő is csak jó készülék, ő is csak darabja a természetnek, de nem lélek. Az ilyen meggazdagodhatik a hanttól, a nádból és pontyból, de maga nem gazdagít senkit.

A csodálkozást azután a *tisztelet* kövesse. Tisztelet a világot átjáró nagy akarat iránt, az Isten iránt. Ő művében áll elénk; a világ az ő tükre. E nagy, ragyogó tükör helyén semmiség lehetne, most pedig semmiség helyett ez a színpompás valóság áll; de akár a semmiség sötétlenék itt, akár pedig tényleg ez a mindenség ragyog itt most felénk, a fődolog mégis a világ mögött álló s minden mindenségnél ragyogóbb s fölségesebb, szükségszerű, örök szépség, az Isten. S ez örök s fölényes valóságban úszik a világ s tükrözteti a végtelent. Ezért telik el a lélek öntudatlanul is tisztelettel a természet iránt; úgy érzi, hogy itt lakik valaki, akinek a mindenség a sátra, s föld és csillagok rojtjai a sátornak. S ez a tisztelet mindig tartózkodó is, mert nemcsak nagynak s szépnek nézi a világot, hanem úgy tetszik neki, hogy minél többet néz ki belőle, annál idegenszerűbb neki. Úgy járunk a természetben, mint idegenben; idegenben azért, mert folyton újat látunk, s e kimeríthetetlen bőségtől megint csak tisz-

teletre hangoltatunk. Az nem bánt, hogy nem készülünk el vele, sőt azon örülünk, hogy a világgal s léttel el nem készülhetünk soha; nem készülhetünk el pedig vele nem a világ, hanem a lélek mélységei miatt. Folyton új meglátások, új megérzések, új sejtelmek, új énekek fakadnak a lélekből, s nem éri be azzal, amit egyszer már meglátott és megérzett. Folyton újra meg újra alakít és alkot, mert az ő világa az ő akciója. Nincs benne merevség, nincs befejezés, hanem életté s mozgássá vált ki mindent. Azért a természetben sem keres számokat, hanem rithmust – nem képleteket, hanem formát nem fogalmat hanem megérzést – nem akar magyarázni, hanem meglátni – nem szétszedni, hanem csodálni – nem akar fenékre jutni, hanem úszni – nem gondolja, hogy a végtelent s titkait fölérti, hanem azt, hogy bírja, élvezi és szereti.

Nem csoda végre, hogy e csodálkozó tisztelet lépten-nyomon *szeretetre* ragadtatik. Hiszen amit csodálunk s tisztelünk is, s ami úgy szeret minket, hogy folyton belénk köt s ingerel, s azért ingerel, hogy több életre s nagyobb boldogságra segítsen, azt nem szeretni nem lehet. S mivel a lét csupa arány és mérték, s mint ilyen csupa lappangó és néma rithmus: ha ez a sok néma rithmus s finom inger valahol egy érzékeny lélekkel találkozik, akkor e lélekben zengő életté, tehát énekké, örömmé válik. Van rithmus s szunnyadó harmónia mindenfelé elég; itt a tó partján is, a nádcsíkokban, az álmos felhőkben, lilás távlatokban, a víztükör villanásaiban. Minden darab vidék csupa fény, csupa forma és alak és szín, csupa jel és jegy, mondhatom, hogy hangjegy; minden vidék tehát egy lekottázott ének. De hol az énekes? Az énekes a lélek lesz, mely e jegyekre, az ének és öröm ez ingereire felelni tud. Minden ének már felelet; felelet, melyet a lélek kiált a világba. A világban a szépség s jóság, s még a küzdelem s a kereszt is csupa jegy, mégpedig a mélyen érző s az isteni harmóniát magában hordozó léleknek szemeiben hangjegy, s ének és öröm ezekből csak általa és benne lesz. Aki pedig énekelni tud, az szeretni is tud.

Vonuljunk hát ki a természetbe a lét titkait megérző tisztelettel s szeretettel, s akkor a Velencei-tóparton is megérezzük a lét s az élet titkait, s a lefátyolozott fölség szétlebbenti fátylát s szóba áll velünk.

VIZEK, SZEMEK ÉS LELKEK
1913

Mily új világ kezdődött akkor, mikor a föld színén kis és nagy tükrök támadtak – tengerek, tavak, folyók s harmatcseppek, s ezekben nézték magukat az ég, a nap, a föld, a csillagok, a parti sziklák, hegyek és fák, bokrok és fűszálak!

Azelőtt ez nem volt így, hanem minden izzó és forró volt s minden fortyogott és robbant, s ami most föld és szikla, az akkor tűz, gőz s izzó pára volt. Csak mikor azután minden lehűlt, s a föld is salakos merevségbe fagyott, akkor, azazhogy sok ezer év múlva jelentkezett az új s szebb világ szenzációja, *a víz*. Szenzáció volt biz az s a világ csudája. Tudott folyni s el nem szakadni, tudott szivárogni s szürönközni, tudott csorogni s csepegni, tudott alakokat ölteni s alkalmazkodni, tudott helyzetenergiákat rögtön eleven erőkké kiváltani, tudott mosni s olvasztani, tudott alkotni és alakítani, no meg tudta azt, amit itt különösen kiemelek, tudta az eget s hegyet valahogy magába fölvenni; tükrözni tudott! Úgy látszott, mintha látni tudna.

Ebből a csodálatos, új elemből lett szépség a földön. Addig bizony a világ csúnya volt; rögös, merev, göröngyös, piszkos, poros volt; de a víz megmosta a földet s föllocsolta s fölüdítette s életet s lelket adott neki. A csúnya föld most szépségbe öltözködött, a pázsit selymébe, a füvek bársonyába, s bokrétás s virágos lett. S mindezeknek a fáknak, füveknek, virágoknak a lelke s éltető nedve a víz volt; az szivárgott ereikben, az lüktetett sejtjeikben; attól lettek frissek s hajlékonyak s harmatosak, s mikor már ennyi szépség volt a földön, hát természetes, hogy tükör is kellett hozzá. Mihelyt lélek vagy lélekszerű valami, hát az látni akarja magát s a maga világát. S így is volt; a világ szebb lett a víztől, s a víz tükrén mindjárt meg is duplázódott; ott lebegett rajta képe. Amit tehát a víz teremtett, azt tudta tükrözni is.

S így tükröződött az őstermészet soká, nagyon soká a világ óceánjain, tavain s folyóin, s bele nem fáradt. Ha a szél föl is borzasztotta a csendes tükröket, ha képeinek vonalai mindannyiszor szét is szakadtak s össze-vissza kuszálódtak is, ha a szépségből minden szélrohamnál karikatúra lett is, sebaj, a tenger és tó megint le is csendesedett, s a csendes, évezredes tükrözés

megint folytatódott. A víz a természetbe ivakodott, a természet meg a vízbe; vízből született s a vízből élt s ugyancsak vízbe merült s ott ragyogott a mélység tükrein.

De ezzel ki nem merült a teremtő Isten hatalma. Nem érte be vele, az óceánok, a tavak s a harmatcseppek ragyogó szemeivel; mert hát e tükrök, bármennyire s bármily finoman tükrözzenek is, de nem látnak. Azok a nagy tengerszemek mind vak szemek; tükröznek ugyan eget s kéklő hegyet, bokrot és fát, de az a tükrözés voltaképpen semmi egyéb, mint mozgás, rezgés, ütődés s ütközés; még nem látás. A tengeren s tengerszemen csak a fény rezgései ütődnek vissza; de a tenger s tengerszem nem lát; csak úgy látszik, hogy lát.

Kellett volna hát egy új szenzáció; újabb, nagyobb s csodálatosabb, mint a víz. Kellett volna elem, mely még ragyogóbb szépségbe öltöztesse a természetet, mint ahogy azt a víz tette, s mely ezután azt különb módon tükröztetni is tudja. Ennek a csodásabb s finomabb elemnek különb tükröt is kellett volna hoznia magával; tükröt, melyen több férne el, mint az óceánon, s mely mélyebb lenne, mint a legmélyebb tengerszem, s főleg, mely nemcsak tükrözni, de látni is tudna.

S ez az új tükröző felület, mely eget és földet összefoglal – mely mindent aprít s semmit nem tör össze – mely mindent összenyom, anélkül, hogy hajszálnyira is eltolna egy vonást – s melyen több fér el, mint az óceán tükrén, a *psziché tükre,* melyet szemnek hívunk. S a psziché bevonult a világba, és szeme volt. Új, ragyogó, tükröző felület, mely egy felsőbb világban keletkezett s ott ragyogott az ősi vizek fölött húzó vadlúdnak, a lápokban evező vadkacsának, a rikácsoló nádi verébnek s a sütkérező katicabogárnak szemében. Ezek a szemek mind a psziché tavai s tengerei lettek, mégpedig látó vízcseppek, látó tavak és tengerek! S ezek a tükrök azért voltak másféle tükrök, mert nem a víz, hanem más elem, más finomabb, folyékonyabb, alkalmazkodóbb, fölvevőbb, szivárgóbb s lüktetőbb elem alkotja őket, s azt úgy hívják, hogy *lélek.*

Ez az elem arról nevezetes, hogy ez nemcsak visszaveri a sugarakat, hanem hogy a maga erejéből felel rájuk. A verő ütésekre fényekkel s a rezgésekre színekkel válaszol, mégpedig úgy, hogy ami beléje ütközik, az mindjárt más alakba, tudniillik fénybe s színbe öltözik. Itt a tükrözés tehát már cselekvés és alakítás is. Ebben a rezgésekből fényt s színeket alakító cselekvésben egy csodálatos erő lép fel, mely adni tud, adni valamit, amit különben az egész anyagi világ nem tud. Az éther hullámai csak ingerek neki, melyekre ő felel, melyekből fényeket s színeket varázsol s az anyagi világ rezgő mechanizmusát színező, festő, fényező, aranyozó művészettel a megérzés, a meglátás világ-

gába emeli. Ez a látás alkotás; ez a látás az anyagi valóságnak több valósággá való növelése.

Íme, tehát a psziché tükröző tengereiből, a szemekből emelkedik ki az az új, az a színes s fényes, ragyogó világ. E részben az új világ a régivel párhuzamosan halad. Az a régi, az az alsó világ ugyanis szintén tengerekből született, a víz tengereiből – éppen úgy ez az új, ez a felső világ is tengerekből való, a psziché tükröző mélységeiből. E mélységekből való tulajdonképpeni szépsége. Lélek nélkül ugyanis a világ csupa rezgés, mozgás, iramlás, sugárzás volna, de nem lennének meg benne az alakító, központosító, formáló s szépséget teremtő elvek. Ezek nélkül pedig nincs szín, sem hang; nincs ének, sem illat, sem szépség. A világ a lelken lesz szép igazában. Az anyagi világ a maga gépszerűségében csak durva alapozás; a mechanikai világ még csak kikezdése a világnak, azért hát csúnya, fejletlen, színtelen s hangtalan; de mikor a lelkiség fokára lép föl, akkor elváltozik s új, fölséges szépségbe öltözik. Ez a szebb lét egyszersmind több lét s nagyobb valóság. Nem a mechanizmustól lesz több, hanem attól az új elemtől, a lélektől, mely a mechanikát színné s hanggá, szépséggé s harmóniává fejleszti. Ha pedig azt mondja nekem erre valaki, hogy a mechanizmus, az a rezgő anyag önmagában létezik ott künn, a hang, a szín pedig csak a szemben, a lélekben létezik: annak én azt felelem, hogy az anyag, a rezgés s a szín s a hang egyaránt létezik, de más-más miljőben. A mozgás tényleg valóság s a hang és szín is valóság, de a szín és hang már folytatása a mozgás valóságának más miljőben. Az anyagból fakad a mozgás, a lélekből pedig fakad a szín s a hang; ezek mind valóságok, de sajátságos valóságok. S a szín és hang több s magasabb valóság, mint az anyag s a rezgés, és nagyon helytelenül járna el, aki a színek s hangok mögé nyúlkálna, mintha ott volna az igazi valóság. Dehogy is van az ott; hiszen az ott a kezdetleges, a még meztelen, nyers világ; ez pedig itt a több létbe öltöztetett s az élet értékeivé kidolgozott világ.

De hát voltaképpen tengerekről s a psziché tengerszemeiről van szó! A psziché világában a látó s ragyogó szemeken kívül még csodálatosabb tükröző felületek vannak, melyek szintén szemek, melyek szintén látnak. De azokban a szemekben már nem a fények s színek hullámai, hanem a dolgok belső valóságai tükröznek. Mintha megnyílnának s tartalmukat tárnák ki, s így érintkeznék velük a psziché. Ezek az új s felsőbb tükröző felületek az értelem örvényes szemei, melyeknek tükrözései lesznek a fogalmak, az ismeretek, a rendszerek, szóval a világ a maga belső alkatában, s ez a meglátás az értelmi tudás.

Kell ilyen tükröző felületnek is lennie. Mert miért tükröződnék csak a dolgok felülete, s miért öltöztetné a lélek színbe s szépségbe csak a világ külsejét, miért ne a belsejét? Hiszen a belseje még gazdagabb s az alakító léleknek ott tágabb tér nyílik; ott többet láthat; ott mélyebb mélységbe merülhet, hogy azt azután szellemi tükrözésben, vagyis megértésben ragyogtassa föl önmagán. Igen, tükrök kellenek, melyek a mélységeket tükrözzék, a dolgok lényegét, a létnek értelmét; tükrök kellenek, melyek a létnek lelkét fogják meg, azt emeljék ki s ragyogtassák föl. Ide tartozik a tudomány s művészet világa, s itt tükrözik a végtelen Isten is, jóllehet csak úgy, mint Szent Pál mondja: „most tükör által homályban látunk" (1Kor 13,12.). A lélek értelmi tükrére esik az Isten árnyképe, s a lélek észreveszi s elgondolja, hogy mi lesz a valóság, ha az árnykép is ily nagy, ily szép, ily kimeríthetetlen. E meglátásokból valók a művészetnek sugalmazásai s a szépségnek bemutatkozásai is. Korszakok és kultúrák, filozófiák s művészeti irányok ki nem merítik ezt az itt bemutatkozó nagy valóságot. Mindig van belőle, s mindig marad belőle. Mindenki, aki meglátta, azt gondolhatja, hogy ő látta meg az egészet s az igazit, pedig dehogy látta az egészet, inkább csak új vonást, új árnyalatot vett észre belőle.

Van azonban a psziché e tükrözésének is egy nagy baja, s ez az, hogy e tükör fölött is ólmos, fekete felhők függhetnek, s az ember nem világosságot, hanem sötétséget néz ki a maga számára a világból, vagy hogy e tükröt is fölborzaszthatja a vad eszmék szélvésze s fölkorbácsolhatja az ösztön s a szenvedély erőszaka, s akkor irányt vesztünk s a tévelyt igazságnak s az igazságot tévelynek vesszük, s oly mécsessel világítunk magunknak, mely sötétséget áraszt s az öreg estéből éjtszakát csinál. Látjuk ezt filozófiákon, melyekben nemcsak látás és igaz tükrözés, hanem változó felfogás, érzés és ízlés, hajlam és kedélyhangulat érvényesül, s ahogy a víz tükre nincs biztosítva a szél rohamai ellen, úgy nincs biztosítva a psziché értelmi tükre a megzavarodások s hullámzások ellen. Így azután a hullámzó psziché éppúgy, mint a hullámzó víztükör, torz képet ad.

Van azonban a léleknek még egy tükre, mely a legmagasabban fekszik; egyszersmind a legátlátszóbb s a legnyugalmasabb, s ez az, melyen már nem az étherrezgések változnak el színekké, sem az, mely a valóság belső mélységeit tükrözteti, hanem az, melyben a lélek öntudata tükrözik. Ez az a tükör, melyben az ember meglátja a maga tulajdonképpeni képét. Ha a lelkiismerete tiszta, akkor a képe szép, sőt eszményi – ha azonban a lelkiismerete rossz, akkor a kép torz kép és utálatos.

Ennek a tiszta tükörnek pedig az a tulajdonsága, hogy semmiféle külső hatalom nem képes a színét fölborzasztani s belső kristályosságát megzavarni, hacsak maga nem zavarja s nem korbácsolja föl nyugalmát. A fizikai s kozmikus erők, sőt a fiziológiai tényezők, s ami még csodálatosabb, saját ösztöneink s hangulataink színtája fölött fekszik az öntudat e fölséges lélektükre. Hegyi tó ez, melyhez a völgyek zaja föl nem ér! Fölötte áll az erkölcsi öntudat e színtája a gazdasági harcoknak, az ipari, üzleti hullámzásoknak s pénzválságoknak. Politikai alakulások, nemzeti szenvedések, népfaji szenvedélyek kiszámíthatatlan bonyodalmai állnak vészthozó hatalmak gyanánt életünkbe; belekavarnak a háború rémségeibe; földúlnak családi otthonokat, gazdasági jólétet; gyászba borítanak szerető lelkeket s nemzedékeket söpörnek el nyomorúságba s halálba; a lélek szenvedhet s szenved keservesen az érdekütközés s a kegyetlen erőmérkőzés világában; de mindezeknek az esélyeknek hatalma nem ér föl addig, hogy az öntudat kristályos mélysége elhomályosodjék s a tükröző felület felkavarodjék; sőt ellenkezőleg, minél nagyobb lesz a sötétség a fizikai s nemzetgazdasági, személytelen hatalmak harcától, s minél kevesebb értelme lesz az életnek ott, hol az érdekek ütközésében csak pozdorja számba megy: annál jobban, annál biztatóbban világít a kristályos mélység, s annál ragyogóbban tükrözik rajta az élet, a küzdelem s a szenvedés értelme. Ideális, szép arc gyanánt ragyog elénk az öntudat tükréből a lélek, melynek nyugalma s biztonsága a lelki egyensúlytól van s ereje éppen világfölényességében rejlik.

Lent mindenütt harc és ütközés van s lesz ezentúl is. A víztükröket fölborzasztja a szél s az értelmi tükrözést megzavarja a kétség s az értelmi ismeret tökéletlensége. Közéletünkön épp úgy vonaglik végig a szenvedés, mint idegeinken.

Csak egy tükör ragyogtathatja föl magán a világ, a lét s az élet szépségét s harmóniáját: ez a tiszta lelkiismeret s a nemes öntudat tükre. Voltaképpen pedig az nem is az ember képe már, ami ott tükrözik, hanem, amint az Írás mondja, az örök Isten arcának fényessége, mondjuk e fényesség egy-egy ragyogó foltja: „Ránk van jegyezve, Uram, orcád világossága", azért azután „öröm van a szívemben", öröm és béke és harmónia.

Ez a tiszta, kristály öntudat a világ s a lét értelme. Isten ezt a tükröt állította bele a teremtésbe, melyben meglássuk önmagunkat és az átfürkészhetetlen Isten fényének visszasugárzását. Így értjük azután a teremtés tükreinek belső rangfokozatát is, s világos lesz előttünk, hogy kellett a világba víztükör, mert értelmetlen és céltalan és csúnya lenne a világ víz nélkül; ugyancsak kel-

lett a teremtésbe tükröző psziché, mert először színbe s fénybe, azután pedig értelmi világosságba kellett az anyagi világot állítani, s értelmetlen lenne a mozgás, ha életben nem folytatódnék; de mindenekfölött kellett a mindenségbe a lélek öntudatának tiszta tükre, melyben harmóniává olvad a lét összes küzdelme és szenvedése.

E tükrön ragyog fel a lét s az élet értelme, s a jónak a rossz fölött s az életnek a halál fölött való győzelme. E ragyogás az Isten arca fényességének sugárzása.

MEKKORA MÉLYSÉG AZ ÜRES MADÁRFÉSZEK?

1913

A madárfiókoknak is van gyermekszobájuk, azazhogy fiókszobájuk. Nem a fészket értem, – az csak a bölcsőjük –, hanem azt a fát és bokrot, mely a fészket tartó ágat környékezi, vagy azt az árokpartot, azt a kis völgykatlant, melyre a fészekből kilátás nyílik. Ez a környezet egy darabig néma; nincs szava a kis buksifejekhez, melyek a fészek peremére kihajlanak, de melyeknek érdeklődése ez idő szerint csak abban nyilvánul, hogy csőrüket tátogatják s mohón bekapnak mindent, amivel a szülői szeretet tömi őket. Azért ez a környezet részvétlen is, hideg is nekik, mint amelynek semmi köze a kis borzas teremtésekhez. De egy-két hét múlva úgy látszik, hogy a környezetnek, a fának és bokornak megered a nyelve, s mintha mondana valamit a bámész fiókoknak, amire ők visszacsipognak; sőt úgy látszik, hogy olyasmit mond nekik, ami vonzza őket, mert fészkelődnek is, szárnyaikat is feszegetik, kikiemelkednek, azután nagy ügyetlenül a fészek szélére is kiülnek, sőt mielőbb a közeli ágakra is kirepülnek, s most azután a fészek lesz néma; néma egészen és üres és elhagyatott.

Ilyen madárfiókszobán, egy kis völgykatlanon át vezetett sokszor reggeli sétám. A berek tele volt fenyőillattal s az átsietó kis patak hűs párázatával. A kis barázdabillegetők már elhagyták a fészket s ott pihegtek a galagonya- s a kecskerágóbokrok ágain. Hűvös volt, s mintha fáztak volna; a sok pára rászállt a tollukra, s úgy néztek ki, mintha édesanyjuk megmosta, de meg nem törülte volna őket. Talán már reggeliztek is, mert anélkül aligha állták volna ki a repülési sport fáradalmait. Pedig már benne voltak; ki nagyobb, ki kisebb lendülettel iparkodott kecskerágóról galagonyára s galagonyáról a fenyőfára és vissza. Minden ilyen kirándulás után nagyokat fújtak a kis begyesek: önelégülten forgatták fejecskéiket, s felém is néztek, mintha mondták volna: ezt ugyan megnézheti. Azalatt pedig a kis szülőmadár a fenyőfán becegett, recsegett s örömmel vegyes aggodalommal nézte őket; utánuk repült s egyre biztatta, hogy csak rajta s minél tovább. S így tartott ez 4-5 napon át. Azután pedig úgy tetszett, mintha ezek a madárszenvedélyek egyre lohadnának, s mintha az érdeklődés mindkét részen kiapadt volna. Az öregek ugyan egy gyöngébb, fejletlenebb fiókkal még ezután is törődtek, de a többi, úgy látszik, kiköltözött a

madárfiókszobából, s a szülők bizony nem mentek utánuk; szeretetük kialudt s a gondjuk megszűnt. Úgy tetszett, mintha a madáremlékezet kis táblájáról egy-két nap letörült volna mindent; mintha annak a madárszívnek érzelmi gyökerei, melyek anyából fiókba nyúltak bele, csak fiókszoba-hosszúságnyira értek volna; mintha az a fiók, mihelyt a berekből kirepült, megszűnt volna fiók lenni, s érzelmei úgy szakadtak volna szét, mint az őszi rétek pókhálószálai eső után. Az anya nem anya, a fiók nem fiók többé; hanem az anya is madár, a fiók is madár, s nem ismerik egymást többé. S a természet azt akarja, hogy a fiókból madár legyen; fészket, pelyhet, meleget is csak azért ad. S az anyamadár is azt akarja, hogy a fiók fiók ne maradjon; rak ugyan fészket, mert arra szükség van, de azután nagy szorgalmatossággal hívogatja, csalogatja, sőt nógatja ki a fészekből fiókjait, mihelyt csak kicsit is repülni tudnak. Az ő lelkének vezető képzete – mondanám gondolata – már nem a fészek, nem a családias együttlét, hanem a fészekelhagyás, a fészekfeledés; fészek helyett a nagy világ. Rossz szolgálatot tenne fiókjainak a madár, ha a fészekbe akarná őket lefogni, melyet a tél hava s fagya koporsóvá változtatna. Rossz szolgálatot tenne; hát nem is teszi meg; hanem a fészek üres lesz, s a madarak szerteszéjjel szállnak.

S én mégis csodálkozva s álmélkodva állok az üres fészek, a természet ösztöneinek s vágyainak e meglepő bemutatkozása előtt. Csodálkozom, hogy az az anyamadár fészket rak, hogy költ, szeret, táplál s azután maga nógatja ki fiókjait. Csodálkozom, hogy azokban a kis buksi fejekben is mennyire változik el minden, s hogy ők maguk sietnek a fészket a nagyvilággal felcserélni. Azt mondják nekem erre: mit csodálkozol e változáson? A fiókok megnőttek; a fészekbe bele nem férnek; nem tudják hová rakni a lábukat, egymást rugdalják s kitaszigálják; megnőtt a szárnyuk is, hát azt is próbálgatják, ahhoz pedig a fészek szűk, hát keresnek helyet. De az én szememben a fő nem a megnőtt szárny, nem a kamaszláb, hanem a kis madárpsziché, melyben óriási elváltozás történt, szinte forradalom ütött ki. Eddig ugyanis a fészek, a bűvös-bájos, puha fészek volt uralkodó képezete e kis fejnek; ez volt eszménye, melybe a kis madárszív szeretete volt belegyökerezve s melyhez ragaszkodott szívszakadásig. Tönkre is ment volna a fiók, ha valaki idő előtt szedi ki a fészekből, ha ágra ülteti, mikor ülni nem tud, ha a levegőbe dobálja, hogy repüljön, mikor szárnya még fejletlen. Addig természetesen a kis madárfejben csak a puha fészek volt a vezető képzet, ebben a csomóban futott össze s gyúlt ki minden életinger, ez volt az életet bevilágító kis mécs, s azért néztek is oly szerelmes tekintettel, azokkal a ragyogó, ijedős szemekkel fészkükre s erre az egyetlen,

nekik az egész világnál többet érő birtokukra. De azután a képzet mintha a fényéből vesztett s elhalványult volna, mintha az a központi pszichikai csomó foszlani kezdett volna, s tényleg fészek helyett a szárnyfeszülés, a lendület, a repülés lett a vezető képzet, s a kis, puha, bélelt mélyedés helyett az a végtelen égi kupola húzta őket, s úgy húzta, hogy attól a fészek képzete a madárfejben olyan lett, mint a kivilágítható kép, mely mögött kioltották a gyertyát. Ekkor más képzetek kaptak lábra. Azok a bodros fák, melyeket eddig csak néztek, de meg nem láttak, most odaléptek hozzájuk s ágaikat terjesztették feléjük, mégpedig úgy, mintha minden ág egy-egy kar s minden gally egy-egy kéz volna, s a sűrű lomb úgy kezdett suttogni, oly sejtelmesen és csábítóan, hogy a fészek tűrhetetlen és meleg és testszagú lett, olyan, mint a szellőzetlen ágy. S ezért iparkodtak kifelé. A lelkük változott meg. Új élet tolakodott föl a lélek mélyéből. Ez a mélység dagadt meg valahogyan s pattant föl új formákban, mint mikor a nyiladozó magnak két szike dagad s azután szétnyílik, s új, napsugárt igénylő élet emelkedik ki belőle.

De hát azt mondja tán valaki: mi közünk nekünk e triviális madárpszichológiához s ezekhez a fészek-elmélkedésekhez? Erre azt felelem, hogy igaz, madárpszichológiának látszik biz ez; de csak látszik, mert voltaképpen itt az élet mutatkozik be nekünk a madárvilág kiadásában. Mikor ugyanis az üres madárfészek előtt állunk s a történést szemléljük, akkor voltaképp az életnek mélységeibe merül el lelkünk s azok nyilatkoznak meg nekünk. A madárfióknak ez a beleszületése s belemelegedése a fészekbe s azután kikívánkozása s fészekelhagyása az élet egy nagy törvényére s a fejlődés csodálatos módszerére mutat rá, mely egyforma a madárfészekben s az emberiség életében; csak az a különbség, hogy a törvény más-más miljőben s más-más életfokon érvényesül. Mert az emberi lelkek, sőt a nemzetek s kultúrák is mind csak fiókmadarak; azoknak is fészkük van, csodálatosan összerakott, millió értelmi, érzelmi művészeti, gazdasági, politikai szálból összerakott fészkük. Fészke van a léleknek a hitben; fészke az észnek a világnézetben s tudományos rendszerekben; fészket rak művészi érzékünk a divatos ízlésben; fészket a gazdasági fejlődés a társadalmi alakulásokban, s azért raknak mindezek fészket, mert szükségük van rá. Szükségünk van a világos összefoglaló nézetekre, a létnek valamiféle tudományos megértésére, a művész s társadalmi életnek legalább némileg állandó formáira. De amily szükséges, hogy fészket rakjunk, éppoly bizonyos, hogy bennünk is jelentkeznek új felfogások és nézetek, bennünk is foszlanak régi s szövődnek új kapcsolatok; kialusznak régi s kigyúlnak új eszmék s eszmények; meglepnek új meglátások, jelentkeznek

új érzékenységek s fakadnak új érzések, s így azután mi mindnyájan valamiképpen fészekhagyók is vagyunk. Új rendszerek, új felfogások, új művészeti irányzatok s új kultúrák előtt úgy állunk, mint ahogy a fészekben fészkelődő s új szükségleteit megérző madárfiók áll a levegős, mennyboltos, napsugaras s erdős világgal szemben; érzi ő s érezzük mi is, hogy a fészekből ki kell emelkednünk s új miljőbe beállanunk. De ő nem tudja, hogy miért kell neki fészket s anyát elhagyni s feledni; mi pedig akarjuk tudni, hogy mi az, ami minket kényszerít, hogy fészket rakjunk s azután bontsunk s ismét újat rakjunk, s ha kutatjuk, hogy mi az a fölöttünk álló, azaz hogy bennünk érvényesülő erő, hát azt mondjuk, hogy az az élet, a fejlődés.

De hát mi is az, amit mi életnek s fejlődésnek hívunk? Vessünk egy pillantást e mélységbe, mely a pszichét inspirálja fészekrakásra s fészekelhagyásra, abba a mélységbe, melyből valók az érzékenységek s a megérzések, a meglátások s értékelések, az akarat inspirációi s az intuíciók villanásai, az a folyton fészkelődő s önmagát regeneráló élet. S azt fogjuk találni, hogy az élet elsősorban mint *érzés* vetődik föl öntudatunkban. Ami a vér az organizmusban, az az érzés az életben. Ahogy a vér beleloccsan az agyba s szembe, tüdőkbe s lábakba, s mindenütt táplál, elevenít és frissít s erőt ad a sajátos életfunkciókra: úgy villan bele az érzés a psziché minden funkciójába, gondolkozásba, észrevevésbe, akaratba, művészi teremtésbe s alakításba, s ha igaza volt a görög filozófiának, mely mondotta, hogy „παντα φυχης πληρη", minden lélekkel van átjárva: ugyanazzal a joggal mondhatjuk mi is „παντα αισδησεως πληρη", minden érzéssel van átitatva. Az élet mélységei mint érzések vetődnek fel. A szellemi élet is érzéstől lesz erős; érzés táplálja a filozófiát és tudományt; érzések lendítik a fejlődést s hevítik a morálist s termékenyítik a művészetet. Igaz, hogy az érzés néha ösztönös erő, s hogy világítanunk kell neki ésszel, okulással s tapasztalással; igaz, hogy finomítanunk s nevelnünk kell keménységét s szilajságát; de másrészt bizonyos, hogy lüktető, inspiráló s alakító erő rejlik az érzésben, mely mint a hatalmas folyam itt jobbra, ott meg balra fordul, itt sekélyes ágyban siklik, ott meg mélységekben felgyülemlik. Ez az előretörtető erő is mindig a többet, a jobbat sürgeti: itt fészek s kultúra teremtésében vesz részt, ott meg a fészket letöri s a fészekben megpihent nemzedékeket új teremtésre s alakításra nógatja. De míg a madáréletben az érzés kigyulladó és elhamvadó rithmusa szűk keretben jár fel-alá, s fészket rak s fészket elhagy, s azt mindig úgy rakja, mint száz és ezer év előtt, s úgy is hagyja el: addig az emberiség életében az érzés árama a végtelenbe indul, s alakításai nem ismeretesek, hanem új meg új s folyton változó teremtések.

Ősi formája s energiája lévén az érzés az életnek, nem csodálkozhatunk azon, hogy a mi világunk kikészítésében, a mi fészkünk megrakásában s az újabb s jobb kultúrák megteremtésében neki kiszámíthatatlan szerepe van, s hogy mindenen, ami emberi, megérzik lüktetése. De nemcsak ez érzik meg, hanem nyilvánvalóvá lesz *nagy hatalma is,* mely olyan az életnek, amilyen a napsugár az erdőnek s a kőszén és vas a kultúrának. *Ezekből is lehet sok vagy kevés, de nem a mi kegyelmünkből valók, hanem adva vannak,* adva – hál' Istennek – világot eltartó s kultúrát elbíró bőségben. De épp *ilyen az élet istenadta ősi energiája, mely jelentkezik megérzésekben s meglátásokban – alakok s rithmusok ellesésében –, nyelvformák s mértékek megsejtésében.* Bennünk van, de nem tőlünk van, és megnyilatkozik a lelki világ konkrét valóságaiban, akiket prófétáknak, szenteknek, művészeknek, géniuszoknak, poétáknak vagyis teremtőknek hívunk.

Csak jelezni akarom, hogy a mi emberi világunknak, ennek a napsugaras s villanyfényes, ennek a színes és hangos és illatos világnak a tulajdonképpeni kikészítője is az érzés. Érzünk, azért van világunk! Mit érne nekünk napsugár és virágpompa, ha nem volna hozzá szemünk? Mit érne lebrezgés és levegőhullám, ha nem volna hozzá szenzóriumunk; ha nem volna érző idegünk, melyben a lebrezgés világossággá és színné s a levegőhullám dallá és zenévé váljék? Vagyis mit érne mindez, ha nem volna meg bennünk a mechanikára teremtőleg s alakítólag reagálni tudó élet, az érzés?! Íme, az érzésben alakul ki a mi világunk s azon épül fel azután értelmiséggé, erkölcsiséggé, művészetté, kultúrává, de úgy, hogy a kiépült nagy szellemvilágnak is lüktető ere s inspirátora az az ősi élet, a mélységnek az az áradása, melyet érzésnek hívunk.

Legyünk annak tudatában, hogy hitünk, filozófiánk, sőt még pozitív tudományosságunk is nem kizárólag absztrakt, átlátszó fogalmak rendszere, hanem hogy az mind színezve van a nagy javak s a nagy emlékek, a nagy érdekek s a nagy remények érzéseivel. Gondolataink is érzésekbe fonódnak bele, s nemcsak fogalmat adnak, hanem vonzanak vagy taszítanak, s kevés van, mely egyáltalában hidegen és közönyösen hagyna minket.

Az érzés ugyanis, mint az élet vére és lehe, beleszürönközik észrevevésünkbe s gondolkozásunkba is s gondolatokat elevenít meg, eszméket gyújt ki, új meglátásokat ad megérzések révén. Mintha az eszmék absztrakt, üvegszerű erezetébe vérhullám, az eleven élet hulláma loccsanna bele s attól élednének. Enélkül az eszmék árnyak, s róluk is igaz, amit a régi hitrege tartott az alvilági árnyakról, hogy akkor elevenednek meg, ha vért isznak; az eszmék vére az érzés. Erejük s hatalmuk is azon fordul, hogy mennyire nyúlnak bele az eleven életbe, vagyis érzéseinkbe.

A pragmatisták, úgy látszik, ebből jutottak arra a következtetésre, hogy az eszmék igazsága, tehát az, hogy valami igaz-e vagy nem, attól függ s abban áll, hogy hasznosak-e az életnek s kedveznek-e az érzésnek. Azonban ezt kár állítani, s helytelen az igazságot hasznossággal magyarázni, mert hiszen akár igaz, akár nem igaz valami, ereje s hatalma csak úgy lesz neki rajtunk, ha érzéseink lüktetnek benne; az élet lüktetése pedig ősibb s eredetibb hatalom, mint az ismeret és a gondolat. Hány eszme volt téves, s mégis az élet szenvedélyei gyúltak ki benne s hatalommá lett, s megfordítva: hány igaz gondolat hever tehetetlenül a szellemi világban, s az élet árama nem tart feléje! *Az érzéstől függ, hogy hogyan értékeljük az eszméket s mily tartalommal, nekünk kívánatos tartalommal töltjük ki azokat.* Ezt nem a logika s nem az ismeret teszi. Aristoteles óta a logika nem változott, s a dolgok lényegébe sem hatoltunk sokkal mélyebben; most sem tudjuk, hogy mi a fa, mi a vas, mi az erő, ahogy Aristoteles sem tudta; de elváltozott a dolgoknak kultúrértéke s hasznossága, s így elváltoztak a mi érzéseink is róluk. S ahogy elváltoztak az egyszerű dolgokról, úgy eltávoztak fogalmaink, azazhogy értékeléseink az életről, az emberről, a nőről, a munkáról, a közületről s a belőle folyó kötelességekről, a testvériségről. Mily érzésekkel gondolt az attikai polgár Perzsiára s a barbár világra, mily közösségben érezte magát vele? Mily érzéssel viseltetett neje s gyermekei s szolgái iránt? Hogyan tágult ki azóta a felfogás a világról, hogyan mélyedt bele azóta a világ összefüggéseibe belátásunk, s mennyire változtak el ezek szerint értékeléseink is! Mi tetszett nekik s mi tetszik nekünk? Mi volt szép akkor, s mi minden szép lett azóta a gótikában, a román stílben, a reneszánszban, az öltözködés divatában?! Mennyire más lett ideálunk az emberről? Ázsiában, a csordanépekben az egyéniség alig ismeretes; Görögország kis közületeiben már előtűnik a szabad ember alakja, de még nagyobb része az egésznek s az egészbe van belefogva összes értékeivel, alá van rendelve az egésznek vallásában, nézeteiben, erkölcseiben; csak az evangéliumban emelkedik ki azután a világból s lesz egyéniséggé, mely egy új, nagyobb s különb világot, az Isten országát hordozza magában. Ezzel azonban egyensúlyeltolódások s egészen más értékelések járnak. Némelyek annyira kiemelik az egyéniség értékét, hogy szétfoszlik tőle a világ, melyet azután az egyéniség méltán megvet; mások meg a végtelen értékű egyéniséget is a világban hagyják meg, s meg vannak győződve, hogy a világ a talaja, s hogy erőt s egészséget a nagy egyéniségnek is belőle kell szívnia. Szóval az értékelések változnak; az eszmék kigyúlnak vagy elsötétülnek; az egész szellemi világ friss vagy lankadt lesz nem csupán az ismerettől, hanem az érzéstől is.

De többet mondok: *az érzésnek óriási befolyása van értelmünkre s tudásunkra is.* Értelmünk ugyanis készülék, melyet az érzés jól vagy rosszul állít be a tárgyakkal, a problémákkal szemben. Lefoghatja s másfelé tájékoztathatja figyelmünket, s ez által eltompíthatja fölfogó képességünket. Ha érzésileg rosszul vagyunk hangolva, akkor nem fogjuk föl azt, amit különben megértenénk s értékelnénk is. Úgy vagyunk akkor értelmünkkel, mint egy merev tartállyal. Ha az a tartály háromszögű, akkor nehéz lesz abba egy négyszöget, ha négyszögű, egy háromszöget belegyömöszölni. Az egyik alak a másikat nem veszi be. Így van az valahogy az észben is. Az érzések bizonyos formát, bizonyos beállítást adnak az értelemnek, s akkor más, nem rokon formának már nincs beútja. Így állnak azután egyesek s egész korszakok rokonszenves vagy ellenszenves eszmék, tulajdonképpen pedig érzések behatása alatt. Ez érzések vagy vakítanak vagy látókká tesznek. Közelebb hozhatnak, sőt közvetlenül odaállítanak valami elé, ami mint kinyilatkoztatás hat reánk s mint kész meglátás lelkesít és boldogít. Ezt tapasztaljuk az ismeret egész vonalán. *Nemcsak a filozófiában, hanem a természettudományokban, a geometriában s mathematikában is vannak meglátásaink, vannak kinyilatkoztatásaink,* melyek a léleknek bizonyos igazságokhoz való jó beállításától, velük való harmóniájától, mondjuk *alak-rokonságától függnek.* Hiszen a mathematika is csupa arány s a geometria csupa alak, s így a finom formaérzék kitapogathatja s megérezheti a helyes konstrukciót.

Továbbá *mennyi van a morálisban a megérzésből, a mértékek érzékéből, az ütemességből és tapintatból!* Hiszen itt minden a jónak szeretetén, az az iránt való érzékenységen fordul, s a lelkiismeret, jóllehet ismeret is, hiszen a neve az, voltaképpen mégis finom, korrekt érzékenység, élet, mérték, tapintat. Tudom, hogy a léleknek a jobb s nemesebb erkölcsiségre való törekvéseiben, nemesebb érzések szürkületében nagy, világító eszmékre, isteni kinyilatkoztatásra és évezredek észrevevésére s okulására van szüksége, s ezt a világosságot neki tisztelettel kell fogadni s híven követnie; de a moralitás nem a törvényen, nem az eszményen, hanem a lélek érzésén fordul meg igazában, azon az érzésen, mely már a maga öntudatalatti műhelyében is s még inkább az öntudatba kivetődött benyomásaiban reagál az eszményekre s egyre szebb s finomabb formát ad az életnek.

Nem a tudás teszi a morálist, hanem a meleg, lelkes érzés, az érdeklődés és bízó odaadás, s zseniálisok e téren azok lesznek, kik a nemeset, a jót megérzik, s nem sokat okoskodnak, hanem bízva követik inspirációikat. E részben azt gondolom, hogy ahogyan vannak szépen fölépített s jól egyensúlyozott testek:

úgy vannak érzéseikben, tehetségeikben s hajlamaikban jól egyensúlyozott pszichológiák; ezekben az erkölcsi szépnek s jónak megérzése s eltalálása is spontán. Talán a női lélek finom morális intuícióit is éppen formaérzékének kell tulajdonítanunk. Ez érzéknek ez irányban való ösztönszerű megnyilatkozása finomabb formákat vetít ki az öntudatba, mint a férfi lelke, s az intuíció életfrissességével s plasztikus érzékével kezeli azután a morálisnak összes kérdéseit. S ez nem azt jelenti, hogy többet tud róluk, hanem hogy helyesebben érez róluk. Már pedig a gyakorlati élet nem annyira a tudásnak, mint inkább az érzésnek jár nyomában, sőt éppen maga a valóságos megérzés és megtapasztalás lesz az, amit elsősorban s különösen hívhatunk életnek.

Hogy a művészetben mily elem vezet, azt fölösleges magyaráznom. A művészetnek az a szellemdús meghatározása, mely szerint „die Kunst ist die Natur durch ein Temperament geschaut", rámutat arra, hogy itt *lelken, megérzésen fordul meg minden.* Itt *valamit látni kell, amit százezren nem láttak meg, s valamit meg kell hallani, amit nemzedékek nem hallottak meg, s ami nem is ott kint van a nagy világban, hanem ami a művész lelkéből születik s innen lép ki a világba.* Ezek az értékek a lélekből valók, a lélek művei.

Ezeket a teremtő, alkotó lelkeket a természet csak ingerli, csak motívumokat szolgáltat nekik, s ez ingerekre s motívumokra felelnek ők, de a felelet nem visszhang, a kép nem lenyomat, hanem az ingerelt géniusz saját mélységeinek kitárása s szellemiségének s szépségének bemutatkozása. Szóval a művészet belülről, a lélekből lép ki a világba; az az élet, az érzés vetülete.

Talán azt gondolhatják már most: Hej, de messze kerültünk a madárfészektől s a csendes berektől, hol a hegyes kis billegetők addig fészkelődnek, míg kiosonnak a fészekből s egy ismeretlen, új világ vonzalmaira szárnypróbálgatásaikkal felelnek. Pedig nem kerültünk el a fészektől; s most, miután rámutattam arra, hogy az élet őseredeti, teremtő s inspiráló ereje az érzés, mely a madarat csakúgy húzza, mint az embert, megint csak ott találjuk magunkat. A madárban az élet öntudatlan s ösztönökkel s kigyulladó s megint szétfoszló képzetekkel dolgozik; bennünk pedig az élet árama részben öntudatlan s részben öntudatos. Öntudatlannak mondom, ha a nagy tehetség, a zsenialitás s az inspiráció mélységeire gondolok, melyeknek nem vagyunk urai, s öntudatosnak hívom, ha e mélységek fölvetődéseit nézem hajlamainkban, sejtelmeinkben, vágyainkban, megérzéseinkben. Van róluk öntudatunk, bennünk lettek, de nem tudjuk, hogy hogyan. Bámulva nézzük, hogy az érzés hogyan jár, hogyan jelentkezik s tűnik el ismét; csodálkozva szemléljük, hogy hogyan érvényesül emberi világunknak egymást váltó kultúráinknak

kialakításában – hogy hogyan rakatott fészket velünk is, s hogy hogyan ingerel s nógat ki megint a fészekből. Lelkem előtt ilyenkor az emberiség mint a népek, nemzetek s nemzedékek nagy családfája mutatkozik be, melynek ágai tele vannak fészkekkel. Van rajtuk sok üres, foszló, széljárta fészek – van azután olyan fészek, melyben még csak sipognak a fiókok – s van olyan fészek is, melyet épp most raknak a jövendőséget megőrző ösztönök.

S hogyan fest a mi modern kultúránk? Fészekülő-e vagy fészekhagyó tán? Otthon van-e önmagánál, egyensúlyban van-e lelke, örül-e a jelenvalónak s nem borzasztják-e föl nyugalmát a mélység lüktetései? Összefoglalja-e a világot úgy, hogy a nézetek kompakt fészkében megpihen, s nincsenek motívumai s ingerei új megsejtésekre s új megérzésekre? Megpihen-e társadalmi formáiban s gazdasági rétegezéseiben az emberiség, s nem húzza-e ki a jobb világ vágya új formák felé?

Én úgy érzem, hogy nekünk most nincs fészkünk, hanem hogy a szétszaladás, a szétrepülés stádiumában vagyunk. Nincs meg az a nagy eszményünk, mely mindnyájunk lelkén uralkodjék s minket összetartson s közös elszánt akcióra segítsen. A testnek ereje – s ugyanazt kell mondanom a testületről is – bizonyára a tagok s szervek egységétől s harmóniájától függ, ezt pedig csak ragyogó, vonzó s közös eszmények s eszményi célok adják s az azok hatása alatt ébredő aspirációk. A középkorban voltak ily közös eszmények, ily közös nagy célok s fölséges aspirációk. Hibák, bűnök, gazságok dacára a lelkeket nagy hit tájékoztatta; az önző, széthúzó erőket ideális célok s radikális, szellemi indítások ellensúlyozták, s a bűn nyomában nem lemondó skepszis, hanem az új életet sürgető s ébresztő bánat járt.

Mi most másképp állunk. Nem mintha az emberiséget ma is nem járnák át nagy, erős vágyak, s mintha nem fejtene ki nagy erőfeszítést; hanem az jellemzi korunkat, hogy előtérben áll a gazdasági érdek, a megélhetés s a jobb életmód gondolata, s ennek folytán a súlypont a gazdasági munkában, az ipari s kereskedelmi szervezetekben fekszik, melyeknek lelke a nyereségvágy s elve a verseny. Ezek a szervezetek nagyszerűen vannak felépítve s nagy tehetségek dolgoznak s érvényesülnek keretükben, amilyenek régen nem iparra s kereskedelemre, hanem filozófiára, vallásos életre, vagy művészetre, vagy hadvezetésre pályáztak. Igaz, hogy itt is emlegetnek nagy célokat, s hogy az ipari s kereskedelmi fejlődés által minden bizonnyal az emberiség haladását szolgálják, de a reális cél és indok, a lelkek öntudatában élő cél itt a haszon, a profit, s minden ezt szolgálja. A harmónia az ilyen emberiségben csak látszólagos, mondjuk hulladék vagy melléktermék; a valóság pedig a létért való

harc s a küzdelem, küzdelem tőke s munkásság, tőke és tőke, társulatok és trösztök közt.

Azért nincs is érzékünk az élet összefoglalása s az egységesítő s metafizikai fölfogás iránt. Még nem találtuk meg az összefoglalásnak azt a formáját, melybe beállíthatnók a modern embert, a minket környékező realitást s a bennünk hasadó idealitást, a rosszat s a jót, a küzdelmet s a megnyugvást. A fészek még nincs meg, azazhogy már kirepültünk a fészekből. Művészetünk is ilyen; sok szép művet teremt, de még nem volt meg az a meglátása, mellyel az új ideált, azt, mely vonzani tudna s összefogna nemzedékeket, megláthatta volna. Irodalmunk is ilyen; az is visszatükrözteti ugyan a modern társadalmi erőket s azok küzdelmeit, de akkor is, mikor prófétái szólnak, inkább csak harcról s lázadásról van szó, mint békéről s megnyugvásról; több van bennük a kínból, mint a reményből. A nagy ideálok hiányát mindenütt megérezzük. Az európai kultúra az individualizmus s a szociális élet egyes köreinek autonóm kialakítása felé fordult s pozitivista* s naturalista** gondolatokat vallott, de ezekkel nem tudta felsőbb egységekbe foglalni az emberiséget, s problémánk most is az, hogy honnan vegyük a nagy egységesítő elveket?!

Van azonban egy fészkem, melyet el nem hagyok, jóllehet az is új s jobb világ vágyával van tele – fészek, melyben megnyugszom, jóllehet vágyaim szárnyait az erősebb s boldogabb életnek igénye feszíti; ez a fészek az én vallásos hitem. Ez a fészek a halhatatlan reménység hervadatlan ágaiból van rakva, s minél nagyobb a jobb élet reménye s minél erősebb s lángolóbb a boldogság vágya s szenvedélye bennem, annál inkább óvakodom e fészket elhagyni s azt szétszórni. E fészekből nézem a lelkem előtt nyíló végtelen perspektívákat, az én másik világomat; e fészekből sipognak vágyaim – Utána, az eleven végtelenség, a végtelen jóság s szépség, Istenem s Uram után, mintha egyre azt hajtogatnák: Uram, jöjj közelebb, mutasd meg arcodat! S ha nem is jön közelebb, s ha nem is lebbenti szét fátylát, akkor is úgy érzem, hogy vonz s

---

* A **pozitivizmus** egy filozófiai irányzat, amely két időszakban, a 19. század végén és a 20. század elején volt jellemző az európai filozófiában. A pozitivitás lényegében elveti a transzcendens létezését és csakis kizárólag a tapasztalat során fogadja el a realitást. (szerk.)

** A **naturalizmus** egy filozófiai irányzat és világnézet, amely szerint egy, természetes világunk van, és mi magunk, illetve minden, amit megfigyelünk, ennek része. Nem létezik semmilyen a világunkra hatással lévő természetfeletti lény, erő vagy természetfeletti dolog. Minden jelenség oka és magyarázata természetes, amit elsősorban a tudomány segítségével ismerhetünk meg. (szerk.)

hevít, s vonzalmaitól úgy vagyok, hogy türelmetlenkedik bennem az a mély, lefogott élet, mely folytatást sürget s a jobbat várja. De megint csak azt gondolom: fészekben vagy, még nem nőtt meg a szárnyad, – még csak pislogsz s napsugárba nem nézhetsz –, még sárga a csőröd s a végtelen szeretet énekeit még nem csattogtathatod.

Még nem, még nem! Várj, tűrj, fejlődjél, dolgozzál; majd kirepülsz s elváltozol! S ezt végre is megértem s megnyugszom benne. Igen, várnom kell, meg kell várnom az új világba való kirepülés idejét! Mit is tehetek mást! Várok türelmesen s remélek boldogan. Nem sokat beszélek e fészkemről s e fészekből nyíló végtelen perspektíváimról, hiszen oly különös dolog ez, melyet csak a hit ért meg. De bár különös, azért mégis nagyon igaz. Nem volna-e különös az is, ha a csipkerózsának magva, melyet az útszélre söpört ki az őszi szél, ott a pocsolyák közt, a novemberi ködben álmodni kezdene s ha félrebeszélne szépségről, elegáns formákról, hajló, rengő termetről, napsugárszőtte pártákról, vadrózsa színű menyasszonyi ruháról; ha félrebeszélne arról, hogy ő majd oly szép lesz, hogy csodálatára megállnak az emberek s megbűvölve suttogják: Szebb vagy te még Salamon király pompájánál is. Ha továbbá még azt is álmodná, hogy udvarló pillangók körülkarikázzák s tiszteletére csalogányok éjjel szerenádot adnak. Bizony, ha az útszéli csipkerózsamag így félrebeszélne, hát kacagna az országút, a kavicsrakás s valamennyi keréknyom, s azt mondanák: megbolondult szegényke, lázban van, álmodik; de hát majd magához tér, s belátja, hogy csalódik. Pedig dehogy csalódik; hiszen a csipkerózsamag rózsavirágból, szépségből s szirmos gyöngédségből való, s valahogy emlékezhetik, hogy neki ehhez köze van, s remélheti, hogy az mind egyszer majd övé lesz. Csak az a félreértés oka, hogy korán gondolt rá, s hogy pocsolyák s keréknyomok közt gondolt rá. Hát bizony várjon csak s temetkezzék s rothadjon s csirázzék, mélyedjen a földbe, szürke feledésbe, s ha majd a napsugár kihúzza s kinyújtja, ha majd szétbontogatja s színezi s kifesti szirmait, akkor, akkor, igen, majd örülhet magának s eltelhetik saját lényének s szépségének szeretetével. Vagy mondok még mást is. Ugye az is különös lett volna, ha a pesti fövény sok száz év előtt azt álmodta volna, hogy itt minden talpalatnyi föld aranyat s a fűzfás buckák kincseket érnek – hogy itt néhány hold földön sok római légiót lehetne eltartani s Attila kincse is csak homok volna ez értékkel szemben. Hát erre is azt mondották volna, hogy álom biz ez, szép álom. Pedig ha a jövőben s az élet fejlődésében s az életnek minden öntudatot meszsze fölülmúló jövendőségében hisznek, inkább azt kellett volna mondaniok: „Lehetséges, hogy így lesz. Az élet s a fejlődés ezt mind meghozhatja; várjunk

tehát türelemmel s bizalommal." Nagy hitemnek s reménységemnek fészkében pihenve én is azt mondom magamnak: várok s bízom, mert érzem, hogy az élet, melyet magamban hordozok, nagy jövendőségek felé visz s érzem azt is, hogy a lelkem tartalma nagyobb minden öntudatomnál!

Az élet is nagyobb s gazdagabb minden elmúlt formáinál, azért azt tisztelnünk kell s bíznunk kell benne. Nem érhetjük el mélységeit, de következtethetünk azokra, s erőt s indítást veszünk belőlük az élet kialakítására. Ha pedig nemesen éltünk s lefoglaltuk a jó s nekünk való jelent, azzal legjobban szolgáltuk már a jobb jövendőséget.

Íme, ily mélység nyílik az üres madárfészek körül!

A PILIS HEGYÉN
1927

Aki Montolivetóban, az olasz bencés apátságban valamikor járt, annak első látszatra úgy tetszik, mintha nem is Montolivetóban, hanem Sienában járna. Minden Sienára emlékezteti; az pedig onnan van, mert azok, kik ezt a monostort, templomot és kampanilét építették, akik ezeket a thujákat s ciprusokat s piniákat ide ültették, azok Sienában tanultak meg nézni és látni, vonalakat húzni s emeleteket rakni s a téglafalak vörös foltjait a mélázó piniáknak haragoszöld keretébe foglalni. Montolivetóban ugyanis Siena lelkének s arculatának tükrözését látni, azt mondanám, hogy a sienai művészet itt, Montolivetóban rándult ki a zöldbe.

Mennyit jártam-keltem, mennyit méláztam én is a Pilis hegyén, akár Szántóról, akár Esztergomból vagy Pomázról jövet, s mikor a hajdan híres pilisi apátságnak forrásánál, ott a diófa alatt megálltam, úgy éreztem, hogy nekem is itt meg kellene valamit látnom: meg kellene látnom Clairvaux-t, s ami vele kapcsolatos, a középkori Párist s a Sorbonne-t, s meg kellene éreznem a filozófia első ébredését s annak harcait Nyugat-Európában; mert ami itt állt s itt élt, az onnan jött. Dehát a Pilisen látni akarni Clairvaux-t, az antidialektikus ellenszenvektől s a misztika hevétől átjárt Clairvaux-t s Párist s a Sorbonne-t, nem vakmerő gondolat-e ez? Nekem nem látszott vakmerőbbnek, mint az, ha valaki Montolivetóban meg akarja látni Sienát. Biztos, hogy mi is látnók a pilisi monostor architektonikus vonalaiban s művészi arculatában, nemkülönben a telep alázatos ridegségében Clairvaux-t, s élveznők a pilisi völgyben, melyet „pilosa vallis", erdős völgynek neveznek, a „clara vallis" fényeit, ha török-tatár nem járt volna az országban. Azonban az itt járt, s a pilisi apátság elpusztult, s romjait sűrű csalit borítja; arculata földbe temetkezett, s körülötte a néma enyészet ünnepel, s így ez eltűnt szépségéről hétszáz év előtti teremtések s alkotások lelkét le nem olvashatom. De van itt valami, ami megmaradt s ami el nem pusztult, s aminek a csend ellenére is, sőt éppen azért, szava van: a genius loci, az szóba áll velünk s kigyújtja a Pilisen s a Pilist környező halmokon a nagy emlékek tüzeit; az megérezteti velünk annak az első európai renaissance-nak itt járt fényeit. S mikor ezt megteszi s szól és lángba borul, akkor hétszáz év előtti gondolatok s ötletek tűzesőjében látjuk meg a hegyet s meghallhatjuk a régi élet idevetődött hullámainak mormolását.

A Pilisnek történeti levegője van, mert telepe volt annak az antidialektikus szellemnek, mely ütközött az aristotelesi előnyomulással, s ugyanakkor szent berke volt a XII. századbeli misztikának, mely a szeretet fölényét hirdette ész és tudás fölött. Ez a testvérpár, vagyis a még meg nem bolygatott realizmusnak s a misztikának szelleme járta itt karonfogva a hegyet s völgyeit, s beszélt franciául s latinul a bükkfákkal s tölgyekkel; vonzotta a hegy barlangjaiba a remete pálosokat, s valamiféle fehér mágiával riasztotta vissza a még pogány erdők haramiáit s pásztorait. Mennyire új, érdekes és csodás világnak színhelye volt akkor a Pilis hegye s az az erdős háromszög, melynek Buda, Esztergom, Visegrád mindmegannyi védvára, s a Duna hónalja kétoldalról a kerítése, a budaesztergomi út pedig az átfogója. Ezen az átfogón állt a pilisi cisztercita monostor.

Hogy e régiekről való emlékezés mily magasra emeli szemeimben a 750 m magas Pilist, s mily penombrás* mélységekké süllyeszti völgyeit, azt szeretném megéreztetni elsősorban azokkal, kik a hegy erdőit járják, de a genius locival szóba nem állnak.

Nekem a Pilis szent hegy, s szívesen merülök el beszédes s megigéző csendjébe. Ha Pomáz felől iparkodom a pilisszentkereszti völgyön fölfelé, egyre mélyebb csendbe és embertelen magányba jutok. Erdőkoszorúzott hegyek sorfala szegélyezi az utat, s kúpjaik, mintha csak szélesen fölépített román stílű gyertyatartók volnának, strázsát állnak jobbra-balra. A kúpokon mintha lángok lobognának, melyeket a történelem, a genius loci gyújtogat, tiszteletére a dachsteini mészkőből természetépítette 750 m magas oltárnak, mely a Pilis hegye. A völgyet s a hegyet a mennynek óriási barokk boltozata íveli, téralkotó s a fehér felhők közt végtelen távlatokat nyitó művészetével.

Itt állt hajdanában a III. Béla kiváló magyar nemzeti királytól alapított pilisi cisztercita monostor. III. Béla Konstantinápolyból jött, s onnan hozta s el nem hagyta, hanem magával vitte föl a trónra az érdeklődést az élet s a szellemi áramlatok iránt; onnan hozta a tudomány szeretetét; de azt párosította azzal az érzékkel, mely őt a bizánci merevségtől s Bizánc megmerevedett gondolatvilágától a nyugati civilizáció felé fordította. A Pilisen érzem meg III. Bélának Nyugat felé való orientálódását. Megérezhetném ugyan azt Budán s Fehérváron is, mert oda hozta II. Fülöp francia király nővérét, Margitot feleségül; de a Pilisen, hová a francia Clairvaux-t telepítette, jobban érzem meg a nyugati szellemet, mely a dialektikusokban fészkelődött s Clairvaux-val ütközött.

---

* penombra: félárnyék (olasz), (szerk.)

Mi is történt hát ott Nyugaton, s miféle szellemi áramlatok mormolását hallom én meg a Pilisen?

Ha a Nyugatnak akkori szellemi arculatára nézek, az a pillanata rögződik meg bennem, mikor ez a nagy alvó gyermek, a frank germánság, éppen szemeit nyitogatja, s egy új világ fényei tükröződnek rajta. A gyermek még torzonborz és fésületlen; de az öntudat hajnalrózsái már kivirulnak arcán, s szemében fények villannak meg, melyek nem kívülről, hanem belülről gyúlnak ki rajta; sokáig pihent behunyt szemmel. Bátran mondhatjuk, hogy a VIII., IX., X. században éjtszaka volt Nyugaton, s abban az éjtszakában csak a hit mécse égett.

Ugyanakkor azonban, mikor a Nyugat így ébredezni kezdett, föltámadt a dialektikusok túlzásával s az akkori intellektuelek szertelenségeivel szemben az egyházi ellenmozgalom, melyet Szent Bernát képviselt. III. Béla pedig úgy tett, hogy mind a két irányzatot áthozta Magyarországba, s Veszprémben a párisi iskolák mintájára főiskolát szervezett, s azzal az akkori szárnyat bontogató filozofálásnak nyitott hajlékot; a Pilisen pedig Szent Bernát szellemének, a bátor, erős, kemény hitnek épített monostort. A Pilis így szent hegy lett, s rajta emelkedett a magyar ciszterci apátságok anyamonostora.

A hegy geológiailag nem vulkán, sőt nagyon is józan s tengerek mélyében született dachsteini mészkőből való; de 800 év előtt Szent Bernát szelleme még tűz, még forró láva volt, s e tűzben égett a Pilis hegye is. Hiszen csak harminc év, tehát egy emberöltő választotta el Pilist Szent Bernáttól, aki 1154-ben halt meg, s így a Pilis melegében kapta meg hevét a lángoló reformernek, az antidialektikusnak, a filozófiai ébresztgetés ellenzőjének, az élet nagy realistájának, s ugyanakkor a misztika rímek nélkül való énekei énekesének. Lelke még ott vibrált Clairvaux-ban, Arcey-ben, Trois-Fontaine-ben, s onnan került hevenyében a Pilisre is.

Szeretek a régi apátság csalittal benőtt romjai közt járni, mint aki érzi azoknak a régi mozgalmaknak földalatti lökéseit, s szeretek az erdők csendjében úgy járni, mint akit Abelard, a XII. század Faustja, s a híres magister, Petrus Lombardus, s a magyar párisi diákok, Anonymus és társai kísérnek.

Itt jártak a magyar párisi diákok. Itt járt Anonymus, Béla király névtelen jegyzője. Anonymus is párisi diák volt. Az egri völgyben letelepedett francia vallonok küldhették Párisba, de lehet, hogy odakerült III. Béla francia felesége révén, mikor a két ország barátságos viszonyban élt, s amikor Clairvaux fénye s a kezdődő párisi iskolák, a Notre-Dame, Sainte-Geneviève, Saint-Victor, Saint-Germain, Saint-Martin, Sainte-Dénis hírneve Párisba vonzották a diákokat.

A párisi skolárok szerettek vándorolni, s úgy képzelem, hogy a mi párisi diákjaink is, akár jövet, akár menet, ellátogatnak a Pilisre híreket hozni és vinni. Itt bandukolt hát a pilisi erdőkben a híres P. dictus magister, s talán mikor a pilisi apátság forrásához leült, úgy festett, mint ahogy most a Városligetben méláz. Szeretek úgy járni, mint aki az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták ide vetődött zaját hallom. Az biztos, hogy Pilisen mindarról tudtak, ami a Nyugatot foglalkoztatta; biztos, hogy e mozgalmas élet ingerei itt jártak, s következőleg, hogy az emlékezet szemfedője alatt itt pihennek azok a szellemi áramlatok, azok a harcok és aggodalmak, azok a szenvedélyes megfeszülések, mint alvó, de meg nem halt nagy emlékek, s ha a szemfedőt föllebbentjük, akkor ezek mind fölébrednek. Itt érzem meg azokat a kapcsolatokat is, melyek a magyar, akkor még nagyon zsenge és gyenge kereszténység közt s a Nyugatnak első ébredése, első reneszánsza közt fűződtek.

Első reneszánszt említek, mert tényleg volt Nyugaton kettő; a másodikat, a XV. és XVI. századbelit mindenki ismeri; de az elsőt, a XII. és XIII. századbelit alig valaki. Pedig ezt is a görög szellem, nevezetesen az aristotelesi filozófia indította meg, s ennek is vannak művei, nagy világító emlékei, a gót dómok mellett a skolasztikának nagyszerű erőkifejtéssel megteremtett tudományos rendszerei.

Képzeljük el a római kultúra letűnése után azt a csendes korszakot, mikor a nagy hegyek, az Alpok s Pirének alatt s fölött, föl Irlandig s Izlandig s kelet felé az orosz síkságig a spekulatív gondolat nyugvóra tért, s a hit világán kívül más mécs nem égett. A Keleten lezajlott nagy chrisztológiai viták ideje lejárt. A dogmatikus fogalmazásokat ugyan a Nyugat is átvette, de nem vette át velük a spekuláció ingereit. Az elsők, kik itt Nyugaton filozofálni kezdtek, Scotus Eriugena és Szent Anzelm a becci bencés apát, későbbi canterburyi érsek voltak, mindketten inkább a plátói filozófia és Szent Ágoston befolyása alatt álltak. Az egész Nyugatot akkor, mikor még csak kiindulóban volt, hogy „Abendlanddá" fejlődjék, egy nagy öntudatlan realizmus ülte meg, melynek nem volt más igénye, mint „élni", „hinni", „szeretni" s „örök boldogság felé törni", de mely még nem vette föl értékei közé azt, hogy „tudni".

Így tartott ez háromszáz évig. Akkor aztán, a X. században, Spanyolország felől villogtak új fények. Különös, de igaz, hogy a görög szellem Afrikán át följutott Herkules oszlopainak tájékára, ott átugorta a gibraltári tengerszorost s Cordován és Granadán át feljutott a Pirénékhez, ahhoz a nagy kerítéshez, melyen túl a frank s germán őserő töretlen földje pihent. A szikrák s a tüzes csóvák átrepültek a Pirénéken s fölriasztották a Clunyt s a bencés monosto-

rokat. Az új tudományos mozgalom új értéket vetett fel; a „lenni, tenni, élni" mellé azt, hogy „tudni". Az értelem fészkelődni kezdett, s Cordova vonzott. Gerbert, a későbbi II. Szilveszter pápa is ott tanult. Az aristotelesi filozófia fegyverét a mór-zsidó kultúra forgatta, s szelleme szüremkezett s terjeszkedett fölfelé, úgyhogy nem lehetett útját vágni. Tért foglalt a X., XI., XII. században, s fölért Párisig; s mondhatni, ez a szellem támasztotta föl s kényszerítette ki a párisi iskolákat, s később a Sorbonne-t s emelte fel Párist a keresztény kultúra empóriumává.

Először a dialektika, azután lassanként az egész aristotelesi filozófia elegyedett bele a nyugati lelkiségbe, s természetesen fölébresztette a kezdet vakmerőségével együttjáró hetvenkedő s bizakodó, intellektuel s racionalizáló túlzásokat, s azokkal szemben a keresztény realizmusnak ellenállását is. Akik a kereszténységet nagy, világfölényes valóságnak nézték, s nemcsak nézték, hanem azt élték is, azok idegenkedve szemlélték azt a mór-zsidó mentalitással felfújt aristotelizmust, bresciai Arnoldnak s Abelardnak fiatal diákos hencegéseit, és természetesen sok kifogásolnivalót találtak rajtuk.

E friss és rohamos áramlatokkal s racionalizáló divattal szemben a jégtörő kos Szent Bernát s híres monostora, Clairvaux volt. S ezt a szellemi kavarodást látom lélekben a Pilis hegye körül is. Azért szeretem a Pilist, mert annak az első nagy hajnalodásnak penombrájában szemlélem a hegyet s völgyeit, s gondolom, hogy azok a hajnali fények erre is jártak, ki-kivilágosodtak a hegyeken s ingerkedve le-leszaladtak a völgyekbe. Az a tavaszi napsugár, mely minden év húsvétja körül odaszegeződik a Pilis hegyére, a hegyoldalakra s az erdőkre, szimbolizálja nekem azt a régi ébresztgetést s azokat a keltegető ingereket, melyek hajdanában a görög-mór filozófiából indultak ki s ébresztgették a román-germán őserőt s jártak természetesen a Pilisen is. Mint ahogy az a tavaszi napsugár beleszúr a hulló lomb alatt pihenő magvakba, a hasadó csírákba s a behéjazott göbökbe, s azok attól repedeznek, nyiladoznak s ébredeznek, s ébredésük mámorában félig lehunyt szemmel úgy tesznek, mintha várakoznának valakire, aki mondja nekik „gyertek": úgy volt az akkor, az első reneszánszkor, mikor az aristotelesi filozófia a hit világába s a keresztény élet realizmusába belevitte a dialektikai szétszedést s a tudományos szisztematizálást.

Abelard volt a XII. század Faustja, akinek lelkét megperzselte a pogány gondolat. Szerinte a görög filozófia oly fölséges, mint a kinyilatkoztatás, s alig van köztük különbség. Azért is visszatetszik Abelardnak Szent Pál kemény kritikája a pogányságról, melyet a rómaiakhoz írt levélben olvasni, s melyet Abelard félreértésnek tart. Szerinte a dialektikáé az első szó; azután

jön a többi. Az első kérdés az, hogy mit mond Aristoteles, azután jön az, hogy mit mond a szentírás. Fiatalos csapongásában Abelard azt gondolta, hogy a misztériumot fenékig s maradék nélkül az utolsó cseppig ki lehet kanalazni s fogalmakba foglalni, úgyhogy a hit végre is látássá s belátássá lenne, s nekünk a kinyilatkoztatásra nem azért volna szükségünk, hogy belőle vegyük az egyedül biztos felvilágosítást s útmutatást, hanem a kinyilatkoztatás arra volna jó, hogy biztosítson minket, hogy a dolgok tényleg úgy vannak, ahogy azokat fölismerni véljük.

Gondolom, hogy a Pilisen sokat kísértett Abelard, s csendes, holdvilágos éjjeleken talán Heloise-t is látták oldalán, s megborzadtak a könnyűvérű skolasztikus szerelmi kalandjaitól is. Abelardot pedig a Pilis hegyén azért gondolom el magamnak, mert Szent Bernát volt Abelardnak nagy ellenfele, s a vakmerő dialektikussal szemben ő volt a nagy antidialektikus. Ő vonult fel ellene Sensban s másutt nyilvános disputákon, s ő volt a francia racionalizmusnak kora hajnalán az egész Nyugaton a vezető csillagzat, s így a Pilis fölött is ő ragyogott.

Szent Bernátnak nem kellett a dialektikus kereszténység, bár ő is tisztelte a theológiában a fogalmi garniturát, de ő az élet súlypontját a misztériumba, az intuícióba s kontemplációba, a psziché erkölcsi s kedélyi igényeibe s az Istenségnek megtapasztalásaiba helyezte. Neki a szent, tiszta, a diadalmas élet kellett, mely fölött a dialektika fölépítheti ugyan a fogalmak holdvilágából íveit; de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött. Szent Bernát úgy tartja, hogy kár a hidakon sátort ütni s rajtuk megtelepedni, hanem le kell ereszkedni az élet történő árjába, a nagy energiák vágtató hullámaira, s úszni kell bennük s vitetni kell magát hátukon az örök élet révpartja felé.

Ő veszélyt látott abban a theológiai üzemben, mely mindent szétszedni, napnál világosabban bizonyítani s értelmileg felfoghatóvá akart tenni; sajnálta az óriási erőlködéseket; mert szerinte az Istent nem fölfogni, hanem megérinteni s megérezni kell. Ő a szeretet embere volt, s nem volt kedve „inter versutias philosophorum", a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Ha ittott ez utakra is kellett térnie, megtette azt is; de szívesen vonult el oda, hol az Istent élhette. A fogalmakkal, a distinkciókkal és disputákkal szemben valami fölséges pragmatizmus jellemezte, mely mindenekfölött élni és égni akart. „Magis ardere quam scire" mondotta; inkább égni akart s tűznek lenni, mint hidegen világítani a filozófia istálló-lámpáival! A realitást nem akarta fogalmakká, vagy mint a későbbiek tették, szavakká vékonyítani; neki a fogalom csak eszköz volt, hogy azon át a valóságot fogja s megélje, akár a földi, akár a hitbeli valóságról legyen szó.

Ennek a keresztény nagy élet-akarásnak s valóság-átfogásnak építettek a XII. században mindenfelé s hazánkban is ciszterci kolostorokat s benépesítették azokat francia antidialektikusokkal; a bakonyit Clairvaux-ból, a pilisit Arcey-ből, a szentgotthárdit Trois-Fontaine-ból. S így akik itt a Pilis erdőiben hétszáz év előtt sétálgattak, azok mind nem a fogalmak akrobatái, hanem a nagy akarásnak s a szentségnek kialakítói akartak lenni.

Lelki világuk olyan volt, mint az erdő, telve valósággal s titokzatossággal. Nekik nem theóriák kellettek, hanem a valóság, még pedig a legszebb kiadásban, mint szép, tiszta élet s mint tüzes szeretet. Az ő szemükben a filozófia csak olyan szürke felhő volt, mely azért van az égen, hogy termékenyítő valóságot, esőt hozzon. Az a felhő is, bármily bodros s pompás, s bármily tündérpalástot borítson rá a leáldozó nap, csakis az akcióért, a tettért van. A legnagyobb tett pedig a szeretet; az a léleknek nagy, reális, sőt isteni gesztusa. Nem theológiai szisztémákkal, hanem ezzel a gesztussal akarták az Istent s a valóságot átkarolni. Szomjasak voltak az Istenség csókjára, s a csókot fogadni s viszonozni akarták. De a csókhoz szerintük két ajak kell. A léleknek két ajka van; az egyik az értelem, a másik az érzelem; aki tehát a nagy valóságot s a végtelen Istent bírni, élvezni s megcsókolni akarja, annak azt mindkét ajkkal kell megtennie.

Nekem kimondhatatlanul imponál ez a realizmus, vagy pragmatizmus, vagy minek mondjam; imponál a lélek friss, eleven magvának s ösztönének ez a kitörése a fogalmak merev s hideg szféráján túlra. S akkor úgy szeretem nézni messziről, pl. Pesthidegkútról a Pilis hatalmas tömegét; ezt a sötét kolosszust, ezt a fejetlen szfinxet, amint a tömeg brutális súlyával terpeszkedik szét s karmait az erdők redőibe rejti; ilyenkor megérzem a hegynek, s amit az képvisel, annak a pragmatizmusnak fölényét s az élet valóságának elsőbbségét minden gondolat, fogalom s theória fölött.

A Pilisen tehát ezt a történelmi levegőt szívom, s a Nyugatnak e kultúrlüktetéseit s ébresztgetéseit érzem. Érzem a szellemi élet hullámának csapkodását s új meglátások izgalmait, s örülök III. Béla Nyugat felé való orientálódásának. Be jó, hogy nem mozaik kődarabkákkal rakta ki a világát, s ugyancsak be jó, hogy nem érte be intellektuel fogalmi merevségekkel, hanem a keresztény pragmatizmus felé fordult. Hogy ez mennyire volt benne belátás és öntudat, azt nem kutatom; én csak ennek a nyugatiságának s abban megint Szent Bernát pragmatista irányának örülök, mely általa hozzánk is eljutott. A mozaik is darabos, s a fogalmak is csiszolt diribdarab merevségek; de az élet más és több és mélyebb és valóbb.

III. Béla látta Bizáncban az aranyos mozaikok mozdulatlanságába s merevségébe fagyott, glóriás Krisztus-arcot, mely sötéten néz le híveire, s mely az állócsillagok mozdulatlanságával s hideg sugárzatával tükrözik az élet folyamán, de azt sem megállítani, mondjuk megfagyasztani, sem megmelegíteni vagy éppen felforralni nem képes. Ezzel szemben III. Bélának inkább az az élő, küzdő szellemi élet s annak áhítata kellett, mely francia földön izgatta a kedélyeket.

Ha e gondolatoktól körülrajozva leülök a pilisi romok mellett a diófa alatt fakadó forráshoz, mely az egyetlen, ami nem változott s úgy bugyborékol most, mint 800 év előtt, s ha tükrébe nézek, úgy látszik nekem, mintha azoknak a fiatalos, harcias kikezdőknek, Berengárnak s Abelardnak s bresciai Arnoldnak, azután a komoly doktoroknak, először is Guillelmus de Campellis, a Szent Viktorról nevezett párisi apátság s filozófiai iskola megalapítójának, utána Guilbertus Porretanus-, no meg a csontvázzá aszott Clairvaux-i Szent Bernátnak arcát látnám. Látom széles, redős palástjában a Sententiarum Magistert, Petrus Lombardust, akit mint szegény diákot Szent Bernát protegált be a szentviktori apátságba juskulistának, vagyis ingyenkosztosnak s tányérmosogatónak, akiből azután, modern nyelven szólva, a skolasztika listavezetője lett. Ezeket mind ismerték a Pilisen; az ő ötleteik s nézeteik, théziseik s disputáik járták itt az erdőt s az utakat Esztergom és Buda és Visegrád felé. Az ő gondolataik cikáztak errefelé, mint láthatatlan harcosok kardvillanásai; jártak itt mint eretnek tanok s mint sötét árnyak is. Akit pedig a pilisi franciák leginkább elítéltek, az Abelard lehetett; őt szerették volna – gondolom legalább – a hegyhátnak hatalmas barlangjába, az „Ördöglyukba", mely a Buda–esztergomi úton a hegyoldalban tátong, letaszítani.

De fújnak Pilisről hideg, metsző szelek is, ezek az egyházi reformtörekvések.

Megérzem itt azt a reform-szellemet az egyház elvilágiasodása, a nagy s gazdag monostorok jó élete s a feudális grófok, püspökök s apátok világias kénye s uraskodása ellen. Clairvaux ezekkel s elsősorban Clunyvel is, meg akarta éreztetni az evangéliumot. Nagy gondolat bántotta; át akarta volna tenni a Hegyi Beszéd szólamait a provence-i s burgundi énekek hangnemére. Voltak a Hegyi Beszédnek végig a történelmen mindenféle megzenésítő művészei, s mindegyikén megérzik, hogy hegyekről jön, hogy az Isten Fia lakodalmas házából való, s ezt a friss s a virágzó mezők illatát magával hozó szellemet érezték meg a XII. században azokon, kik Clairvaux-ból s Arcey-ből s nálunk a Pilisről jöttek.

A reform közvetlenül Cluny ellen irányult s a fekete bencések ellen fordult, s azt külsőleg is kimutatta azzal, hogy fehérbe öltözködött. Ezért fehérek a ciszterciek, s fehérek az alighanem igézetük alatt álló, a Pilis hegyén szerzetté alakult magyar pálosok is. Magyarországon Pannonhalma a fekete barátoké, Pilis a fehéreké volt; két szent hegy, de a XII. század végén az érdeklődés s a figyelem s a lüktető reformélet Pilis körül rajzott, s ezek az irányzatok s törekvések mind itt kavarodtak a széles hegyhát körül.

Ki néz föl manapság ily meglátással a Pilis hegyére Pannonhalmával szemben?! Ki nézi azt Krisztus barlangjának, melybe a XII. és XIII. század küzdelmeinek viharjai s szelei vannak befogva? Másrészt azonban mint színesedik s elevenedik meg hegy-völgy a szellemi s történelmi atmoszférában! Elénk dobban a régi magyar élet s teszi jelentőssé s beszédessé a vidéket.

Pedig ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a meglelkesített meglátásokra s ezekre a meleg megérzésekre. Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni és lelkünkben feltámasztó erővé válnia. A lelkekben föltámadt Magyarország támaszthatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot!

Ezzel szemben mennyi még a holt betű s mennyi a rideg, lehadart adat a magyar történelemben! Így ha tudósaink műveit, pl. a Pilisről olvassuk, azokban se szeri, se száma a pöröknek s veszekedéseknek, malmok, vámok, révek, dézsmák körül; se szeri, se száma legátusok, bírák kiküldetésének, határbejárásoknak, ítéleteknek s fellebbezéseknek; de mikor életet s lelket keresünk, alig találunk egy csepp vizet az emlékek kiszáradt árkában, alig egy fénybogárkát a múltnak éjtszakájában. Mi más az, ha ilyenkor mi magunk elmenekülünk a pilisi völgybe, s ha látunk megigéző látomásokat, s hallunk hétszáz éves múltból felénk csendülő antifónákat! Ha elvonulnak előttünk csontig aszott fehér kámzsás barátok, mint elvonultak II. Ince pápa előtt Clairvauxban, szemlesütve, pápáról s bíbornokokról tudomást sem véve, ami a pápát s környezetét könnyekre indította. Mi más az, nem betű s nem statisztaság, ha királyi temetések vonulnak el előttünk; merani Gertrudot ugyanis itt temették; ha látjuk Szent Erzsébetet, ki férjével, Lajos thüringiai gróffal, atyja második házasságára 1222-ben Magyarországba jön, s anyjának sírjához lovagol. Ide jártak a szent királyleányok, boldog Margit, Kinga és Jolánta. Itt időzött szívesen Nagy Lajos király a francia barátok közt. Látni aztán itt magyar sorsot is, pusztulást s enyészetet, melyet a tatár, majd meg a török hozott ránk.

A Pilis hegye azonban nemcsak az első reneszánsz problémáit hozza emlékezetembe, hanem azt is, hogy ez a vidék, ezek az erdők, ez a pilisszentkereszti szakadék más nagy emlékezést is őriznek, azt, hogy valamikor fölöttük jártak a XIII. századbeli misztikának fényei és árnyai. A Pilis ugyanis nemcsak antidialektikus, hanem misztikus hegy is, s az erdők illatába itt a régi misztika kincsei is bele vannak keverve. Csendjükben meg-megszólalnak az Énekek énekének szólamai, azok a hatványozott dalfélék, mikor a dalt dalos lélek kommentálja. Szent Bernát kommentárjain, melyeket az Énekek énekéről írt, olyasmi érződik, mintha valaki dalokat dalosítana, s a már magában véve is szép és gyönyörű éneket valahogy megzenésíteni akarná. Ezek a kommentárok a misztikus élet sejtelmeinek szavakba való tolakodásai, vallomásokban való kibontakozásai. A csend tőlük csengővé lesz, a homályok kivilágosodnak s a lélek a világ zajából s önmagának khaoszából menekülni iparkodik; emelkedik fölfelé s magával emeli a világot.

Mikor erre gondolok, nem nézem a Pilist mélázó alkonyban; nem nézem holdvilágos éjben, mikor az energiák pihenőre térnek, hanem inkább akkor mereng rajta szemem, mikor energiák járják; nézem júliusi napsütésben, mikor a tölgyek, a bükkök s kőrisfák sejtjeiben millió rokka perdül, s mikor millió szövőszéken a természet sejtszövetté szövi a napsugárt. Ez a csendes s mégis belső energiáktól átjárt erdő a lelki elmélyedésnek legalkalmasabb képe. Csendes az elmélyedt lélek, s csendes a júliusi erdő is. Madár nem dalol benne, szél se rebben, s mégis feszülnek a belső energiák. Ilyen a misztikus lélek is; gondolatainak s érzéseinek aranyos szálait rögökbe s csillagokba akasztja, s ezt az aranyos pókhálót borítja magára, Istenre s a világra. A lélek e hálónak művésze s boldog foglya egyaránt. A júliusi erdőn s a misztikus lelken az élet s az alkotás szelleme üli a maga ünnepét. Ebben a júliusi hévben s tűzben kell járnunk a Pilisen s hallgatóznunk, mint éneklik az erdők, a csend s a titokzatosság az Énekek énekét, mint élvezik saját elragadtatásukat, a több-élettel való ölelkezésüket s a nap hevének fölcsókolását.

Ez életet élték s ez éneket énekelték Clairvaux-ban, s vezető szólamaikat elhozták ide, hogy a magyar, akkor bizony még pogány erdők is, vegyék át a keresztény rithmust.

A szeretetben fölcsendült keresztény érzés avatta a Pilist, a Bakonyt s a Mátrát szent erdőkké. Itt emelkedtek tűzhelyei annak a hevítő s lelkeket átalakító szeretetnek, mely a XII. század misztikájában ülte újra Európában a maga epifániáját.

Nem volt az kvietizmus, sem mámoros szendergés, mely az embert a valóság kemény világából kiemeli s az élet harcaira s a teremtő munkára képtelenné teszi; hanem reális, gyakorlati irányzat volt, mely tudja, hogy az embernek küzdelmei és kísértései vannak, melyeket megállnia s legyőznie kell. Irányzat volt ez, mely a földön élt s az erdőt irtotta, s az ősi testvériséget a röggel s állattal, fával, fűvel s bokorral vallotta s azt meg nem tagadta; mely a hegyekre járt a csillagok betűvetését olvasni, s az erdőkbe járt imádkozni s a szentírást megérteni. Ez volt az a lelkület, mely a természetet intuíciós szemmel nézte s abból az Isten felénk áradó leheletét megérezni tudta. Nekik is „kinyitott könyv volt a nagy természet"; könyv, melytől

Reszket szívem, hogyha belenézek.
A jó Isten szerelmének könyve,
Az égboltnak kék selymébe kötve.
Mint drága csatt tündöklik táblájáu
Az ég- s földet ölelő szivárvány.
Virágai a tarka mezőnek
Áldásteli betűkként beszélnek.

Nem volt az passzivitás, mely iga alatt nyög; nem buddhizmus, mely az életet öli s a testet csak kíneszköznek nézi; nem tehetetlen szétomlása s szétfolyása a léleknek; hanem tüzes szárnyakon járó Isten-szeretet s hálás elragadtatás, mely folyton ismétli az alkotó Isten megtapasztalását, azt, hogy soksok az a jó, amely környez, csak szem kell hozzá s befogadó s megértő lélek. Az Írás azt így fejezi ki: „és látta Isten a világosságot, hogy jó", s ezt újra meg újra hajtogatja. Elmondja, hogy a szárazföld is jó s a tenger is jó, s a nap s a csillagok is jók, s a fűszálak s a repkedő s csúszómászó és úszó és négylábú állatvilág is jó, s hogy ezért hála és dicsőség jár az Úrnak, s szent öröm és élvezet az embernek. Van ebben is „édes ámulás" és „csendes merengés"; de ez csak futólag megy el fölöttünk; ez csak az a „rara hora, parva mora", az a bár édes és áldott, de kurta pillanat. Nem állapot, hanem gyorsan tűnő élmény, mikor a megnyugvás s a béke Istene „nyugalomba ringatja a lelket", hogy aztán megint, nagyon is hamar, fölébredjünk a való életre, s beleálljunk a munka és fegyelem, a törekvések, virrasztások s könyörgések láncolatába. Mindezt pedig azért bírjuk s győzzük, mert elmerülni s megpihenni tudunk.

Hol szóltak erről a gyakorlati, embert elváltoztató s lelket elragadtatásba emelő szellemi világról szebben, mint Clairvaux-ban, hol a középkor leg-

édesebb s legszerelmesebb kommentárja íródott az Énekek énekéről; hol a „Christi amoris sagitta electa", a Krisztus szeretetének éles nyila annyi lelket sebzett, s vágta rajtuk a „grande et suave amoris vulnus"-t (Cant. XXIX n. 8), a szeretetnek mély és édesen sajgó sebét, s hol elsősorban Szent Bernát volt e stigmatizáltak elseje s a rímek nélküli énekek első trubadúrja?!

Ez a lelkület természetesen a csendet szerette. Az egész Pilisre az volt ráírva: Silentium. E csendben jártak azok, kik mindig hallgattak, hogy többet halljanak. Itt jártak a tavaszi erdőben a télnek hosszú szilenciuma után, mikor a természetnek megint sok mondanivalója lett. Mikor hozzájuk, szemükbe s lelkükbe kéredzkedtek a még lehunyt szemű csírák és rügyek és bimbók, s nem féltek attól, hogy ezek a franciák meg nem értik őket. A franciák azonban megértették a misztérium nyelvét, s úgy néztek rájuk, mint akik ismerik őket, s nem idegenek nekik. Itt álltak ők szóba tölgyekkel s kőrisfákkal, s vették tőlük az Írás magyarázatát, mint ahogy azt gyakorolta maga Szent Bernát Clairvaux-ban, aki mondja magáról, hogy őt a tölgyek s a kőrisfák tanították meg igazában az Írás megértésére. „Quercus et fagus docuerunt nos legem tuam, Domine". Nem zavarta meg ezeket a francia andalgókat az sem, hogy a Pilisen még sok „quercus et fagus" állt, melyek ágai még pogány hadak kurjongatásaitól rezdültek meg, s kereszteletlen derekukon pogány pásztortüzek s áldozati oltárok fényei tükröződtek. Ez áldozati tüzek lassanként kialudtak, s a pusztuló pogányság sóhajait pünkösdi szélvihar váltotta föl, meg az Istenszeretet gerlicéjének búgása.

Ez erdei csendekben szólaltak meg azok a hódító, lángba borító, megváltó igék is, melyek keresztes hadakat indítottak s királyokat feddettek s népeket vigasztaltak meg. Voltak, akik e szent szilenciumban megtalálták a koruknak való szót, azt, melyről Reményik ír:

A kettőt, az illőt, az odavalót,
a pótolhatatlan s páratlan egyet,
melyet az Isten csak neki teremtett,
melynek gyökere földi szenvedés
és földi szenny és földi szerelem;
de koronája csillagokig ér
és benne zúg a világegyetem.

(Reményik: Megváltó szavak)

Akarunk megváltó szavakat? Igaz, hogy reájuk akadunk olyankor is, amikor nem keressük; de ha keresni akarjuk, akkor keressük a csendben; ha valahol, hát ott találjuk meg őket. Talán azért, hogy mikor Isten, csodák, világ, kőrisfák, tölgyek beszélnek, mikor tapsolnak a széltől lengetett erdők, s suttognak kankalinok s csipkerózsák, hogy akkor a szilencium e csodás koncertjét nem szabad megzavarnia gyönge emberi szónak. Igen, úgy van: a szebb, a csengőbb s kifejezőbb beszéd és ének, az édesebb igék s az édesebb harmóniák miatt kell szeretni a csendet, a pilisi csendet is.

Így lett nekem a Pilis szent hegy, hol a misztérium s a szilencium lakik, s hol nagy történelmi emlékek járnak. Szent hegy, hol hajdanában emberek telepedtek meg, kik megilletődve a lét s az élet szent titokzatosságától, ezt a hegyet is szent földnek nézték, s tiszteletből a szent föld iránt szerettek rajta mezítláb járni. Itt laktak régen azok, kik meleg tekintettel s elragadtatással nézték ezt a szép hegyvidéket s élték át a pilisi telet és nyarat, főleg pedig a tavaszt, mikor az színesen s formásan megjelent a rétek virágainak s a mezők liliomainak mezében, s élvezték a természet s a lelkek föltámadását, mikor hosszú fagyoskodás után – mert a cisztercita monostorokban nem voltak kályhák – a húsvéti napsugárban a megdicsőült Krisztus-arc villanásait szemlélték. Mily nagyot kellene a Pilis hegyén a szellemi világ ez áramlatairól, ez elmélyedésekről s fölmagasztalódásokról gondolnunk! Most is sokan járnak a Pilis hegyén, de fogalmuk sincs azokról a lélekrengésekről, melyek hajdanában Cordova felől Párison és Clairvaux-n át az egész nyugatot megrengették s itt is jártak. Kevesen tudják, hogy e hegyen azoknak a régi szellemi csatáknak rengéseit kellene megérezniök, melyek az első reneszánsz vajúdásaival jártak. Körülöttünk ott ma is minden énekel; az erdők zúgnak, a harangvirágok csendet és szépséget harangoznak, a csipkerózsák ki-kigyuladnak, a mécsvirágok világítanak; csak a lelkünk szürke s az érzésünk fásult. De álljunk bele a Pilis történetébe, múltjába, vonuljunk be az erdő beszédes csendjébe, magába az erdőbe, Szent Bernátnak e nagy theológiai iskolájába, melyet többre látszott becsülni a Saint Victor, Saint Jacques des Prés, Sainte Genéviève párisi iskoláinál: álljunk szóba a nagy magiszterekkel, a „quercus" és „fagus" megteremtett szálfáival, s talán megtapasztaljuk mi is azt, hogy mennyivel jobb égni, mint tudni. Égni s élni... ez volt Szent Bernát pragmatizmusa. S ezt értem meg a Pilis hegyén; megérzem, hogy a múlt a jelenben lüktet, s hogy az az igazi s gazdag élet, melyben a múlt is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős s jelenvaló öntudat él.

Prohászka Ottokár püspök sírja fölé emelt emlékmű székesfehérvári emléktemplomában (Orbán Antal, 1938)

FÜGGELÉK

Prohászka életének főbb állomásai

Naplójegyzetek, 1997. I. kötet 8–12 old.
szerk. Barlay Ö. Szabolcs

1858. október 10. – Prohászka Ottokár születése Nyitrán. –Prohászka Domokos, 40 éves, morva származású osztrák pénzügyi felügyelő az előző évben vette feleségül a 19 éves Filberger Annát, a nyitrai német polgárlányt. A családi otthonban németül beszélnek.

1860 – Prohászka Domokost 1860-ban Rózsahegyre helyezik át. Ottokár e Vág melletti városkában kezdi meg iskoláit (vö. ÖM, 24,141.o.).

1866 – A IV. elemit Losoncon végzi; a kálvinista algimnáziumban az első két osztályt.

1869 – A gimnázium III–IV. osztályában a nyitrai piarista iskola növendéke.

1871 – Az V–VI. osztályba – alapítványos konviktorként – a jezsuiták kalocsai gimnáziumába kerül (vö. 23,224.).

1873 – VII–VIII.-os gimnazista az esztergomi kispapnevelőben.

1875 – A kitűnően érettségiző diákot elöljárói hét évre, filozófiai és teológiai tanulmányokra, Rómába küldik a Collegium Germanico-Hungaricumba. (Erről lásd 1887-es hosszú élménybeszámolóját: ÖM, 16, 158–271. o.; továbbá 1882. aug. 12-i naplójegyzeteit: ÖM, 23, 31–32. o.)

1877. dec. 2. – Lelkiismeret-vizsgálattal kezdődik az első napló.

1878. febr. 8. – IX. Pius halála.
aug. 17. – A bölcselet doktora.

1881. aug. 25. – Diakónus lett.
okt. 30. – Pappá szentelése Rómában a Trinitá dei Monti-templomban.

1882. márc. 2. – Leó pápa koronázási napja. Prohászka mint a bölcselet és a hittudomány doktora jön haza Rómából.
aug. 18. – Esztergomban káplán.
szept. 10. – A gimnazista kispapok latin-görög tanára a kisszemináriumban. Pethő Rudolf álnéven elkezdi közölni cikkeit a *Magyar Sion*ban. 22 éven át mintegy 2000 lapnyi terjedelemben kb. 60 értekezést és 160 könyvismertetést jelentet meg a lapban.

1883. júl. 3–10. – Lelkigyakorlat Kalocsán. – Az a gondolat foglalkoztatja, hogy belép a jezsuita rendbe.
augusztustól – Morálist és pasztorálist kezd tanítani Esztergomban.
1884. júl. 5. – Kezdi a lelkigyakorlatot Kalocsán (vö. ÖM, 23, 54–57. o.)
1885. aug. 19. – Regensburg, Nürnberg, Münster.
1886 – A természettudományokkal foglalkozik.
1887 – Jézus-misztikája (Jézus Szíve, Eucharisztia) teljes kivirágzásban (vö. ÖM, 23,103. o.)
1888 ősze – a dogmatika tanára lett az esztergomi teológián.
1889 – „Kórház, iskola, gyóntatás otthon és künn, prédikálás mindenfelé: íme működésem. Szűk körű kis tavacska." (ÖM, 23,145. o.)
1890 nyár végén – Simor prímás kinevezi a szemináriumspirituálisává. Ettől kezdve kevesebb a naplójegyzet, in-Íkább a szeminaristáknak elmondott elmélkedések pontjait (puncta) dolgozza ki. E punctákból születik az *Elmélkedések az Evangéliumról. A* kiadatlan füzetekből személyesebb feljegyzéseket közzéteszünk a *Napló -jegyzetek II.* kötetében.
1891 – Lefordítja és a Szent István Társulatnál kiadja XIII. Leó pápa beszédeit és leveleit – Leó pápa szociális tanítását hirdeti, igyekszik keresztény megoldást javasolni a munkáskérdésre – szemben a feltörő szociáldemokráciával.
1892 – Megjelenik első önálló munkája: *Isten és a világ.*
1894. jan. 11. – *A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* (a budapesti hittudományi kar által kitüntetett pályamű) megjelenése.
1894 – 1896 – Aktívan részt vesz a Katolikus Néppárt megalakításában.
1895. dec. 25. – Megjelenik az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilap. Prohászka egyik alapítója és főmunkatársa, csaknem minden számba ír cikket.
1896 – Zichy Nándor és Molnár János kérésére néppárti programmal lép föl a vágvecsei kerületben képviselő-jelöltként, de a Bánffy-terror megbuktatja.
1899–1902 – Lelkigyakorlatok, konferenciák országszerte; 1902-től az egyetemi templom lesz a férfikonferenciák színhelye.
1902 – *Föld és ég.* Kutatások a teológia és a geológia érintkező pontjai körül.
1903 – *A diadalmas világnézet.* Az első 20 fejezet a *Magya Sion* 1902-i évfolyamában jelent meg. – *Dominus Jesus:* nyolc konferenciabeszéd az egyetemi templomban.
1903 – Megalakul a Regnum Marianum.

1904 – Prohászka 22 évet töltött Esztergomban a papság nevelésében.
márc. 4. – Kinevezik Budapestre az egyetem nyilvános rendes dogmatikatanárává. Nyáron két regnumi paptársával amerikai misszióba megy; élményeit a *„Képek az új világból"* című útirajzban örökíti meg.
1905. okt. 17. – Kinevezik székesfehérvári püspökké.
dec. 24-én – X. Pius pápa szenteli püspökké a Sixtus-kápolnában.
1906. jan. 21. – Püspöki beiktatása.
1907 – *Modern katolicizmus* c. hitvédelmi füzet megjelenése.
1908 – *Elmélkedések az Evangéliumról.* A kispapoknak tartott napi elmélkedések irodalmi leszűrődése.
máj. – A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.
okt. 6. – Zarándoklat Rómába: az 50 éves Prohászka köszönti a pápát.
nov. 19. – Megalakul a Szociális Missziótársulat. Prohászka a sugalmazó, Farkas Edith az alapító.
1909. ápr. 16. – Megindul – Prohászka segítségével – az *Élet* című katolikus szépirodalmi folyóirat, amelynek főmunkatársa lesz.
1910. ápr. 11. – Felolvassa *Az intellektualizmus túlhajtásai* című székfoglalóját. (vö. ÖM, 23, 246. o.) A füzet az Athenaeumnál jelent meg. A kinyomtatott mű csupán egynegyede az eredeti fogalmazványnak.
Karácsony – „Több békességet!" (Ünnepi cikk az *Egyházi Közlönyben.)*
1911. június – Prohászka három írása *(Az intellektualizmus túlhajtásai, a Modern katolicizmus* és a *Több békességet!* című cikk) indexre kerül (vö. ÖM, 23, 215. o.)
1912. dec. 27. – Megünneplik 30 éves írói jubileumát.
1913. márc. 19. – *„Mehr Klarheit"* című, álnéven írt röpirat Prohászka ellen.
szept. végén – X. Piusnál ad limina látogatáson.
1914. nyár – Kitör a világháború.
1915. nyár – Karlsbadban kúrálja magát.
1918. okt. 13. – Az *Élet* (jubileumi) születésnapi száma. (Prohászka 60 éves)
1919. jan. 15–16. – A Papi Tanács Budapesten megtartja egyetlen országos kongresszusát. A püspöki karból csak Prohászka jelenik meg.
márc. 29. – A tanácskormány rendeletével megtörténik az állam és az egyház szétválasztása, a nem állami nevelési és oktatási intézmények köztulajdonba vétele.
júl. 7. – Hosszú naplójegyzet az egyház reformjáról (hasonló gondolatokat vetett fel már a Modern katolicizmusban, vö. ÖM, 23, 309. o.)
nov. 16. – Horthy bevonul Budapestre.

1920. jan. 12. Hívatja Horthy, őt akarja miniszterelnöknek. A nemzetgyűlés tagja.

1921. febr. 6. – „Itthon vagyok; hazajöttem a nagy tragikomédiából, amit nemzetgyűlésnek hívnak…" (ÖM, 24, 69 o.)

máj. 8. – Dante: Akadémiai rendes tagsági székfoglaló a MTA ünnepi ülésén.

aug. 30. – A német katolikus nagygyűlés szónoka.

1923. ápr. 5. – Újra Karlsbadban.

1925 – *Élő vizek forrása.*

1927. ápr. 1. – Este az egyetemi templom szószékén agyvérzés éri.

1927. április 2. – Virágvasárnap előtti szombaton, déli 1 óra 45 perckor, a központi papnevelde vendégszobájában meghal.

ápr. 6. – Nagyszerdán temetik a fehérvári Szentháromság temető sírkápolnájába.

1938. máj. 30 – Este átszállítják a koporsóját a székesegyházba.

jún. 1. – Délelőtt körmenetben átviszik az új Prohászka-emléktemplomba.

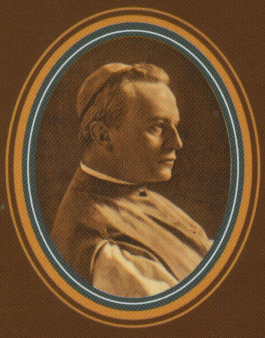

Prohászka Ottokár

a modern kori magyar irodalom nagy alakja, a misztikus lírai próza kimagasló képviselője – így írnak róla jeles kortársai és jelenkori kutatói. E tanulmányokból s a gazdag Prohászka-irodalomból nyújt csokrot kötetünk.

Prohászka Ottokár éppen százötven éve született Nyitrán, polgári családból. Iskoláit az akkori Felvidéken, majd Kalocsán a jezsuitáknál, végül az esztergomi kisszemináriumban végezte. Simor érsek Rómába küldte a tehetséges ifjú kispapot, ahol hét év után – megszerezvén a filozófiai és teológiai doktorátust – pappá szentelték. Hazatérve Esztergomba tanár, majd spirituális a szemináriumban, ahol 22 éven át új szellemű papi generációkat nevelt fel. Gazdag irodalmi munkássága mellett a századfordulótól haláláig híres szónoklataival bejárta az egész országot, s mint síremlékén a felirat megörökíti: „Az ország apostola és tanítója" lett. 1906-tól Székesfehérvár püspöke. A halál angyala hivatása teljesítése közben ragadta el a budapesti Egyetemi templom szószékéről 1927-ben. Gyászolta egész Magyarország. Prohászka híveinek lelkiatyja maradt halála után is írásain keresztül, segítség nehéz időkben szüleink nemzedékének háborúban, száműzetésben.

E kötethez a gyűjtő- és válogató munkát a szerkesztő, W. Balassa Zsuzsa (1933–) készítette – az apostol-költő, a boldog emlékű püspök iránti tiszteletből és hálából.

A könyv szeretné ráirányítani az olvasó figyelmét Prohászka műveinek költői szépségére, mely oly hosszú évtizedeken keresztül ki volt tiltva a magyar irodalomból.

KAIROSZ
www.kairosz.hu

ISBN 978-963-662-200-8
9 789636 622008
3400 Ft